

# La Societat Maonesa (1778-1785) i les traduccions a Menorca al segle XVIII

VOLUM I

Rosa Gornés Gomis

---

TESI DOCTORAL UPF / ANY 2023

DIRECTORA DE LA TESI

Dra. Marta Marfany Simó

DEPARTAMENT DE TRADUCCIÓ I CIÈNCIES DEL LLenguatge





Als pares, la llum certa del far;  
amb vosaltres sé que el port no em manca.

A en Josep,  
per alenar amb mi les llargues onades.

A en Biel,  
gràcies per acompanyar-me en la vida clara.

A Menorca, casa meva;  
els qui hem nascut a la mar tenim per pàtria una barca.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> «Mariners sense barca» (1977), de Pere Xerxa (Joan F. López Casasovas).





## Agraïments

La tria d'aquest tema de recerca respon, per una banda, a un interès individual de completar la investigació sobre la traducció *Safira* (1779), de Joan Soler i Sans, iniciada al màster en Estudis de Traducció (Universitat Pompeu Fabra, 2018-2019). Alhora, cal esmentar l'interès personal per la traducció literària suscitat al llarg del grau en Traducció i Interpretació (2014-2018). També han motivat aquesta recerca el gust, de sempre, per la llengua i la literatura, així com per la història i el patrimoni, especialment de Menorca. Al cap i a la fi, tot ho dec a casa meva: a la família i a la nostra illa.

Al seu torn, l'elecció de *Safira* (1779) fou suggerida per Josefina Salord, experta en literatura menorquina i llavors coordinadora científica de l'Institut Menorquí d'Estudis; també bona amiga de la família. Gràcies, Fina, per obrir-me les portes i fer-me palesa la importància cabdal de la Il·lustració a Menorca, que transcendeix fronteres i segles; una època i una literatura que mereix ser estudiada amb rigor i estima.

L'empenta definitiva fou gràcies a la Dra. Marta Marfany, que dirigí rigorosament el treball de fi de màster i que confià en la subsegüent tesi doctoral, que ha dirigit amb cura. Gràcies, Marta, pel mestratge exigent i sobretot humà; per esperonar-me i acompanyar-me.

Aquesta tesi doctoral tampoc no hauria estat possible sense l'ajuda del Departament de Traducció i Ciències del Llenguatge (la tesi s'ha beneficiat de la beca predoctoral d'aquest departament). Gràcies, especialment, al tutor de doctorat, Marcel Ortín, i a Elisenda Bernal. Agraïxo també el suport del grup de recerca TRILCAT.

Vull valorar l'acompanyament de totes les persones que han fet camí amb mi al llarg del grau, el màster i el doctorat a la Universitat Pompeu Fabra, on m'he sentit com a casa. Gràcies, amigues (Alba, Janna, Maite, Mar, Pilar i Viena), companys (Guillem, Francesca, Ivan i Mireia), professorat de grup gran i de seminari, personal administratiu i alumnat.

Fora de la universitat, també vull donar gràcies als professionals que m'han ajudat al llarg de la investigació. Al meu germà i alhora arxiver de l'Arxiu Diocesà de Menorca, per la paciència. Al personal de l'Arxiu Històric de Maó, especialment a na Martina, per la bona predisposició. A Maria Paredes, per la generositat. A Joan Pons Alzina, per proporcionar-me els manuscrits de *Safira*. A Xavier Patiño, per la informació referent a la traducció *Píram i Tisbe*. A Vicent de Melchor, per compartir la seva saviesa. I al personal de la biblioteca pública de Ciutadella, per l'amabilitat.

Més enllà dels motius esmentats que justifiquen la tria d'aquest tema de recerca, cal tenir present que la Il·lustració, i les obres i traduccions d'aquesta època, giren entorn de valors humans universals, com la igualtat, la llibertat de pensament, la confiança en la raó humana i l'interès pel saber i l'educació. Aquesta universalitat és la que fa que tinguin rellevància en el present. Com que tracten temes humans i compartits, malgrat els possibles nous significats sorgits arran de les traduccions, mantenen sempre la seva essència i aspiren a convertir-se en models exemplars de conducta. En definitiva, les obres i traduccions d'aquesta època continuen explicant la complexitat del món perquè la condició humana continua sent la mateixa.

Per això, i perquè al cap i a la fi allò que ens fa humans és el més important, no seria justa si no agrais, més enllà de l'àmbit acadèmic, el suport que m'han expressat d'una manera o d'una altra, les persones més properes. Gràcies als pares, pels valors, les oportunitats i la generositat infinita. A en Josep, per mostrar-me a viure com en Jay —encara que jo no en sàpiga. A en Biel, per ser-hi sempre, en la senzillesa i en la complexitat; pel que hem viscut fins ara i pel que vindrà. A en Tolo i n'Assumpta, per cuidar-me com una filla; gràcies pel caliu de casa vostra. A n'Aina, per la complicitat de quasi una germana. A na Marina, per tots els anys. A na Roser i na Júlia, per la sensibilitat. A na Maria, per cuidar-nos. A en Quel, per tanta alegria. A na Sili, per la consciència. Als amics i amigues de sempre, per les bones estones. Als fills dels nostres amics, per l'esperança. A en Joel i a les companyes de ballet —especialment a na Gemma—, per recordar-me que, de tant en tant, cal respirar. A na Vanessa, pel guiatge. I a na Nitja i na Nura, per la companyia.

## **Resum**

L'objecte d'estudi d'aquesta tesi doctoral és la Societat Maonesa (1778-1785), entitat cultural, amb seu a Maó, fundada per intel·lectuals de la burgesia de Menorca durant el segon període de la dominació britànica (1763-1782), en plena Il·lustració europea. Originalment neix com una societat de lectura, en un context erudit amb els llibres com a element indispensable per a la propagació d'idees il·lustrades. En aquesta atmosfera erudita, a banda del gust per les lletres i la cultura, s'incrementa també la producció de traduccions. La tesi estudia l'activitat cultural i literària que dugueren a terme a Menorca els membres d'aquesta entitat cultural, especialment en l'àmbit de la traducció. L'interès principal recau en les traduccions que es feren en aquesta institució, sobretot les traduccions conservades avui dia, en el marc de les traduccions a Menorca al segle XVIII i en el marc general de la Il·lustració europea. Són obres importants en el moment i lloc en què es contextualitzen, amb intenció literària, en català culte, i algunes de qualitat destacable. Són un cas excepcional en la literatura catalana d'aquest període.

## **Resumen**

El objeto de estudio de esta tesis doctoral es la Societat Maonesa (1778-1785), entidad cultural, con sede en Mahón, fundada por intelectuales de la burguesía de Menorca durante el segundo período de la dominación británica (1763-1782), en plena Ilustración europea. Originalmente nace como una sociedad de lectura, en un contexto erudito con los libros como elemento indispensable para la propagación de ideas ilustradas. En esta atmósfera erudita, aparte del interés por las letras y la cultura, se incrementa también la producción de traducciones. La tesis estudia la actividad cultural y literaria que llevaron a cabo en Menorca los miembros de esta entidad cultural, especialmente en el ámbito de la traducción. El interés principal recae en las traducciones que se hicieron en esta institución, sobre todo las traducciones conservadas hoy en día, en el marco de las traducciones en Menorca en el siglo XVIII y en el marco general de la Ilustración europea. Son obras importantes en el momento y lugar en el que se contextualizan, con intención literaria, en catalán culto, y algunas de calidad destacable. Son un caso excepcional en la literatura catalana de este período.



## **Abstract**

The subject matter of the present doctoral thesis is the Societat Maonesa (1778-1785), a cultural entity, based in Maó (Menorca), founded by intellectuals from the Menorcan bourgeoisie during the second period of the British rule (1763-1782), at the height of European Enlightenment. It is originally born as a reading society, in an enlightened context, with books as an essential element for the propagation of enlightened ideas. In this atmosphere, apart from the interest in letters and culture, the production of translations also increases. The present thesis studies the cultural and literary activity carried out in Menorca by the members of this cultural entity, especially in the field of translation. The main interest lies in the translations that were made in this institution, especially the translations preserved today, within the framework of the translations in Menorca in the 18th century and in the general framework of the European Enlightenment. They are important works at the time and place in which they are contextualized, with literary purpose, in a refined Catalan, and some of them are of remarkable quality. They are an exceptional case in the Catalan literature of this period.



# Índex

<b>Agraïments</b> .....	<b>I</b>
<b>Resum</b> .....	<b>III</b>
<b>Resumen</b> .....	<b>III</b>
<b>Abstract</b> .....	<b>V</b>
<b>1. INTRODUCCIÓ</b> .....	<b>1</b>
1.1. Objecte d'estudi i motivació personal .....	1
1.2. Estat de la qüestió .....	4
1.2.1. Sobre la traducció a Menorca .....	9
1.2.2. Sobre el context històric, polític i cultural.....	13
1.2.3 Referències bibliogràfiques recents i noves línies d'investigació .....	18
1.3. Marc teòric .....	20
1.3.1. Estudis descriptius de les traduccions .....	20
1.3.2. Estudis d'història literària i cultural .....	23
1.4. Preguntes de recerca .....	24
1.5. Objectius de la tesi.....	26
1.6. Metodologia .....	28
1.6.1. Metodologia adoptada i models d'anàlisi.....	28
1.6.2. Llistat de recursos .....	32
1.7. Estructura .....	47

<b>2. LES TRADUCCIONS A MENORCA AL SEGLE XVIII .....</b>	<b>49</b>
2.1. Context històric, polític i cultural: el segle XVIII menorquí .....	49
2.2. La situació lingüística a Menorca.....	62
2.3. La traducció al segle XVIII.....	69
2.4. Les traduccions a Menorca al segle XVIII.....	77
2.4.1. Classificació de les traduccions .....	77
2.4.2. Inventari de traduccions a Menorca al segle XVIII .....	116
<b>3. LA SOCIETAT MAONESA (1778-1785) .....</b>	<b>131</b>
3.1. Origen de la Societat Maonesa .....	131
3.2. Antecedents de la Societat Maonesa.....	132
3.2.1. La cultura menorquina del Barroc.....	132
3.2.2. La cultura llibresca i les societats de cultura europees del segle XVIII .....	135
3.3. Relacions entre Menorca i Escòcia.....	140
3.4. Desenvolupament de la Societat Maonesa.....	144
3.4.1. Els llibres i l'obra periòdica de la Societat Maonesa .....	150
3.5. Membres de la Societat Maonesa .....	189
<b>4. LA SOCIETAT MAONESA I L'ENCICLOPÈDIA BRITÀNICA .....</b>	<b>231</b>
4.1. Introducció: referències bibliogràfiques recents i noves línies d'investigació ..	231
4.2. L'enciclopèdia al segle XVIII a Europa .....	232
4.3. Descripció i estudi del manuscrit RG 146-1 .....	238
4.3.1. Informació general .....	238
4.3.2. Folis i numeració.....	238
4.3.3. Contingut: entrades enciclopèdiques.....	241
4.3.4. Datació.....	249
4.3.5. Llengües i traducció .....	261
4.3.6. Fonts de les entrades .....	266
4.3.7. Autoria.....	281



<b>5. LES TRADUCCIONS DE LA SOCIETAT MAONESA.....</b>	<b>283</b>
5.1. Traduccions de la Societat Maonesa conservades .....	283
5.1.1. <i>Safira</i> (1779), de Joan Soler i Sans .....	283
5.1.2. <i>Píram i Tisbe</i> (1779), de David Causse.....	337
5.2. Traduccions de la Societat Maonesa no conservades .....	350
5.2.1. <i>Principis de les arts i les ciències necessaris a una persona d'educació</i> (setembre-desembre de 1778), traducció de David Causse, Pere Creus i Pere Ramis, a partir d'una obra original de Joseph Collins.....	350
5.2.2. <i>Discurs de l'almirall Byng a l'hora de la mort</i> (4 de febrer de 1779), traducció de Pere Ramis a partir d'un fragment de la <i>Història d'Anglaterra</i> de Lord Lyaleton.....	354
5.2.3. Fragment d'una obra de Young (23 de maig de 1779), traducció de Pere Creus .....	360
5.2.4. <i>Sobre la Indolència</i> (31 d'octubre de 1779), traducció de Constantí Salort	363
5.2.5. <i>Algunes Reflexions del Sr. Wieland sobre una anècdota de la Història</i> <i>Universal de Mr de Voltaire concernent a Hortènsia, duquessa de Mazarin</i> (6 de gener de 1780), traducció d'Ernst Theophile Koepp .....	365
<b>6. MÉS ENLLÀ DE LA SOCIETAT MAONESA.....</b>	<b>369</b>
6.1. Dissolució de la Societat Maonesa i continuïtat de la tasca erudita a l'illa .....	369
6.2. Traduccions posteriors a la Societat Maonesa .....	376
6.2.1. Introducció.....	376
6.2.2. <i>Pablo y Virginia</i> , de Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre (1788), traducció de Joan Carreras Vigo (s. XIX) .....	381
6.2.3. <i>Principis de la política</i> , de Lord Chesterfield (1786), traducció de Joan Mir i Montañés (s. XIX).....	402
<b>7. CONCLUSIONS .....</b>	<b>415</b>
<b>8. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES.....</b>	<b>423</b>



## Índex de taules

Taula 1. Dominacions i ocupacions militars de Menorca al segle XVIII.....	54
Taula 2. Classificació de les traduccions .....	79
Taula 3. Inventari de traduccions de la Societat Maonesa .....	107
Taula 4. Inventari complet de traduccions a Menorca al segle XVIII .....	116
Taula 5. Resum de les obres de la biblioteca de la Societat Maonesa .....	159
Taula 6. Anàlisi de les 48 obres totals de la Societat Maonesa .....	184
Taula 7. Transcripció dels fragments del manuscrit RG 146-1 (f. 115) que coincideixen amb del llibre d'Armstrong .....	275
Taula 8. Transcripció dels fragments del manuscrit RG 146-1 (f. 116) que coincideixen amb del llibre d'Armstrong .....	277
Taula 9. Obres i traduccions que narren la història de <i>Safira</i> al segle XVIII .....	289
Taula 10. <i>Safira</i> . Classificació d'obres segons el contingut .....	290
Taula 11. <i>Safira</i> . Classificació d'obres segons la forma .....	291
Taula 12. Edicions espanyoles de <i>Pablo y Virginia</i> al segle XIX i principis del segle XX .....	399



## Índex de figures

Il·lustració 1. Portada, obra posterior d'Hernández Sanz, que encapçala el conjunt de manuscrits originals de la Societat Maonesa (s. XVIII) .....	16
Il·lustració 2. Anotació sobre la donació d'Hernández Sanz escrita a la part interior de la portada que encapçala el conjunt de manuscrits originals de la Societat Maonesa.....	16
Il·lustració 3. Exemple del manuscrit original de la Societat Maonesa (s. XVIII) .....	17
Il·lustració 4. Certificat traductor .....	105
Il·lustració 5. Catàleg d'obres de la biblioteca Ramis i Ramis, que consta de 811 volums, localitzat al Fons Mir (FM 19.2) .....	138
Il·lustració 6. <i>Jackson's Oxford Journal</i> de dissabte 26 d'octubre de 1765, núm. 652, pàg. 2/4.....	142
Il·lustració 7. <i>Jackson's Oxford Journal</i> de dissabte 19 d'octubre de 1765, núm. 651, pàg. 1/4.....	143
Il·lustració 8. Exemplar de <i>The Seasons</i> , de Thomson, de la biblioteca de la Societat Maonesa, localitzat al fons antic de l'Arxiu Històric de Maó .....	170
Il·lustració 9. Retrat del fill de Joan Roig Cardona, Antoni Roig Reixarch (1750-1808) .....	196
Il·lustració 10. Retrat de Joan Ramis i Ramis .....	211
Il·lustració 11. <i>Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres</i> .....	233
Il·lustració 12. <i>Cyclopædia: or, An Universal Dictionary of Arts and Sciences</i> .....	234
Il·lustració 13. Primera edició de l'Enciclopèdia Britànica .....	237

Il·lustració 14. El manuscrit RG 146-1 .....	239
Il·lustració 15. Mostra d'un plec, format per dos bifolis que formen quatre folis —vuit pàgines.....	239
Il·lustració 16. Gruix de l'entrada Filologia, al centre, comparada amb la resta del manuscrit (al fons a l'esquerra, de l'entrada 1 a la 20 inclosa; al fons a la dreta, de l'entrada 22 a la 44) .....	245
Il·lustració 17. Retall a manera de punt de llibre al f. 175, potser un certificat mèdic de Bartomeu Ramis .....	245
Il·lustració 18. Retall a manera de punt de llibre.....	246
Il·lustració 19. Retall a manera de punt de llibre.....	247
Il·lustració 20. Retall a manera de punt de llibre.....	248
Il·lustració 21. Retall a manera de punt de llibre.....	248
Il·lustració 22. Fragment de l'entrada sobre Carles V publicada a la <i>Second Edition</i> (1778) de <i>l'Encyclopædia Britannica</i> , que coincideix parcialment amb l'entrada corresponent al manuscrit RG 146-1 .....	252
Il·lustració 23. Fragment de l'entrada sobre Carles V del manuscrit RG 146-1, que coincideix parcialment amb l'entrada sobre Carles V publicada a la <i>Second Edition</i> (1778) de <i>l'Encyclopædia Britannica</i> .....	253
Il·lustració 24. Entrada sobre Celtibèria publicada a la <i>Second Edition</i> (1779) de <i>l'Encyclopædia Britannica</i> , que coincideix plenament amb l'entrada corresponent al manuscrit RG 146-1.....	253
Il·lustració 25. Fragment de l'entrada sobre Celtibèria del manuscrit RG 146-1, que coincideix plenament amb l'entrada sobre Celtibèria publicada a la <i>Second Edition</i> (1779) de <i>l'Encyclopædia Britannica</i> .....	254

Il·lustració 26. Fragment de l'entrada sobre l'Estat Militar publicada a la <i>Third Edition</i> (1781) de <i>l'Encyclopædia Britannica</i> , que coincideix parcialment amb l'entrada corresponent al manuscrit RG 146-1 .....	256
Il·lustració 27. Fragment de l'entrada sobre l'Estat Militar del manuscrit RG 146-1, que coincideix parcialment amb l'entrada sobre l'Estat Militar publicada a la <i>Third Edition</i> (1781) de <i>l'Encyclopædia Britannica</i> .....	257
Il·lustració 28. Fragment de l'entrada sobre el capità Cook publicada a la <i>Third Edition</i> (1797) de <i>l'Encyclopædia Britannica</i> , que coincideix parcialment amb l'entrada corresponent al manuscrit RG 146.....	258
Il·lustració 29. Fragment de l'entrada sobre el capità Cook del manuscrit RG 146-1, que coincideix parcialment amb l'entrada sobre el capità Cook publicada a la <i>Third Edition</i> (1797) de <i>l'Encyclopædia Britannica</i> .....	259
Il·lustració 30. Entrada Miracle (18), f. 122v, en català .....	262
Il·lustració 31. Entrada Miracle (18), f. 123v, en castellà.....	262
Il·lustració 32. A l'esquerra, en català, text en net; a la dreta, en anglès, text ple de correccions.....	264
Il·lustració 33. A l'esquerra, en català, text en net; a la dreta, en anglès, text ple de correccions (entrada Menorca, f. 117v i f. 118r) .....	265
Il·lustració 34. Inici de l'entrada sobre la Xina, f. 1 del manuscrit RG 146-1 .....	269
Il·lustració 35. Fragment de l'obra de Grosier (p. 680, volum 13è) en què trobem coincidència plena amb el contingut de l'entrada sobre la Xina del manuscrit RG 146-1 (f. 1).....	269
Il·lustració 36. f. 1 del manuscrit RG 146-1 referent a l'entrada sobre la Xina .....	271

Il·lustració 37. Fragment de l'obra de Grosier (p. 681, volum 13è) en què trobem coincidència plena amb el contingut de l'entrada sobre la Xina del manuscrit RG 146-1 (f. 2).....	271
Il·lustració 38. Portada original de l'obra d'Armstrong (1752).....	274
Il·lustració 39. Foli 115 del manuscrit RG 146-1, en català i en anglès.....	275
Il·lustració 40. Foli 116 del manuscrit RG 146-1, en català i en anglès.....	276
Il·lustració 41. Pàgines 120 i 121 del llibre original d'Armstrong que contenen els fragments coincidents amb els folis 115 i 116 del manuscrit RG 146-1 .....	278
Il·lustració 42. Foli 134v, referent a l'entrada Miracle, del manuscrit RG 146-1, en què apareix una cita de Hume .....	279
Il·lustració 43. Foli 134v, referent a l'entrada Miracle, del manuscrit RG 146-1, en què apareix una cita de Hume .....	280
Il·lustració 44. Portada de la revista <i>Le Spectateur, ou le Socrate moderne</i> , versió francesa de l'original anglès <i>The Spectator</i> .....	294
Il·lustració 45. <i>Portrait of Sir Richard Steele</i> (1711), pintat per Godfrey Kneller .....	296
Il·lustració 46. Canvi d'estrofa al vers 9 (Lindemann, 1786: 131) .....	297
Il·lustració 47. Exemplificació de les dues tipografies diferents a la <i>Safira</i> de Lindemann.....	308
Il·lustració 48. Exemplificació de les dues tipografies diferents a la <i>Safira</i> de Lindemann.....	309
Il·lustració 49. Fragment de <i>A History of England in a Series of Letters from a Nobleman to His Son</i> , atribuïda conjuntament a Lyttelton i Goldsmish (1823), en què es narra l'execució de Byng i inclou el discurs que feu abans de morir .....	356



Il·lustració 50. <i>The Execution of Admiral Byng</i> (1760), National Maritime Museum, Greenwich, London.....	359
Il·lustració 51. Exemplar de <i>Vérités philosophiques d'Young traduction de M. Le Tourneur</i> trobat al fons antic de l'Arxiu Històric de Maó .....	361
Il·lustració 52. Exlibris de Bartolomé Roca a l'exemplar <i>Vérités philosophiques d'Young traduction de M. Le Tourneur</i> .....	362
Il·lustració 53. Exlibris de «J. Roca» a l'exemplar de <i>The Seasons</i> , de Thomson, de la biblioteca de la Societat Maonesa, localitzat al fons antic de l'Arxiu Històric de Maó.....	364
Il·lustració 54. Inici de l'article «Über eine Anekdote in Voltaire's Universal-Historie, die Herzogin von Mazarin, Hortensia Mancini, betreffend», a <i>Der Teutsche Merkur</i> , 2 (1773) .....	366
Il·lustració 55. «Estatutos para la Sociedad Economica de los Amigos del País de la Plaza de Mahón. Año 1783. Trabajados por el Dr Dn Juan Ramis y Ramis, Asesor de la Comandancia Genl de Menorca».....	371
Il·lustració 56. Carta dirigida al comte Cifuentes en la qual se li demana que faci arribar els estatuts a Sa Majestat perquè els aprovi .....	373
Il·lustració 57. Exemplar de l'obra de Lord Chesterfield trobada al fons antic de l'Arxiu Històric de Maó .....	410



# 1. INTRODUCCIÓ

## 1.1. Objecte d'estudi i motivació personal

L'objecte d'estudi d'aquesta tesi doctoral és la Societat Maonesa (1778-1785) i l'activitat cultural i literària que dugueren a terme a Menorca els membres d'aquesta entitat cultural,<sup>2</sup> especialment en l'àmbit de la traducció. L'interès principal recau en les traduccions que es feren en aquesta institució, sobretot les traduccions conservades avui dia, en el marc de les traduccions a Menorca al segle XVIII i en el marc general de la Il·lustració europea.

Detalladament, aquesta tesi doctoral tracta els cinc subtemes següents. Després de la introducció, s'explica el context en què s'emmarca la Societat Maonesa (1778-1785) i l'activitat cultural i literària que dugueren a terme els seus membres, és a dir, el context de la Il·lustració menorquina, que comprèn l'últim terç del segle XVIII i els primers anys del segle XIX. A part del context històric, polític, cultural i lingüístic, aquesta tesi estudia el marc general de les traduccions a Menorca i, per primera vegada en els estudis sobre aquest període, proposa una classificació de les traduccions i presenta un catàleg complet, sistemàtic i actualitzat (incorporant-hi les darreres troballes) del conjunt de traduccions fetes a Menorca al segle XVIII i principis del segle XIX del francès, anglès, italià i llatí al català i a l'espanyol, així com algunes de l'espanyol al català.

Seguidament la tesi descriu l'origen de la Societat Maonesa i en presenta els antecedents: per una banda, els precursors dins Menorca, és a dir, les elits culturals del segle XVII; per l'altra, fora de Menorca, els referents en la cultura llibresca i les societats de cultura europees del segle XVIII. Després examina les relacions de la Societat Maonesa dins i fora de Menorca. A més de posar en relleu l'obertura de Menorca a l'Europa de la Il·lustració en general, concretament analitza el vincle entre la Societat Maonesa i la societat escocesa The Select Society, és a dir, el nexa entre la Il·lustració menorquina i l'*Scottish Enlightenment* ('Il·lustració escocesa'). Tot seguit explica el

---

<sup>2</sup> En aquesta tesi ens referim a la Societat Maonesa amb la grafia adaptada segons la normativa actual quan el terme fa referència al nom de l'entitat, però amb la grafia de l'època (Sociedad Maonesa) quan forma part del títol del *Registre de la Sociedad Maonesa*, document elaborat pels seus membres —que esmentarem sovint amb el terme abreujat *Registre*.

desenvolupament de la Societat Maonesa, a partir del *Registre*, amb atenció especial als llibres i obra periòdica de l'entitat (es descriuen tots els llibres de la seva biblioteca). Finalment es presenta el conjunt de membres de l'entitat, amb la biografia i obra, especialment de traduccions, així com les obres en préstec, de cada un.

Llavors, la tesi analitza el manuscrit RG 146-1, descobert molt recentment (Pelfort, 2021), la prova que els membres de la Societat Maonesa (1778-1785) redactaren una vintena d'entrades temàtiques de l'*Encyclopædia Britannica*. Es para atenció especial a les qüestions lingüístiques i sobre traducció d'aquest manuscrit, donat que cada entrada enciclopèdica està escrita tant en català o espanyol com en anglès (traduïda). En general, contrastem la investigació de Pelfort (2021: 167-198) amb la nostra investigació.

Tot seguit, del conjunt de traduccions a Menorca al segle XVIII i principis del XIX, la recerca es basa en les traduccions fetes en el context de la Societat Maonesa i estudia exhaustivament les dues úniques traduccions conservades: *Safira* i *Píram i Tisbe*. La tesi inclou l'edició crítica de *Safira*.

Finalment, l'estudi descriu la dissolució de la Societat Maonesa, documenta les traduccions no conservades de la Societat i presenta, de forma secundària, les traduccions posteriors a l'entitat (després de la dissolució de la institució, alguns membres, juntament amb altres erudits, continuaren la tasca traductora). D'entre aquestes traduccions posteriors, la tesi analitza especialment les traduccions literàries inèdites *Pablo y Virginia* i *Principis de la política*.<sup>3</sup>

La tria d'aquest tema de recerca respon a la voluntat de contribuir al conjunt d'estudis de la Menorca del segle XVIII, període clau de la història, la literatura i la llengua de l'illa. La Il·lustració menorquina ha estat ben estudiada en els àmbits generals de la història i la literatura, però s'ha escrit poc sobre el paper de la traducció en aquesta època, per bé que són abundants les traduccions a Menorca al segle XVIII i principis del

---

<sup>3</sup> Regularitzo els títols de les traduccions de l'època segons la normativa actual.

XIX. Aquesta és l'aportació principal de la tesi: l'estudi, per primera vegada, de les traduccions a Menorca al segle XVIII des de la perspectiva dels estudis de traducció.

A més, les traduccions presentades a la Societat Maonesa, juntament amb la resta d'obres literàries d'aquest període, foren importants en el moment i lloc en què es contextualitzen. Si bé entre el segle XVI i el XIX en general minva notablement l'ús literari del català i força obres d'aquests segles no tenen la qualitat de les obres d'altres períodes, la majoria de les que s'escriuen a Menorca al segle XVIII i principis del XIX no segueixen aquesta tendència: en general són obres amb intenció literària, en català culte, i algunes de qualitat destacable. Com ho explica Salord (2014: 224),

[e]l que particularitza la nostra illa és que, gràcies a la normalitat viscuda, la llengua de la societat va ser també la llengua d'alta cultura, la llengua de creació literària, amb tot el que açò significa de llengua que travessa totes les manifestacions, de les orals i populars a les escrites i cultes. I en açò sí que Menorca se separa dels altres territoris catalanoparlants per viure una dinàmica cultural des dels paràmetres més europeus.

Així, aquestes obres menorquines són un cas excepcional en la literatura catalana d'aquests segles.

## 1.2. Estat de la qüestió

Actualment disposem d'abundant producció científica sobre història i literatura menorquines de l'època de la Il·lustració, especialment sobre història. En primer lloc, respecte a aquest camp, Hernández Sanz el 1906 ja puntualitzava: «Tal vez no haya región española cuya historia hubiese sido tan estudiada como lo fuera la de esta Isla de Menorca, tanto por escritores Baleares como por los de la Península y extranjeros» (1908: 342). Així és: trobem nombrosos estudis sobre la història de Menorca en el període de la Il·lustració, sobretot d'historiadors locals, però també alguns d'historiadors estrangers. A més, trobem aportacions ja en el segle XVIII, en què Menorca passà de l'oblit al protagonisme, i fins als nostres dies, en què continua havent-hi un gran interès per la història de l'illa.

Casasnovas (2022), en la ponència «Menorca en el segle XVIII. Un estat de la qüestió», que inaugura les XX Jornades de Recerca Històrica, titulades *Llums i ombres de la presència britànica al llarg del segle XVIII a Menorca*, organitzades per la societat historicoarqueològica Martí i Bella, celebrades el novembre de 2022 a Ciutadella, feu un repàs de com s'ha tractat aquest període al llarg de la historiografia. Concretament, Casasnovas se centra en la historiografia clàssica menorquina, del primer terç del segle XX, la qual considera l'origen de la visió menorquina actual del segle XVIII menorquí. En aquest marc historiogràfic, i d'acord amb la idea que la figura de l'historiador narra la història condicionat per l'època i lloc, Casasnovas distingeix, de forma simplificada i gairebé anecdòtica, encara que certa, dos punts de vista contraposats: la dels historiadors maonesos (liberals) i la dels historiadors ciutadellencs (conservadors).

Per un costat, els historiadors maonesos (Pere Riudavets i Hernández Sanz, entre d'altres), amb un matís més liberal ideològicament, al tombant del segle XIX al XX, centren els seus estudis en tres temàtiques principalment: la reivindicació del port franc de Maó, ja que consideren que el port franc és el detonant del creixement econòmic; la lluita contra la província de les Balears, ja existent a l'Espanya liberal del moment; i la lluita contra el centralisme administratiu de caire liberal, contraposat a l'autonomia insular que consideren que els britànics respectaren, i contrantraposat al liberalisme

polític britànic ideològic enfront d'una administració espanyola que consideren opressora. Algunes obres són *Historia de la isla de Menorca* (1885 i 1888) de Riudavets i el *Compendio de Geografía e Historia de la isla de Menorca* (1908b), d'Hernández Sanz, l'última de les històries de Menorca clàssiques amb vigència pràcticament fins als nostres dies.

Per l'altre costat, els historiadors ciutadellencs (Rafel Oleo, Josep Maria Quadrado o Gabriel Vila, entre d'altres), de caire més conservador, en els seus estudis relativitzen les bones intencions dels dominadors britànics —considerant que la dominació britànica abraça la major part del segle XVIII—, subratllen els conflictes entre els dominadors i les administracions menorquines, especialment l'Església, i, en general, donen un punt de vista més conservador a l'estudi del segle XVIII menorquí. Algunes obres són la primera història de Menorca completa en gran format, la *Historia de la isla de Menorca* (1874 i 1876) de Rafael Oleo Quadrado, i *Heroísmo del clero menorquín durante las dominaciones británicas* (1912), de Gabriel Vila i Anglada.

Cardona fa la mateixa anàlisi dicotòmica dels estudis historiogràfics menorquins sobre el segle XVIII: «para los nacidos en Mahón —ciudad beneficiada por los dominadores británicos— [...] la dominación británica fue positiva y causa de riqueza. Los de Ciudadela [...] acentúan más los problemas que los ingleses tuvieron con la población menorquina» (2018, 2).

Més enllà dels historiadors menorquins clàssics esmentats, a l'illa, sobretot, i també a la península, s'han fet, al llarg dels anys, molts altres estudis sobre la història de Menorca al segle XVIII, que n'han anat confeccionant una idea més completa i actualitzada. A tall d'exemple, trobem el manual *Història de Menorca* (2005), de Casasnovas, que és la història de Menorca de referència avui dia. Com a síntesi, trobem el tom 11, volum 1, de l'*Enciclopèdia de Menorca*, «De la Menorca britànica a la consolidació de l'Estat liberal (1712-1854)» (2011), també de Casasnovas, considerada la síntesi més completa i actualitzada.

Des de la perspectiva estrangera, existeixen alguns estudis sobre el segle XVIII menorquí, per bé que no són prou coneguts a l'illa. Casanovas (2022) destaca principalment el llibre *Minorca, the Illusory Prize* (1990), de D. Gregory, i la tesi doctoral *Britain and Menorca in the eighteenth century* (1994), de D.W. Donaldson. També hi podem afegir l'obra d'Irénée Lameire (1908) *Les occupations militaires de l'île de Minorque pendant les guerres de l'ancien droit*, que citem al capítol II.

A banda d'aquests estudis contemporanis, és fonamental esmentar *The History of the Island of Minorca* (1752), de l'enginyer militar britànic destinat a Menorca, John Armstrong, que és considerat el primer estudi històric de referència sobre Menorca, «el verdadero contenido de la única historia particular de Menorca que se había publicado antes del siglo XIX» (Armstrong, 1752 [1978]: 7). També *Geographische und statistische Beschreibung der Insel Minorka* (1786), de Christoph Friedrich Heinrich Lindemann, capellà castrense alemany que va residir a Menorca entre els anys 1775 i 1782 per oferir assistència religiosa als soldats alemanys enviats a Menorca.

En segon lloc, l'estudi de la literatura menorquina en el període de la II·lustració és un fenomen relativament recent: trobem aportacions tant a Menorca com a Catalunya a partir de 1964, moment en què Jordi Carbonell donà a conèixer l'obra literària de Joan Ramis,<sup>4</sup> membre de la Societat Maonesa i el màxim exponent de la II·lustració menorquina. Concretament, Carbonell descobrí a Menorca els manuscrits de les obres teatrals *Lucrècia*, *Arminda* i *Rosaura*. Fins llavors, només es coneixia l'obra històrica de Ramis, però no la literària.

Després de la troballa, el 1964 Jordi Carbonell publicà dos articles sobre la producció literària de Joan Ramis: «El període menorquí de la literatura catalana» (Carbonell, 1964a) i «La cultura a Menorca» (Carbonell, 1964b). Amb aquests articles, es ressalta per primera vegada l'obra literària de Ramis en el conjunt de la literatura catalana.

---

<sup>4</sup> El filòleg explica que arran d'una investigació en el fons Rull de teatre descobrí tres tragèdies de Joan Ramis i una traducció menorquina de Molière. És cert que l'historiador Francesc Hernández Sanz ja les havia esmentades a la *Revista de Menorca*, però fou Carbonell qui les situà en el context de la literatura catalana (Carbonell, 2010: 131 i 132).



A partir de 1964, doncs, comença l'interès per la literatura catalana del segle XVIII. Com és sabut, entre els segles XVI i XIX minva notablement l'ús literari del català i força obres de l'època s'inscriuen en un registre més popular o bé no tenen la qualitat d'altres obres del període medieval. Tanmateix, la majoria d'obres literàries del «període menorquí de la literatura catalana» (denominació que procedeix de Carbonell, 1964a: 15 [727]), no segueixen aquesta tendència: en general són obres amb pretensió d'alta literatura i algunes de qualitat, escrites en un català volgudament culte. Així, aquestes obres menorquines són un cas atípic en aquests segles.

El 1967 Carbonell publica el primer assaig monogràfic sobre Joan Ramis i la seva producció literària, que inclou l'edició de les composicions poètiques catalanes que es coneixien llavors i breus fragments de les obres dramàtiques *Lucrecia*, *Arminda* i *Rosaura o el més constant amor*: «L'obra literària de Joan Ramis i Ramis» (Carbonell, 1967). El 1968 publica la primera edició crítica de *Lucrecia* (Ramis, 1968).

Abans dels treballs d'aquest filòleg, que despertaren un interès per la literatura menorquina del segle XVIII —encara vigent—, l'historiador Francesc Hernández Sanz havia estudiat la Societat Maonesa i la seva activitat. Publicà el 1912, 1919 i 1921, respectivament, els articles següents: «Nota bibliográfica. Obras publicadas por el Dr Juan Ramis y Ramis» (Hernández Sanz, 1912), «Velada necrológica celebrada en el Ateneo, el día 12 de febrero de 1919, en honor del Doctor Don Juan Ramis y Ramis: Memoria bibliográfica escrita por encargo del Ateneo y leída por su autor» (Hernández Sanz, 1919) i «Una Sociedad de Cultura establecida en Mahón durante la segunda mitad del siglo XVIII» (Hernández Sanz, 1921).

També hem de destacar la feina d'altres estudiosos al segle XIX i principis del XX, com la de Francisco Pons Carreras (1819), dedicada a la figura de Joan Ramis (*Resumen de los empleos, y ejercicios literarios del infatigable Mahonés el Dr. D. Juan Ramis y Ramis, Académico correspondiente de la Real Academia de la Historia*); la de Joaquim Maria Bover (1842 i 1868), centrada en els escriptors balears (*Memoria biográfica de los mallorquines que se han distinguido en la Antigua y moderna literatura* i *Biblioteca de escritores baleares*); la de Salvador Sanpere (1879), sobre la història de Menorca

(«Noticia sobre'l moviment historich en la Balear menor. Menorca en lo sigle XIX»), i la de Fèlix Duran (1945), sobre la història de la literatura dramàtica menorquina («Papeletas para la historia de la literatura dramàtica menorquina»), entre d'altres.

Des de finals de segle XX i principis del XXI hi ha hagut un notable interès pel grup il·lustrat menorquí, sobretot per Ramis i la seva obra, i s'han publicat abundants treballs rellevants a tot el domini lingüístic, d'entre els quals destaquen els següents: el pròleg de Giuseppe Grilli (1982) de l'obra *Teatre barroch i neoclàssic* de Fontanella i Ramis (1982), l'extens treball sobre *Lucrècia* de Loreto Busquets (1988) («*Lucrècia* de Joan Ramis») i l'article «La figura de Lucrecia la romana vista por la ilustración alemana y española» de Manfred Tietz (1989). La crítica literària feminista de Mercè Otero-Vidal (1991, 1992 i 1996), així com l'article de Josefina Salord (1994) enfocat en el paper de la dona, «Dones d'illa en el mirall de Ramis, Caimaris i Camus». La tesi de Vicent de Melchor (1995), sobre l'estudi lingüístic de les obres dramàtiques de Ramis. El volum de Maria Paredes i Josefina Salord (1999), *Joan Ramis i Josep M. Quadrado: de la Il·lustració al Romanticisme*, amb diversos articles sobre Ramis. L'article de Maria Paredes (2001) sobre les fonts clàssiques de *Lucrècia*, «*Matrona animi virilis*. Notes sobre les fonts clàssiques de *Lucrècia* (1769) de Joan Ramis». La panoràmica general de la literatura i cultura catalanes al segle XVII i XVIII, de Pep Valsalobre i Albert Rossich (200), *Literatura i cultura catalanes (segles XVII-XVIII)*; la panoràmica general de la literatura catalana moderna, també de Rossich i Valsalobre (2011), *Literatura catalana moderna (siglos XVI-XVIII)*, i el *Panorama crític de la literatura catalana* de Rossich (2011). Els dos volums de Josefina Salord (2012-2013) sobre Vicenç Albertí. I el volum IV de la recent *Història de la literatura catalana*, coordinat per Josep Solervicens (2016).

Ara bé, tot i que el panorama bibliogràfic sobre literatura i història és ampli, el paper de la traducció en aquesta època no ha estat gaire estudiat. En part es deu al fet que la disciplina dels estudis de traducció és recent. Tot i així, hi ha alguns treballs importants sobre traducció que comentarem a l'apartat següent.

### 1.2.1. Sobre la traducció a Menorca

«TRADUCCIONS I TRADUCTORS A LA MENORCA IL·LUSTRADA» (PAREDES, 1999)

Aquest article acadèmic de Maria Paredes (doctora en Filologia Clàssica i membre de l'Institut Menorquí d'Estudis) forma part d'un volum en què es recullen un total de 48 estudis lingüístics, literaris i culturals sobre la traducció a Espanya al llarg del segle XVIII i principis del XIX. L'article de Maria Paredes se centra en les traduccions d'aquesta època a l'illa de Menorca.

Conté una introducció al context històric, cultural i literari del segle de les Llums a Europa en general i després centrat en el cas de la Il·lustració menorquina. Paredes esmenta els principals traductors de l'època i les seves traduccions més destacades seguint un ordre cronològic. L'article conté un recull de les principals traduccions a Menorca al segle XVIII i principis del XIX.

Concretament, Paredes comença anomenant els traductors i les traduccions dels darrers anys de la Menorca britànica (mitjan i final de segle XVIII). Així, esmenta els principals membres de la Societat Maonesa, detalla gairebé a manera de llista les principals traduccions que dugueren a terme i comenta l'important paper de la traducció a la institució. D'entre les traduccions que presentem en aquesta tesi, Paredes para atenció en la traducció *Safira*, de Joan Soler i Sans.

A continuació, l'autora se centra en els germans Joan i Pere Ramis i en les seves traduccions o adaptacions. També recull tota la informació aportada per altres estudiosos, ja que sobre els germans Ramis —figures molt conegudes— el ventall bibliogràfic és molt ampli. A continuació, l'autora posa el focus en Vicenç Albertí i Antoni Febrer i Cardona, recurrents en la seva recerca. D'Albertí en detalla les traduccions teatrals que portà a terme i, a la part final de l'article, se centra en Febrer i Cardona i les seves traduccions, sobretot del llatí. Són els dos traductors que més traduccions elaboraren.

A grans trets, «Traduccions i traductors a la Menorca il·lustrada» de Maria Paredes és molt útil per fer-se una idea general del període il·lustrat menorquí, dels principals traductors i de les seves traduccions més conegudes. És l'únic article acadèmic que intenta documentar de manera sistemàtica les traduccions de la Menorca del segle XVIII i principis del XIX, i d'aquí el seu mèrit i el seu interès per a la nostra recerca. A partir d'aquest treball de Paredes sorgeix l'objectiu d'aquesta tesi d'elaborar un inventari definitiu, complet i sistemàtic de les traduccions menorquines del segle XVIII i principis del XIX.

«UNA NOVA APORTACIÓ DOCUMENTAL SOBRE LA SOCIETAT MAONESA (1778- 1785): LA TRADUCCIÓ DE LA FAULA OVIDIANA DE PÍRAM I TISBE PER DAVID CAUSSE» (PATIÑO, 2011)

La traducció de la faula ovidiana *Píram i Tisbe*, presentada el 1779 a la Societat Maonesa per David Causse (il·lustrat francès resident a Menorca al segle XVIII), és l'única traducció, juntament amb *Safira*, que es conserva avui dia de les set traduccions presentades o elaborades a la institució entre 1779 i 1780. De fet, si bé es tenia constància que s'havia dut a terme, no es va localitzar fins fa uns anys, el 2011, motiu pel qual Xavier Patiño (membre de l'Institut Menorquí d'Estudis) escriví aquest article.

L'article és breu però molt útil. Primer, presenta David Causse i la Societat Maonesa en el seu context històric, polític i cultural. Després, se centra a posar en context la faula *Píram i Tisbe* i, breument, a comparar el text de partida d'Ovidi amb el text meta de Causse. Finalment, edita la traducció que presentà Causse, amb algunes lliçons justificades i, en notes a peu de pàgina, n'apunta algunes observacions sobre llengua i contingut.

En general, l'obra és una font fiable i un model de treball acadèmic breu centrat en una de les traduccions. A més del panorama general que ofereix Patiño, en aquesta tesi hem aprofundit en l'anàlisi del text original i del text meta: hem fet un repàs de les versions del mite al llarg de la història, hem analitzat la forma i contingut de la traducció, amb especial atenció a les tècniques de traducció, i n'hem analitzat la llengua.

L'article de Patiño és el primer treball dedicat a aquesta traducció, però també un dels pocs treballs d'anàlisi i comentari detallat d'una traducció concreta de totes les que s'elaboraren a Menorca al segle XVIII. A banda de l'aportació de Patiño, són també estudis sobre traduccions concretes l'article de Joan Hernández Sanz Mora «Una traducció maonesa del Télémaque» (1921); els articles d'Enric Cabra «Els drames de Le Jay traduïts per Antoni Febrer: una primera lectura» (1992a) i «La traducció de 'La Creació' de Haydn feta per Antoni Febrer i Cardona» (1992b); la tesi doctoral de Rosa Bertran (dirigida per Albert Rossich) *La primera traducció goldoniana al català: La viuda astuta de Vicenç Albertí i Vidal. Manuscrit, traducció i context* (2011b); l'article de Marta Marfany «La traducció catalana de Vicenç Albertí de *La Alonsiada* de Joan Ramis (1818): el trasllat de la versificació» (2016); la tesi doctoral de Carlos Martínez Mayor, dirigida per Eulàlia Miralles, *La Alonsiada, de Joan Ramis, i L'Alonsiada, de Vicenç Albertí. Edició crítica i estudi* (2022), i els seus articles «De "La Alonsiada" de Ramis a "L'Alonsiada" d'Albertí» (2017a) i «Els llindars de les *Alonsiades*. Els paratexts en *La Alonsiada*, de Joan Ramis, i *L'Alonsiada*, de Vicenç Albertí» (2017b); el treball acadèmic inèdit sobre *Safira* a càrrec de Jaume Gomila (1997); i l'edició i introducció d'*Ifigenia a Tàurida* (1801 [2019]), a càrrec de Josefina Salord i Maria Paredes.

#### ALTRES

Altres documents dedicats a les traduccions en general a Menorca al segle XVIII i principis del XIX són l'article «Les traduccions teatrals dels il·lustrats menorquins: una recreació de modernitat» (Josefina Salord i Maite Salord, 2001), que presenta un recorregut per les traduccions exclusivament teatrals del segle XVIII i sobretot del XIX a Menorca, fent esment a l'activitat traductora de la Societat Maonesa com a base de l'esclat de les traduccions teatrals del vuitcents, i l'article «Las traducciones catalanas en el siglo XVIII y primer tercio del XIX» (Eulàlia Miralles, 2012), que ofereix un panorama molt complet, classificat per temàtiques i èpoques, de totes les traduccions catalanes del segle XVIII, incloent-hi les de Menorca, Mallorca i València.

La bibliografia sobre les traduccions d'Antoni Febrer i Cardona i, més abundant, de Vicenç Albertí, és la següent: l'article «Les traduccions llatines d'Antoni Febrer i Cardona» (Ignasi Mascaró, 1985); l'article «Vicenç Albertí i Vidal, traductor menorquí del segle XIX» (Antoni Joan Pons, 1984); l'article «Els entremesos traduïts per Vicenç Albertí: recreació literària i incorporació de la realitat menorquina» (Maite Salord, 1992); l'edició d'*Entremesos* (I), d'Albertí, a càrrec de Maite Salord (1997); el capítol «Vicenç Albertí, traductor de Metastasio» (Eulàlia Miralles, 2002), i, dels dos volums *Vicenç Albertí i el teatre entre la Il·lustració i el Romanticisme*, trobem l'article «Sobre traduccions teatrals menorquines» (Antoni Joan Pons, 2012), l'article «Vicenç Albertí i la reescriptura del teatre popular espanyol de l'últim terç del segle XVIII. A propòsit d'*El criat de les obligacions* i altres obres» (Gabriel Sansano, 2013) i l'article «De *La vedova scaltra* de Goldoni a *La viuda astuta* d'Albertí» (Rosa Bertran, 2013).

## 1.2.2. Sobre el context històric, polític i cultural

*LA IL·LUSTRACIÓ A MENORCA* (SALORD, 2010)

Aquest estudi, escrit per Josefina Salord (coordinadora científica de l'Institut Menorquí d'Estudis i experta en literatura menorquina) és un recorregut sumari per la Il·lustració a Menorca. És una font de consulta completa, fiable i didàctica per entendre el context històric, literari i cultural en el qual s'emmarca aquesta tesi: Menorca al segle XVIII i principis del XIX. És cert que és una obra divulgativa, però és rigorosa i serveix de punt de partida per després entrar en altres estudis de temes concrets.

El panorama bibliogràfic sobre aquest tema és ampli. Ja hem dit que el tom 11, volum 1, de l'*Enciclopèdia de Menorca*, «De la Menorca britànica a la consolidació de l'Estat liberal (1712-1854)» (2011), de Casanovas, és la síntesi més completa i actualitzada. Tanmateix, l'estudi de Salord és idoni per a la tesi perquè relaciona història i literatura, i aprofundeix en tots dos camps.

Salord comença l'estudi presentant el perfil propi de l'illa en aquests segles. Explica per què la Il·lustració menorquina té un pes tan important tant en la cultura catalana com en general a Europa i detalla, primer, la gran tasca del grup il·lustrat menorquí —tant en el camp de la llengua com en el de la literatura, traducció, economia i educació— que divideix funcionalment en tres generacions.

Després se centra a parlar de la llengua catalana com a llengua de cultura, un cas atípic en el context dels territoris catalans d'aquell període. N'explica les circumstàncies historicopolítiques, així com la feina conscient dels il·lustrats menorquins per conservar la llengua catalana com a llengua de cultura.

Quant a literatura, detalla de forma sistemàtica i per ordre cronològic les obres de teatre de producció pròpia a Menorca. Destaca la trilogia teatral de Joan Ramis i les traduccions d'obres de teatre europees fetes per menorquins, sobretot les traduccions teatrals de Pere Ramis, Joana de Vigo i Vicenç Albertí, així com les versions teatrals

d'Antoni Febrer i Cardona. Seguidament, presenta un itinerari resum des de la poesia neoclàssica, rococó i popular fins a la prosa memorialista, assagística, didàctica i científica. Primer explica els poemes de Joan Ramis, de la traducció en forma de poema de *Sapphira*, feta Joan Soler i Sans; de la faula de *Píram i Tisbe*, feta per David Causse, i de la poesia d'Antoni Febrer i Cardona. Després, se centra en les obres memorialistes que travessen tot el període, com el *Diari de Maó* (1776-1826) del capità Joan Roca i Vinent. En darrer lloc, esmenta la prosa didàctica i narrativa sobretot d'Antoni Febrer i Cardona, i acaba l'apartat esmentant algunes obres de prosa científica.

Les conclusions de l'estudi són clares: es confirma la gran importància de la Il·lustració a Menorca i en remarca tres arguments principals. Primer, la Il·lustració té un pes molt important a Menorca sobretot per l'existència de les tres generacions del grup il·lustrat menorquí. Segon, aquest grup portà a terme una activitat molt valuosa: va viure la dinàmica històrica de l'illa, que passà per diverses situacions polítiques al llarg del segle XVIII, i va maldar per conservar la llengua catalana. Tercer, la producció tant de teatre, poesia com prosa suposa la recuperació d'autors i textos en llengua catalana tant en el camp de la literatura com en el de la història, la ciència i l'art.

Definitivament, l'estudi de Josefina Salord és un resum complet, ordenat i profund de la Il·lustració menorquina. Va acompanyat, a més, d'annexos amb fragments de documents originals i una cronologia que resumeix el recorregut per la Il·lustració a Menorca.



*REGISTRE DE LA SOCIEDAT MAONESA (PONS I SALORD, 1991)*

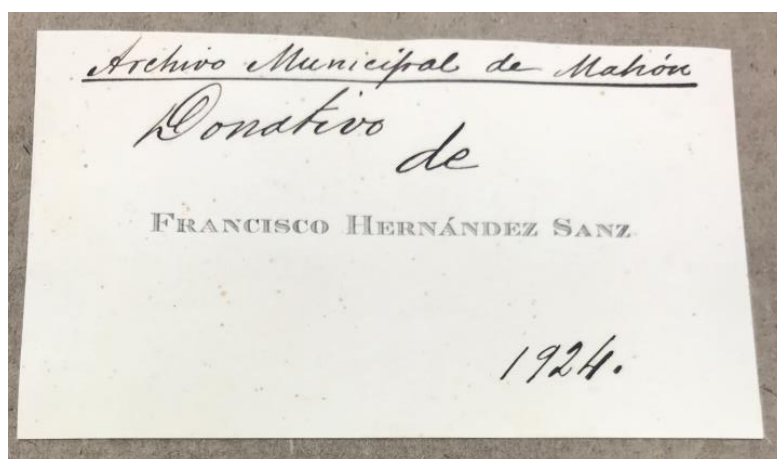
El *Registre de la Societat Maonesa* és un llibre editat el 1991 per Antoni Joan Pons i Josefina Salord que reproduïx els estatuts, les actes i les notes que deixaren per escrit els membres de la Societat Maonesa al segle XVIII. Aquest conjunt de manuscrits de la Societat Maonesa, organitzats a manera de registre, sortí a la llum el 1921 gràcies a l'historiador Hernández Sanz, que els localitzà entre documentació de Joan Ramis: «La casualidad hizo que llegara a nuestras manos un curiosísimo manuscrito, entresacado de los que pertenecieron al benemérito, nuestro compatriota, Dr. D. Juan Ramis y Ramis». Vegem com presenta aquest registre l'historiador Hernández Sanz:

Se trata de un libro en el que constan los Estatutos, actas y notas de una Sociedad fundada, en 1778, por unos cuantos amantes de las letras con el fin de formar una *Biblioteca Comun*, a la que pudiera pertenecer quien simpatizara con la idea y fuera previamente admitido por los socios.

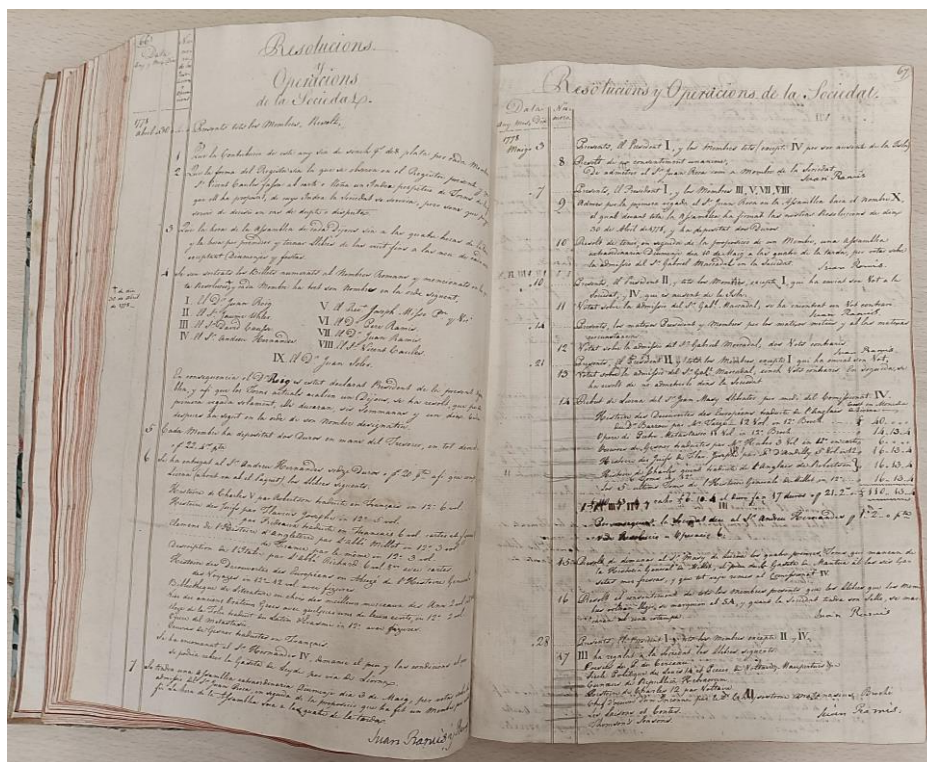
És a dir, els membres de la Societat Maonesa al segle XVIII van deixar registrat en un document, escrit a mà, un seguit d'informacions sobre el funcionament de la institució. El 1921 aquest manuscrit arribà a mans de l'historiador Hernández Sanz (1863-1949) i el tragué a la llum en l'article «Una Sociedad de Cultura, establecida en Mahón durante la segunda mitad del siglo XVIII» de la *Revista de Menorca* (1921: tom XVI, 353-394). En aquest mateix article adjuntà una transcripció mecanografiada —a partir de la versió manuscrita original— d'un fragment d'aquests registre manuscrit. El conjunt sencer del manuscrit original el donà el 1924 a l'Arxiu Municipal de Maó, on avui es conserva i es pot consultar (signatura AHM U-394). Finalment, Josefina Salord i Antoni Joan Pons decidiren reproduir íntegrament l'original en un llibre titulat *Registre de la Societat Maonesa* (Pons i Salord, 1991).



Il·lustració 1. Portada, obra posterior d'Hernández Sanz, que encapçala el conjunt de manuscrits originals de la Societat Maonesa (s. XVIII)



Il·lustració 2. Anotació sobre la donació d'Hernández Sanz escrita a la part interior de la portada que encapçala el conjunt de manuscrits originals de la Societat Maonesa



Il·lustració 3. Exemple del manuscrit original de la Societat Maonesa (s. XVIII)

El document està organitzat en set apartats o divisions:

1. La divisió preliminar, en què s'inclouen quinze resolucions de la Societat Maonesa per formar una biblioteca.<sup>5</sup>
2. La divisió primera, en què s'inclou el llistat dels membres de la institució.
3. La divisió segona, que incorpora el catàleg de llibres, gasetes i altres documents de la Societat.
4. La divisió tercera, en què es recullen unes 180 resolucions i operacions de la institució.
5. La divisió quarta, amb l'ordre dels torns dels llibres entre els membres.
6. La divisió cinquena, que inclou el llistat de quins membres han agafat llibres en préstec i de quins llibres es tracta.
7. I la divisió sisena, també dedicada als llibres (concretament els títols dels llibres, agafats en préstec i tornats).

<sup>5</sup> Hernández Sanz transcrivé de forma mecanografiada —a partir de l'original manuscrit— només la divisió preliminar a l'article «Una Sociedad de Cultura, establecida en Mahón durante la segunda mitad del siglo XVIII» de la *Revista de Menorca* (1921: tom XVI, 353-394).

És una font rellevant quant al contingut, primer de tot perquè, mitjançant les resolucions, queda registrat el nombre total de traduccions que es llegiren a la Societat Maonesa, així com els discursos i discussions que s'hi feren. En segon lloc, també queda documentat el nombre de publicacions periòdiques que els membres de la institució llegiren a l'època, així com els llibres d'història, literatura i art pels quals es van interessar.

Resumidament, el *Registre de la Societat Maonesa* és una font de consulta imprescindible per tres raons principals. Primer, perquè és una transcripció d'una font original, molt propera cronològicament a les traduccions menorquines del segle XVIII, objecte d'investigació de la tesi. Segon, perquè aquest registre dona compte de bona part de l'activitat que dugué a terme la Societat Maonesa, és a dir, ens dona el context exacte de les traduccions objecte d'estudi d'aquesta tesi. Finalment, pel fet de ser un registre, és una font de consulta diferent dels articles i estudis acadèmics. En aquest cas, ens ha permès estudiar les dades originals del segle XVIII i n'hem pogut deduir informació per elaborar conclusions pròpies.

### **1.2.3 Referències bibliogràfiques recents i noves línies d'investigació**

Molt recentment, amb motiu de les *Jornades Joan Ramis i la xarxa de relacions il·lustrades*, organitzades per l'Institut Menorquí d'Estudis, celebrades el desembre de 2019, sortiren a la llum noves dades molt interessants sobre la Il·lustració menorquina. Les actes del congrés es publicaren a *Joan Ramis i la xarxa de relacions il·lustrades* (Salord, 2021), volum que suposa una aportació fonamental i innovadora en l'estudi de la història i la literatura del període.

D'entre tots els articles que componen el llibre, per a la tesi han estat especialment rellevants «Joan Ramis i Ramis i William Cronhelm, entre *Lucrècia* (1769) i *Inequality* (1799)», de Jaume Gomila (2021), que ens presenta la figura, fins ara desconeguda, de William Cronhelm, membre estranger de la Societat Maonesa, i, sobretot, el treball «Hipòtesi de la connexió entre la Societat Maonesa i l'*Encyclopædia Britannica*», de Pep Pelfort (2021), que treu a la llum la connexió entre Menorca i Escòcia. Concretament, d'una banda, posa en relleu la relació de la Societat Maonesa i l'*Encyclopædia Britannica*

(la hipòtesi és que els membres de l'entitat redactaren 22 entrades de la tercera edició d'aquesta enciclopèdia); d'altra banda, l'article documenta l'existència d'una altra societat anterior a la Societat Maonesa, inspirada en una d'Escòcia. El treball de Pelfort, com veurem al capítol IV, obre noves línies d'investigació pel que fa a la connexió de Menorca amb l'entorn cultural britànic i l'Europa il·lustrada, i, també, pel que fa a qüestions importants sobre llengua literària i traducció.

També, encara més recentment, a les XX Jornades de Recerca Històrica, titulades *Llums i ombres de la presència britànica al llarg del segle XVIII a Menorca*, organitzades per la societat historicoarqueològica Martí i Bella, celebrades el novembre de 2022, s'han donat a conèixer noves dades sobre el període il·lustrat menorquí.

D'entre aquestes, destaca la troballa de Maria Paredes, que ha descobert una traducció, que ens ha cedit per a la tesi, i una adaptació al fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó, en procés de catalogació. D'acord amb la investigadora (Paredes, 2022b), la traducció és *Principis de la Política i de conèixer el Món* (títol abreujat), sense data, feta per Joan Mir i Montañés (Maó, 1760 – 1840), a partir de l'original anglès *Principles of Politeness and of knowing the world* (títol abreujat), publicada el 1786, de Lord Chesterfield, és a dir, Philip Dormer Stanhope, quart comte de Chesterfield (Londres, 1694 – 1773), conegut home de lletres britànic. Per altra banda, l'adaptació és *Julia i Romeo*, una tragèdia en cinc actes, anònima (per bé que la cal·ligrafia podria ser de Joan Vidal Seguí), datada de 1817, versió catalana amb final feliç de l'obra de Shakespeare (Paredes, 2022b).

Aquestes noves troballes se sumen als projectes que tenen previst veure la llum pròximament: la publicació de la trilogia teatral de Joan Ramis a finals del 2023 a càrrec de Maria Paredes (Editorial Barcino, col·lecció «Imprescindibles. Biblioteca de clàssics catalans»); l'obra literària completa de Joan Ramis entre el 2025 i 2026, també a càrrec de Paredes (Editorial Barcino, col·lecció «Els nostres clàssics»), i les dues gramàtiques franceses d'Antoni Febrer i Cardona, amb introducció de M. Teresa Garcia Castanyer, que publicarà l'Institut d'Estudis Catalans, en col·laboració amb l'Institut Menorquí d'Estudis, a la col·lecció «Biblioteca filològica» (la data encara s'ha de determinar).

### 1.3. Marc teòric

Aquesta tesi s'emmarca en dos marcs teòrics molt relacionats: els estudis descriptius de les traduccions i els estudis d'història literària i cultural.

#### 1.3.1. Estudis descriptius de les traduccions

La investigació se centra en els estudis de traducció, entesos com a disciplina empírica. Això vol dir que els estudis de traducció tenen el fenomen de la traducció com a focus principal, estudien la traducció com a fet real (Koller, 1971: 4). Resumidament, Holmes defineix els estudis de traducció com «the complex of problems clustered round the phenomenon of translating and translations» (Holmes, 1991: 31). D'acord amb Hempel (1967: 1), aquesta disciplina té dos objectius: «to describe particular phenomena in the world of our experience and to establish general principles by means of which they can be explained and predicted».

Els estudis de traducció es divideixen en tres grans àmbits, proposats per Holmes: estudis descriptius, estudis teòrics i estudis aplicats. La present tesi s'adscriu a la branca descriptiva dels estudis de traducció. El concepte *estudis descriptius* va aparèixer en la disciplina dels estudis de traducció a principis dels anys setanta del segle XX, en contraposició als estudis prescriptius. La postura descriptiva té per objectiu estudiar la traducció tal com és i el seu context històric, sense que sigui perfecta segons unes regles. Contràriament, la postura prescriptiva té per objectiu formular normes per avaluar l'exercici traductor. Els estudis descriptius, juntament amb els estudis teòrics dels estudis de la traducció, són considerats «pure research», és a dir, «research pursued for its own sake, quite apart from any direct practical application outside its own terrain» (Hempel, 1967:1), en contraposició al grup d'estudis aplicats.

Així doncs, l'objectiu d'aquesta tesi no és avaluar el conjunt de traduccions fetes a Menorca al segle XVIII ni les traduccions conservades de la Societat Maonesa, sinó conèixer quin és el conjunt de traduccions, especialment les traduccions de la Societat Maonesa, i com són, tenint en compte el context històric, polític i cultural del moment.

Holmes distingeix, a més, tres enfocaments dels estudis descriptius: «product-oriented descriptive translation studies», «funcional-oriented descriptive translation studies» i «process-oriented descriptive translation studies». Aquesta recerca s'orienta, primerament, al producte, ja que pretén estudiar traduccions existents, descrivint-les de forma individual, fixant-nos en el text i posteriorment comparant-les. En segon lloc, aquesta recerca s'orienta a la funció perquè, a banda d'estudiar les traduccions com a producte, pretén descriure la funció o funcions de les traduccions en la cultura receptora.<sup>6</sup> Com deia Holmes:

his area of research [els estudis descriptius orientats a la funció] is one that has attracted less concentrated attention than the area just mentioned [els estudis descriptius orientats al producte]. Though it is often introduced as a kind of sub-theme or counter-theme in histories of translations and in literary histories» (Holmes, 1991: 37).

En el marc dels estudis descriptius de les traduccions, els principals conceptes teòrics que emparen l'enfocament d'aquesta tesi són els de l'Escola de la Manipulació, al seu torn basada en la teoria dels polisistemes, d'Even-Zohar. D'entre els conceptes que proposa l'Escola de la Manipulació, en aquesta recerca pren rellevància l'aproximació descriptivista, orientada al sistema meta, funcional i sistèmic.

Segons el corrent de pensament de l'escola manipulista —que va postular els principis dels estudis descriptius de la traducció, i al qual pertanyen André Lefevere (1992) i Gideon Toury (1995), entre d'altres—, les traduccions pertanyen al sistema literari, complex i dinàmic, i han de ser estudiades com a producte literari i cultural. Segons l'escola manipulista, en analitzar una traducció literària és necessari adoptar una aproximació descriptiva, funcional, sistèmica i orientada al sistema d'arribada cultural; a més, cal estudiar les normes i restriccions que governen la producció i la recepció de les traduccions, la relació entre la traducció i altres maneres de processar un text i,

---

<sup>6</sup> Per bé que la recerca s'orienta al producte i a la funció, cal dir que l'últim camp, en el moment que Holmes proposà la classificació, no estava gaire explotat en els estudis de traducció, a diferència d'avui dia (Munday, 2001: 11).

finalment, la posició i el rol de la traducció en una literatura en concret, així com la interacció entre literatures (Hermans 1985: 10-11; 1999: 31-45).

Aquest enfocament proposa estudiar les traduccions ja no des de la perspectiva del text i cultura originals sinó des del punt de vista del text i cultura meta (Hermans, 1985: 11). Efectivament, si l'objecte d'estudi de la branca descriptiva dels estudis de traducció són les traduccions existents i la funció que fan en el context en què s'inclouen, l'anàlisi s'ha d'orientar cap a la destinació que les produeix. Tradicionalment, en canvi, l'orientació cap al text d'origen responia a l'objectiu d'avaluar la traducció.

Per tant, en aquesta tesi l'interès principal recau en determinar el valor i la funció de les traduccions a Menorca al segle XVIII en el context cultural meta, és a dir, en el període il·lustrat de la literatura catalana. Per tant, estudiem les traduccions en qualitat de productes culturals; d'aquí que la tesi també s'emmarqui dins dels estudis d'història cultural i literària.

Així doncs, la descripció de les traduccions menorquines com a producte ha d'anar acompanyada de la contextualització històrica de la cultura meta, és a dir, de la idea que les traduccions són un fenomen històric. D'acord amb Marco (2002: 31), s'ha de donar importància a la «naturalesa històrica» de les traduccions, és a dir, «[c]om que es posa l'èmfasi en la funció del text traduït en la cultura receptora, l'estudi empíric de traduccions ha de parar atenció a les circumstàncies particulars de recepció; és a dir, ha de començar per contextualitzar la traducció». Així, per valorar una traducció i estudiar-ne la recepció, cal situar-la en un lloc i temps concret, és a dir, la descripció de la traducció ha d'anar acompanyada de la contextualització històrica. Precisament, com expliquem tot seguit, les traduccions presentades a la Societat Maonesa, juntament amb la resta d'obres literàries del període menorquí de la literatura catalana, foren importants en el marc cultural i literari dels territoris de parla catalana al segle XVIII i principis del XIX.



### 1.3.2. Estudis d'història literària i cultural

Els estudis de traducció són interdisciplinaris per definició, i l'estudi del producte té molts punts en comú amb l'àmbit historiogràfic dels estudis literaris, ja que tota obra literària i tota traducció té una singularitat en particular que la fa concreta, i, a més, està inscrita en un període de la història que manté una relació de coherència amb altres períodes.

Per un costat, és pertinent remarcar la historicitat de la majoria de traduccions fetes a Menorca al segle XVIII, sobretot les traduccions de mites, com Safira o Ifigenia. Aquestes traduccions reflecteixen la seva historicitat: els textos porten inscrits senyals que manifesten que cadascun pertany a un moment diferent de la història. Ara bé, a totes les traduccions el text manté el sentit i el valor originals. Per tant, tenen una condició simbòlica (Brioschi i Di Girolamo, 1988 [2009]: 20): els textos no només denoten una realitat, sinó que exemplifiquen elements de la seva pròpia realitat —el ritme, la rima o els versos, entre d'altres elements—, remetent a exemples més enllà del significat pur, encara que sense perdre mai el referent. Precisament aquestes característiques porten a la seva permanència a través dels anys. Així, les traduccions aconseguen que sobre el sentit literal del text els lectors construïm significats i valors i descobrim les intencions de l'autor. Per això parlem d'obres clàssiques que mantenen la seva vigència. Per tant, compleixen la condició pragmàtica dels textos literaris (Brioschi i Di Girolamo, 1988 [2009]: 20): són textos d'ús repetit que tenen continuïtat en el temps independentment de les modificacions, ja que conserven la seva identitat.

Per l'altre costat, les obres literàries i les traduccions són singulars i estan inscrites en un període de la història relacionat coherentment amb altres períodes. Així ens situem també en el marc de la literatura comparada, disciplina que estudia els textos d'una altra literatura i tradició i els relaciona amb textos d'altres literatures i altres models històrics. La literatura comparada vol superar els límits de les filologies particulars per arribar a una perspectiva supralingüística del fenomen literari, posant especial atenció en les influències, les relacions artístiques, els trets comuns i diferencials, els intercanvis entre literatures, així com la relació entre la vida social i la producció literària, l'evolució

supranacional dels gèneres, els moviments i els corrents literaris (Vega i Carbonell 1998: 15). Una manera d'estudiar-ho és mitjançant la recepció i la traducció, les dues vies principals de relació entre literatures. Segons els estudis de recepció de l'escola francesa (Pierre Brunel & Yves Chevrel, 1989), la importació d'obres estrangeres acaba produint la naturalització en la cultura receptora.

#### 1.4. Preguntes de recerca

Tenint en compte l'estat de la qüestió i el marc teòric, a l'inici de la tesi es formularen les preguntes de recerca següents, les quals es basen en les grans preguntes que es plantegen els estudis sobre la història de les traduccions, proposades per Williams i Chesterman (2002: 17), que són *qui*, *què*, *per què* i *com*, és a dir, qui traduí, què traduí, per què traduí i com traduí. Aquests quatre interrogants, en sentit general, aplicats al nostre objecte d'estudi —la Societat Maonesa (1778-1785) i l'activitat cultural i literària que dugueren a terme a Menorca els membres d'aquesta entitat cultural, especialment en l'àmbit de la traducció— es tradueixen, a grans trets, en aquests interrogants: qui fundà la Societat Maonesa i qui en formà part (què era la Societat Maonesa exactament?); què feien els membres de la Societat Maonesa? (per què s'interessaven?, què llegien?, què produïen?, què traduïen?), per què ho feien? (a quins ideals responien?, quin era el context històric, polític, cultural i lingüístic?, quina era la intenció de la seva tasca?), i com ho feien (com s'organitzava la societat?, com funcionava?, en el cas de les traduccions, com traduïen?, entre quines llengües?, en quines fonts s'inspiraven?, quines tècniques de traducció empraven?).

Aquestes preguntes, ordenades de més generals a més específiques i, alhora, per ordre cronològic, formen l'estructura de la tesi. Així, en primer lloc, intentem entendre el context que emmarca el tema de recerca: el conjunt de traduccions a Menorca al segle XVIII i principis del XIX. Primerament, quin era el context històric, polític i cultural? Com era Menorca políticament i culturalment al segle XVIII? Concretament en el context de la traducció, quin era el paper de la traducció llavors? Quin era el paper del traductor? Aquesta qüestió ens porta a demanar-nos per la situació lingüística a Menorca al segle XVIII: tenint en compte la situació política, quina llengua o quines

llengües s'utilitzaven i en quins contextos? Quina era la llengua, o llengües, de les traduccions? I, finalment, quantes i quines traduccions es feren a Menorca al segle XVIII i principis del XIX? Com les podem classificar? Es conserven? On?

En segon lloc, aprofundim en l'eix central de la tesi: la Societat Maonesa. Primerament, què era exactament la Societat Maonesa? Quins són els seus antecedents? Quin és l'origen? Com es desenvolupà la societat? Quines activitats feien? Quines obres formaven part de la biblioteca? Quins n'eren els membres? Quines dades sabem de cada membre? Es relacionaren amb altres societats? Quina informació podem extreure del *Registre de la Societat Maonesa*? Per quins llibres s'interessaren? Quines traduccions, discursos i discussions lingüístiques feu cada membre?

En tercer lloc, un cop coneixem l'origen, el desenvolupament i els membres de la Societat Maonesa, quines relacions establí l'entitat fora de Menorca? Especialment, quina és la relació entre la Menorca il·lustrada i l'*Scottish Enlightenment*? Quina relació hi ha entre la Societat Maonesa i l'Enciclopèdia Britànica? Què és el manuscrit RG 146-1? Com és? Qui l'escriuí? Quan? Com? Per què? Quina anàlisi podem fer del text?

Seguidament, centrant-nos específicament en el conjunt de traduccions, quines foren les traduccions fetes en el context de la Societat Maonesa? Com són? Entre quines llengües? Qui foren els traductors? Quines es conserven, i on, i quines no? Com són exactament les traduccions conservades? Quin interès tenen les no conservades?

Finalment, per què es dissolgué la Societat Maonesa? Què passà després de la Societat Maonesa? Com continuà la tasca erudita dels membres? Tingué continuïtat l'entitat? Quines traduccions trobem a Menorca després de la Societat Maonesa? Qui n'eren els traductors? Entre quines llengües traduïen i en quina direcció? Són traduccions rellevants?

Aquestes preguntes de recerca porten als objectius de la tesi.

## 1.5. Objectius de la tesi

L'objectiu principal de la tesi és estudiar la Societat Maonesa (1778-1785) i l'activitat cultural i literària que dugueren a terme els membres d'aquesta institució, especialment en l'àmbit de la traducció.

Aquest objectiu principal implica cinc objectius secundaris: primer, determinar el context històric polític, cultural i literari de Menorca al segle XVIII, el paper de la traducció i el conjunt de traduccions a Menorca; segon, estudiar la Societat Maonesa (antecedents, origen, desenvolupament, llibres i membres); tercer, investigar les relacions de la Societat Maonesa fora de Menorca, concretament la connexió amb l'Enciclopèdia Britànica a través de l'anàlisi del manuscrit RG 146-1; seguidament, estudiar a fons les traduccions fetes en el context de la Societat Maonesa, especialment les conservades (i proporcionar la primera edició crítica de *Safira*), i finalment, explicar la dissolució de l'entitat i la continuació de la tasca erudita a l'illa, posant atenció especial a les traduccions posteriors inèdites. Al seu torn, cada objectiu secundari ha suposat les tasques següents.

En primer lloc, determinar el context històric, polític, cultural i literari de Menorca al segle XVIII per finalment catalogar el conjunt de traduccions a Menorca ha implicat estudiar el segle XVIII a Menorca: les diverses ocupacions de l'illa, els canvis de govern, l'actitud dels sobirans o ocupants versus la dels menorquins, els conflictes entre ambdues parts, l'ambient erudit, el paper de la llengua catalana i l'obertura de l'illa a l'Europa de les Llums. En el context de la traducció, ha calgut saber quin paper tenia la tasca traductora i com era la figura del traductor a l'època. Aquesta qüestió ha portat a demanar-nos per la situació lingüística a Menorca al segle XVIII, és a dir, determinar la llengua o llengües utilitzades i els seus contextos, i també a conèixer les reflexions sobre la traducció durant el període estudiat. Finalment, per catalogar el conjunt de traduccions, hem hagut d'establir-ne un límit cronològic (una primera traducció i una última traducció), esbrinar si es conserven i on, determinar les llengües i direcció i proposar-ne una classificació. Llavors, el catàleg complet i actualitzat de traduccions s'ha hagut d'interpretar.

En segon lloc, estudiar la Societat Maonesa ha suposat esbrinar-ne els antecedents, l'origen, extreure la informació del *Registre de la Societat Maonesa* principalment, juntament amb altres fonts, per descriure'n el desenvolupament (activitats, organització, producció, relacions, etc.), determinar els membres i elaborar la biografia i producció de cada membre. S'ha volgut definir de forma completa la institució i classificar-ne els membres: no tots els il·lustrats d'aquell moment (finals de segle XVIII) a Menorca foren membres de la institució. Per això ha calgut delimitar quins il·lustrats de la primera generació, d'acord amb la classificació de Salord (2010), formaren part de la Societat Maonesa i durant quant de temps, ja que la institució va estar activa entre 1778 i 1785, però patí canvis en la constitució. L'objectiu final d'aquest apartat ha estat elaborar la biografia i obra de cada un dels membres. També s'ha volgut parar atenció al conjunt de llibres de l'entitat.

En tercer lloc, un cop coneguts l'origen, el desenvolupament i els membres de la Societat Maonesa, hem volgut estudiar les relacions que establí l'entitat fora de Menorca. Concretament ha calgut estirar el fil de la descoberta del manuscrit RG 146-1, la prova de la connexió entre la Societat Maonesa i l'Enciclopèdia Britànica, és a dir, entre la Il·lustració menorquina i l'*Scottish Enlightenment*. Això ha suposat examinar el manuscrit RG 146-1 i provar de determinar-ne l'autoria, la datació, la forma, el contingut i dur a terme l'anàlisi del text.

Seguidament, centrant-nos específicament en el conjunt de traduccions, a partir del *Registre de la Societat Maonesa* hem volgut determinar i estudiar les traduccions fetes en el context de la Societat Maonesa: l'autoria, la datació, les llengües i direcció de traducció, la conservació i l'interès. Per estudiar sobretot les dues úniques traduccions conservades, *Safira* (1779) i *Píram i Tisbe* (1779), hem recollit totes les versions de què disposem. En el cas de *Safira*, teníem l'objectiu d'elaborar la primera edició crítica — entenent per edició crítica l'edició d'una obra amb la intenció de reconstruir el text de la manera més propera a l'original a partir de totes les versions de què es disposa. Per dur a terme aquesta tasca hem recollit totes les versions de l'obra i les hem comparat analitzant-ne la llengua i el contingut.

Finalment, hem estudiat què succeí després de la dissolució de la Societat Maonesa: els intents de continuïtat d'altres societats i les traduccions posteriors a la Societat Maonesa principalment. D'entre aquestes, hem volgut destacar concretament les traduccions inèdites: *Pablo y Virginia* i *Principis de la política*. Hem aportat tota la informació coneguda fins ara d'aquestes dues traduccions.

## **1.6. Metodologia**

### **1.6.1. Metodologia adoptada i models d'anàlisi**

Per investigar les traduccions menorquines del segle XVIII des del punt de vista descriptiu hem fet recerca en fonts primàries (Munday, 2014). Primer, hem cercat informació en fonts primàries extratextuals («extra-textual primary sources» (Munday, 2014: 65)), que inclouen arxius (llistats més avall), manuscrits, mecanoscrits, llibres, registres i documents personals, entre d'altres, per entendre el context. En altres paraules, són fonts documentals. En segon lloc, hem recorregut a fonts textuals, als textos originals i metes de les traduccions («primary text product» (Toury, 1995: 65)), per analitzar o descriure les traduccions. Hem plantejat la tesi doctoral en aquest ordre: primer hem fet recerca documental, de context, durant diversos mesos; llavors, a partir de les troballes, ens hem centrat en els textos concrets, en els últims mesos.

Així, la primera tasca fou documental i d'arxiu. D'entre les fonts extratextuals o documentals, la principal és el *Registre de la Societat Maonesa* per la proximitat cronològica a l'objecte d'estudi, perquè s'hi detalla tota l'activitat de la Societat Maonesa i perquè reflecteix molt bé la realitat de l'època en què es contextualitzen les traduccions. D'aquest document n'hem extret la informació rellevant de la divisió primera, en què s'inclou el llistat dels membres de la institució; de la divisió segona, que incorpora el catàleg de llibres, gasetes i altres documents de la Societat; de la divisió tercera, en què es recullen unes 180 resolucions i operacions de la institució, i de la divisió cinquena, que inclou el llistat de quins membres han agafat llibres en préstec i de quins llibres es tracta.

Per altra banda, la tasca d'arxiu s'ha dut a terme en dos arxius principalment: l'Arxiu Històric de Maó i l'Arxiu Diocesà de Menorca. Aquest fou el corpus d'exclusió —per bé que flexible—, establert de bon principi pels motius següents: sobretot, perquè sabíem, per les característiques dels arxius i per recerques anteriors, que és en aquests dos arxius on es localitza documentació rellevant per al nostre objecte d'estudi, emmarcat al segle XVIII i principis del XIX i sobretot a Maó, nucli il·lustrat (d'aquí la recerca a l'Arxiu Històric de Maó), però també a Ciutadella, on trobem la figura de Joana de Vigo Squella (d'aquí la recerca a l'Arxiu Diocesà de Menorca, localitzat a Ciutadella, que conté els seus manuscrits); també, tots dos són públics i accessibles. L'Arxiu Històric de Ciutadella també és públic i té l'origen en l'arxiu de la Universitat General de Menorca i Particular de Ciutadella i té continuació en l'Arxiu Municipal de Ciutadella, hereu d'aquella institució. Així, conté documentació referent a la Universitat General de Menorca, que abraça del 1558 al 1835. Tanmateix, no hi hem localitzat documentació rellevant més enllà d'algunes fonts documentals. Detallem tots els documents trobats a cada arxiu en l'apartat següent.

Altres fonts documentals són les que s'indiquen a continuació. Per elaborar la biografia dels membres de la Societat Maonesa hem cercat les dades personals en registres com el llibre de batejos de Maó (localitzat a l'Arxiu Diocesà de Menorca) i en la bibliografia; per a les dades acadèmiques, hem pres com a punt de partida l'apartat de la tesi de De Melchor (1995) sobre la trajectòria acadèmica de Ramis i altres il·lustrats menorquins a la Universitat d'Avinyó, que conté referències a fonts primàries i altres fonts documentals. Seguidament, per estudiar les relacions que pogueren tenir els membres de la institució dins i fora de l'illa hem consultat bibliografia i correspondència personal, en part inèdita, com veurem. Per investigar els llibres i premsa que llegien, així com les influències literàries en les obres dels membres de la Societat Maonesa, hem consultat sobretot el llistat de llibres documentats al *Registre de la Societat Maonesa* i, en general, hem llegit obres literàries i bibliografia sobre les literatures anglesa, francesa i castellana de l'època.

Finalment, per estudiar la relació amb l'*Encyclopædia Britannica* hem partit del manuscrit RG 146-1 i dels primers resultats de la recerca de Pep Pelfort (2021). Per això, primer hem estudiat el manuscrit —la prova física que posa en relleu la relació de la Societat Maonesa i l'*Encyclopædia Britannica*— i a partir de la informació que en deduïm, hem arribat a conclusions sobre el lloc que ocupa aquesta troballa en el context cultural. A més, del manuscrit primer n'hem estudiat l'estructura (nombre d'entrades, disposició de la informació, etc.) i després el contingut (autoria, llengües de treball, etc.).

La segona tasca ha estat recopilar les fonts textuales. Hem recollit i analitzat totes les traduccions conservades a cada arxiu, també llistades més avall. Les hem descrites totes (data, lloc, autoria, contingut, llengües i direcció de la traducció), i hem analitzat a fons les dues traduccions conservades de les que es presentaren a la Societat Maonesa: *Safira* (1779) i *Píram i Tisbe* (1779); també les inèdites posteriors a la Societat Maonesa: *Pablo y Virginia* (s. XIX) i *Principis de la política* (s. XIX).

D'aquestes dues traduccions principals, per una banda, la tasca de recopilar-ne els textos, tant els originals com la traducció, s'ha dut a terme com s'explica a continuació. De *Safira*, el text original (TO) és accessible perquè és extret de la revista londinenca *The Spectator*, de 1712, i avui dia trobem la revista escanejada en diverses bases de dades de lliure accés. A més, hem localitzat a l'Arxiu Històric de Maó un manuscrit que conté el relat de *Safira* en anglès. El text meta (TM) ens ha arribat a través de dos manuscrits del segle XVIII proporcionats per l'historiador Pons Alzina, amb qui establírem contacte; a través del llibre de Lindemann (17786 [2002]), accessible i consultable, i a través d'una publicació d'Hernández Sanz (1931), també accessible i consultable.

Pel que fa a *Píram i Tisbe*, el TO és extret del llibre IV, volum II de les *Metamorfosis* d'Ovidi, també accessible; ens hem basat en l'edició crítica de referència de l'original llatí i també hem consultat traduccions franceses i angleses que Causse podia tenir a l'abast. La versió manuscrita original del TM no ha estat tan accessible perquè es troba en un fons bibliogràfic privat, el de la Sra. Ana Riera Marquès, que morí fa uns anys.



Com que no s'ha pogut consultar aquest fons privat, ens hem basat en el text editat per Patiño (2011).

De *Pablo y Virginia* (s. XIX), el text original és accessible perquè és l'obra *Paul et Virginie* (1788), de Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre. També hem trobat alguns exemplars del llibre al Fons Antic de l'Arxiu Històric de Maó. El TM l'hem localitzat a l'Arxiu Diocesà de Menorca, entre la documentació familiar i personal del fons Carreras: a les carpetes C-0007 i C-0008.

La traducció *Principis de la política* l'hem localitzat al fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó; el text original anglès és *Principles of Politeness and of knowing the world* (títol abreujat), publicada el 1786, obra de Lord Chesterfield, accessible, a part que se'n té un exemplar al Fons Antic de l'Arxiu Històric de Maó.

Per altra banda, la tasca d'analitzar les traduccions s'ha fet així: de *Safira* (1779) n'hem dut a terme una edició crítica, atès que el text era desconegut i inèdit fins ara; de *Píram i Tisbe*, que ja comptava amb una edició de Patiño, n'hem fet una anàlisi exhaustiva. De les altres traduccions inèdites, que no havien estat estudiades, n'hem proporcionat també una anàlisi.

Entenem per edició crítica l'edició d'una obra amb la intenció de reconstruir el text de la manera més propera a l'original a partir de totes les versions de què es disposa. Aquesta tasca ha suposat recollir totes les versions *Safira* i comparar-les, analitzar-ne la llengua i el contingut. És la primera edició crítica que es fa d'aquest text. Com a criteris de descripció dels manuscrits, hem seguit Duran (2006). La font de referència proporciona criteris per a la descripció externa (la data, l'enumeració, el material, les mides, la tinta, etc.) i interna (les divisions o apartats de l'obra) dels manuscrits. En el cas que no ens referim a manuscrits, sinó a impresos, hem fet servir el catàleg descriptiu que proposa Lamarca (2015). Com a criteris d'edició de textos i com a criteris de transcripció, hem seguit els de la col·lecció «Els nostres clàssics», de l'Editorial Barcino.

## 1.6.2. Llistat de recursos

Per a la recerca d'arxiu, s'han consultat els llocs següents, on es localitzen, concretament, els documents que hi anotem.

ARXIU DIOCESÀ DE MENORCA

- **Traduccions professionals**

1. ADM D-0777/06 (1716): còpia d'una traducció de l'italià a l'espanyol sobre la representació que Don Manuel Mercader i el Dr. Francesc Sanxo feren a Sa Majestat Britànica el 1715

2. ADM D-0777/14 (1752/1754): traducció de l'anglès a l'espanyol d'un decret del governador Blackeney i una traducció de l'anglès a l'espanyol d'algunes observacions sobre Gibraltar i Menorca fetes pel govern de Blackeney

3. ADM D-0193/21 (1768): traducció d'una còpia de la carta de l'agent de l'Estat Eclesiàstic de Menorca resident a Londres i traducció d'una còpia de les instruccions o observacions de la carta anterior

4. ADM D-0193/22 (1768): còpia d'un memorial presentat a l'Excel·lentíssim Senyor Lord Shelburne, que és una traducció de l'anglès a l'espanyol

5. ADM D-0193/27 (1768): traducció de Diego Frances de l'anglès a l'espanyol d'un Reial Decret donat a la Cambra de la Sala Blanca (Whitehall) pels Lords de la Junta del Consell, amb motiu d'escoltar queixes de Menorca

6. ADM D-193/23 (1770): traducció d'un Reial Decret donat a la Cambra de la Sala Blanca (Whitehall) pels Lords de la Junta del Consell, amb motiu d'escoltar queixes de Menorca

7. ADM D-0195/11 (1778): traducció possiblement del català a l'anglès d'una protesta de Joan Roig

- **Diversos documents relacionats amb la tasca de traducció**

1. AHM RG 374.86 (1754): recompte o factura de traduccions

2. AHM RG 374.39 (1766): certificat traductor

3. ADM C-0008/08 (principis de segle XIX): «35 regles per conduire-se bé en francès»

4. ADM C-0008/09 (principis de segle XIX): glossari francès-català

5. ADM C-0007/11 (principis de segle XIX): termes d'advocacia

6. ADM C-0008/12 (principis de segle XIX): apunts de gramàtica anglesa de Joan Carreras Vigo

- **Traduccions literàries fora de la Societat Maonesa inèdites**

ADM C-0007 i C-0008 (s. XIX): *Pablo y Virginia*, de Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre (1788), traducció de Joan Carreras Vigo

- **Traduccions de Joana de Vigo Squella**

1. ADM C-0007/09 i C-0007/10 *Ifigenia a Tàurida* (novembre de 1801)

2. ADM C-0007/12 i C-0007/13 dues traduccions de la *Historie universelle depuis le commencement du monde jusqu'à Présent* (abril i agost de 1801)

3. ADM C-0007/07 una traducció dels viatges de Jean-François de la Harpe (juliol de 1805)

4. ADM C-0007/08 *Les aventures d'Aristònous* (sense data), de Fénelon

5. ADM C-0007/14 *Notes d'Història natural de Bufon* (sense data)

6. ADM C-0007/16 i *Catecisme històric* (sense data), de Fleury

- **Documentació educativa de Joana de Vigo Squella i Joan Carreras Vigo**

1. C-007 1: Poesia i canço de Joan Carreras de Vigo

2. C-007 2: «Himne de la victòria cantat a l'entrada dels exèrcits victoriosos de les províncies a Madrid»

3. C-007 3: «Carta de un quidam ciutadà a un altra quidam pagés de fora porta»

4. C-007 4: «La innocència perduda» de Felix José Reynoso

5. C-007 5: «Epistola a l'Excel·lentíssim Sr. Príncep de la Pau»

6. C-007 6: Poesia i cançó diversa

7. C-007 11: Plec de «termes d'abogacia»

8. C-007 15: Llibre de caire religió

9. C-007 17: «Pablo y Virginia»

10. C-007 18: «Dominus nonter Jesus Christus»

11. C-007 19: «Mètode teòric i pràctic per formar tota espècie de liquidació, redactada por D. Ignasi Vich y D. Bernat Nadal»

12. C-008 1: Discurs
13. C-008 2: «Estracte del erto canònic»
14. C-008 3: «El triomf de la religió sobre l'amor»
15. C-008 4: «El jueu errant»
16. C-008 5: «Breu tractat sobre els ametllers, oliveres i alzines»
17. C-008 6: Descripció de monuments de Roma que va veure Joan Carreras Vigo durant un viatge a Itàlia
18. C-008 7: Descripció de monuments de Roma que va veure Joan Carreras Vigo durant un viatge a Itàlia
19. C-008 8: «35 Regles per conduir-se bé en francès»
20. C-008 9: Vocabulari català-francès
21. C-008 10: «Extracte de les decretals de Gregorio Novo»
22. C-008 12: Escrits diversos de Joan Carreras Vigo
23. C-008 21: Dibuxos
24. C-008 22: Dibuxos

- **Altres fonts documentals**

1. ADM DL-154 *Llibre de Batejos de Maó* número 12
2. ADM DL-155 *Llibre de Batejos de Maó* número 13
3. ADM DL-161 *Llibre de Batejos de Maó* número 19

ARXIU HISTÒRIC DE MAÓ

- **Traduccions professionals**

- Quatre traduccions no literàries de caràcter més informal

1. AHM RG 375.63 (1753): traducció d'una carta sobre l'entrada al port de Fornells d'un vaixell anglès i nota posterior
2. AHM RG 375.74 (1753): traducció d'una petició de 3 oficials d'obtenir llenya i oli
3. AHM RG 138-10 (1793): entre d'altres documents, conté la traducció del relat dels presoners francesos a Cabrera
4. AHM U-1348-77 (1811): còpia de la traducció de l'almirall Pickmore

- Quatre traduccions jurades amb certificació del traductor

1. AHM RG 367.1 (1781, núm. 39): traducció jurada de Pere Ramis
2. AHM RG 367.1 (1781, núm. 40): traducció jurada de Francesch Morera

3. AHM RG 367.1 (1781, núm. 41): traducció jurada de Francesch Morera

4. AHM RG 367.1 (1781, núm. 45): traducció jurada de Pere Ramis

- **Interpretacions**

1. AHM RG 367.1 (núm. 4, de dia 3 de juliol de 1780): interpretació de Pere Ramis

2. AHM RG 367.1 (núm. 4, de dia 3 de juliol de 1780): interpretació de Pere Ramis

3. AHM RG 367.1 (núm. 15, de dia 26 d'agost de 1780): interpretació de Pere Ramis

4. AHM RG 367.1 (núm. 17, de dia 12 de setembre de 1780): interpretació de Pere Ramis

5. AHM RG 367.1. (núm. 22, de dia 14 o 4 de setembre de 1780): interpretació de Pere Ramis

6. AHM RG 367.1 (núm. 23, de dia 14 de setembre de 1780): interpretació de Pere Ramis

7. AHM RG 367.1 (núm. 28, de dia 14 d'octubre de 1780): interpretació de Pere Ramis

8. AHM RG 367.1 (núm. 30, de dia 7 de novembre de 1780): interpretació de Pere Ramis

9. AHM RG 367.1 (núm. 34, de dia 8 de març de 1781): interpretació de Pere Ramis

10. AHM RG 367.1 (núm. 42, de dia 5 de març de 1780): interpretació de Pere Ramis

11. AHM RG 367.1 (núm. 17, de dia 12 de setembre de 1780): interpretació d'Antoni Flaquer

12. AHM RG 367.1 (núm. 19, de dia 14 deembre de 1780): interpretació d'Antoni Flaquer

13. AHM RG 367.1 (núm. 20, de dia 14 deembre de 1780): interpretació de Constantí Salort

14. AHM RG 367.1 (núm. 21, de dia 14 deembre de 1780): interpretació d'Antoni Flaquer

15. AHM RG 367.1 (núm. 22, de dia 14 deembre de 1780): interpretació d'Antoni Flaquer

16. AHM RG 367.1 (núm. 24, de dia 25 deembre de 1780): interpretació d'Antoni Flaquer

17. AHM RG 367.1 (núm. 25, de dia 25 deembre de 1780): interpretació d'Antoni Flaquer

18. AHM RG 367.1 (núm. 26, de dia 25 deembre de 1780): interpretació d'Antoni Flaquer

19. AHM RG 367.1 (núm. 27, de dia 26 deembre de 1780): interpretació d'Antoni Flaquer

20. AHM RG 367.1 (núm. 33, de dia 13 de gener de 1781): interpretació de Francesco Motta



- **TO de *Safira***

AHM AA 72.11 (1779?): «Informe sobre un fet d'abús d'autoritat entre Claudius Rhysault, Paul Danvert i la seva dona», segons la fitxa de l'arxiu

- **Informació sobre Joseph Collins**

AHM RG 367.1 (1780-1782): diversos documents de causes entre els capitans Miquel Amengual i Domingo Manent, signats pel jutge del Tribunal del Vicealmirallat Joseph Collins

- **Diversos documents relacionats amb la tasca de traducció**

1. AHM RG 374.86 (1754): recompte o factura de traduccions

2. AHM RG 374.39 (1766): certificat traductor

- **Estatuts**

1. AHM U-394 (1778-1785): Estatuts de la Societat Maonesa

2. AHM O.O.A.A. 9-8 (1783). Estatuts de la Sociedad Económica de Amigos del País de la Plaza de Mahón

- **Traduccions professionals**

- *Documents rebuts o emesos per Richard Kane (FM-31.2)*

1. FM 31.2 (1728): traducció d'una petició de Margarita Morales, vídua de Joseph Morales

2. FM 31.2 (1728): traducció de la resolució de la petició de Margarita Morales, vídua de Joseph Morales

3. FM 31.2 (1734): traducció d'una carta de Richard Kane a Joan Mir per informar-lo de la compensació econòmica a un pescador del port de Maó, Isidro Ponsetí, ferit per un soldat del regiment

4. FM 31.2 (1735): traducció sobre un permís d'armes concedit a Joan Mir

- *Documents signats per governadors o tinents governador anglesos (FM-16.2)*

- **BLAKENEY: 7**

1. FM-16.2 (1749): traducció sobre la recepció de Blakeney d'una quantitat de diners de Joan Mir, de dia 13 de setembre de 1749

2. FM-16.2 (1749/50): traducció sobre la recepció de Blakeney d'una quantitat de diners de Joan Mir, de dia 24 de febrer de 1749/50

3. FM-16.2 (1750): traducció sobre la recepció de Blakeney d'una quantitat de diners de Joan Mir, de dia 7 d'agost de 1750

4. FM-16.2 (1750/51): traducció sobre la recepció de Blakeney d'una quantitat de diners de Joan Mir, de dia 28 de gener de 1750/51

5. FM-16.2 (1751): traducció sobre la recepció de Blakeney d'una quantitat de diners de Joan Mir, de dia 29 de juliol de 1751

6. FM-16.2 (1752): traducció sobre la recepció de Blakeney d'una quantitat de diners de Joan Mir, de dia 22 de gener de 1752

7. FM-16.2 (1752): traducció sobre la recepció de Blakeney d'una quantitat de diners de Joan Mir, de dia 27 de juliol de 1752

- MURRAY: 19

1. FM-16.2 (1777): traducció sobre un document dels Jurats de Maó, dirigit a Murray, sobre els deutes de la Universitat de Maó, de dia 11 de setembre de 1777

2. FM-16.2 (1777): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguarent, de dia 14 de setembre de 1777

3. FM-16.2 (1777): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguarent de Maó, de dia 22 de setembre de 1777

4. FM-16.2 (1777): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de d'aiguarent de Maó, de dia 25 de setembre de 1777

5. FM-16.2 (1777): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 22 d'octubre de 1777

6. FM-16.2 (1778): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 9 de febrer de 1778

7. FM-16.2 (1778): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 2 de juliol de 1778
8. FM-16.2 (1778): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 31 de juliol de 1778
9. FM-16.2 (1778): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 4 d'abril de 1778
10. FM-16.2 (1778): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 3 i 6 de maig de 1778
11. FM-16.2 (1780): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 13 de gener de 1780
12. FM-16.2 (1780): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 8 de setembre de 1780
13. FM-16.2 (1780): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 24 de novembre de 1780
14. FM-16.2 (1781): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc d'Alaior, de dia 3 de febrer de 1781
15. FM-16.2 (1781): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguardent de Maó, de dia 16 de febrer de 1781
16. FM-16.2 (1781): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguardent de Maó, de dia 1 de març de 1781
17. FM-16.2 (1781): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguardent de Maó, de dia 18 de juliol de 1781

18. FM-16.2 (s.d., però 1774-1782): traducció sobre un document dels Jurats de la Universitat de Maó, dirigit a Murray, sobre els deutes de la Universitat de Maó, sense data

19. FM-16.2 (s.d., però 1774-1782): traducció d'un document dels Jurats de la Universitat de Maó, dirigit a Murray, sobre els deutes de la Universitat de Maó, sense data

- **Traduccions literàries fora de la Societat Maonesa inèdites**

FM 27.1 (s. XIX): *Principis de la polítiga*, de Lord Chesterfield (1786), traducció de Juan Mir i Montañés

- **Correspondència**

1. AHM FM 2.5 (1783): carta entre David Causse i Joan Ramis

2. AHM FM 2.5 (1791): carta entre David Causse i Joan Ramis

3. AHM FM 29.8 (1789): carta de Joan Soler a Joan Ramis

4. AHM FM 29.8 (1791): carta de Joan Soler a Joan Ramis

5. AHM FM 29.8 (1792): carta de Joan Soler a Joan Ramis

6. AHM FM 29.8 (1785): carta de Pere Creus a Joan Ramis

7. AHM FM 29.8 (1787): carta de Pere Creus a Joan Ramis

8. AHM FM 29.8 (1806): carta de Pere Creus a Joan Ramis

9. AHM FM 29.8 (s.d.): carta de Pere Creus a Joan Ramis

10. AHM FM 29.8 (1788): carta d'Antoni Roig a Joan Ramis

11. AHM FM 29.8 (1778): carta d'Antoni Roig a Joan Ramis

- **Fons Antic de l'Arxiu Històric de Maó**

1. FA CCPH001600269-5 (1770): «Vérités philosophiques d'Young / traduction de M. Le Tourneur, mise en vers libres par M. De Moissy pour servir de suite aux Nuits d'Young»

2. FA CCPH001600149-4 (1750): «The Works of James Thomson : in four volumes ; volume the first containing The Seasons»

3. FA 14923 (1777): «Lord Chesterfield's advice tho his son, on men and manners, or A new system of education, in which the principles of politeness, the art of acquiring a knowledge of the world, with every instruction necessary to form a man of honour, virtue, taste and fashion are laid down in a plain, easy, & familiar manner»

- **Arxiu Històric de Ciutadella**

S'hi troben algunes fonts documentals del període estudiat, com Bover (1868 i 1842) i Pons (1991).

- **Biblioteca pública de Ciutadella**

A la secció menorquina es troben nombroses fonts bibliogràfiques del període estudiat, com Casasnovas (2011) o els diversos números de la revista *Randa*.

- **Biblioteca el Seminari**

S'hi troba el llibre *Índice de los libros prohibidos y mandados expurgar para todos los reynos y señorios del Rey de las Españas Carlos IV* (Rubin de Cevallos, 1790).

- **Biblioteca privada del lloc de Sant Antoni**

Propietat de la família Delás Vigo, descendents de la família Carreras Vigo, s'hi troba un exemplar de Berardin de Saint Pierre: *Etudes de la Nature* en dos volums editats el 1796 a Londres per W&C Spilsbury.

- **Biblioteca de Catalunya**

Per consultar obres i algunes traduccions menorquines localitzades aquí, com per exemple dotze manuscrits teatrals d'Albertí.

- **Altres**

Ens hauria agradat poder tenir accés a la Col·lecció Hernández Sanz-Hernández Mora (situada a Ca n'Oliver, a Maó), per consultar-ne la biblioteca amb tota l'obra gràfica dels historiadors, però no ha estat possible perquè és privada i sense accés al públic. De la mateixa manera, ens hauria agradat tenir accés al fons bibliogràfic d'Ana Riera Marquès, on es trobà el manuscrit de *Píram i Tisbe*. Tampoc no ha estat possible perquè és un fons privat.

- Per a la recerca documental, s'han consultat els documents següents:

*Registre de la Societat Maonesa* (Pons i Salord, 1991), concretament, divisió primera, segona, tercera i cinquena.

AHM U-393: diari del capità Roca

- Per analitzar les fonts textuais, de les traduccions conservades, s'han consultat els documents següents:

1. *Safira* de Lindemann, inclosa al llibre *Geographische und statistische Beschreibung der Insel Minorca* [*Descripció geogràfica i estadística de l'Illa de Menorca*] (1786 [2002]).

2. *Safira* de Francesc Hernández Sanz, inclosa a la *Revista de Menorca* (1931, vol. 30, 184-194), consultable tant escanejada al portal de Revistes en Accés Obert com en paper a l'Arxiu Diocesà de Menorca.

3. Còpies dels manuscrits de *Safira* proporcionades per Pons Alzina

4. *Píram i Tisbe*, originalment en el fons bibliogràfic privat de la Sra. Ana Riera Marquès; inclosa a *Extractos literarios recogidos* en edició de Patiño (2011), a partir de la qual hem estudiat el text

5. Manuscrit RG 146-1, localitzat a l'Arxiu Històric de Maó, que conté les entrades enciclopèdiques de l'Enciclopèdia Britànica

6. *Pablo y Virginia* (s. XIX), entre la documentació familiar i personal del fons Carreras: a les carpetes C-0007 i C-0008

7. *Principis de la polítiga*, al fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (referència pendent de catalogar)



## 1.7. Estructura

El primer volum d'aquesta tesi conté el cos del treball. La tesi, després del primer capítol de caràcter introductor i que emmarca i descriu la recerca duta a terme, està estructurada en cinc capítols que tenen per fil conductor la Societat Maonesa. Estan ordenats de més generals a més específics i, al seu torn, per ordre cronològic. Així, al segon capítol, després d'explicar el context històric, polític, cultural i lingüístic i el paper de la traducció a l'època, es presenten totes les traduccions que hem pogut documentar fetes a Menorca al segle XVIII i principis del XIX i la seva classificació. Al tercer capítol s'expliquen l'origen de la Societat Maonesa, els antecedents, la relació amb Escòcia, el desenvolupament de l'entitat, amb atenció especial als llibres i premsa periòdica que formaven la biblioteca, i els membres (biografia, obra i traduccions de cadascun). Tot seguit, al quart, s'estudia el manuscrit RG 146-1, les entrades de l'Enciclopèdia Britànica redactades pels membres de l'entitat, escrites en català i castellà i també traduïdes a l'anglès. A continuació, al cinquè, s'analitzen les traduccions fetes en el context de la Societat Maonesa, especialment *Safira* (1779), de la qual es presenta una edició crítica, i de *Píram i Tisbe* (1779), les dues traduccions conservades. Finalment, el sisè, se centra en la dissolució de la Societat Maonesa, documenta les traduccions no conservades de la Societat Maonesa i la continuïtat de la tasca il·lustrada un cop dissolta l'entitat, on s'inclouen les traduccions posteriors; aquí es destaquen les traduccions inèdites *Pablo y Virginia* (s. XIX) i *Principis de la política* (s. XIX). Per acabar, el setè capítol tanca la tesi amb les conclusions; tot seguit es presenten les referències bibliogràfiques. Els annexos es recullen al segon volum.



## 2. LES TRADUCCIONS A MENORCA AL SEGLE XVIII

### 2.1. Context històric, polític i cultural: el segle XVIII menorquí

ELS ESTUDIS DE MIQUEL ÀNGEL CASASNOVAS SOBRE EL SEGLE XVIII MENORQUÍ<sup>7</sup>

El període en què s'emmarca la Societat Maonesa (1778-1785) i la trajectòria dels seus membres comprèn, a grans trets, l'últim terç del segle XVIII i els primers anys del segle XIX (després de la dissolució de la institució alguns continuaren la tasca erudita i de traducció). Els vuit anys de vigència de l'entitat més els anys posteriors d'activitat literària per part d'alguns dels seus membres s'emmarquen en el turbulent segle XVIII menorquí.

Per delimitar aquest segle, Casasnovas (2011: 14) fins i tot parla, des d'una perspectiva global, d'un segle XVIII llarg i d'un de curt. El llarg començaria cap al 1680 amb la Revolució de 1688 d'Anglaterra o la formulació de les idees fonamentals de la Il·lustració, i el segle curt s'iniciaria al final de la Guerra de Successió espanyola amb el Tractat d'Utrecht (1713) i la mort de Lluís XVI de França (1715) com a dates de referència. En tots dos casos, però, i també a escala global, es considera la data clau per acabar el segle XVIII l'esclat de la Revolució Francesa (1789). No obstant això, en el cas concret del segle XVIII menorquí, Casasnovas (2022) comenta que el segle de les Llums a l'illa fou més llarg i que el podem fer arribar, en segons quins aspectes, fins al final de les guerres napoleòniques (1815 aproximadament) i, en uns altres aspectes, el podem tancar, tot i que amb continuïtats, a la Pau d'Amiens (1802). Més endavant, en delimitar el concepte d'*Il·lustració menorquina*, reprenem aquests límits temporals.

Sigui com sigui, d'acord amb l'esquema tradicional dels períodes de la història de la cultura occidental, ens situem en l'etapa de la història política, econòmica i social de l'Edat Moderna (s. XVI — 1789 (Revolució francesa)). Ara bé, encara que vulguem

---

<sup>7</sup> Hem basat aquest apartat de context històric, polític i cultural en els estudis de l'historiador Casasnovas, considerats els més complets i rigorosos: el capítol sobre el segle XVIII de la *Història de Menorca* (2005), el tom 11, volum 1, de l'*Enciclopèdia de Menorca*, «De la Menorca britànica a la consolidació de l'Estat liberal (1712-1854)» (2011) i la ponència «Menorca en el segle XVIII. Un estat de la qüestió» que inaugurarà les XX Jornades de Recerca Històrica, titulades *Llums i ombres de la presència britànica al llarg del segle XVIII a Menorca*, organitzades per la societat historicoarqueològica Martí i Bella, celebrades el novembre de 2022 a Ciutadella de Menorca. Se citen altres autors quan és pertinent.

emmarcar l'objecte d'estudi de la tesi en un context clar, hem d'insistir que quan la divisió de les etapes de la història política, econòmica i social convencionalment establertes es refereix a les manifestacions culturals, els esquemes poden variar perquè la cronologia dels moviments i les etapes canvien segons la tradició historiogràfica de cada cultura. De fet, d'acord amb l'esquema bàsic de les cultures peninsulars, el nostre objecte d'estudi abasta la Il·lustració (com a moviment intel·lectual) —l'expliquem al final de l'apartat— i el Neoclassicisme (com a moviment estètic basat en la Il·lustració), i, en efecte, la cronologia d'aquests moviments a la Gran Bretanya i a França no coincideix exactament amb la del període que estudiem aquí. Tenint en compte això, en aquesta tesi parlarem de la realitat concreta de l'illa de Menorca, al costat del context d'Espanya i d'Europa l'últim terç del segle XVIII i els primers anys del segle XIX.

El segle XVIII menorquí es pot explicar des de diverses mirades, com hem plantejat a l'estat de la qüestió. No obstant els diversos punts de vista, hi ha una visió compartida i objectiva que és que el segle XVIII menorquí és convuls, de conflictes bèl·lics i d'evolució dinàmica. Durant aquest període, Menorca presenta un perfil propi i diferenciat políticament i culturalment de les altres illes de l'arxipèleg i, en general, de la resta de països que havien estat integrats en la monarquia hispànica dels Àustries com a corona catalanoaragonesa. Especialment, presenta un perfil diferenciat respecte dels altres territoris de parla catalana, com explicarem.

Abans d'entrar en detalls sobre el segle XVIII menorquí, comentem els trets essencials, a escala europea, que Casasnovas (2011: 14 i 15) proposa com els que distingeixen aquest segle de l'anterior (s. XVII) i del següent (s. XIX).

#### CARACTERÍSTIQUES GENERALS DEL SEGLE XVIII A ESCALA EUROPEA

Primerament cal tenir present que el món al segle XVIII cada vegada estava més ben comunicat i era més interdependent i global, per bé que sota el lideratge europeu: «[foren] Europa i les seves colònies les que impulsar[en] els canvis revolucionaris del segle XVIII davant del replegament dels altres centres de civilització» (Casasnovas, 2011: 15).

Tenint en compte això, una novetat del segle XVIII fou el creixement demogràfic, degut a la disminució de la mortalitat gràcies a les millors condicions higièniques, als avenços científics, a la millora en l'alimentació, etc. Al seu torn, el creixement demogràfic portà al creixement econòmic: «la superació dels lliminars de subsistència i l'obtenció d'excedents agrícoles i manufacturats estimularia el comerç, ajudat per la millora dels transports i de les comunicacions» (Casasnovas, 2011: 16). També es feren més intercanvis a llarga distància, es milloraren les infraestructures, s'avançà en la construcció naval i es consolidaren les rutes oceàniques. Les noves formes de producció començaren a apuntar cap al capitalisme.

Seguidament, al segle XVIII s'esquerdà l'ordre social basat en els tres estaments originats en l'edat mitjana: l'eclesiàstic, el nobiliari i el reial. Fins llavors l'ordre social i la monarquia de dret diví havien estat intocables, però al segle XVIII es trencaren gràcies a les transformacions econòmiques i a la difusió de noves idees. Llavors ascendí la burgesia, mentre que els grups privilegiats toparen amb dificultats per mantenir la seva posició.

Una altra característica clau del segle XVIII fou la propagació d'idees il·lustrades, renovades i fonamentades en la raó, la naturalesa, el progrés i l'home. Amb aquestes idees s'intentà assolir la modernització de la cultura i la renovació de la societat. El moviment il·lustrat es manifestà de forma diferent en diversos llocs. La Il·lustració més influent fou la francesa, pel prestigi de la cultura i per la importància dels seus intel·lectuals, lligats a l'*Encyclopédie*, però també fou important a la Gran Bretanya i Alemanya. A Espanya també arribaren les idees, però només en sectors minoritaris.

Pel que fa a l'organització dels estats, és cert que al segle XVIII la majoria d'estats europeus eren monarquies hereditàries i, a més, monarquies absolutes, per bé que s'anaven adaptant a les circumstàncies del moment; d'aquí el despotisme il·lustrat. Tanmateix, l'absolutisme entrà en crisi en topar amb les transformacions socials, ideològiques i econòmiques.

Finalment, d'entre les principals potències del moment, a part d'Àustria i Prússia, trobem les que es disputaren la sobirania de Menorca al llarg del setcents: la Gran Bretanya, França i Espanya. La primera era la gran potència comercial i naval d'Europa; la segona volia ser la primera potència continental i posseir colònies; i la tercera jugava un paper important arran del seu enorme imperi americà. Llavors les relacions internacionals eren motiu de conflictes constants entre estats i la guerra i la diplomàcia s'empraven com a eines de la política internacional. Sigui com sigui, s'arribà a liquidar l'hegemonia francesa a Europa i es substituí pel principi d'equilibri de poders.

Un cop explicat el context general de l'Europa del segle XVIII, ens centrem en el cas d'Espanya i, més concretament, en el cas de Menorca. Presentem breument els antecedents: la transició del segle XVII al XVIII.

#### ANTECEDENTS QUE PRECEDEIXEN EL SEGLE XVIII MENORQUÍ: LA TRANSICIÓ DEL SEGLE XVII AL XVIII A ESPANYA I MENORCA

L'últim terç del segle XVII és de gran rellevància a Espanya, i també a Menorca, per bé que sovint s'hagi menystingut en la historiografia, perquè és un període de recuperació econòmica i demogràfica, després d'una greu de crisi demogràfica, econòmica, social i política durant els anys centrals del segle XVII. És el moment de la militarització de Menorca, sobretot per por dels atacs turcs: a la segona meitat del segle XVII s'acabaren les muralles de Ciutadella i el castell de Sant Antoni de Fornells; també es reforçaren les defenses del castell de Sant Felip, a Maó, i es construí el castell de Sant Nicolau, a Ciutadella. També, al llarg del segle XVIII s'ennobliren moltes famílies d'extracció ciutadana i mercantil; d'aquí la construcció de palaus senyorials a Ciutadella, com el del baró de Lloriac. En general, la segona meitat del segle XVII és de gran activitat constructora, tant civil com religiosa.

Ara bé, si un esdeveniment marca el tombant al XVIII és la Guerra de Successió espanyola. Com és sabut, el rei Carles II d'Espanya, l'Encantat, de la casa d'Habsburg, morí el 1700 sense descendència. Al testament proposà com a successor Felip V d'Anjou, de la casa dels Borbons, net de Lluís XIV de França. Aquest és el *casus belli*

de la coneguda Guerra de Successió espanyola (1701-1713), alhora un conflicte internacional i una guerra civil, entre austriacistes (Àustria, Aragó, Catalunya, etc.) a favor de Carles arxiduc d'Àustria, fill de Leopold I, emperador del Sacre Imperi Romanogermànic, i els borbònics (França, Castella, etc.) a favor de Felip V d'Anjou. Finalment, mitjançant el tractat d'Utrecht (1713) Felip V fou nomenat rei d'Espanya, amb la condició que no ho podia ser alhora d'Espanya i de França.

Tenint en compte aquests antecedents, a continuació expliquem les característiques principals del segle XVIII menorquí.

#### EL TURBULENT SEGLE XVIII MENORQUÍ: CARACTERÍSTIQUES PRINCIPALS

Menorca al segle XVIII era un dels eixos de la política mediterrània de les grans potències europees de l'època: Espanya, França i la Gran Bretanya.<sup>8</sup> Totes tres es van disputar la possessió de l'illa durant aquest segle caracteritzat per guerres contínues. Els motius foren aquests, segons Casasnovas (2022): Espanya considerava l'illa territori seu; la Gran Bretanya hi estava interessada com a punt estratègic dins el Mediterrani, i França, enemistada amb la Gran Bretanya, no volia que fos britànica. També cal aclarir que Espanya i França van estar aliats mitjançant els Pactes de Família, tres acords (1733, 1743 i 1761) signats mentre en tots dos països regnaven reis de la dinastia dels Borbó: d'aquí que el nom del pacte faci referència a la relació de parentiu.

Tradicionalment, i de forma imprecisa, s'ha tendit a explicar la història de Menorca com un seguit de dominacions: tres dominacions britàniques (1713-1756, 1763-1782, 1798-1802), una de francesa (1756-1763) i una d'espanyola (1782-1789). Ara bé, cal aclarir el concepte de *dominació*, que implica que l'ocupació d'un territori té reconeixement internacional, mitjançant un tractat internacional, i diferenciar-lo del concepte

---

<sup>8</sup> Quan parlem de «Gran Bretanya» en el context del segle XVIII ens referim a Anglaterra (Gal·les inclosa) i Escòcia, que el 1707 formaren el Regne de la Gran Bretanya. Després, el 1800 es va unir el Regne de la Gran Bretanya amb Irlanda, que va donar lloc al Regne Unit de la Gran Bretanya i Irlanda. El «Regne Unit» que coneixem avui dia és el Regne Unit de la Gran Bretanya i Irlanda del Nord, d'ençà de la independència de la República d'Irlanda el 1927. En aquesta tesi sobre el segle XVIII, per raons pràctiques, fem servir indistintament «anglès» i «britànic» per referir-nos a qüestions generals relacionades amb la dominació britànica del segle XVIII. Quan és necessari, com per exemple al capítol IV, en què parlem d'Escòcia, precisem el gentilici.

d'ocupació militar, sense reconeixement internacional. Tenint en compte això, estrictament podem parlar de dues grans dominacions de Menorca al segle XVIII: una dominació anglesa (1713-1756 i 1763-1782), interrompuda per una breu ocupació militar francesa (1756-1763), i una dominació espanyola (1782-1798 i 1802 en endavant), interrompuda per una breu ocupació militar anglesa (1798-1802). Al llarg d'aquest apartat i en d'altres farem servir aquesta terminologia precisa.

Taula 1. Dominacions i ocupacions militars de Menorca al segle XVIII

País	← Espanya	Gran Bretanya	França	Gran Bretanya	Espanya	Gran Bretanya	→ Espanya
<b>Dominació o ocupació</b>		<b>dominació</b>	ocupació militar	<b>dominació</b>	<i>dominació</i>	ocupació militar	<b>dominació</b>
<b>Reconeixement internacional</b>		<i>Tractat d'Utrecht</i> <b>(1713)</b> (ES→GB)		<i>Tractat de París</i> <b>(1763)</b> (FR→GB)	<i>Tractat de Versalles</i> <b>(1783)</b> (GB→ES)		<i>Tractat d'Amiens</i> <b>(1802)</b> (GB→ES)
<b>Anys</b>		1713-1756	1756-1763	1763-1782	1782-1798	1798-1802	1802 - ?
<b>Classificació tradicional</b>		«1a dominació»		«2a dominació»		«3a dominació»	
<b>Classificació d'acord amb els conceptes de dominació i ocupació</b>		DOMINACIÓ BRITÀNICA (interrompuda per una ocupació militar francesa)			DOMINACIÓ ESPANYOLA (interrompuda per una ocupació militar anglesa)		
<b>Regnat</b>	Felip V (d'Anjou)	reina Anna I	rei Lluís XV (Ben Amat)	rei Jordi I	Carles III	Jordi III	Carles IV



Tradicionalment, també s'ha tendit a idealitzar el segle XVIII menorquí, sobretot en contrastar-lo amb les èpoques anteriors. El fet que fins fa poc no s'hagués iniciat una renovació historiogràfica ha afavorit que s'hagi perpetuat el clixé. Tanmateix, hi ha uns fets clars i objectius que són el seu fonament; són aquests: el creixement demogràfic i econòmic, encara que centrat a Maó; l'expansió del comerç exterior i de les activitats navilieres; l'abolició del Sant Ofici; el manteniment de la llengua catalana; la conservació dels furs i privilegis, així com les institucions pròpies de l'illa, i l'interès de les grans potències de l'època per la possessió de l'illa.

Al llarg d'aquest apartat i el següent, intentem comentar tots aquests punts que caracteritzen segle XVIII menorquí. Tot seguit, primer comentem les característiques de caire polític, organitzatiu i econòmic; després les culturals. Seguim, també, l'ordre cronològic. Com que la dominació britànica és la que abraça més anys al llarg del segle (1713-1756 i 1763-1782), la majoria d'aspectes que comentem a continuació són sobre Menorca sota domini britànic.

En primer lloc, efectivament és un segle convuls, però de guerra civilitzada, en què no participa la població civil. De fet, els menorquins en queden al marge, amb actitud passiva, pragmàtica i de submissió; contràriament, el comportament dels ocupants, per bé que encara no sobirans (sense reconeixement internacional) fou més aviat de superioritat. D'aquí que l'historiador francès Lameire (1908) parli de «desplaçament de sobirania» en el cas de Menorca al segle XVIII. Ara bé, aquests comportaments no treuen que sorgissins diversos conflictes tensos entre els governadors britànics i el poble menorquí, especialment durant el primer període de dominació britànica (1713-1756), amb la gestió del tinent governador Richard Kane. Els expliquem tot seguit.

El conflicte principal fou en l'àmbit religiós. Menorca, abans d'encetar el seguit de dominacions, essent espanyola, pertanyia a la diòcesi de Mallorca (així quedà instaurat al *Pariatge* del rei Jaume II de Mallorca), era catòlica. En canvi, els nous sobirans britànics eren anglicans. La relació entre les autoritats angleses de confessió anglicana i les autoritats religioses menorquines, catòliques i subjectes a l'autoritat del bisbe de

Mallorca, illa que estava sota govern espanyol, fou tensa. A partir d'aquesta desavinença, succeïren alguns episodis, que contem a continuació.

En primer lloc, per bé que el Tractat d'Utrecht, de 1713, mitjançant el qual Espanya cedia Menorca a la Gran Bretanya, a l'article onze, establís el respecte al lliure exercici de la religió catòlica, no emparava el respecte per als privilegis del clero, cosa que no agradà al clergat menorquí. En segon lloc, els britànics aboliren el tribunal del Sant Ofici, considerat una amenaça pels anglesos, de religió protestant. En tercer lloc, els menorquins catòlics, atès que no tenien bisbe propi a l'illa, sinó que depenien de Mallorca, espanyola, s'organitzaren, de forma innovadora, en l'anomenada «Junta d'Eclesiàstics» amb l'objectiu de poder discutir amb les autoritats britàniques en cas de desacord davant alguna mesura, com en l'oposició davant d'algunes propostes de Kane. En quart lloc, davant la manca de bisbe propi a Menorca, Kane proposà promoure un bisbat catòlic a Menorca sota el patrocini del rei d'Anglaterra i la dependència eclesiàstica directament de la Santa Seu, cosa que els menorquins rebutjaren. Finalment, el fet que arran del pluralisme religiós que s'instaurà al segle XVIII a l'illa s'hi instal·lessin jueus, la qual cosa prohibia el Tractat d'Utrecht i que, per tant, els anglesos van infringir, també molestà als menorquins. Resumidament, en aquest aspecte, l'actitud del clergat menorquí fou d'antiregalisme,<sup>9</sup> com explica Quintana (2016: 36), sobretot com a protecció contra les mesures de Kane, que volia imposar els famosos disset articles mitjançant els quals volia sotmetre els menorquins als designis del poder anglès. Com conclou Quintana (2016: 41),

Ja sigui, doncs, pel propi convenciment, ja sigui perquè l'antiregalisme extret del pensament ultraconservador és la filosofia que els permet defensar-se davant l'acció coercitiva de Richard Kane, aquesta serà l'actitud dels eclesiàstics menorquins que exhibiran les tesis antiregalistes en una clara defensa del propi fur, que justifiquen de la immunitat jurisdiccional de l'Església respecte del poder temporal que correspon als reis.

---

<sup>9</sup> Amb *antiregalisme* ens referim al fet que el clergat menorquí estava en contra que els sobirans adquirissin drets en afers eclesiàstics, gràcies a la política del regalisme.

Un altre conflicte fou per l'organització de les institucions. Primer cal recordar que Menorca, que havia pertangut a la Corona d'Aragó, era partidària del bàndol austriacista i no borbònic; per això, en el marc de la guerra de successió sorgiren algunes revoltes i per això fou enviat a Menorca el governador borbònic Dávila, que havia abolit els privilegis, havia reformat l'organització municipal, havia suprimit la Universitat General, etc. Quan a principi de segle els anglesos desembarcaren a Menorca per primera vegada (el 1708, *de facto*, i el 1713, *de iure*) en nom de Carles III d'Àustria, es recuperà l'antic sistema d'institucions i els anglesos el mantingueren, per bé per el Tractat d'Utrecht no ho exigia (només exigia el lliure exercici de la religió catòlica i la lliure possessió de béns i honors dels menorquins). Ara bé, a la llarga es feren alguns canvis, com el trasllat de la capital (estrictament el trasllat dels tribunals de la Governació i del Reial Patrimoni) de Ciutadella a Maó el 1722, cosa que anava contra els vells privilegis. El mateix succeí amb la neutralització de fet del Consell General. Aquests conflictes, ja no només religiosos sinó també civils, dificultaren la coexistència de menorquins i britànics.

Deixant de banda els principals conflictes, religiosos i institucionals, i referint-nos, ara, a la dominació britànica en conjunt (1713-1756 i 1763-1782), parlem de l'economia. Tradicionalment s'ha tendit a dir que el domini britànic encetà una època de bonança econòmica a Menorca, cosa que s'ha atribuït sobretot a les mesures de Kane, governador de Menorca entre 1712 i 1736: construcció de camins, importació de bestiar, introducció de noves castes de fruita, etc. Tanmateix, la realitat fou més complexa. En primer lloc, la suposada prosperitat en temps britànic és una idea que es repeteix en la bibliografia local i que Casasnovas (2022) atribueix a la manca d'estudis historiogràfics comparats i també al fet de comparar el pròsper segle XVIII amb el depressiu segle anterior, i aclareix que no es pot deslligar el creixement econòmic de Menorca del de la resta d'Europa. Així, primerament afirma que el cas menorquí no és tan peculiar.

A més, l'historiador explica que la idea de la reina Anna i del duc d'Argyll a principi de segle de fer prosperar l'illa no es posà mai en pràctica: no es va dur a terme cap pla de millora econòmica i les mesures de Kane anaven més aviat encaminades a assegurar l'aprovisionament de la guarnició anglesa i les tripulacions de la flota. Casasnovas

(2005: 326) assegura que no s'introduïren canvis estructurals en l'economia. En tot cas, reconeix que la nombrosa guarnició feu incrementar la demanda de queviures, cosa que satisfagué els petits i mitjans agrucultors. També, l'activitat marítima i comercial del port de Maó s'incrementà amb l'establiment d'estrangers.

En resum, al llarg de la dominació anglesa al segle XVIII a Menorca, es crearen dues bases econòmiques paral·leles: l'estructura econòmica tradicional, basada en possessions (avui dia «llocs»), dedicades sobretot a l'agricultura (de blat i ordi), de subsistència, i també a la ramaderia, que no experimentà gaires transformacions, i l'estructura econòmica portuària, que gira al voltant del port de Maó, que sí que experimentà grans transformacions, amb una ordicultura i viticultura comercials, la construcció naval, el corsarisme i el comerç de reexportació basat en la compra de blat, que anirà en auge. La paradoxa és que l'auge del comerç no succeí en època anglesa sinó ja en l'espanyola (a partir de 1782), que funcionà fins després de les guerres napoleòniques (1815 aproximadament). Aquestes transformacions econòmiques afectaren sobretot Maó; d'aquí el fort creixement de la població maonesa i la gran expansió urbana. Per tant, el creixement econòmic fou desequilibrat territorialment i socialment.

Per acabar, un aspecte fonamental que caracteritza el segle XVIII menorquí és el cultural. Ens trobem davant d'una societat típica del feudalisme tardà, precapitalista, estructurada per estaments, però en transició cap a formes capitalistes. L'illa es troba dividida en dos nuclis diferenciats sociològicament i econòmicament: Maó, burgesa i mercantil; Ciutadella, menestral i pagesa, aristocràtica i clerical. Precisament en aquest nucli burgès maonès, format per comerciants, armadors, professionals liberals i funcionaris és on neix la Societat Maonesa, objecte d'estudi de la tesi i l'exemple que millor il·lustra l'efervescència cultural del segle, que expliquem en detall al capítol següent.

La Societat Maonesa fou fundada el dia 30 d'abril de 1778. En aquest moment, Menorca estava sota control britànic, concretament durant el segon període de la dominació britànica. Com és sabut, en aquest moment —en ple segle XVIII— a tot Europa predominava la Il·lustració, moviment caracteritzat pel gust pel coneixement.

Tot i que les característiques del moviment són conegudes, tot seguit les recordem breument.

Amb el terme *Il·lustració* es referim específicament al moviment intel·lectual europeu que defensava, a grans trets, el coneixement, que se sistematitza, i la raó, que es difon i a la qual es dona una utilitat pràctica. S'origina a la Gran Bretanya a finals del XVII, però s'estén sobretot a França, on tingué més pes, i després a la resta d'Europa. No hi ha consens pel que fa a les dates que delimiten temporalment aquesta etapa a escala europea; d'aquí que sovint es consideri tot el segle XVIII el segle de les Llums.

Menorca, gràcies a unes circumstàncies històriques úniques (les diverses dominacions i ocupacions al llarg del segle XVIII) va gaudir de certa llibertat cultural i fou un lloc receptiu en què hi hagué un intercanvi cultural. Les noves influències culturals arribaren a l'illa i quallaren entre la burgesia, més àmplia, gràcies al fet que la cultura sortí dels cercles restringits dels segles anteriors (l'aristocràcia i el clergat), sobretot durant la segona meitat del segle, sota domini britànic. Per això, tradicionalment i en la bibliografia es parla de la *Il·lustració menorquina*, anomenada així per marcar la idiosincràsia d'aquesta etapa a l'illa en contrast amb els territoris espanyols. Mentre Menorca vivia un segle XVIII excepcional gràcies a les circumstàncies històriques singulars, que obriren l'illa a l'Europa de les Llums, als territoris espanyols s'instaurava la dinastia borbònica després de la Guerra de Successió espanyola i, a diferència de Menorca, en general el pensament il·lustrat no calà per diversos motius.

Reprenent els límits temporals que hem comentat al principi de l'apartat, tradicionalment no s'ha establert un límit temporal clar que delimiti la *Il·lustració menorquina*, com a moviment intel·lectual emmarcat en el segle XVIII menorquí. Com a dates simbòliques en aquesta tesi podem agafar de referència els fets següents. Per una banda, com a data d'inici de la tasca il·lustrada a Menorca podem considerar la publicació de *Lucrècia* de Joan Ramis, el 1769 —l'exemple per excel·lència d'obra il·lustrada i neoclàssica a Menorca—, o la fundació de la Societat Maonesa el 1778 —la mostra més representativa d'activitat il·lustrada a l'illa. Coincidim amb Salord (2010: 5 i 6) amb la data simbòlica d'inici, que fa referència a l'obra de Ramis. Com a data final,

la dissolució de la Societat Maonesa (1785) marca el final de la primera generació d'il·lustrats menorquins, d'acord amb la classificació de Salord (2010: 8), com a grup, i, més endavant, la mort de Vicenç Albertí el 1859 —l'il·lustrat menorquí que morí més tard, després de Joana de Vigo, el 1855—, el final de la tercera i última generació d'il·lustrats menorquins.

No obstant la data de mort —objectiva— dels últims il·lustrats menorquins, és difícil —i subjectiu— establir el límit del que es considera Il·lustració (com a moviment intel·lectual) o Neoclassicisme (com a corrent estètic) del que pertany a l'etapa posterior, el Romanticisme. Sigui com sigui, Salord (2010: 5 i 6), com a data límit de la Il·lustració menorquina agafa de referència la mort d'Antoni Febrer i Cardona el 1841, de la segona generació d'il·lustrats menorquins, anterior a Vicenç Albertí. El motiu és que a partir de la dècada de 1840 Menorca experimenta una ruptura cultural i històrica que desemboca en el naixement de la Menorca contemporània (Salord, 1999: 328-329). En aquest nou període, Menorca compta amb dues realitats diferents. Per un costat, a Maó trobem la burgesia comercial del final del segle XVIII i principis del XIX, que ja ha deixat enrere les idees il·lustrades i neoclàssiques. Per l'altre costat, a Ciutadella trobem l'aristocràcia (per exemple la família Carreras Vigo), que comença a experimentar el Romanticisme. De fet, com continua Salord (1999: 328), el 1848 neix un col·lectiu romàntic al voltant de la primera revista literària menorquina, titulada *El Isleño*, en què destaca l'articulista Miquel Eugeni Caimaris, «la figura amb què Menorca participa de ple en el primer estadi del moviment de la Renaixença» (Salord, 1999: 329). Per tant, estrictament la Il·lustració menorquina s'emmarca entre el 1769 i el 1840.

Independentment de la delimitació temporal del concepte *Il·lustració menorquina*, el que cal destacar és el moment d'esplendor del moviment a Menorca durant la segona part de la dominació britànica (1763-1782). És imprescindible esmentar dos fets cabdals que fan de Menorca un lloc diferenciat de la resta de territoris: la supressió del Sant Ofici, que ja hem comentat més amunt, i el manteniment de la llengua catalana, en què aprofundim a l'apartat següent. Per un costat, l'abolició de la Inquisició a Menorca (deguda a motivacions estrictament polítiques, és a dir, pel fet que era una amenaça per als anglesos, de religió protestant, i no per les bones intencions britàniques) va permetre

la fluïda arribada de les noves idees il·lustrades procedents d'Europa. Per l'altra, el fet que els britànics no tinguessin una política de foment cultural i que es mantinguessin indiferents vers la llengua i no intentessin imposar l'anglès —De Melchor (1997: 91 i 92), tanmateix, parla de «fracàs» en la incidència cultural britànica—, suposà que a l'illa es mantingués el català en diversos àmbits. Ho expliquem amb més detall a l'apartat següent.

En aquests moments es fundà la Societat Maonesa (1778-1785), que expliquem detalladament al capítol III. Després d'uns anys de gran activitat literària i cultural, es dissolgué, per decisió pròpia, el 1785 —per bé que l'activitat començà a minvar uns anys abans—, poc després de la conquesta francoespanyola de 1782, que encetà la dominació espanyola de l'illa.

Així, el segle XVIII s'acabà amb la conquesta de Menorca de 1782 a mans dels espanyols amb l'ajuda dels aliats francesos, i l'illa passà a mans espanyoles mitjançant el Tractat de Versalles (1783). És cert que es donà una breu ocupació militar anglesa (1798-1802), però Menorca retornà a Espanya mitjançant el Tractat d'Amiens (1802) i fins als nostres dies. En general costà encaixar dins la monarquia borbònica un territori anteriorment de la Corona d'Aragó que conservava els seus furs i privilegis, ja que durant la dominació britànica l'illa havia mantingut els seus trets diferencials: la religió catòlica i els privilegis. En principi, les noves autoritats conservaren els privilegis, però el canvi fou que s'atorgaven com a mercè reial i no com a dret inalterable. En cap cas es van estendre les lleis de Castella a Menorca com una nova planta, ja que el canvi de sistema institucional hauria estat rebutjat pels menorquins, però sí que es van produir alguns canvis en certs aspectes de la vida interna dels menorquins: la supressió de la franquícia comercial, l'augment de la pressió fiscal, el restabliment de la Inquisició, etc., cosa que generà malestar.

En l'aspecte cultural, el domini espanyol tingué conseqüències importants. Les comentem, juntament amb les conseqüències a nivell lingüístic, a l'apartat i capítols següents.

## 2.2. La situació lingüística a Menorca

En primer lloc, per entendre la situació lingüística a Menorca al segle XVIII cal conèixer, breument, els antecedents: la llengua de Menorca fou principalment el català des del 1287, és a dir, d'ençà de la Conquesta de Menorca del rei Alfons II, anomenat el Franc o el Liberal (Alfons II de Catalunya i III d'Aragó), que anihilà la societat musulmana de l'illa i la substituï per colons de Catalunya i Mallorca; llavors Menorca entrà a formar part de la corona d'Aragó.

Més endavant, i en un context més ampli, després de la unió dinàstica el 1469 dels Reis Catòlics, Isabel de Castella i Ferran d'Aragó, tot i que les dues corones estaven igualades, és sabut que a la pràctica Castella va exercir un paper hegemònic i la llengua castellana va anar adquirint predominància per sobre del català.<sup>10</sup> Durant el regnat de Carles I (1516-1556), el català va deixar de ser la llengua de la cort i, per tant, de l'aristocràcia, però va continuar sent la llengua dels documents oficials fins al segle XVIII, perquè la Corona d'Aragó va continuar mantenint els organismes de govern. Seguidament, durant el regnat de Felip IV (1621-1665), a causa del tractat dels Pirineus (1659), al final de la Guerra dels Trenta Anys (1618-1648), es van cedir a França els territoris del Rosselló i la Cerdanya, on el català va ser prohibit a l'ensenyament i deixà de ser llengua oficial. A més, als segles XVI i XVII fou el moment del Segle d'Or espanyol, període de prosperitat literària en castellà, que representava valors positius (bellesa, modernitat, efectivitat) i contrastava amb la mediocritat estètica de moltes de les obres catalanes i amb la minva de l'ús literari del català, llengua que representava valors negatius (rusticitat, endarreriment, imperfecció).

Aquests són els primers efectes del conflicte lingüístic català-castellà. Tanmateix, el principal cop contra la llengua es donà amb els Decrets de Nova Planta (1714), dictats per Felip V de Borbó, rei d'Espanya després de la Guerra de Successió, que va abolir els furs i privilegis de tots els regnes de la Corona d'Aragó i va imposar les lleis de Castella i el castellà com a llengua oficial única. No obstant això, com hem vist, Menorca particularment no es va veure afectada per aquesta mesura perquè al segle XVIII va restar

---

<sup>10</sup> En aquesta tesi, fem servir indistintament els termes *espanyol* i *castellà*, d'acord amb el *Diccionario panhispánico de dudas* de la Real Academia Española, que els considera sinònims.



sota la dominació britànica principalment (1713-1756 i 1763-1782), interrompuda per una breu ocupació militar francesa (1756-1763).

A continuació descrivim, de manera general, la situació lingüística a Menorca al segle XVIII i principis XIX. Per fer-ho ens referirem a diversos àmbits de la llengua: la llengua de l'administració, la de la població, la de l'església, la de l'ensenyament i, finalment, la llengua de cultura. Partim de bon principi que la llengua pròpia de Menorca era el català i que la normalitat lingüística es mantingué —excepte en alguns casos puntuals— durant el segle XVIII i fins a mitjan segle XIX.

En primer lloc, pel que fa a la llengua de l'administració, cal diferenciar l'administració local de l'administració forana. Per un costat, la llengua de l'administració local sempre fou el català al llarg de tot el segle XVIII i principis del XIX. En paraules de De Melchor (1997: 91), el català fou l'idioma «oficial» de l'illa, la llengua en què funcionaven les universitats (o ajuntaments), els tribunals de justícia i en la qual es van fer els assentaments dels registres notariais i eclesiàstics. Per l'altre costat, però, la llengua de l'administració forana, és a dir, la llengua de comunicació entre els governants i militars vinguts a Menorca (britànics, francesos i espanyols) i l'administració local, així com la llengua de comunicació amb el rei d'Espanya, era l'espanyol. També serà així pel que fa a la traducció, tal com veurem.

Pel que fa a l'actitud dels governadors vers la llengua de l'administració forana, per una part, els britànics van seguir els costums establerts anteriorment a l'illa: les comunicacions amb els governadors civil i militar (espanyols) i amb el rei d'Espanya es feien en espanyol (Murillo, 1992: 35; Mata, 1994: 90 i 103 *apud* De Melchor, 1997: 91). Segons Murillo (1992: 35) *apud* Pons (1995: 479), els britànics seguiren la idea que, com a colonitzadors, calia adoptar la postura d'agafar l'idioma del governador anterior. És cert que durant el segon període de dominació britànica es donà una certa reducció de l'ús de l'espanyol com a llengua de relació entre els dos nivells administratius, però, sigui com sigui, l'administració local i l'administració forana s'entengueren gràcies a l'espanyol com a llengua pont.

En cap cas els britànics no imposaren l'anglès, atès que no tenien una política de foment cultural i perquè es mantingueren indiferents vers la llengua. En aquest aspecte, però, ja hem dit que De Melchor (1997: 91 i 92) ho considera fracàs en l'intent d'incidir culturalment.

Per l'altra part, els francesos, durant la seva breu ocupació militar, tot i que l'actitud fou similar a la dels britànics, en la bibliografia es destaca una certa sensibilitat dels francesos per la realitat lingüística menorquina.

Finalment, durant la dominació espanyola, primer els espanyols mantingueren l'ordenament jurídic anterior a la Guerra de Successió, la qual cosa incloïa la llengua pròpia de Menorca (De Melchor, 1997: 94); així, van publicar bans bilingües fins al 1794, però la llengua de comunicació entre l'administració local fou l'espanyol. Els canvis s'introduïren a partir de 1802. Al principi, també es mantingué el català en la documentació local interna, però fins al 1812, arran de la Constitució de Cadis (Pons, 1995: 482). Després, el 1814 la llengua d'aquesta documentació tornà a ser el català, arran del dictamen de retornar a la situació anterior a la Constitució de Cadis (Pons, 1995: 482). Tanmateix, a partir del 1816 la documentació fou en espanyol definitivament, encara que alguns documents interns seguiran en català fins a la segona meitat del segle XIX (Pons, 1995: 482).

En segon lloc, la llengua de la població era majoritàriament i exclusivament el català. Hem de tenir en compte que el coneixement de llengües de la població menorquina al segle XVIII era el típic de l'Antic Règim: la gran majoria era monolingüe, únicament parlava menorquí, eren analfabets i molt pocs no sabien cap altra llengua, com l'espanyol. Segons l'estudi de De Melchor (1996, I: 635, notes 25 i 26), només un 1 o 2% de la població maonesa (la capital, la més oberta a l'exterior) devia entendre i saber parlar espanyol a finals del segle XVIII. A la resta de l'illa la xifra devia ser inferior a l'1%.

En tercer lloc, la llengua de l'Església catòlica (que, malgrat la conflictivitat, es respectà al llarg de les dominacions) fou principalment el català, atès que la població no coneixia cap altra llengua. En tot cas, Pons (1995: 486, nota 35) puntualitza que, encara que la predicació era quasi sempre en català, se solia conservar algun sermonari manuscrit en castellà i que especialment els sermons solemnes eren impresos en castellà posteriorment. També Pons (1995: 490) descriu la llengua de l'administració eclesiàstica: els llibres sacramentals de naixements i morts que portaven les parròquies foren en català fins al 1762, llavors en llatí, durant l'ocupació francesa, i després a partir de 1786 altra vegada en català, i, finalment, a partir de 1803, amb l'arribada del bisbe Juano, passen al castellà.

Seguidament, la llengua de l'ensenyament, que només abastava les classes altes (la resta de població era analfabeta) i que seguia el model tradicional (escoles de primeres lletres i ensenyament superior) era el català, l'única llengua que coneixia la població. Pons (1995: 483) comenta que la primera pressió lingüística en l'ensenyament de què tenim constància es dona ja a la dècada de 1790, quan el 1791 s'implementen les Escuelas Nacionales, «el primer intervencionisme lingüístic clar: imposició de la llengua castellana, arribada de mestres forasters» (Pons, 1995: 483). En canvi, els britànics no fundaren escoles ni impulsaren l'alfabetització, ni tan sols intentaren canviar el sistema d'ensenyament vigent d'abans del domini britànic.

Finalment, la llengua de cultura a Menorca —el punt que més interessa en aquesta tesi— fou el català. Això, com ja s'ha dit, situa Menorca en una situació excepcional a diferència de la resta de territoris de llengua catalana. Com diu Salord (2014: 224),

El que particularitza la nostra illa és que, gràcies a la normalitat viscuda, la llengua de la societat va ser també la llengua d'alta cultura, la llengua de creació literària, amb tot el que açò significa de llengua que travessa totes les manifestacions, de les orals i populars a les escrites i cultes. I en açò sí que Menorca se separa dels altres territoris catalanoparlants per viure una dinàmica cultural des dels paràmetres més europeus.

Així, els il·lustrats menorquins, especialment durant la segona part de la dominació britànica, empraren la llengua pròpia, el català, com a llengua de creació cultural: configuraren un model de llengua literària formal. D'aquí que en aquest període els menorquins il·lustrats duguessin a terme els primers intents de codificació de la llengua catalana (ortografia, lèxic, sintaxi, etc.). Mostres en són les discussions lingüístiques fetes a la Societat Maonesa, com la discussió sobre la traducció del verb francès *éclore* i de la paraula *gravure* (resolució 78 i 80 de dia 1 i 4 d'octubre de 1778) i la discussió sobre l'ús dels apòstrofs en menorquí (resolució 86, 88, 90, 93 i 103 de dia 8, 15, 18, 22 i 25 d'octubre i 31 de desembre de 1778), discussions no conservades, però de les quals tenim constància al *Registre de la Societat Maonesa*. D'altra banda, destaca la feina d'Antoni Febrer i Cardona, autor de *Principis generals de la llengua menorquina o modo d'aprendre a llegir, parlar i escriure aquesta llengua* (1804), *Principis generals i particulars de la llengua menorquina* (1821), *Notes sobre la pronúncia i l'ortografia menorquina* (1824) i *Resposta a alguns dubtes sobre els principis generals i particulars establerts en la gramàtica menorquina* (1821). La faceta lingüística d'Antoni Febrer i Cardona ha estat ben estudiada, sobretot per Maria Paredes, per exemple a *Antoni Febrer i Cardona, la paraula salvada* (1991) i a l'edició del *Diccionari menorquí, espanyol, francès i llatí* (2001).

A diferència de la resta de territoris catalanoparlants, en què el català literari minvava a causa de la situació política desfavorable, a Menorca el català literari era viu i en aquesta llengua s'escriviren obres tan importants com *Lucrecia* (1769), de Joan Ramis, considerada l'exemple per excel·lència d'obra en català de qualitat al segle XVIII, i també obres científiques i traduccions. Per això Carbonell (1964a: 15 [727]) denominà aquest moment el «període menorquí de la literatura catalana». Tot plegat és gràcies a la feina dels il·lustrats menorquins, que descrivim més endavant.

Malgrat aquest moment d'esplendor, especialment durant la segona part de la dominació britànica, ja a partir de la primera part de la dominació espanyola (1782-1798) s'inicia un procés de castellanització lingüística i cultural i el català és substituït, progressivament, per l'espanyol a l'ensenyament, l'església, l'administració i la literatura.

Casasnovas (2005: 362) aclareix que el govern espanyol no imposà, llavors, la llengua espanyola, però sí que feu ús de la censura i, sobretot, es donà el cas d'autocensura per part dels intel·lectuals menorquins, sotmesos a pressions, cosa que impossibilità la continuïtat de la tasca erudita europeïsta i l'ús del català com a llengua de cultura (Casasnovas, 2005: 362 i 363). En aquest sentit, és il·lustrativa la correspondència localitzada al Fons Mir (AHM FM 2.5 i 29.8) que diversos membres de la Societat Maonesa mantenen amb Joan Ramis: com veurem, si resseguim les dates de les cartes, totes de caràcter privat i en un to més o menys proper i familiar, en general són en català fins als anys vuitanta i, després, a finals dels vuitanta i als anys noranta, la correspondència passa a ser en castellà.

El 1802, mitjançant el Tractat d'Amiens, Menorca retornà a Espanya. En el camp literari, quan s'intenti reprendre l'activitat literària el 1830 serà difícil recuperar el que s'havia aconseguit fins llavors (Salord, 1987a: 146). Sigui com sigui, s'acabà una etapa d'avanços econòmics, socials, literaris i culturals. Mostres en són la dissolució de la Societat Maonesa (1778-1785) —és cert que la Societat Maonesa es dissolgué voluntàriament el 1785, però al *Registre* es veu un defalliment en l'activitat des de la conquesta espanyola de 1781 (Casasnovas, 2005: 363)— i l'intent fallit de la Sociedad Económica de Amigos del País de la plaza de Mahon (vegeu el capítol VI).

D'altra banda, el procés de castellanització dels àmbits d'ús més formal de la llengua no fou lineal (Salord, 2014: 229), ja que la castellanització imposada s'hagué d'enfrontar «a l'exercici de la catalanitat lingüística, avalada per la normalitat cultural setcentista i pels nous i ambiciosos projectes culturals en què es va continuar encarnant». Salord (2014: 230) parla de dues etapes: primer, durant la primera part de la dominació espanyola (1782-1798); segon, durant la breu ocupació britànica de 1798-1802 i els primers vint anys del segle XIX de la Menorca espanyola. En totes dues etapes, continua Salord (2014: 230),

la clau que ens permet entendre la vitalitat dels il·lustrats menorquins i la creativitat dels seus projectes, indestruïbles de la catalanitat lingüística en la majoria dels casos, és el fet que els anys compresos entre 1782 i 1819 constitueixen [...] l'època daurada del capitalisme comercial illenc. D'aquesta manera, el dinamisme socioeconòmic, més enllà

de sobiranes polítiques, es lliga al dinamisme cultural, d'acord amb el qual la catalanitat és inseparable de l'europeïtat més moderna.

En l'etapa de castellanització, trobem, també, diferents actituds per part dels il·lustrats menorquins. A tall d'exemple, Joan Ramis abandonà la tasca poètica i dramàtica, que fins llavors havia fet en català, i es passà als estudis històrics, en castellà. Segons Salord (2014: 231), el fet que emprés el castellà no té a veure amb l'assumpció d'aquesta llengua com a llengua de cultura, sinó que respon a la voluntat de «situar l'illa en el mapa de la comunitat científica internacional evidenciant com la història de Menorca és indestriable de les grans fites que marquen la història europea». Com continua Salord, «[é]s el tribut que com a il·lustrat paga a la “pàtria”, que ell, tanmateix, sap lligada a la llengua». En canvi, per exemple, Antoni Febrer i Cardona es manté fidel al català, cosa que «podem interpretar com una reacció dignificadora davant la situació d'abandonament i relegació del català» (Pons, 1995: 493).

Per altra banda, aquest canvi de llengua de Ramis es pot interpretar lligat al gènere que escriu: la història no s'escriu en català, a l'època. En aquest sentit cal destacar que l'any 1787 Ramis entra a formar part de la Real Academia de la Historia: fou elegit acadèmic a proposta de Pedro Rodríguez Campomanes, després de presentar-hi l'estudi *Relación históricotopográfica de Menorca*, que li havia encarregat l'entitat.

Com dèiem a l'apartat anterior, la Il·lustració menorquina s'ha delimitat, aproximadament, del 1769 al 1840. De fet, la mort d'Antoni Febrer i Cardona és el 1841. Amb tot plegat, a partir de la dècada de 1840 Menorca experimenta una ruptura cultural i històrica que desemboca en el naixement de la Menorca contemporània (Salord, 1999: 328-329).

## 2.3. La traducció al segle XVIII

### LA REFLEXIÓ SOBRE LA TRADUCCIÓ AL SEGLE XVIII A EUROPA

Cal contextualitzar quins corrents de pensament sobre la traducció eren vigents a Europa en aquell moment.<sup>11</sup> Encara que la traductologia, és a dir, els estudis teòrics de la traducció, com a disciplina, sorgeix més endavant, al segle XVIII i principis del XIX a Europa trobem mostres de reflexió entorn de la traducció, la qual cosa dona rellevància al paper de la traducció en aquest segle.

Per una banda, en la llengua i literatura angleses, a finals del segle XVII i principis del XVIII, la concepció de la traducció ve marcada, en primer lloc, per la figura de John Dryden (Northamptonshire, 1631 – 1700), destacat poeta, crític literari i traductor anglès, les idees del qual influïren notablement en la literatura anglesa del moment.

Dryden, com era propi a l'època neoclàssica, centrà la seva atenció en els clàssics, per tal d'aconseguir un major refinament de la llengua anglesa. Això s'havia d'aconseguir mitjançant la traducció de les obres clàssiques, que pretenia dos objectius: l'apropament al pensament original de l'autor i l'adaptació de la llengua meta a l'exigència de la llengua original (Ortín, 2000: 131).

Dryden establí tres tipus de traduccions. En primer lloc, la traducció literal o metàfrasi, que no incorporava a l'anglès els recursos estilístics que l'obra original li exigia. En segon lloc, la imitació, que no consistia ben bé a traduir, sinó a imitar un altre autor anterior que hagués escrit sobre el mateix tema. Finalment, establí la paràfrasi com a terme mitjà a l'hora de traduir, que respon a un equilibri entre el literalisme i la imitació. Així s'ajusta als canons neoclàssics en què es prioritzava l'ordre i l'objectivitat. Dryden també proposà un seguit de regles per traduir (Dryden, 1680). Tanmateix, aquestes regles, no metòdiques, no es sistematitzaren fins al segle XVIII, quan Tytler (1791) elaborà un tractat sistemàtic de traducció (Ortín, 2000: 132).

---

<sup>11</sup> Per aquest apartat ens basem en el capítol «Neoclàssics i il·lustrats», de Marcel Ortín, de l'antologia *L'art de traduir. Reflexions sobre la traducció al llarg de la història* (2000: 131-143).

Igualment, Dryden dugué a terme una sèrie d'avenços en la reflexió sobre la traducció. Així, el 1680 deixava palès la necessitat del domini de les dues llengües i el coneixement més profund de l'autor a traduir, cosa que va remarcar encara més el 1685 amb la necessitat de destriar els bons autors com a base de l'educació i conèixer el seu caràcter distintiu per tal de reproduir-lo en la traducció, és a dir, de congeniar-hi. D'aquesta manera Dryden reincidia en un concepte de traducció que no era producte de la imitació ni de la llibertat del traductor, sinó fruit d'haver traslladat a la traducció l'originalitat de l'autor.

No obstant això, aquest objectiu, segons confessà més endavant el mateix Dryden (1697), era difícil d'aconseguir. Tanmateix, va servir per desqualificar les traduccions embellides pel traductor i per mantenir alt el nivell de fidelitat quant a claredat, gràcia, justesa i força expressiva. Això precisament és el que reclamà Alexander Pope (Londres, 1688 – 1744), també poeta i traductor anglès, al prefaci de la *Iliada* (1715): exigia que el traductor respectés la integritat de l'obra original i li assignava com a terreny propi la dicció i la versificació.

Amb Dryden i Pope s'arriba a la maduresa en la reflexió de la traducció literària de l'època augusta de la llengua i literatura angleses.

Per altra banda, a França, al segle XVIII, el concepte de traducció era una rectificació de la pràctica de les belles infidels (Ortin, 2000: 135). En ple Segle de les Llums, caracteritzat pel predomini de la raó, l'Encyclopédie i altres textos com assaigs, articles i ressenyes crítiques d'obres traduïdes posen els fonaments de l'anomenat «art de traduir» tot partint d'una concepció de llenguatge àmpliament compartida: l'existència d'una gramàtica general que feia possible l'equivalència entre les llengües partint de la base que el pensament s'estructura de la mateixa manera en totes les llengües. Aquesta concepció del llenguatge determinà els principis per ensenyar llengües estrangeres i les regles que havien de regir la pràctica traductora, basades en la confiança que el pensament és universal i anterior i, l'expressió, particular i posterior. Tanmateix, la reflexió enciclopedista sobre la traducció des d'una perspectiva literària, i ja no gramatical, resultà incompleta: d'aquí que d'Alembert criticés que la gramàtica



universal no servia per a la traducció literària. Igual que Dryden i Pope, en la literatura francesa també s'acabà exigint més atenció en les particularitats de cada llengua i de cada obra a traduir.

Vint anys després, Jean-François Marmontel (França, 1723 – 1799), historiador i escriptor francès, matisà que el cas concret de la traducció poètica defugia de normes estrictes i que s'havia de trobar un terme mitjà entre la fidelitat al pensament original, que suposava una anàlisi racional, i la llibertat d'expressió. Marmontel va voler resumir en un article compendiós tot el coneixement de la traducció i això el va portar a distingir bàsicament dues pràctiques traductores: una al servei de la «gent de món», que vigilava sobretot l'expressió de la llengua meta, cosa que anteriorment havia donat lloc a «les belles infidels», i una altra al servei dels «savis», que responia a l'exigència il·lustrada de rigor i respecte per la llengua original.

En el marc de la Il·lustració alemanya, Johann Gottfried Herder (Alemanya, 1744 – 1803) es va avançar al canvi de rumb en la reflexió sobre les traduccions en els segles XVIII i XIX. Herder va arribar a conclusions diferents, pel que fa a la traducció, respecte als seus contemporanis il·lustrats. El motiu és la diferent concepció del llenguatge de la qual parteix (Ortín, 2000: 140), que ja no es correspon estrictament amb el racionalisme cartesià. Per a Herder, la paraula uneix l'experiència sensitiva i l'experiència reflexiva; així la significació de cada cosa inclou la manera particular en què la percep cada individu. Herder estableix una analogia entre l'evolució de la llengua i dels éssers vius. Així, la llengua en un principi seria molt més natural i «sensitiva» i amb el decurs del temps i l'ús social es tornaria més abstracta, lògica i formal (Ortín, 2000: 140). Des d'aquesta perspectiva s'ha d'entendre la seva reflexió sobre la traducció. Per a Herder, traduir a l'alemany (una llengua ja «madura») una obra del grec (una llengua encara en el seu estat «primitiu») vol dir recuperar el sentit primigeni de la llengua original i fer-lo florir en la llengua meta. Per aconseguir-ho, és necessari que el traductor sigui un «geni creador», alhora filòsof, filòleg i poeta (Ortín, 2000: 141).

D'aquesta manera, Herder reorienta les reflexions dels il·lustrats sobre la traducció cap a nous interessos. De fet, en exigir al traductor les característiques d'un geni creador, li està encomanant la tasca de literat en la seva llengua, més enllà de la simple incorporació d'obres literàries estrangeres (Ortín, 2000: 142). El traductor no es pot limitar a un intervenció crítica en el pròleg i les notes, sinó que ha de ser crítica la traducció en si mateixa. Això requereix un difícil exercici d'adaptació personal i apropiació del text mitjançant la pròpia experimentació artística. En aquest sentit, Herder reforça encara més la idea de congenialitat que ja reclamava Dryden. Des d'aquesta concepció, les traduccions esdevenen un intent artístic, més que un simple exercici lingüístic en el qual la crítica només redueix a descobrir-hi els errors (Ortín, 2000: 143).

#### LA TRADUCCIÓ A MENORCA

A l'apartat anterior hem dit que la llengua pròpia de Menorca era el català i que la normalitat lingüística es mantingué, excepte en alguns casos puntuals, durant el segle XVIII i fins a mitjan segle XIX. Aquests casos puntuals en què no es mantingué fou en l'àmbit de l'administració forana: la llengua de comunicació entre els governants i militars vinguts a Menorca (britànics, francesos i espanyols) i l'administració local (menorquina), així com la llengua de comunicació amb el rei d'Espanya, era l'espanyol, la qual feia de pont.

Per aquest motiu, l'administració local i l'administració forana s'entengueren gràcies a la traducció i la interpretació. Aquesta és la primera mostra de la tasca de traducció i interpretació a Menorca al segle XVIII, que en aquest aspecte era imprescindible per establir la comunicació. Així, es traduïa de l'anglès i el francès a l'espanyol, per una banda, i del català a l'espanyol, per altra banda.

Pons (1995: 495) comenta que precisament era més fàcil per als britànics i francesos trobar traductors del castellà a l'anglès o francès que no pas del català. També Pons, a manera de curiositat, cita James Murray, governador de Menorca entre 1778 i 1782, que criticà el fet d'haver-se de comunicar mitjançant traduccions (per «scrits») en un

document, datat del 5 de juliol de 1777, que el governador britànic envià a la Universitat de Maó: «Jo desitjaria poder enténdrer la seva llengua, ell és una vergoña per Vostres Mágñificéncies que no enténguien la meva. Com Vostres Mágñificéncies no la comprenen, estich obligat a comunicar-los las mias ideas en scrits» (Murray, 1777 *apud* Pons, 1995: 481).

Existeixen diverses mostres d'aquestes traduccions, algunes conservades; contràriament, les interpretacions, pel seu caràcter efímer, en general no s'han conservat, llevat d'unes poques, de les quals almenys tenim constància que es dugueren a terme. També sabem, de forma general, que Pere Ramis es dedicava a la interpretació i que fou intèrpret de Carles III a Menorca.

Concretament, Pons (1995: 480) documenta diverses partides destinades a pagar traductors de l'anglès localitzades als llibres d'acords de les universitats. Potser es refereix al compte per les traduccions fetes en la causa entre el doctor Garau i la Universitat de Maó (manuscrit RG 374.86), datat del 1754, que hem localitzat a l'Arxiu Històric de Maó. Mitjançant la recerca d'arxiu, en aquesta tesi hem localitzat diverses traduccions no literàries inèdites, aparentment professionals,<sup>12</sup> de textos jurídics i administratius. Les detallem a l'apartat següent.

Per altra banda, però, el paper de la traducció a Menorca al segle XVIII i a principis del XIX no només era funcional, per facilitar la comunicació de les administracions, sinó que també tenia un vessant literari. Gràcies a les circumstàncies històriques úniques de les quals gaudí l'illa durant aquest segle, fou un lloc de recepció, obert a les idees il·lustrades d'Europa, en què el fenomen de la traducció estava en un moment d'esplendor. Per això, a més de les traduccions no literàries esmentades, també hem localitzat traduccions literàries inèdites. Les detallem a l'apartat següent.

En el moment de la Il·lustració menorquina, la traducció gaudia, a Espanya i a tot Europa, d'un moment de vitalitat. Així ho explica Lafarga (1999: 11) al seu estudi sobre la traducció a Espanya entre els segles XVIII i XIX:

---

<sup>12</sup> A l'apartat següent justifiquem la classificació de les traduccions i n'expliquem les diferents denominacions.

El siglo XVIII —sobre todo en su segunda mitad—, así como el primer tercio del siglo XIX, son etapas de efervescencia de la actividad traductora. La multiplicación de las relaciones culturales, la cada vez mayor facilidad (aun teniendo en cuenta todas las limitaciones) de acceso a las lenguas extranjeras, con el consiguiente aumento en número y calidad de las herramientas de aprendizaje y uso, como gramáticas y diccionarios, el ansia misma de ampliar los conocimientos y el saber, tan propia del espíritu ilustrado, todo ello favorecía el auge de la traducción.

En un nivell més concret, Miralles (2012: 125), en un article que ja hem esmentat, dedicat a les traduccions catalanes del XVIII i principis del XIX, comenta, també, el paper de la traducció:

Acorde con lo que sucede en Europa, en la cultura catalana del siglo XVIII y principios del XIX la traducción se convierte en un ejercicio frecuente que permite poner en contacto las grandes obras de la tradición occidental con el público; se adaptan obras de todo tipo de las lenguas clásicas y vernáculas al catalán y al castellano.

Sobretot, en l'àmbit concret de Menorca, Paredes (1999: 79), en l'article que hem descrit al primer capítol sobre la traducció a Menorca, ens confirma aquest moment d'efervescència:

És indubtable que els anys en què es conformaren les cultures europees del tombant del segle XVIII al XIX es caracteritzaren per una ampliació progressiva de l'horitzó lingüístic de les traduccions a causa de l'increment notable del nombre de llengües —també les minoritàries— que s'incorporen a la Weltliteratur, només possible —ens ho deia Goethe— a partir d'una àmplia activitat traductora que convertís les literatures nacionals en patrimoni de la humanitat. [...] Aquests nous processos d'intercanvi cultural que afavoria la traducció obriren nous camins a l'expansió dels idearis estètics il·lustrats i preromàntics per tot Europa. L'illa de Menorca va gaudir, degut a circumstàncies històriques molt especials que l'aïllaren del seu entorn immediat, d'un estatus singular que la convertí en un espai marcadament receptiu, en una veritable cruïlla de cultures.

Si aprofundim una mica més en el paper de la traducció al segle XVIII, cal comentar, en primer lloc, l'estatus del traductor. Com explica Lafarga a *Historia de la traducción en España* (portal digital *Historia de la Traducción en España*: «El estatus del traductor en el siglo XVIII), l'estatus del traductor al segle XVIII està estretament relacionat amb la situació de la traducció, en el sentit de la percepció que projectava. Llavors la traducció era una «pràctica cultural» (Gelz, 2001), objecte de debat en cercles erudits (tertúlies, premsa, etc.). Precisament això succeí a la Societat Maonesa: queda palès al *Registre de la Societat Maonesa* que l'entitat decidí establir la pràctica de traducció com un hàbit dins la societat. La decisió la prengueren arran d'una primera traducció, els *Principis de les arts i les ciències necessaris a una persona d'educació* de Joseph Collins, que traduïren alguns membres de l'entitat (setembre-desembre de 1778). Així, a partir d'aquí, el 13 de desembre de 1778 (resolució 105 del *Registre*), es resolgué que «cada sis setmanes se llegirà en les assemblees una composició o traducció de un de los membres», tot seguint nou regles concretes, que adjuntem tot seguit, detallades a la mateixa resolució 105 de dia 13 de desembre de 1778, signada per Joan Ramis. Així, fruit d'aquesta decisió, a la Societat Maonesa, després de la primera traducció, els seus membres elaboraren i hi llegiren sis traduccions més, al llarg d'un any, del gener de 1779 al gener de 1780.

Resolt que cada sis setmanes se llegirà en les assemblees una composició o traducció de un de los membres, lo que se farà en el modo sigüent:

1. La primera assemblea que hi haurà després que un membre serà entrat primer en torn, el president demanarà si algun dels membres presents vol fer aquella composició o traducció; si un d'ells s'hi ofereix, aquell la farà; i, si són diferents qui s'hi ofereixen, el primer en torn de aquells serà preferit, a no ser que ell ne hagués ja fet alguna després de les que podrà haver fet el membre posterior l torn.
2. Si ningú s'ofereix a fer aquella composició o traducció, el president pagarà tots los membres un després de l'altre, segons sos torns; cada un d'ells podrà excusar-se sens al·legar sos motius. I si ningú vol consentir a la demanda de president, la pluralitat de los membres presents (aunque ells no fossen la majoritat de la Societat) decidirà qual de los membres presents farà aquella composició o traducció.

3. La composició o traducció haurà de ser sempre en menorquí i se llegirà el dia que sortirà de torn el membre qui hi era entrat últimament quant se demanà la composició o traducció, i aquell dia no se'n podrà llegir altra sens consentiment del membre qui haurà fet la composició o traducció obligada i sens el de la pluralidad de la assemblea.
4. No se podrà encarregar al membre qui haurà fet una composició o traducció obligada el fer-ne una altra que no hagen passat sis setmanes después del dia fixat per la lectura de la primera.
5. No se podrà encarregar composició ni traducció alguna a un membre ausent que no se tenga ja, per medi d'un de los membres presents, el seu consentiment de paraula o amb escrits.
6. Les composicions o traduccions mencionades fins aquí, igualment que les qui seran voluntàriament donades a la Societat de temps en temps per los membres, seran pròpies de la Societat i los originals quedaran amb ella; solament podran los autors tornar a prendre aquells originals i aguardar-los sis setmanes per corregir-los, tornar-los entregar o còpies corregides en lloc seu.
7. Cada membre podrà tenir qualsevol de les composicions o traduccions mencionades en un paràgrafo precedent dos dies a casa seua, però no podrà mostrar-la a ningun extern sens permissió de l'autor (lo que no podrà fer aün la Societat mateixa) ni menos podrà ningun membre prendre-ne còpia sens la mateixa permissió.
8. Cada escrit que se presentarà a la Societat, voluntari o obligat, tindrà el nom de son autor, la data en què se presenta a la assemblea, i después l'assemblea lo marcarà amb ses armes.
9. Si un membre pública algun escrit o alguna obra sens permissió i aprovació de una assemblea qui cònstia de la majoridad de los membres no li serà permès el añadir es un nom el títol de membre de la Societat Maonesa ni posar a son escrit el sello de la Societat; però un i altre se consedirà havent preceït tota aquella permissió, la que se donarà (si se atroba convenient) per la pluralidad de los membres presents a la assemblea i de ella constarà en el Registre. J. Ramis

D'aquestes nou regles, destaquen les quatre últimes, ja que ens donen pistes per identificar els manuscrits trobats de les dues úniques traduccions conservades de les presentades a la Societat Maonesa: *Safira i Píram i Tisbe*. D'acord amb les normes, les traduccions havien de quedar obligatòriament a la Societat; en tot cas, els autors podien agafar els originals i emportar-se'ls a casa uns dies per corregir-los; llavors els havien de tornar a la Societat, fossin els originals fossin les còpies corregides. Un cop lliurada l'obra final, obligatòriament havia d'incloure el nom de l'autor, la data de presentació i el segell. Per tant, els manuscrits que ens han arribat als nostres dies, en cas de ser els originals, haurien de complir aquestes característiques. Ho expliquem amb més detall al capítol V.

## **2.4. Les traduccions a Menorca al segle XVIII**

### **2.4.1. Classificació de les traduccions**

Tenint en compte el context històric, polític i cultural descrit anteriorment, a continuació presentem el gruix de traduccions, i, en menor mesura, la constància que tenim d'algunes interpretacions, fetes a Menorca al segle XVIII. Aquestes són, d'acord amb la nostra investigació, totes les traduccions que es feren en el context de la Menorca il·lustrada de les quals tenim constància ara per ara. Algunes ja eren conegudes i fins i tot ja s'han estudiat, com les traduccions de Vicenç Albertí o d'Antoni Febrer i Cardona, tal com hem explicat al primer capítol, a l'estat de la qüestió. D'altres no són prou conegudes i, especialment les professionals, i alguna de literària, són inèdites: les hem localitzades mitjançant la recerca d'arxiu. És molt probable que encara quedin traduccions il·localitzades, tant als arxius públics com especialment als privats, pendents de ser descobertes.

Quant a la datació d'aquestes traduccions, quan hem delimitat el concepte d'Il·lustració menorquina anteriorment, hem dit que la publicació de *Lucrècia* el 1769 marca l'inici simbòlic de la tasca del grup il·lustrat menorquí; per altra banda, la mort de Vicenç Albertí el 1859 marca el final de la tercera i última generació d'il·lustrats menorquins,

per bé que és ja a partir de la dècada de 1840 que comença a néixer la Menorca contemporània. Aquesta delimitació temporal es veu reflectida en la datació de les traduccions que presentem a continuació, compreses entre aquestes dates. Hi tornem a fer referència més endavant.

Bàsicament trobem dos tipus de traductors i de traduccions a Menorca al segle XVIII i principis del XIX: per un costat, els traductors en qualitat de professionals, deslligats de la Societat Maonesa i de qualsevol altre cercle erudit, autors de traduccions no literàries, majoritàriament de textos jurídics, normalment en espanyol; i, per l'altre costat, els traductors lligats a la Societat Maonesa o cercles erudits posteriors, autors de traduccions majoritàriament literàries, normalment en català. Expliquem amb més detall les llengües i direcció de les traduccions més avall.

Insistim en la terminologia proposada: traduccions professionals i traduccions literàries. D'una banda, amb *professionals* ens referim a les traduccions fetes per una persona que tenia l'ofici de traductor, de manera que les traduccions compleixen «les regles i els deures [de la] professió» (DIEC). Si bé no podem demostrar en tots els casos que s'hagués pagat a aquests traductors o que aquests traductors fessin traduccions de forma regular, sí que en tenim proves en algun cas concret, com veurem més endavant. En general, però, en aquest apartat parlem de traduccions *professionals* simplement per referir-nos al caràcter funcional d'aquestes traduccions, la majoria relacionades amb l'administració de l'illa, i també per diferenciar-les de les traduccions fetes per erudits, com Joan Ramis, entre d'altres, per gust o com a mostra d'erudició. D'altra banda, entenem per *traducció literària* la traducció d'un text literari o pertanyent a d'altres disciplines humanístiques, com ara la història i la filosofia.

Ara per ara, del total de traduccions documentades, que suma 131, comptem 45 traduccions professionals i 86 traduccions literàries. De les 45 professionals, 7 han estat localitzades a l'Arxiu Diocesà de Ciutadella, 8 a l'Arxiu Històric de Maó, en diversos fons, i 30 concretament al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó, encara inèdit. De les literàries, 7 foren elaborades per membres de la Societat Maonesa en el marc de l'entitat; 24 traduccions, corresponents a les 24 entrades enciclopèdiques del manuscrit



RG 146-1, probablement també foren elaborades per membres de la Societat Maonesa, durant la vigència de l'entitat, i 55 traduccions més, en canvi, foren elaborades fora de la Societat Maonesa, tant anteriorment com posteriorment, però per membres relacionats amb l'entitat (a vegades, els mateixos membres) o amb cercles erudits.

Taula 2. Classificació de les traduccions

<b>131</b> TRADUCCIONS A MENORCA AL SEGLE XVIII I PRINCIPIS DEL XIX		
<b>45</b> TRADUCCIONS PROFESSIONALS	<b>86</b> TRADUCCIONS LITERÀRIES	
7 ADM 8 AHM 30 FM	31 TRADUCCIONS EN EL CONTEXT DE LA SOCIETAT MAONESA:  7 elaborades i/o llegides a l'entitat + 24 traduccions corresponents a les 24 entrades enciclopèdiques (manuscrit RG 146-1)  (1a generació d'il·lustrats menorquins)	55 TRADUCCIONS FORA DEL CONTEXT DE LA SOCIETAT MAONESA  (1a generació —només Pere Ramis—; sobretot 2a i 3a generació d'il·lustrats menorquins)

Reprement la delimitació temporal de les traduccions, lligada a la delimitació del concepte d'Il·lustració menorquina, de les 131 traduccions totals, tant professionals com literàries, les primeres, cronològicament, són professionals. La primera de totes és la còpia de la traducció de l'italià a l'espanyol de la representació de Don Manuel Mercader i el Doctor Francesc Sanxo a Sa Majestat Britànica, de 1716, localitzada a l'ADM (Arxiu Diocesà de Menorca).

Les següents cronològicament, també professionals, són les quatre traduccions del Fons Mir que tenen el vistiplau de Richard Kane (tinent governador a l'illa del 1712 al 1733, després governador titular de Menorca el 1733 i brigadier general el 1735; morí el 1736): daten de 1728, altra vegada de 1728, de 1734 i 1735.

A continuació trobem les set traduccions oficials del Fons Mir que tenen el vistiplau de William Blakeney (tinent governador britànic a Menorca entre 1748 i 1756). Daten de 1749, 1749/50 [sic.], 1750, 1750/51[sic.], 1751 i 1752 i altra vegada 1752. Dels mateixos anys és una traducció professional trobada a l'ADM, de l'anglès a l'espanyol, d'un decret del governador Blackeney, i una traducció, també professional, de l'anglès a l'espanyol d'algunes observacions sobre Gibraltar i Menorca fetes pel govern de Blackeney, de 1752 o 1754. També daten d'aquests anys dues traduccions trobades a l'AHM, també professionals: la traducció d'una carta sobre l'entrada al port de Fornells d'un vaixell anglès, de 1753, i una traducció d'una petició de 3 oficials d'obtenir llenya i oli, de 1753.

Tot seguit trobem la possible primera traducció literària: *El malalt imaginari*, de Molière, traducció de Pere Ramis (ca. 1760). Ara bé, l'autoria d'aquesta traducció ha estat qüestionada. Per un costat, alguns investigadors, com Gallart (*Diccionari de la traducció catalana*), apunten que es tracta d'una traducció anònima i que «la llengua de la versió té els trets inequívocs del rossellonès en la morfologia verbal i en la pronominalització». Per altra banda, altres investigadors, com Paredes (1999: 82), comenten que els «darrers estudis li [a Pere Ramis] atribueixen l'autoria de *El malalt imaginari*, [...] que ja hauria estat representada al teatre de Maó en versió original de Molière durant els anys de la [ocupació] francesa». Si finalment s'atribuís a Pere Ramis, dataria, com hem dit, al voltant de 1760, durant els anys de l'ocupació francesa (1756-

1763); per tant, abans de la publicació de *Lucrècia* (1769), data simbòlica de l'inici de la tasca il·lustrada i abans de l'existència de la Societat Maonesa (1778).

Del 1768 daten tres traduccions professionals de l'ADM: la traducció d'una còpia de la carta de l'agent de l'Estat Eclesiàstic de Menorca resident a Londres i traducció d'una còpia de de les instruccions o observacions de la carta anterior; la còpia d'un memorial presentat a l'Excel·lentíssim Senyor Lord Shelburne, que és una traducció de l'anglès a l'espanyol; i la traducció de Diego Frances de l'anglès a l'espanyol d'un Reial Decret donat a la Cambra de la Sala Blanca (Whitehall) pels Lords de la Junta del Consell, amb motiu d'escoltar queixes de Menorca. Tot seguit, també de l'ADM, trobem la traducció d'un altre Reial Decret donat a la Cambra de la Sala Blanca (Whitehall) pels Lords de la Junta del Consell, amb motiu d'escoltar queixes de Menorca, de 1770, i la traducció possiblement de català a anglès d'una protesta de Joan Roig, de 1778.

A continuació trobem les dinou traduccions professionals trobades al Fons Mir, que tenen el vistiplau de James Murray, governador de Menorca entre 1778-1782. Concretament cinc daten del 1777; unes altres cinc daten del 1778; tres, del 1780; quatre, del 1781; i, finalment, dues no tenen data.

Les segueixen, cronològicament, les set traduccions literàries fetes en el marc de la Societat Maonesa, datades de 1779 i 1780, i les 24 traduccions de les 24 entrades enciclopèdiques trobades al manuscrit RG 146-1, també en el marc de la Societat Maonesa, pels volts de 1782.

L'únic membre de la Societat Maonesa que elaborà tant traduccions literàries com professionals fou Pere Ramis, que fa d'enllaç entre tots dos tipus de traduccions. Hem localitzat a l'Arxiu Històric de Maó (AHM RG 367.1) quatre traduccions professionals jurades, amb certificació del traductor, datades de 1781: dues de Pere Ramis i dues de Francesch Morera.

Fora de la Societat Maonesa, les primeres traduccions literàries són fetes per Pere Ramis: són el procés contra James Murray» (1782) i *Los pletetjadors* (1783), de Racine.

Entremig trobem dues traduccions professionals tardanes: la traducció del relat dels presoners francesos a Cabrera (1793) i una còpia de la traducció de l'almirall Pickmore (1811), totes dues de l'AHM (Arxiu Històric de Maó).

Tot seguit, la resta de traduccions fora del context de la Societat Maonesa ja daten de 1800 en endavant. D'aquestes, coneixem la data de 44 traduccions, compreses entre 1801 i 1840. La primera és *Ifigenia a Tàurida* (1801) de Joana de Vigo Squella i, l'última, la traducció d'Antoni Febrer i Cardona *Els Salms de David* (1840).

Per acabar, documentem deu traduccions literàries sense data, la majoria d'il·lustrats menorquins pertanyents a la tercera generació, de manera que podrien datar probablement de principi de segle XIX.

Així doncs, de les 131 traduccions totals, 78 daten estrictament del segle XVIII, amb la primera datada del 1716 i, l'última, del 1793; 43 de la primera meitat del segle XIX, compreses entre 1801 i 1840, i 10 són de data desconeguda però probablement de principi de segle XIX.

Quant a les llengües i direcció de les traduccions, ja hem dit que les professionals són principalment entre l'anglès i l'espanyol (per bé que es dona un cas excepcional i curiós entre l'italià i l'espanyol). Això es correspon amb el que hem explicat a l'apartat 2.2 sobre la situació lingüística: la llengua de l'administració forana, és a dir, la llengua de comunicació entre els governants i militars vinguts a Menorca (britànics, francesos i espanyols) i l'administració local, així com la llengua de comunicació amb el rei d'Espanya, era l'espanyol. Per altra banda, les traduccions literàries són principalment entre el francès, anglès, llatí o italià i el català. Especifiquem la llengua i direcció de cada traducció al final del capítol, a l'inventari o catàleg de traduccions complet.

A continuació, presentem les 131 traduccions amb més detall.

#### **2.4.1.1. Traduccions professionals**

Hem localitzat 45 traduccions professionals, no literàries, totes desconegudes fins ara.<sup>13</sup> Set d'aquestes traduccions, trobades a l'Arxiu Diocesà de Menorca, són de textos jurídics o administratius; de les vuit, trobades a l'Arxiu Històric de Maó, quatre són traduccions no literàries de caràcter més informal i quatre més són traduccions jurades amb certificació del traductor, i 30, localitzades al Fons Mir, són traduccions oficials que tenen el vistiplau de Richard Kane, William Blakeney o James Murray, governadors o tinentes governadors britànics a l'illa. Són les 41 traduccions següents, que presentem per ordre cronològic i classificades per arxiu. Vegeu que al títol, descriptiu, no literal, indiquem la signatura o codi de l'arxiu i l'any de la traducció. Adjuntem totes les traduccions professionals a l'annex 1.

##### *2.4.1.1.1. Arxiu Diocesà de Menorca*

#### **1. ADM D-0777/06 (1716): còpia d'una traducció de l'italià a l'espanyol sobre la representació que Don Manuel Mercader i el Dr. Francesc Sanxo feren en boca de a Sa Majestat Britànica el 1715**

Es tracta de 15 folis manuscrits recto i verso, escrits tots 15 en espanyol. Són una còpia d'una traducció de l'italià a l'espanyol, l'original de la qual no s'ha conservat: només s'ha localitzat la traducció en espanyol. Sabem que es tracta d'una traducció i coneixem les llengües i direcció esmentades perquè ho diu el títol: «traducida del Italiano en Español». Crida l'atenció que la llengua d'origen sigui l'italià. El títol complet és el següent:

Copia de la representacion, que D<sup>n</sup>. Manuel Mercader y el D<sup>or</sup>. Fran<sup>co</sup>. Sanxo hizieron á boca de su Mag<sup>d</sup>. Britanica (que Dios g<sup>de</sup>.) en los principios del año 1715 haviendo sido introducidos y presentados por su Mag<sup>d</sup>. por medio del secretario de Estado el Gen<sup>l</sup>. D<sup>n</sup>. Diego Estanop traducida del Italiano en Español.

---

<sup>13</sup> Algunes d'aquestes 45 traduccions, com les 7 de l'Arxiu Diocesà de Menorca i 4 (les que no són jurades) de l'Arxiu Històric de Maó, ja estaven inventariades, a vegades com a «traducció» i a vegades com a «text en anglès i espanyol» o similar, però no havien estat mai estudiades ni tretes a la llum. Les 30 traduccions trobades al Fons Mir són inèdites i encara sense catalogar —el fons, que arribà a l'Arxiu Històric de Maó fa poc, encara està pendent de catalogació.

## **2. ADM D-0777/14 (1752/1754): traducció de l'anglès a l'espanyol d'un decret del governador Blackeney i una traducció de l'anglès a l'espanyol d'algunes observacions sobre Gibraltar i Menorca fetes pel govern de Blackeney**

Són un total de deu folis manuscrits recto i verso completament en espanyol. Les pàgines inclouen dues traduccions, sota la mateixa signatura (D-0777/14). La primera traducció, el títol de la qual assegura que es tracta d'una traducció de l'anglès a l'espanyol («Traduction de Ingles en Spañoll [...]»), comprèn un foli recto i quatre línies del verso. El títol sencer és aquest:

Traduction de Ingles en Spañoll de un Decreto del Governador Blackeney hecho en Menorca a los 20 Julio de 1752; á una Petition de algunos Griegos sismaticos, cuya Petition, y Decreto fue transmitido por el dicho Governador Blackeney al entonses Ministro de Estado en Londres.

La segona traducció, el títol de la qual també assegura que es tracta d'una traducció de l'anglès a l'espanyol («Traduction en Españoll [...]» i «[...]Escritos en Ingles[...]»), comprèn del foli 3 al 10. El títol sencer és aquest:

Traduction en Españoll de algunos muy Interessantes, y Importantes observaciones, tocantes a Gibraltar, y a la Isla de Menorca. Escritos en Ingles en el ano 1748, Principio del Gobierno del Governador Guillermo Blackeney, imprimidos, pero, y publicados en Londres en Marzo de 1754, muy cerca de un año despues de la Invasion, y conquista hecha de aquella isla por los franceses, y despues de haverse hecho observaciones sobre Gibraltar, possa mas adelante sobre Menorca, y es como se sigue, videliset.

No hem localitzat els originals en anglès.

### **3. ADM D-0193/21 (1768): traducció d'una còpia de la carta de l'agent de l'Estat Eclesiàstic de Menorca resident a Londres i traducció d'una còpia de les instruccions o observacions de la carta anterior**

El conjunt de les dues traduccions, sota la mateixa signatura (D-0193/21), està format per quatre folis manuscrits recto i verso entre les quals es reparteixen les dues traduccions: una traducció, en espanyol, de la còpia de la carta de l'agent de l'Estat Eclesiàstic de Menorca resident a Londres, i una traducció, en espanyol, de la còpia de de les instruccions o observacions de la carta anterior.

No s'inclouen els originals anglesos al plec, que no s'han localitzat. Sabem que es tracta de traduccions perquè el títol de cada text ho indica: «Traduccion de una Copia de la carta [...]» i «Traduccion de una Copia de las Instrucciones [...]». Sabem que la llengua d'origen era l'anglès per deducció: el contingut de la carta en qüestió implica l'Estat Eclesiàstic de Menorca resident a Londres, de manera que l'emissor i el receptor són Menorca i Londres respectivament. En cap cas, però, el document esmenta la llengua d'origen.

La primera traducció, que comprèn des del primer foli recto i quatre línies del verso, és una còpia de la carta de l'agent de l'Estat Eclesiàstic de Menorca, resident a Londres, que el 24 de març de 1768 va escriure al Sr. Sutton, secretari de l'Excel·lentíssim Senyor Lord Shelbume, secretari de l'Estat. Per tant, l'agent de l'Estat Eclesiàstic de Menorca, resident a Londres, devia escriure la carta en anglès al Sr. Sutton, de manera que la traducció de la còpia de la carta fou de l'anglès a l'espanyol. Seguidament, la traducció de la còpia de les instruccions o observacions mencionades a la carta anterior, per provar la ineficàcia de les Ordres Reials de 1743, comprèn el segon foli recto, el verso i el tercer foli recto i verso. De la mateixa manera que la còpia de la carta, les instruccions es devien escriure en anglès i traduir-se a l'espanyol.

**4. ADM D-0193/22 (1768): còpia d'un memorial presentat a l'Excel·lentíssim Senyor Lord Shelburne, que és una traducció de l'anglès a l'espanyol**

Són dos folis manuscrits recto i verso, tots dos en espanyol, que contenen la traducció de l'anglès a l'espanyol —ho indica el títol— d'un memorial presentat a l'Excel·lentíssim Senyor Lord Shelburne, Secretari d'Estat de Sa Majestat britànica, per part de l'Estat Eclesiàstic de l'illa de Menorca. Només s'ha conservat la traducció en espanyol; no s'inclou el text original en anglès. El títol complet del manuscrit és «Còpia de un Memorial presentado al Ex<sup>mo</sup>. S<sup>or</sup>. Lord Shelburne Secretario de Estado de Su Magestad Britanica, por parte del Estado Ecclesiastico de la Isla de Menorca dia 12. Abril de 1768. Traducido del Ingles».

**5. ADM D-0193/27 (1768): traducció de Diego Frances de l'anglès a l'espanyol d'un Reial Decret donat a la Cambra de la Sala Blanca (Whitehall) pels Lords de la Junta del Consell, amb motiu d'escoltar queixes de Menorca**

És la traducció d'un document jurídic signat per William Blair, de l'anglès a l'espanyol.

Trobat a l'Arxiu Diocesà de Menorca (signatura D-0193/27), es tracta d'un manuscrit que documenta el que es decidí a la Cambra de Consell de la Sala Blanca, a Londres, el 3 de maig de 1768, en què «los Excellentisimos señores Lordes de la Junta del Consejo» es reuniren per «oir queexas de Menorca». El mateix plec manuscrit, de quatre folis manuscrits recto i verso en total, conté tant el text original, de dues pàgines, en què s'inclou la certificació «a true copy of the duplicate» al costat de la signatura del traductor, al final del document, com la traducció, també de dues pàgines, en què el traductor afegeix la certificació «[v]erdadera traduccion hecha por mi. Diego Frances». Així, excepcionalment s'ha conservat el text original i la traducció i, sobretot, tenim constància de l'autoria de la traducció: Diego Frances, de qui desconeixem la identitat.



**6. ADM D-193/23 (1770): traducció d'un Reial Decret donat a la Cambra de la Sala Blanca (Whitehall) pels Lords de la Junta del Consell, amb motiu d'escoltar queixes de Menorca**

De forma molt similar que la traducció anterior, es tracta de la traducció d'un document jurídic, segurament de l'anglès a l'espanyol. Sabem que és una traducció perquè així ho indica el títol: «Traduccion de un R<sup>l</sup>. Decreto dado en la Cámara de la Sala Blanca llamada Whitehall el dia 7 de Abril de 1770. Por los muy Honrados Lores de la Junta del Consejo para oir quejas de Menorca».

Trobat a l'Arxiu Diocesà de Menorca (signatura D-0193/23), es tracta d'un manuscrit que documenta el que es decidí a la Cambra de Consell de la Sala Blanca, a Londres, el 3 de maig de 1768, en què «los Excellentísimos señores Lordes de la Junta del Consejo» es reuniren per «oir quejas de Menorca». El manuscrit, de cinc folis recto i verso, conté només el text en espanyol; el text anglès, que deduïm pel context, no s'ha localitzat.

**7. ADM D-0195/11 (1778): traducció possiblement del català a l'anglès d'una protesta de Joan Roig**

Traducció només documentada: no s'ha localitzat per un error en la classificació a l'arxiu, però es té constància que es conserva a l'Arxiu Diocesà de Menorca. D'acord amb la descripció de l'inventari de l'arxiu, es tracta d'una traducció d'una protesta feta pel doctor Joan Roig contra el reverend Senyor Miquel Alomar, Prevere, el 6 d'octubre de 1778. Segons el mateix inventari de l'arxiu, el text és en anglès. Així, la llengua original de la traducció podria haver estat el català, ja que era la llengua de Joan Roig i del reverend Miquel Alomar. Tanmateix, el text original no s'ha conservat; només es conserva —però il·localitzada, per ara— la traducció, que és en anglès, d'acord amb l'inventari de l'arxiu. Així doncs, és una traducció documentada cap a l'anglès, i possiblement també amb el català com a llengua d'origen.

#### 2.4.1.1.2. Arxiu Històric de Maó

##### *Quatre traduccions no literàries de caràcter més informal*

#### **1. AHM RG 375.63 (1753): traducció d'una carta sobre l'entrada al port de Fornells d'un vaixell anglès i nota posterior**

Són dos folis manuscrits recto i verso, datats de 1753, escrits en espanyol. En primer lloc, trobem una carta escrita en espanyol i signada per John Line, personatge que no hem pogut identificar. Sabem que aquest text és una traducció perquè així ho indica una nota al final de la pàgina. A continuació trobem una nota que descriu la carta anterior («Traduccion de una carta resibida por Su E. X. El Capitan Com<sup>e</sup> de Forneles») signada per la «Juradía del Mag<sup>o</sup> Pedro Olives y sus collegas».

No s'ha conservat el text original de la traducció. El contingut del document és sobre l'entrada al port de Fornells el 27 d'agost de 1753 a les 6 de la tarda d'un vaixell anglès procedent d'Alger. Per tant, si el vaixell era anglès, i a més la signatura és de John Line, amb nom i cognoms anglesos, la llengua original de la traducció era amb tota probabilitat l'anglès.

#### **2. AHM RG 375.74 (1753): traducció d'una petició de 3 oficials d'obtenir llenya i oli**

Són dos folis manuscrits recto i verso, datats del novembre de 1753. De la mateixa manera que en el document anterior, en primer lloc trobem la traducció. Sabem que és una traducció per l'anotació al final del primer full («Traduccion»). A continuació trobem una nota que descriu el document: concretament explica que «Dia 8 Noviembre 1753 los Mag<sup>cos</sup> jurados recibieron esta traduccion, y memoria, de 3 oficiales que pretenden la leña y azeytes de 6 meses que han sido ausentes del Regimiento [...]». Així doncs, el contingut de la traducció és la petició de 3 oficials («Theniente Cowarh, alferes Charlton, Doc<sup>e</sup> Hugile») que demanen tenir llenya i oli. La llengua d'arribada és l'espanyol, però no hem localitzat el document original. Tanmateix, la llengua original devia ser també en aquest cas l'anglesa, donat que els cognoms dels oficials són anglesos.

### **3. AHM RG 138-10 (1793): entre d'altres documents, conté la traducció del relat dels presoners francesos a Cabrera**

El llibre conté diversos documents, entre els quals hi ha una traducció (del francès a l'anglès) del relat fet per uns presoners francesos que hi havia a l'illa de Cabrera entre el 5 de maig de 1809 i l'1 de juny de 1812, recollit per un vaixell anglès que hi va recalar. El títol és «An account of the sufferings of the French Prisoners have experienced in the Island of Cabrera between the 5th of May 1809 w the 1st of June 1812». Es tracta de set folis manuscrits recto i verso escrits en anglès. El relat fou recollit per un vaixell anglès que va recalar a Cabrera, un tripulant del qual traduí la història del francès — interpretem que del francès oral— a l'anglès, tal com afirma la nota al final del document:

The above distressing recital was sent on Board His Magestys Troops Minorca, on her arrival at Cabrera[.] The crew of officers were no less liberals in their good services, than those of the other vessels mentioned herein and translated in to English, from the French by one of the seamen on bord.

Cabrera is an Island or more precise a rock in the Mediterranean Sea situated in 39.12. North Longitude 2.27. East

### **4. AHM U-1348-77 (1811): còpia de la traducció de l'almirall Pickmore**

Es tracta de cinc folis manuscrits recto i verso, tots cinc en espanyol, l'últim dels quals conté l'anotació següent: «4 de sep<sup>bre</sup> de 1811. Còpia de la traducción del Sr. Alnte Pigmore à esta Junta [de Sanidad] manifestando no querer ponerse en q<sup>na</sup>». Per aquest comentari sabem que es tracta d'una traducció, de l'anglès —era la llengua habitual de l'almirall Pickmore— a l'espanyol. L'original anglès no s'ha conservat.

La primera pàgina i la quarta estan encapçalades pel segell del rei Ferran VII, a mà esquerra, acompanyat de les frases, centrades, «sello cuarto, quarenta maravedis, año de mil ochocientos y diez», en lletres majúscules, i «vale p<sup>a</sup> el año mil ochocientos y onze», en lletres minúscules. També a la part superior centrada apareix un símbol més

petit sota del qual es llegeix «quarenta marevedis» en minúscules. Tot seguit, es diu el lloc i any de redacció: «Puerto Mahon a Bordo del Temerario Navio de S.M.B. 4 de septiem. de 1811». A partir d'aquí el redactor fa una introducció en la qual explica que a continuació presentarà la carta rebuda el dia anterior de la Junta de Sanitat relativa a la quarantena dels navilis S.M. *El Invencible* i *El Temerario*, acompanyada del dictamen dels facultatius de maó.

#### *Quatre traduccions jurades amb certificació del traductor*

Quatre traduccions oficials, jurades, dues signades per Pere Ramis i dues més signades per Francesch Morera, que formen part del conjunt de manuscrits aplegats sota la signatura RG 367.1, que es compon de 47 documents de causes –processos– entre els capitans Miquel Amengual i Domingo Manent, tots datats d'entre 1780 i 1782. Els 47 documents estan enumerats, i les traduccions corresponen als números 39, 40, 41 i 45. En aquests manuscrits es presenten les traduccions directament en anglès, fetes pels traductors a partir dels originals escrits pels capitans menorquins. Suposem que la llengua original és el català perquè és la llengua del títol del quadern de bitàcora del capità Amengual: *Jornal del corsari Sant Antoni de Pàdua*.

#### **1. AHM RG 367.1 (1781, núm. 39): traducció jurada de Pere Ramis**

El document es presenta, al costat de la numeració, com «a certification sworn by Dr. P. Ramis of a Translation of a Paragraph of Capt. Amengual's log Book». Per tant, es tracta d'una traducció jurada de Pere Ramis d'un fragment del quadern de bitàcora del capità Amengual. La certificació i signatura del traductor és aquesta: «I do hereby certify & make oath that the foregoing is a true translation of that part of the Document presented by Capn Amengual entitled Continuation of the log Book of the Privateer St Anthony of Padua at page 12 lin. 2 bearing date the 28th July 1778 & ending at page 13 lin 15- Peter Ramis».

## **2. AHM RG 367.1 (1781, núm. 40): traducció jurada de Francesch Morera**

El document es presenta, al costat de la numeració, com «Sworn Translation of part of Capt. Amenguals log Book». Per tant, altra vegada, es tracta d'una traducció jurada, en aquest cas de de Francesch Morera, d'un fragment del quadern de bitàcora del capità Amengual. La certificació i signatura del traductor és la que presentem tot seguit: «I do herby certify & make oath that the foregoing is a true translation of that part of the Document presented by Capn Amengual entitled Jornal del Corsari Sant Anthony de Padua as set forth therein at page 24 thereof line 7 under the date of 21 May of last year 1780; which translation has been made by me faithfully to the best of my knowledge. Dr. Francesch Morera».

## **3. AHM RG 367.1 (1781, núm. 41): traducció jurada de Francesch Morera**

El document es presenta, al costat de la numeració, com «Sworn Translation of an article of Capt. Amengual's log Book». Es tracta, altra vegada, d'una traducció jurada, en aquest cas també de Francesch Morera, d'un fragment («article») del quadern de bitàcora del capità Amengual. La certificació i signatura del traductor és la següent: «I do herby certify & make oath that the foregoing is a true translation of the second article set forth at page 2 of the Document presented by Capn Amengual entitled Jornal del Corsari Sat. Anthony de Padua, which translation has been made by me faithfully to the best of my knowledge. Dr. Francesch Morera».

## **4. AHM RG 367.1 (1781, núm. 45): traducció jurada de Pere Ramis**

El document es presenta, al costat de la numeració, com «John Carrera's log Book Prize Master of the Spanish Pink taken by Capt. Domingo Manent». La certificació i signatura del traductor és aquesta: «I do herby declare and make oath that the forgoing has been faithfully translated from its original by your in the vici admiralty Court of Minorca by me Peter Ramis».

#### 2.4.1.1.3. Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó

Les 30 traduccions d'aquest fons les hem trobades en dues carpetes diferents. Per un costat, d'entre els documents rebuts o emesos per Richard Kane (FM-31.2), hem trobat 4 documents que es presenten tant en anglès com en espanyol: són traduccions oficials (professionals). Per l'altre costat, d'entre els documents signats per governadors o tinentes de governador anglesos (FM-16.2), hem trobat 7 documents de Blakeney i 19 de Murray que es presenten tant en anglès com en espanyol: també són traduccions oficials (professionals). Les presentem totes a continuació.

#### DOCUMENTS REBUTS O EMESOS PER RICHARD KANE (FM-31.2)

##### **1. FM 31.2 (1728): traducció d'una petició de Margarita Morales, vídua de Joseph Morales**

Traducció segurament de l'espanyol (primer) a l'anglès (després), i encapçalada per «translation» —deduïm la direcció de la traducció precisament per l'encapçalament «translation» que precedeix el text anglès—, sobre un document mitjançant el qual s'explica la mort accidental de Joseph Morales (una bomba es va disparar accidentalment a Sant Felip quan es tiraven focs artificials amb motiu de l'aniversari del rei Jordi II; la bomba va arribar fins a la casa de Joseph Morales i ell, que estava darrere la porta, quedà greument ferit a la cuixa) i mitjançant el qual la viuda demana una compensació econòmica, ja que al seu home, barber, li anava molt bé el negoci i mantenia tota la família, que ara s'ha quedat sense aquests ingressos. Al marge del document s'hi afegeix la data: 10 de gener de 1728.

## **2. FM 31.2 (1728): traducció de la resolució de la petició de Margarita Morales, vídua de Joseph Morales**

Traducció de l'anglès (esquerra) a l'espanyol (dreta) d'una carta de Richard Kane a Joan Mir —deduïm la direcció de la traducció per les llengües de l'emissor i el receptor—, col·lector de l'estanc d'aiguarent, mitjançant la qual l'informa que han de pagar a la viuda de Joseph Morales, Margarita Morales, i als seus quatre fills. Signada a Maó el 10 de gener de 1728. El text a esquerra i dreta sembla escrit per la mateixa persona (mateixa cal·ligrafia).

## **3. FM 31.2 (1734): traducció d'una carta de Richard Kane a Joan Mir per informar-lo de la compensació econòmica a un pescador del port de Maó, Isidro Ponsetí, ferit per un soldat del regiment**

Traducció de l'anglès (esquerra) a l'espanyol (dreta) d'una carta de Richard Kane a Joan Mir —deduïm la direcció de la traducció per les llengües de l'emissor i el receptor— per informar-lo que un soldat del seu regiment (s'explicita el possessiu 'meu': «under my command») va disparar a un pescador, Isidro Ponsetí, de Maó, a la cama, cosa que li impedeix fer feina i per això l'han de compensar econòmicament mitjançant els comptes de l'estanc d'aiguarent de Joan Mir. Carta signada a Maó per Richard Kane el 17 d'abril de 1734. No podem assegurar que el text de l'esquerra i el de la dreta estiguin escrits per la mateixa persona (la cal·ligrafia no coincideix al cent per cent).

## **4. FM 31.2 (1735): traducció sobre un permís d'armes concedit a Joan Mir**

Traducció entre espanyol (esquerra) i anglès (dreta) —no en sabem la direcció—, sobre un permís d'armes concedit a Joan Mir, signat per Richard Kane, data del 4 d'agost de 1735. El text a esquerra i dreta sembla escrit per la mateixa persona (mateixa cal·ligrafia).

- BLAKENEY: 7

Totes les traduccions que presentem a continuació (7 en total), són molt similars: són de documents que informen que el governador Blakeney, la part firmant, ha rebut una quantitat de diners per part de Joan Mir. Per diferenciar-les ja als títols, n'afegim la data exacta.

**1. FM-16.2 (1749): traducció sobre la recepció de Blakeney d'una quantitat de diners de Joan Mir, de dia 13 de setembre de 1749**

Traducció entre anglès (esquerra) i espanyol (dreta) d'un document que informa que Blakeney, la part firmant, ha rebut una quantitat de diners per part de Joan Mir. Signada a Maó, 13 de setembre de 1749. El text a esquerra i dreta sembla escrit per la mateixa persona (mateixa cal·ligrafia).

**2. FM-16.2 (1749/50): traducció sobre la recepció de Blakeney d'una quantitat de diners de Joan Mir, de dia 24 de febrer de 1749/50**

Traducció entre anglès (esquerra) i espanyol (dreta) d'un document que informa que Blakeney, la part firmant, ha rebut una quantitat de diners per part de Joan Mir. Signada a Maó, 24 de febrer de 1749/50. El text a esquerra i dreta sembla escrit per la mateixa persona (mateixa cal·ligrafia).

**3. FM-16.2 (1750): traducció sobre la recepció de Blakeney d'una quantitat de diners de Joan Mir, de dia 7 d'agost de 1750**

Traducció entre anglès (esquerra) i espanyol (dreta) —no en sabem la direcció— d'un document que informa que Blakeney, la part firmant, ha rebut una quantitat de diners per part de Joan Mir. Signada a Maó, 7 d'agost de 1750. El text a esquerra i dreta sembla escrit per la mateixa persona (mateixa cal·ligrafia).



**4. FM-16.2 (1750/51): traducció sobre la recepció de Blakeney d'una quantitat de diners de Joan Mir, de dia 28 de gener de 1750/51**

Traducció entre anglès (esquerra) i espanyol (dreta) —no en sabem la direcció— d'un document que informa que Blakeney, la part firmant, ha rebut una quantitat de diners per part de Joan Mir. Signada a Maó, 28 de gener de 1750/51. El text a esquerra i dreta sembla escrit per la mateixa persona (mateixa cal·ligrafia).

**5. FM-16.2 (1751): traducció sobre la recepció de Blakeney d'una quantitat de diners de Joan Mir, de dia 29 de juliol de 1751**

Traducció entre anglès (esquerra) i espanyol (dreta) d'un document que informa que Blakeney, la part firmant, ha rebut una quantitat de diners per part de Joan Mir. Signada a Maó, 29 de juliol de 1751. El text a esquerra i dreta sembla escrit per la mateixa persona (mateixa cal·ligrafia).

**6. FM-16.2 (1752): traducció sobre la recepció de Blakeney d'una quantitat de diners de Joan Mir, de dia 22 de gener de 1752**

Traducció entre anglès (esquerra) i espanyol (dreta) d'un document que informa que Blakeney, la part firmant, ha rebut una quantitat de diners per part de Joan Mir. Signada a Maó, 22 de gener de 1752. El text a esquerra i dreta sembla escrit per la mateixa persona (mateixa cal·ligrafia).

**7. FM-16.2 (1752): traducció sobre la recepció de Blakeney d'una quantitat de diners de Joan Mir, de dia 27 de juliol de 1752**

Traducció entre anglès (esquerra) i espanyol (dreta) d'un document que informa que Blakeney, la part firmant, ha rebut una quantitat de diners per part de Joan Mir. Signada a Maó, 27 de juliol de 1752. El text a esquerra i dreta sembla escrit per la mateixa persona (mateixa cal·ligrafia).

- MURRAY: 19

Totes les traduccions que presentem a continuació (19 en total) són relatives a pagaments. Quasi totes són traduccions de documents que informen que Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguarent, ha de pagar una certa quantitat de diners a diverses persones. El context és el següent: a finals de segle XVII i durant el XVIII a Menorca la venda d'aiguarent estava estancada, és a dir, privada de la venda lliure, per ordre reial, que concedia el dret d'estancar l'aiguarent als jurats de les universitats. Així, les universitats —els ajuntaments— es beneficiaven de l'estanc: amb els diners que s'obtenien dels impostos, es feien obres públiques i pagaven la feina d'alguns funcionaris públics. La majoria de traduccions que presentem a continuació són de documents que informen que Pere Mir, col·lector de l'estanc, ha de pagar una quantitat de diners a tal persona, i el document fou rebut per aquesta persona. No obstant això, també trobem alguns documents, també traduïts, dirigits a Murray directament, també sobre el tema d'aquests pagaments. Per diferenciar traduccions similars als títols, n'afegim la data exacta.

### **1. FM-16.2 (1777): traducció sobre un document dels Jurats de Maó, dirigit a Murray, sobre els deutes de la Universitat de Maó, de dia 11 de setembre de 1777**

Traducció entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta) sobre un document dels Jurats de Maó, dirigit a Murray, sobre els deutes de la Universitat de Maó. Concretament, expressen que «the said University is loaded with so many Debts, and Charges, that it is very difficult for her to pay them, without greatly vexing her Individuals», és a dir, «dicha universidad se halla muy cansada de deudas y pagos que nos es muy facil suplir a ellas sin vexar extrahordinariamente sus individuos». El document va dirigit a Murray («To His Ex<sup>y</sup>. the Hon<sup>ble</sup>. Lieut<sup>t</sup>. James Murray Lieut<sup>t</sup>. G<sup>nor</sup>. and commander in Chief of the Island of Minorca»/«A su Ex<sup>a</sup>. el Ho<sup>ble</sup>. Thi<sup>te</sup>. Gen<sup>l</sup>. Jayme Murray Thi<sup>te</sup>. Gov<sup>dor</sup>. y Commandante en Xeffe en la Isla de Menorca»), data de dia 11 de setembre de 1777 i està signat per «Bartholome Segui, Guillermo Olives y Francescho Hernandis», dels Jurats de Maó. No podem assegurar que el text a esquerra i dreta estigui escrit per la mateixa persona (la cal·ligrafia no coincideix al cent per cent).

**2. FM-16.2 (1777): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguarent, de dia 14 de setembre de 1777**

Traducció entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta) sobre un document que informa que Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguarent, ha de pagar a Antoni Riera una quantitat de diners. El document fou rebut per Joan Riudavets («Recepit SJoan Riudavets»), amb data 14 de setembre de 1777, i està signat per Rafel Piris i Jaume Gomila, dels Jurats de Mercadal. També està signat per James Murray, que en dona l'aprovació: «I approve». No podem assegurar que el text a esquerra i dreta estigui escrit per la mateixa persona (la cal·ligrafia no coincideix al cent per cent).

**3. FM-16.2 (1777): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguarent de Maó, de dia 22 de setembre de 1777**

Traducció entre espanyol (esquerra) i anglès (dreta) i amb l'encapçalament «Translation» a sobre del text anglès —la direcció és, doncs, de l'espanyol a l'anglès— sobre un document que informa que Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguarent de Maó, ha de pagar a Narcís Panedas, tresorer de la Universitat de Maó, una quantitat de diners. El document fou rebut per Narcís Panedas («Recepi Ut Supra N. Panedas»), amb data 22 de setembre de 1777, i està signat per Bartholomeu Seguí, Guillem Olives i Francesch Hernandes, dels Jurats de Maó. També està signat per James Murray, que en dona l'aprovació: «I approve». El text a esquerra i dreta no sembla estar escrit per la mateixa persona (no és la mateixa cal·ligrafia).

**4. FM-16.2 (1777): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguarent de Maó, de dia 25 de setembre de 1777**

Traducció entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta) sobre un document que informa que Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguarent de Maó, ha de pagar a Joan Pons, síndic de la Universitat d'Alaior, una quantitat de diners. El document fou rebut per Joan Pons («Recepi Ut Supra Joan Pons»), amb data 25 de setembre de 1777, i està signat per Alfonso Alberti, Christophul Riudavets i Miquel Villalonga, dels Jurats de

Maó. També està signat per James Murray, que en dona l'aprovació: «I approve», però seguit d'una condició o observació. No podem assegurar que el text a esquerra i dreta estigui escrit per la mateixa persona (la cal·ligrafia no coincideix al cent per cent).

**5. FM-16.2 (1777): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 22 d'octubre de 1777**

Traducció entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta) sobre un document que informa que Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, ha de pagar a Francesch Campins una quantitat de diners. El document data de dia 22 d'octubre de 1777 i està signat per Juan Cassany, Juan Cuadrado, Josep Pons i Pau Pomar, dels Jurats de la Isla. Al final s'afegeix una observació de James Murray («this order could be a voucher for you in your account [...]»), dirigida a Pere Mir («to Mr. Peter Mir»), que al final signa el document amb data de 29 d'octubre. No podem assegurar que el text a esquerra i dreta estigui escrit per la mateixa persona (la cal·ligrafia no coincideix al cent per cent).

**6. FM-16.2 (1778): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 9 de febrer de 1778**

Traducció entre l'espanyol (esquerra) i l'anglès (dreta) sobre un document que informa que Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, ha de pagar al reverend Rafel Pons, obrer de l'hospital de Ciutadella, una quantitat de diners. El document fou rebut per Rafel Pons («Recepi Ut Supra Pons y obrer de lo Hospital»), datat el 9 de febrer de 1778 i signat per Juan Cuadrado, Joseph Pons, Pau Pomar, Jurats de la Isla. També està signat per James Murray, que en dona l'aprovació: «I approve». No podem assegurar que el text a esquerra i dreta estigui escrit per la mateixa persona (la cal·ligrafia no coincideix al cent per cent).

**7. FM-16.2 (1778): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 2 de juliol de 1778**

Traducció entre l'espanyol (esquerra) i l'anglès (dreta) sobre un document que informa que Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, ha de pagar una quantitat de diners al reverend Rafel Pons per la feina feta a l'Hospital de Ciutadella. El document fou rebut per Rafel Pons («Recepi Ut Supra Dn. Rafel Pons»), amb data 2 de juliol de 1778 i signat per Don Bernat Magí Olives, Juan Llyña i Miquel Cuadrado, dels Jurats de la Isla. També està signat per James Murray, que en dona l'aprovació: «I approve». No podem assegurar que el text a esquerra i dreta estigui escrit per la mateixa persona (la cal·ligrafia no coincideix al cent per cent).

**8. FM-16.2 (1778): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 31 de juliol de 1778**

Traducció entre l'anglès (un document) i l'espanyol (un altre document) —sense saber quin va primer— sobre un document que informa que Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguarent, ha de pagar una quantitat de diners de la quota o part de la universitat i després reemborsar-ho als estancs de Ciutadella i Alaïor. El document data del dia 31 de juliol de 1778 i està signat per Josep Mercadal, Thomas Sintes i Francesch o Francis Andrew, dels Jurats de Maó, i registrat per Flaquer. També està signat per James Murray, que en dona l'aprovació: «I approve». No podem assegurar que el primer text i el segon estiguin escrits per la mateixa persona (la cal·ligrafia no coincideix al cent per cent).

**9. FM-16.2 (1778): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 4 d'abril de 1778**

Traducció entre l'espanyol (esquerra) i l'anglès (dreta) sobre un document que informa que Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, ha de pagar al reverend Rafel Pons, obrador de l'hospital de Ciutadella, una quantitat de diners. El document fou rebut per Rafel Pons («Recepi Ut Supra Don Rafel Pons»), datat el 4 d'abril de 1778 i signat per

Don Juan Cassany, Juan Cuadrado, Joseph Pons i Pau Pomar, dels Jurats de la Isla. També està signat per James Murray, que en dona l'aprovació: «I approve». No podem assegurar que el text a esquerra i dreta estigui escrit per la mateixa persona (la cal·ligrafia no coincideix al cent per cent).

**10. FM-16.2 (1778): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, dels dies 3 i 6 de maig de 1778**

Traducció entre l'espanyol (esquerra) i l'anglès (dreta) sobre un document que informa que Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, ha de pagar al reverend Rafel Pons, obrador de l'hospital de Ciutadella, una quantitat de diners. El document fou rebut per Rafel Pons («Recepi Ut Supra Don Rafel Pons y obrador de lo Hospital»), datat els dies 3 i 6 de maig (al document s'indica «3 de maig» a l'encapçalament i «6 de maig» a la signatura) de 1778, i està signat per Juan Cuadrado, Joseph Pons i Pau Pomar, dels Jurats de la Isla. També està signat per James Murray, que en dona l'aprovació: «I approve». No podem assegurar que el text a esquerra i dreta estigui escrit per la mateixa persona (la cal·ligrafia no coincideix al cent per cent).

**11. FM-16.2 (1780): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 13 de gener de 1780**

Traducció entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta) sobre un document que informa que Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, ha de pagar a Antoni Riera, tercer síndic de la universitat de Mercadal, una quantitat de diners. El document fou rebut per Bernadí Riera, el pare d'Antoni Riera, tal com s'indica («Recepi Ut Supra Bernadí Riera “per mon Para”»), datat el 13 de gener de 1780 i signat per Damià Coll i Francesch Pons, dels Jurats de Mercadal [sic]. També està signat per James Murray, que en dona l'aprovació: «I approve». No sembla que el text a esquerra i dreta estigui escrit per la mateixa persona; al contrari: la cal·ligrafia no és la mateixa.

**12. FM-16.2 (1780): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 8 de setembre de 1780**

Traducció entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta) sobre un document que informa que Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, ha de pagar a Francesc Campins una quantitat de diners. El document fou rebut per Francesc Campins («Recepi Ut Supra Campins Sindich»), datat el 8 de setembre de 1780 i signat per Dn. Mark Cursach, Antoni Mercadal, Juan Vivo, dels Jurats de la Isla. També està signat per James Murray, que en dona l'aprovació: «I approve». No podem assegurar que el text a esquerra i dreta estigui escrit per la mateixa persona (la cal·ligrafia no coincideix al cent per cent).

**13. FM-16.2 (1780): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 24 de novembre de 1780**

Traducció entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta) sobre un document que informa que Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguarent de Maó, ha de pagar a Antoni Llambias una quantitat de diners. El document fou rebut per Antoni Llambias («Recepi Ut Supra Dn. Antoni Llambias»), amb data de 24 de novembre de 1780, i està signat per Bernat Sintes i per Flaquer, i per March, dels Jurats de Maó. També està signat per James Murray, que en dona l'aprovació: «I approve». No podem assegurar que el text a esquerra i dreta estigui escrit per la mateixa persona (la cal·ligrafia no coincideix al cent per cent).

**14. FM-16.2 (1781): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc d'Alaior, de dia 3 de febrer de 1781**

Traducció entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta) sobre un document que informa que Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, ha de pagar a Francesch Campins una quantitat de diners. El document fou rebut per Francesch Campins («Recepi Ut Supra Campins»), datat el 3 de febrer de 1781 i signat per Gabriel Gomila i March Cursach. També està signat per James Murray, que en dona l'aprovació: «I approve». No podem assegurar que el text a esquerra i dreta estigui escrit per la mateixa persona (la cal·ligrafia no coincideix al cent per cent).

**15. FM-16.2 (1781): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguarent de Maó, de dia 16 de febrer de 1781**

Traducció entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta) sobre un document que informa que Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, ha de pagar a Joan Pons, síndic, una quantitat de diners. El document fou rebut per Joan Pons («Recepi Ut Supra Joan Pons sindich»), amb data 16 de febrer de 1781 i signat per Llorens Piris Pons, Joan Riudavets i Cristofol Villalonga, dels Jurats d'Alaior. També està signat per James Murray, que en dona l'aprovació: «I approve». No podem assegurar que el text a esquerra i dreta estigui escrit per la mateixa persona (la cal·ligrafia no coincideix al cent per cent).

**16. FM-16.2 (1781): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguarent de Maó, de dia 1 de març de 1781**

Traducció entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta) sobre un document que informa que Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguarent de Maó, ha de pagar a Antoni Llambias, tresorer de la Universitat, una quantitat de diners. El document fou rebut per Antoni Llambias («Recepi Ut. Supra Don Antoni Llambias»), datat l'1 de març de 1781 i signat per Bernat Sintes i March Pons, dels Jurats de Maó. També està signat per James Murray, que en dona l'aprovació: «I approve». No podem assegurar que el text a esquerra i dreta estigui escrit per la mateixa persona (la cal·ligrafia no coincideix al cent per cent).

**17. FM-16.2 (1781): traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguarent de Maó, de dia 18 de juliol de 1781**

Traducció entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta) sobre un document que informa que Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguarent de Maó, ha de pagar a Joan Pons i Melià una quantitat de diners. El document va dirigit, entenem, a Joan Pons («you will [...] receive from [...] Pere Mir»), amb data 18 de juliol de 1781 i signat per Pere Pons i Portella i Damià Pons, dels jurats de Maó. També està signat per James Murray, que en dona l'aprovació: «I approve». No podem assegurar que el text a esquerra i dreta estigui escrit per la mateixa persona (la cal·ligrafia no coincideix al cent per cent).



**18. FM-16.2 (s.d., però 1774-1782): traducció sobre un document dels Jurats de la Universitat de Maó, dirigit a Murray, sobre els deutes de la Universitat de Maó, sense data**

Traducció entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta) sobre un document dels Jurats de la Universitat de Maó, dirigit a Murray, sobre els deutes de la Universitat de Maó. Concretament, expressen que com que la universitat té molts de deutes, demanen al senyor Pere Mir que els entregui una quantitat de diners provinent de l'estanc d'aiguarent de Maó. El document va dirigit a Murray («To His Excellency the Honble. Lieut. James Murray Lieut. Gnor. and commander in Chief of the Island of Minorca») i no explicita la data, per bé que sabem que Murray fou tinent governador entre el 1774 i 1779 i després governador entre el 1779 i el 1782. Està signat per Bartholome Segui, Guillermo Olives i Francischo Hernandis, dels Jurats de Maó. No podem assegurar que el text a esquerra i dreta estigui escrit per la mateixa persona (la cal·ligrafia no coincideix al cent per cent).

**19. FM-16.2 (s.d., però 1774-1782): traducció d'un document dels Jurats de la Universitat de Maó, dirigit a Murray, sobre els deutes de la Universitat de Maó, sense data**

Traducció entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta) sobre un document dels Jurats de Maó, dirigit a Murray, sobre els deutes de la Universitat de Maó. Concretament, expressen que «the said University is loaded with so many Debts, and Charges, that it is very difficult for her to pay them, without greatly vexing her Individuals», és a dir, «dicha universidad se halla muy cansada de deudas y pagos que nos es muy facil suplir a ellas sin vexar extrahordinariamente sus individuos». El document va dirigit a Murray («To His Ex<sup>y</sup>. the Hon<sup>ble</sup>. Lieut<sup>t</sup>. James Murray Lieut<sup>t</sup>. G<sup>nor</sup>. and commander in Chief of the Island of Minorca»/«A su Ex<sup>a</sup>. el Ho<sup>ble</sup>. Thi<sup>te</sup>. Gen<sup>l</sup>. Jayme Murray Thi<sup>te</sup>. Gov<sup>dor</sup>. y Commandante en Xeffe en la Isla de Menorca»), i no n'explicita la data, per bé que sabem que Murray fou tinent governador entre el 1774 i 1779 i després governador entre el 1779 i el 1782. Està signat per Bartholome Segui, Guillermo Olives i Francescho Hernandis, dels Jurats de Maó. No podem assegurar que el text a esquerra i dreta estigui escrit per la mateixa persona (la cal·ligrafia no coincideix al cent per cent).

## ELS TRADUCTORS

Un cop descrites les 41 traduccions professionals documentades, cal remarcar que només coneixem amb seguretat el nom de tres traductors: Diego Frances, Pere Ramis i Francesch Morera. Tanmateix, gràcies a la troballa d'un altre document, que no és una traducció sinó un certificat de traducció, tenim constància del nom d'un altre traductor: H. Moreira. Aquest Moreira no traduí cap document estrictament, sinó que elaborà de pròpia mà un certificat mitjançant el qual donà compte, en qualitat de traductor i intèrpret, de la voluntat del senyor Pons —menorquí—, el qual volgué deixar constància, en anglès, que des del 28 de desembre fins llavors s'havia encarregat d'uns memorials.

El document, trobat a l'Arxiu Històric de Maó (signatura RG 374.39), comença amb la certificació del professional de la traducció («The under written Interpreter & Translator in the affairs related to the Island of Minorca do hereby certify and declare that [...]») i acaba amb la seva signatura i segell. Es tracta d'un sol full manuscrit, en què el text només ocupa tres quartes parts de la pàgina. Conté un segell de lacre, de color negre amb un dibuix d'un arbre, a la part inferior i central del full. Està escrit íntegrament en anglès i el traductor i intèrpret H. Moreira signa el document a Londres amb data 28 de març de 1766. Transcrivim i adjuntem el certificat tot seguit.

The underwritten interpreter and translator in the affairs relating to the island of Menorca do hereby certify and declare that ever since the 28<sup>th</sup> of December last till this day Mr. Pons the agent of s<sup>d</sup>. Island has been at very extraordinary charges for the memorials [*mot il·legible*] formation of the diff.<sup>c</sup>

The memorial concerning the health, that about the continuation of the Jurats relating to the communication of the papers transmitted from the commissioners to His Majesty a representation of the oppressive proceedings of Gov. Johnston and for the consideration of many points which at a more convening time are to be thrown in a memorial for which purpose we have continually been working since and have been obligated to have many meetings, attendances, coaches, visits, dinners, suppers porters extraordinary advices [*mot il·legible*] Of all which I am very sensible having been present in all the

meetings and almost during the whole time at the request of the said syndic I give this certificate under my hand and seal London 28<sup>th</sup> march 1766.

H Moreira

RG 374.39 1766

I the Under written Interpreter & Translator in the Affairs relating to the Island of Minorca do hereby certify and declare that ever since the 28<sup>th</sup> of December last till this Day Mr Pons the Agent of S<sup>d</sup> Island has been at very extraordinary Charges for the Formation of the diff<sup>t</sup> Memorial viz<sup>t</sup>

The Memorial concerning the Health, that about the Continuation of the Durats, Relating to the Communication of the Papers transmitted from the Commissioners to His Majesty, a Representation of the oppressive Proceedings of Lt Gov<sup>r</sup> Johnston, & for the Consideration of many points, which at a more convenient time are to be thrown in a Memorial; for which purpose We have continually been working since & have been obliged to have many Meetings, Attendances, Coaches, Visits, Dinners, Suppers, Porters, extraordinary Advices &c of all which I am very sensible having been present in all the Meetings & almost during the whole time, at the Request of the said Syndic I give this certificate under my Hand & Seal London the 28<sup>th</sup> March 1766.

H. Moreira

#### Il·lustració 4. Certificat traductor

Aquest document és especialment rellevant perquè no és una traducció d'un text escrit per altri, sinó un certificat de pròpia mà del traductor i intèrpret. Això demostra que Moreira —igual que Pere Ramis i Francesch Morera, així com, potser, altres traductors i/o intèrprets que encara no hem pogut identificar—, en qualitat de professional, tenia el poder de certificar documents segurament oficials, o almenys de certa importància, que possiblement tenien validesa jurídica.

Tant Diego Frances com H. Moreira i Francesch Morera són figures desconegudes,<sup>14</sup> dels quals no coneixem la procedència ni la formació acadèmica; només en sabem que traduïren els textos que hem localitzat en condició de traductors. Per una banda, «Frances» i «Morera» no semblen cognoms habituals a l'illa en aquest període; per altra banda, «Morera» sí que és un cognom més habitual i, de fet, la dona de Pere Ramis era Morera de segon cognom: Bàrbara Rosselló Morera. Tanmateix, no hem pogut trobar cap familiar anomenat Francesch Morera. Tampoc fora de la família hem trobat cap «Francesch Morera» que encaixés en aquests anys.

#### 2.4.1.2. Traduccions literàries

De les 86 traduccions literàries, 7 s'elaboraren en el context de la Societat Maonesa; també les 24 traduccions, corresponents a les 24 entrades enciclopèdiques del manuscrit RG 146-1, foren elaborades probablement per membres de la Societat Maonesa, durant la vigència de l'entitat; i, en canvi, 55 traduccions més foren elaborades fora de la Societat Maonesa, o abans o després, però per membres relacionats amb l'entitat (a vegades, els mateixos membres) o vinculats a altres cercles erudits.

##### 2.4.1.2.1. Traduccions literàries en el context de la Societat Maonesa

La primera traducció en el context de la Societat Maonesa, d'acord amb el *Registre de la Sociedad Maonesa* (resolucions 61, 62 i 95, del 13 de setembre i del 31 d'octubre de 1778 del *Registre*) és *Principis de les arts i les ciències necessaris a una persona d'educació*, a càrrec de David Causse, Pere Creus i Pere Ramis, de l'anglès al català. Fou un encàrrec de l'autor de l'obra original, el Sr. Joseph Collins, jutge advocat de la guarnició anglesa i comissari de revistes. Collins, mitjançant David Causse, deixà en préstec l'obra a la Societat, que, després de donar-li les gràcies, decidí traduir-la (resolucions 61 i 62). El primer plec el traduï David Causse (resolució 62); el segon, Pere Creus (resolució 62), i el tercer, Pere Ramis (resolució 95). Tenint en compte que

---

<sup>14</sup> Per bé que *Moreira* i *Morera* són cognoms semblants gràficament, al manuscrit que el conté es pot llegir, nítidament, que el cognom *Moreira* apareix escrit amb la *i* (a diferència de *Morera*). També, la inicial que apareix davant el cognom és clarament una *H* i no una *F*. Es pot comprovar a la il·lustració 5 d'aquest document. Així, es tracta, en principi, de dos noms i cognoms diferents, de dos traductors diferents.

reberen els dos primers plecs el 13 de setembre i, el tercer plec, el 31 d'octubre; que el 5 de novembre la Societat rebé la visita del Sr. Collins (resolució 96), i que el 20 de desembre li retornaren els plecs (resolució 106), la traducció es devia enllestir entre el setembre i desembre de 1778.

A partir d'aquesta primera traducció, l'entitat decidí establir la pràctica de traducció com un hàbit dins la societat. Per això, el 13 de desembre de 1778 (resolució 105 del *Registre*), es resolgué que «cada sis setmanes se llegirà en les assemblees una composició o traducció de un de los membres», tot seguint nou regles concretes, detallades a la mateixa resolució 105 de dia 13 de desembre de 1778, i que hem reproduït més amunt. Així doncs, a la Societat Maonesa s'hi llegiren o elaboraren set traduccions en total, des de l'octubre de 1778 fins al gener de 1780. Són les següents:

Taula 3. Inventari de traduccions de la Societat Maonesa

	DATA	NÚM. RESOLUCIÓ ALREGISTRE DE LA SOCIETAT MAONESA	RESOLUCIÓ CORRESPONENT DEL REGISTRE DE LA SOCIETAT MAONESA	LLENGÜES I DIRECCIÓ DE LA TRADUCCIÓ	CONSERVACIÓ
1	13 de setembre i 31 d'octubre de 1778	Resolucions 62 i 95	«62. Resolt de traduir los dits dos plecs i los altres de la mateixa obra que el Dr Collins deixarà a la Societat i entregat, en conseqüència, el primer plec a nº III [david Causse] i el segon plec a Nº XII [Pere Creus] per fer-ne la traducció en menorquí. J.R». «95. Resolt que dijous qui ve se rebrà la visita del Sr Joseph Collins proposada per nº VI [Pere Ramis], al qual el Sr Collins ha donat el tercer plec de la obra mencionada nº 61, i nº VI [Pere Ramis] ha de traduir aquest plec».	de l'anglès al català	no conservada

2	28 de gener de 1779	111	«[...] i III [David Causse] [ha llegit] una Traducció en vers de la fàbula de Píramo i Tisbe».	del francès al català	conservada
3	4 de febrer de 1779	115	«Nº VI [Pere Ramis] ha llegit una Traducció del discurs que féu l'Almirante Byng a la hora de la mort, extret de l'Història d'Inglaterra del Lord Lyaletton.»	de l'anglès al català	no conservada
4	4 de març de 1779	134	«Nº IX [Joan Soler] ha llegit una Traducció d'una Speculació del Spectator Inglès amb algunes reflexions que hi ha anyadit.» [Safira]	de l'anglès al català	conservada
5	23 de maig de 1779	152	«Nº XII [Pere Creus] ha llegit porció de una Traducció de una de les obres de Young.»	de l'anglès al català	no conservada
6	31 d'octubre de 1779	170	«Nº XIV [Constantí Salort] ha llegit una Traducció sobre l'Indolència.»	probablement del poema en anglès «The Castle of Indolence» (1748) de James Thompson, cap al català	no conservada
7	23 de gener de 1780	177	«XVI [Ernst Theophile Koepp] ha llegit una Traducció d'algunes Reflexions del Sr Wieland sobre una anècdota de l'Història Universal de Mr de Voltaire concernent a Hortènsia, duquesa de Mazarin.»	de l'alemany. segurament d'un article d'una revista alemanya, al català	no conservada

D'aquestes set traduccions fetes en el context de la Societat Maonesa, quatre són literàries en sentit estricte (*Píram i Tisbe*, *Safira*, *The Castle of Indolence* i l'obra de Young) i la resta pertanyents a d'altres disciplines humanístiques, com ara la història (el discurs de l'almirall Byng) o la filosofia (les reflexions de Wieland i *Principis de les arts i les ciències necessaris a una persona d'educació*). D'altra banda, d'aquestes set traduccions, només se'n conserven dues avui dia, *Safira* i *Píram i Tisbe*, que en aquesta tesi expliquem amb més detall. Tanmateix, les cinc traduccions no conservades de la Societat Maonesa també són rellevants, per la qual cosa també les comentarem al capítol V.

A més d'aquestes set traduccions, trobem les 24 traduccions, corresponents a les 24 entrades enciclopèdiques, del manuscrit RG 146-1, que, d'acord amb el que expliquem al capítol IV, segurament foren elaborades per membres de la Societat Maonesa, durant la vigència de l'entitat, aproximadament pels volts de 1782. Per bé que no tenen títol com a traduccions, els títols de les 24 entrades enciclopèdiques són els següents:

1. China
2. Carlos Quint
3. Carles XII
4. Magne Carta
5. El contracte de Noliejament
6. Celtiberia
7. Cassandra
8. Canada
9. Campbell
10. Plynio. El major
11. Plynio el Jove
12. Platon
13. Caius Asinius Pollio
14. Pollux Julius
15. Polybius
16. Polygamia

17. Minorca
18. Miracle
19. Milenario
20. Estado Militar
21. Filología
22. Philosophia
23. La peste
24. Cook (Captain James)

Fins a la 17, són traduccions entre l'anglès i el català; a partir de la 17 en endavant, entre l'anglès i l'espanyol. En donem tots els detalls al capítol quatre.



#### 2.4.1.2.2. Traduccions literàries fora del context de la Societat Maonesa

Fora del context de la Societat Maonesa —tant abans com, sobretot, després de la vigència de l'entiat— també es feren traduccions literàries. En primer lloc, Pere Ramis, encara pertanyent a la primera generació d'il·lustrats, feu algunes traduccions més de forma independent de la Societat Maonesa: *El malalt imaginari*, de Molière (ca. 1760) —ja hem explicat més amunt la controvèrsia sobre l'atribució de l'autoria d'aquesta traducció—; el Procés contra James Murray (1782) i *Los pletetjadors* de Racine (1783). Així, Pere Ramis fa d'enllaç entre els traductors de la Societat Maonesa i els traductors deslligats de l'entitat. Aquests il·lustrats menorquins traductors generacionalment posteriors als de la Societat Maonesa i ja no lligats a l'entitat són Antoni Febrer i Cardona, Vicenç Albertí, Joana de Vigo Squella, Joan Sans i Roca i Joan Carreras Vigo. Feren traduccions principalment literàries, majoritàriament en català, del francès, llatí, anglès i italià, de temes diversos (històric, religió, científic, etc.). En total trobem els traductors i les traduccions següents, per ordre cronològic:

1. *El malalt imaginari*, de Molière, traducció de Pere Ramis (ca. 1760)
2. Procés contra James Murray,<sup>15</sup> traducció de Pere Ramis (1782)
3. *Los pletetjadors*, de Racine, traducció de Pere Ramis (1783)
4. *Ifigenia a Tàurida*, de Claude Guimond de la Touche, traducció de Joana de Vigo (1801)
5. dues traduccions de l'obra francesa col·lectiva *Histoire universelle depuis le commencement du monde jusqu'à Présent*, traduccions de Joana de Vigo (1805)
6. una traducció dels viatges de l'escriptor i dramaturg francès Jean-François de La Harpe, de nom desconegut, traducció de Joana de Vigo (1805)
7. *De la Vellêsa*, de Ciceró, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1807)
8. *De l'Amistad*, de Ciceró, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1807)
9. *D'els Paradócsos*, de Ciceró, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1807)
10. *D'el Sómit de Cípio*, de Ciceró, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1807)

---

<sup>15</sup> Aquesta traducció té un títol descriptiu. Es tracta del text que contenia el procés jurídic contra James Murray, l'últim governador anglès de Menorca, que, després que Menorca passés a ser espanyola el 1782, el novembre d'aquell any, fou jutjat pel consell de guerra. El classifiquem entre les traduccions literàries com a text de caràcter històric, i no com una traducció «funcional» de l'administració o professional.

11. *La creació del món*, obra basada en una versió francesa de l'oratori *Die Schôpfung* de Haydn, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1807)
12. *Las Fábulas de Fedro*, de Fedre, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1808)
13. *Las Bucólicas*, de Virgili, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1808)
14. *Pariatje ó arreglo del Señor Rey Dn Jayme sobre la Pabordia y Rectorias de Menorca*, del rei Jaume, traducció de Joan Ramis (1808)
15. *De ma estimada Lèsbia*, de Gai Valeri Catul, traducció de Joan Ramis (1809)
16. Himnes litúrgics anònims: *Stabat Mater, Vexilla Régis, Te Deum, Dies Irae, Victimae Paschalis*, etc., traduccions d'Antoni Febrer i Cardona (1809-1820)
17. *Catecísme*, de Fleury, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1810)
18. *Les aventures de Aristònous*, de Fénelon, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1815)
19. *Don Pere de Niquiñac* (1815), Vicenç Albertí
20. *El barber de Sevilla o la precaució inútil*, de Caron de Beaumarchais, traducció de Vicenç Albertí (1815)
21. *El Musson noble o sia el Señor Pere per excel·lència*, de Molière, traducció de Vicenç Albertí (1815)
22. *Demofonte*, de Metastasio, traducció de Vicenç Albertí (1815)
23. *El baró*, de Leandro Fernández de Moratín, traducció de Vicenç Albertí (1817)
24. *La Passió de Nostro Senyor Jesucrist*, anònim, traduïda per Antoni Febrer i Cardona (1817)
25. *El geperut gelós*, de Vicente Rodríguez de Arellano, traducció de Vicenç Albertí (1818)
26. *Aquil·les*, de Pietro Trapassi Metastasio, traducció de Vicenç Albertí (1818)
27. *La Alonsíada*, de Joan Ramis, traducció de Vicenç Albertí (1818)
28. *El pare de família*, de Carlo Goldoni, traducció de Vicenç Albertí (1818)
29. *La viuda astuta*, de Goldoni, traducció de Vicenç Albertí (1818)
30. *La dona venjativa*, de Goldoni, traducció de Vicenç Albertí (1818)
31. *L'enganyador*, de Goldoni, traducció de Vicenç Albertí (1819)
32. *Pamela*, de Goldoni, traducció de Vicenç Albertí (1820)
33. *Les aventures de Tèlèmaque*, de François Fénelon, traducció de Joan Sans i Roca (1822)

34. *Odes sacrées*, de Jean-Baptiste Rousseau, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1825)
35. dos tractats de geografia de la *Géographie universelle* de Claude Buffier: *La Geografia Universál, Declaráda ab Vèrsos téchnics* i *La Geografia Universál Metódicamènt explicáda, Pér facilitar l'us d'aquesta Ciència, ab auxili d'els Vèrsos artificíals*, traduïts per Antoni Febrer i Cardona (1826)
36. *El homicide per honor*, de Bertin Davesne, traducció de Vicenç Albertí (1828)
37. *Método de Cánt, ô Conservatóri de Música*, anònim, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1829)
38. *Histórias triádas de los autors profans*, anònim, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1832-35)
39. *Damoclès ô el Filósof reinánt*, de François Gabriel Le Jay, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1833)
40. *Filosrísio ô l'Aváro*, de François Gabriel Le Jay, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1833)
41. *Joséf venud per els sèus germans*, de François Gabriel Le Jay, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1833)
42. *Joséf Intendánt de tota l'Egípta*, de François Gabriel Le Jay, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1833)
43. *Joséf conexént els sèus germans*, de François Gabriel Le Jay, feta per Antoni Febrer i Cardona (1833)
44. *Daniel ô el vertader cúlto de Dèu restablert en l'Orient*, de François Gabriel Le Jay, feta per Antoni Febrer i Cardona (1836)
45. *Els Sálms de David. Y els cántics qu'es cántan en l'Iglesia*, d'autor desconegut, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1840)
46. diverses obres de Molière, desconegudes, traduïdes per Pere Ramis (s.d.)
47. *La família de l'antiquari*, de Goldoni, traducció de Vicenç Albertí (s.d.)
48. *La fondista ditxosa*, de Goldoni, traducció de Vicenç Albertí (s.d.)
49. *La malalta per amor*, de Goldoni, traducció de Vicenç Albertí (s.d.)
50. *La locandiaera*, de Goldoni, traducció de Vicenç Albertí (s.d.)
51. *Les aventures d'Aristònous*, de François Fénelon, traducció de Joana de Vigo (s.d.)

52. *Notes d'Història natural*, de Georges Louis Leclerc, conde de Buffon, traducció de Joana de Vigo (s.d.)
53. *Catecisme històric*, de Claude Fleury, traducció de Joana de Vigo (s.d.)
54. *Pablo y Virginia*, de Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre, traducció de Joan Carreras Vigo (principis de s. XIX)
55. *Principis de la polítiga* (s.d.), Lord Chesterfield, traducció de Juan Mir i Montañés (principis de s. XIX)

Vegeu-ne els detalls a l'inventari de l'apartat següent.

Per acabar, a més de les traduccions professionals i de les traduccions literàries, volem donar compte de diversos documents, datats entre el segle XVIII i principis del XIX, trobats als arxius, que si bé no són traduccions, estan relacionats amb la tasca de traducció: un recompte o factura de traduccions, un glossari francès-català, uns termes d'advocacia, unes regles per conduir-se bé en francès i uns apunts de gramàtica anglesa de Joan Carreras Vigo. Ho recollim a l'annex 2.

Tot seguit presentem també les interpretacions de les quals tenim constància.

#### **2.4.1.3. Interpretacions**

Tenim constància d'almenys 20 interpretacions fetes a Menorca al segle XVIII. Són documents jurídic que hem localitzat a l'Arxiu Històric de Maó, datats el 1780 i 1781, que porten, al final, la certificació «interpreted by me» i el nom de l'intèrpret. Els recollim a l'annex 3. Aquests documents pertanyen al conjunt de manuscrits aplegats sota la signatura RG 367.1, que es compon de 47 documents de causes —processos— entre els capitans Miquel Amengual i Domingo Manent. D'entre tots els processos, documentats per escrit, almenys 20 foren interpretats. Els intèrprets que signen aquests documents són quatre: Pere Ramis, principalment, o també, en menor mesura, Constantí Salort, Antoni Flaquer i també Francesco Motta. Per les persones implicades en els processos, deduïm que les interpretacions eren del català a l'anglès, per tant,

interpretacions «inverses» —hem vist més amunt que Pere Ramis i Francesc Morera traduïen del català a l'anglès.

En primer lloc, Pere Ramis, membre de la Societat Maonesa i traductor i intèrpret (el presentem detalladament al capítol III), interpretà aquests processos: dos processos del núm. 4 (3 de juliol de 1880), un del núm. 15 (26 d'agost de 1780), núm. 17 (12 de setembre de 1780), núm. 22 (14 o 4 de setembre de 1780), núm. 23 (14 de setembre de 1780), núm. 28 (14 d'octubre de 1780), núm. 30 (7 de novembre de 1780), núm. 34 (8 de març de 1781) i núm. 42 (5 de març 1781). En total, deu documents signats com a intèrpret («interpreted by me»).

En segon lloc, Constantí Salort, també membre de la Societat Maonesa (el presentem detalladament al capítol III), interpretà el procés núm. 20, de dia 14 de setembre de 1780. En total, només un document signat com a intèrpret («interpreted by me»).

En tercer lloc, Antoni Flaquer, que no hem pogut identificar, interpretà els processos següents: núm. 17 (12 de setembre de 1780), núm. 19 (14 de setembre de 1780), núm. 21 (14 de setembre de 1780), núm. 22 (14 de setembre de 1780) i números 24, 25, 26 i 27 (25 de setembre de 1780). En total, vuit documents signats com a intèrpret («interpreted by me»).

En quart lloc, Francesco Motta, que tot seguit presentem, interpretà només el procés núm. 33 (13 gener 1781). En total, té només un document signat com a intèrpret («interpreted by me»).

Francesco Motta segurament era família del «Josep de la Motta» que esmenta Bover al llistat d'escriptors balears que, segons ell, també feren alguna traducció al segle XIX (en parlem al capítol VI). En efecte, el Josep de la Motta que esmenta Bover nomia Morera de segon cognom (nascut i mort a Maó, 1789 —1876), fill de Josep Motta Ponsetí (Maó, 1754-1822), de pare italià i mare menorquina. Segons la *Genealogia dels Menorquins*, hi ha un Francesc Motta Garbarina, nascut a Itàlia, però casat amb una menorquina el 1752, que era l'oncle de Josep Motta Morera.

## 2.4.2. Inventari de traduccions a Menorca al segle XVIII

Un cop presentades les traduccions a Menorca al segle XVIII i principis del XIX d'acord amb la classificació proposada, n'oferim un inventari complet, actualitzat i sistemàtic. El catàleg segueix la classificació anterior: traduccions literàries i traduccions professionals. De cada traducció, a més de l'autoria i el títol, en determinem la datació, les llengües i direcció de la traducció, la conservació i, si escau, altres dades rellevants. Les presentem per ordre cronològic.

Taula 4. Inventari complet de traduccions a Menorca al segle XVIII

NÚM.	ANY	CLASSIFI-CACIÓ	TRADUCTOR	TÍTOL, AUTOR I ANY ORIGINALS O DESCRIPCIÓ	LLENGÜES I DIRECCIÓ	CONSERVACIÓ
1	1716	professional	desconegut	còpia de la traducció de l'italià a l'espanyol de la representació de Don Manuel Mercader i Doctor Francesc Sanxo a Sa Magestat Britànica	de l'italià a l'espanyol	conservada a l'Arxiu Diocesà e Menorca (signatura D-0777/06)
2	1728	professional	desconegut	traducció d'una petició de Margarita Morales, vídua de Joseph Morales	de l'espanyol a l'anglès	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 31.2)
3	1728	professional	desconegut	traducció de la resolució de la petició de Margarita Morales, vídua de Joseph Morales	de l'anglès a l'espanyol	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 31.2)
4	1734	professional	desconegut	traducció d'una carta de Richard Kane a Joan Mir per informar-lo de la compensació econòmica a un pescador del port de Maó, Isidro Ponsetí, ferit per un soldat del regiment	de l'anglès a l'espanyol	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 31.2)
5	1735	professional	desconegut	traducció sobre un permís d'armes concedit a Joan Mir	entre l'espanyol (esquerra) i l'anglès (dreta) —no	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 31.2)

					sabem la direcció—	
6	1749	professional	desconegut	traducció sobre la recepció de Blakeney d'una quantitat de diners de Joan Mir, de dia 13 de setembre de 1749	entre anglès (esquerra) i espanyol (dreta) —no sabem la direcció—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
7	1749/50	professional	desconegut	traducció sobre la recepció de Blakeney d'una quantitat de diners de Joan Mir, de dia 24 de febrer de 1749/50	entre anglès (esquerra) i espanyol (dreta) —no sabem la direcció—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
8	1750	professional	desconegut	traducció sobre la recepció de Blakeney d'una quantitat de diners de Joan Mir, de dia 7 d'agost de 1750	entre anglès (esquerra) i espanyol (dreta) —no sabem la direcció—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
9	1750/51	professional	desconegut	traducció sobre la recepció de Blakeney d'una quantitat de diners de Joan Mir, de dia 28 de gener de 1750/51	entre anglès (esquerra) i espanyol (dreta) —no sabem la direcció—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
10	1751	professional	desconegut	traducció sobre la recepció de Blakeney d'una quantitat de diners de Joan Mir, de dia 29 de juliol de 1751	entre anglès (esquerra) i espanyol (dreta) —no sabem la direcció—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
11	1752	professional	desconegut	traducció sobre la recepció de Blakeney d'una quantitat de diners de Joan Mir, de dia 22 de gener de 1752	entre anglès (esquerra) i espanyol (dreta) —no sabem la direcció—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
12	1752	professional	desconegut	traducció sobre la recepció de Blakeney d'una quantitat de diners de Joan Mir, de	entre anglès (esquerra) i espanyol (dreta) —no	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)

				dia 27 de juliol de 1752	sabem la direcció—	
13	1752/54	professional	desconegut	traducció de l'anglès a l'espanyol d'un decret del governador Blackeney i una traducció de l'anglès a l'espanyol d'algunes observacions sobre Gibraltar i Menorca fetes pel govern de Blackeney	de l'anglès a l'espanyol	conservada a l'Arxiu Diocesà de Menorca (signatura ADM D-0777/14)
14	1753	professional	desconegut	traducció d'una carta sobre l'entrada al port de Fornells d'un vaixell anglès i nota posterior	segurament de l'anglès a l'espanyol	conservada a l'Arxiu Històric de Maó (RG 375.63)
15	1753	professional	desconegut	traducció d'una petició de 3 oficials d'obtenir llenya i oli	segurament de l'anglès a l'espanyol	conservada a l'Arxiu Històric de Maó (RG 375.74)
16	ca. 1760	literària	desconegut	<i>El malalt imaginari</i> , de Molière	del francès al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya, manuscrit 1469
17	1768	professional	desconegut	traducció d'una còpia de la carta de l'agent de l'Estat Eclesiàstic de Menorca resident a Londres i traducció d'una còpia de les instruccions o observacions de la carta anterior	de l'anglès a l'espanyol	conservada a l'Arxiu Diocesà de Menorca (signatura D-0193/21)
18	1768	professional	desconegut	còpia d'un memorial presentat a l'Excel·lentíssim Senyor Lord Shelburne, que és una traducció de l'anglès a l'espanyol	de l'anglès a l'espanyol	conservada a l'Arxiu Diocesà de Menorca (signatura D-0193/22)
19	1768	professional	Diego Frances	traducció de Diego Frances de l'anglès a l'espanyol d'un Reial Decret donat a la Cambra de la Sala Blanca (Whitehall) pels Lords de la Junta del Consell, en motiu	de l'anglès a l'espanyol	conservada a l'Arxiu Diocesà de Menorca (signatura D-0193/27)



				d'escoltar queixes de Menorca		
20	1770	professional	desconegut	traducció d'un Reial Decret donat a la Cambra de la Sala Blanca (Whitehall) pels Lords de la Junta del Consell, en motiu d'escoltar queixes de Menorca	de l'anglès a l'espanyol	conservada a l'Arxiu Diocesà de Menorca (signatura D-0193/23)
21	1778	professional	desconegut	traducció d'una protesta de Joan Roig	possiblement del català a l'anglès	conservada a l'Arxiu Diocesà de Menorca (signatura D-0195/11)
22	1777	professional	desconegut	traducció sobre un document dels Jurats de Maó, dirigit a Murray, sobre els deutes de la Universitat de Maó, de dia 11 de setembre de 1777	entre anglès (esquerra) i espanyol (dreta) —no sabem la direcció—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
23	1777	professional	desconegut	traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguarent, de dia 14 de setembre de 1777	entre anglès (esquerra) i espanyol (dreta) —no sabem la direcció—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
24	1777	professional	desconegut	traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguarent de Maó, de dia 22 de setembre de 1777	entre anglès (esquerra) i espanyol (dreta) —no sabem la direcció—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
25	1777	professional	desconegut	traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de d'aiguarent de Maó, de dia 25 de setembre de 1777	entre anglès (esquerra) i espanyol (dreta) —no sabem la direcció—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
26	1777	professional	desconegut	traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 22 d'octubre de 1777	entre anglès (esquerra) i espanyol (dreta) —no sabem la direcció—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)

27	1778	professional	desconegut	traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 9 de febrer de 1778	entre l'espanyol (esquerra) i l'anglès (dreta) —no sabem la direcció—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
28	1778	professional	desconegut	traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 2 de juliol de 1778	entre l'espanyol (esquerra) i l'anglès (dreta) —no sabem la direcció—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
29	1778	professional	desconegut	traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 31 de juliol de 1778	entre l'anglès (un document) i l'espanyol (un altre document) —sense saber quin va primer—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
30	1778	professional	desconegut	traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 4 d'abril de 1778	entre l'espanyol (esquerra) i l'anglès (dreta) —no sabem la direcció—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
31	1778	professional	desconegut	traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 3 i 6 de maig de 1778	entre l'espanyol (esquerra) i l'anglès (dreta) —no sabem la direcció—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
32	1780	professional	desconegut	traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 13 de gener de 1780	entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta) —no sabem la direcció—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
33	1780	professional	desconegut	traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 8	entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta) —no	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)

				de setembre de 1780	sabem la direcció—	
34	1780	professional	desconegut	traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc de Ciutadella, de dia 24 de novembre de 1780	entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta)—no sabem la direcció—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
35	1781	professional	desconegut	traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc d'Alaior, de dia 3 de febrer de 1781	entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta)—no sabem la direcció—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
36	1781	professional	desconegut	traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguarent de Maó, de dia 16 de febrer de 1781	entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta)—no sabem la direcció—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
37	1781	professional	desconegut	traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguarent de Maó, de dia 1 de març de 1781	entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta)—no sabem la direcció—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
38	1781	jurada	Pere Ramis	traducció jurada de Pere Ramis d'un fragment del quadern de bitàcora del capità Amengual	del català a l'anglès. Es conserva directament la traducció jurada en anglès	conservada a l'Arxiu Històric de Maó (signatura AHM RG 367.1, núm. 39)
39	1781	jurada	Francesch Morera	traducció jurada de Francesch Morera d'un fragment del quadern de bitàcora del capità Amengual	del català a l'anglès. Es conserva directament la traducció jurada en anglès	conservada a l'Arxiu Històric de Maó (signatura AHM RG 367.1, núm. 40)
40	1781	jurada	Francesch Morera	traducció jurada de Francesch Morera d'un fragment («article») del quadern de bitàcora del capità Amengual	del català a l'anglès. Es conserva directament la traducció jurada en anglès	conservada a l'Arxiu Històric de Maó (signatura AHM RG 367.1, núm. 41)

41	1781	jurada	Pere Ramis	traducció jurada de Pere Ramis del quadern de bitàcora del Joan Carreras	del català a l'anglès. Es conserva directament la traducció jurada en anglès	conservada a l'Arxiu Històric de Maó (signatura AHM RG 367.1, núm. 45)
42	1781	professional	desconegut	traducció sobre un pagament de Pere Mir, col·lector de l'estanc d'aiguardent de Maó, de dia 18 de juliol de 1781	entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta) —no sabem la direcció—	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
43	(s.d., però 1774-1782)	professional	desconegut	traducció sobre un document dels Jurats de la Universitat de Maó, dirigit a Murray, sobre els deutes de la Universitat de Maó, sense data	entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta)	conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
44	(s.d., però 1774-1782)	professional	desconegut	traducció d'un document dels Jurats de la Universitat de Maó, dirigit a Murray, sobre els deutes de la Universitat de Maó, sense data	entre l'anglès (esquerra) i l'espanyol (dreta)	Conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (signatura FM 16.2)
45	1779	literària (Societat Maonesa)	David Causse, Pere Creus i Pere Ramis	<i>Principis de les arts i les ciències necessaris a una persona d'educació</i>	de l'anglès al català	no conservada
46	1779	literària (Societat Maonesa)	David Causse	<i>Píram i Tisbe</i>	del francès al català	conservada al fons privat de la Sra. Riera i a l'edició posterior de Patiño (2011)
47	1779	literària (Societat Maonesa)	Pere Ramis	traducció del discurs de l'almirant Byng a l'hora de la mort, extret de la <i>Història d'Inglaterra</i> de Lord Lyaleton	de l'anglès al català	no conservada
48	1779	literària (Societat Maonesa)	Joan Soler i Sans	<i>Safira</i>	de l'anglès al català	conservada en diversos manuscrits privats i en edicions posteriors
49	1779	literària (Societat Maonesa)	Pere Creus	fragment d'una obra de Young	de l'anglès al català	no conservada

50	1779	literària (Societat Maonesa)	Constantí Salort	«una traducció sobre l'Indolència»	probablement del poema en anglès «The Castle of Indolence» (1748) de James Thompson, cap al català	no conservada
51	1779	literària (Societat Maonesa)	Ernst Theophile Koepp	«una traducció d'algunes Reflexions del Sr Wieland sobre una anècdota de l'Història Universal de Mr de Voltaire concernent a Hortènsia, duquesa de Mazarin»	de l'alemany, de l'anglès o del francès al català	no conservada
52	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	China	entre l'anglès i el català	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
53	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	Carlos Quint	entre l'anglès i el català	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
54	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	Carlos XII	entre l'anglès i el català	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
55	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	Magne Carta	entre l'anglès i el català	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
56	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	El contracte de Noliejament	entre l'anglès i el català	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
57	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	Celtiberia	entre l'anglès i el català	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
58	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	Cassandra	entre l'anglès i el català	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
59	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	Canada	entre l'anglès i el català	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
60	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	Campbell	entre l'anglès i el català	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó

61	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	Plynio. El major	entre l'anglès i el català	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
62	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	Plynio el Jove	entre l'anglès i el català	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
63	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	Platon	entre l'anglès i el català	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
64	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	Caius Asinius Pollio	entre l'anglès i el català	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
65	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	Pollux Julius	entre l'anglès i el català	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
66	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	Polybius	entre l'anglès i el català	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
67	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	Polygamia	entre l'anglès i el català	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
68	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	Minorca	entre l'anglès i el català	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
69	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	Miracle	comença entre l'anglès i el català i acaba entre l'anglès i l'espanyol	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
70	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	Millenario	entre l'anglès i l'espanyol	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
71	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	Estado Militar	entre l'anglès i l'espanyol	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
72	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	Filologia	entre l'anglès i l'espanyol	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
73	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	Philosophia	entre l'anglès i l'espanyol	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó

74	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	La peste	entre l'anglès i l'espanyol	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
75	ca. 1782	literària (Enciclopèdia Britànica)	membres de la Societat Maonesa	Cook (Captain James)	entre l'anglès i l'espanyol	conservada, al manuscrit RG 146-1 de l'Arxiu Històric de Maó
76	1782	literària	Pere Ramis	procés contra James Murray	de l'anglès a l'espanyol	no conservada
77	1783	literària	Pere Ramis	<i>Los pletetjadors</i> , de Racine	del francès al català	conservada, descoberta per Carbonell a la biblioteca o fons teatral de Jaume Rull (Carbonell 1961: 26-29)
78	1793	professional	desconegut	traducció del relat dels presoners francesos a Cabrera	del francès a l'anglès	conservada a l'Arxiu Històric de Maó (RG 138-10)
79	1801	literària	Joana de Vigo Squella	<i>Ifigènia a Tàurida</i> , de De la Touche	del francès al català	conservada a l'Arxiu Diocesà de Menorca (Fons Carreras, carpeta C-0007, Documentació cultural i/o divulgativa)
80	1805	literària	Joana de Vigo Squella	2 traduccions de <i>Histoire universelle depuis le commencement du monde jusqu'à Présent</i>	del francès al català	no conservada
81	1805	literària	Joana de Vigo Squella	1 traducció dels viatges de l'escriptor i dramaturg francès Jean-François de La Harpe	del francès al català	conservada a l'Arxiu Diocesà de Menorca (Fons Carreras, carpeta C-0007, Documentació cultural i/o divulgativa)
82	1807	literària	Antoni Febrer i Cardona	<i>De la Vellèsa</i> , de Ciceró	del llatí al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit B431/C470) i editada per Maria Paredes i Amadeu Viana (2002)
83	1807	literària	Antoni Febrer i Cardona	<i>De l'Amistad</i> , de Ciceró	del llatí al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit B431/C470) i editada per Maria Paredes i Amadeu Viana (2002)

84	1807	literària	Antoni Febrer i Cardona	<i>D'els Paradòsos</i> , de Ciceró,	del llatí al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit B431/C470)
85	1807	literària	Antoni Febrer i Cardona	<i>D'el Sòmit de Cipio</i> , de Ciceró	del llatí al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit B431/C470)
86	1807	literària	Antoni Febrer i Cardona	<i>La creació del món</i> , obra basada en una versió francesa de l'oratori <i>Die Schöpfung</i> de Haydn	del francès al català	conservada, editada per Maria Paredes (2004)
87	1808	literària	Antoni Febrer i Cardona	<i>Las Fábulas de Fedro</i> , de Fedre	del llatí al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit B363/456)
88	1808	literària	Antoni Febrer i Cardona	<i>Las Bucòlicas</i> , de Virgili	del llatí al català	conservada, editada en versió facsímil: FEBRER I CARDONA, Antoni. <i>Les bucòliques de Virgili traduïdes en menorquí</i> . Ed. facsímil. Barcelona: PAM, 1991.
89	1808	literària	Joan Ramis i Ramis	<i>Traducció Pariatje o arrencament del Senyor Rei Don Jayme sobre la pabordia i Rectories de Menorca</i>	del català al castellà	conservada a l'Arxiu Històric de Maó (O.O.A.A. 9-10)
90	1809	literària	Joan Ramis i Ramis	<i>De ma estimada Lèsbia</i> , de Gai Valeri Catul	del llatí al català	conservada: transcrita parcialment a Mata (1987), però a l'article no es diu on es localitza l'original
91	1809- 1820	literària	Atoni Febrer i Cardona	Himnes litúrgics anònims: <i>Stabat Mater, Vexilla Régis, Te Deum, Dies Irae, Victimae Paschalis</i> , etc.	del llatí al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit B355/C448)
92	1810	literària	Atoni Febrer i Cardona	<i>Catecisme</i> , de Fleury	del francès al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit B341/C366.)
93	1811	professional	desconegut	còpia de la traducció de l'almirall Pickmore	de l'anglès a l'espanyol	Conservada a l'Arxiu Històric de Maó (U- 1348-7)



94	1815	literària	Atoni Febrer i Cardona	<i>Les aventures de Aristonous</i> , de Fénelon	del francès al català i també a l'espanyol <sup>16</sup>	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit B425/C467)
95	1815	literària	Vicenç Albertí	<i>Don Pere de Niquiñac</i> , de Molière	del francès al català	onservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit 4137 [IV])
96	1815	literària	Vicenç Albertí	<i>El barber de Sevilla o la precaució inútil</i> , de Caron de Beaumarchais	del francès al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit 1783)
97	1815	literària	Vicenç Albertí	<i>El Musson noble o sia el Señor Pere per excel·lència</i> , de Molière	del francès al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit 4137 [III])
98	1815	literària	Vicenç Albertí	<i>Demofonte</i> , de Metastasio	de l'italià al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit 1793)
99	1817	literària	Vicenç Albertí	<i>El baró</i> , de Leandro Fernández de Moratín	de l'espanyol al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit 1796)
100	1817	literària	Antoni Febrer i Cardona	<i>La Passió de Nostro Senyor Jesucrist</i> , d'autor desconegut	del francès al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit B345/C370)
101	1818	literària	Vicenç Albertí	<i>El geperut gelós</i> , de Vicente Rodríguez de Arellano	de l'espanyol al català	onservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit 1794)
102	1818	literària	Vicenç Albertí	<i>Aquil·les</i> , de Metastasio	de l'italià al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit 1793)
103	1818	literària	Vicenç Albertí	<i>La Alonsojada</i> , de Joan Ramis	de l'espanyol al català	conservada i amb la recent edició crítica de Carlos Martínez (2022)
104	1818	literària	Vicenç Albertí	<i>El pare de família</i> , de Goldoni	de l'italià al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit 1787)
105	1818	literària	Vicenç Albertí	<i>La viuda astuta</i> , de Goldoni	de l'italià al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit 1788)

<sup>16</sup> Com explica Paredes (1999: 86), es tracta d'una doble traducció, «que ofereix, a tres columnes, el text francès original i les traduccions castellana i menorquina». Paredes cita el traductor, que n'explica la intenció en una «Advertencia al lector»: «La circunstancia, pues, de ser ésta una obra tan primorosa, y al mismo tiempo tan breve, me ha hecho imaginar que una traducción castellana y menorquina».

106	1818	literària	Vicenç Albertí	<i>La dona venjativa</i> , de Goldoni	de l'italià al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit 1789)
107	1819	literària	Vicenç Albertí	<i>L'enganyador</i> , de Goldoni	de l'italià al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit 1782)
108	1820	literària	Vicenç Albertí	<i>Pamela</i> , de Goldoni	de l'italià al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit 1789)
109	1822	literària	Joan Sans i Roca	<i>Les aventures de Tèlèmaque</i> , de Fénelon	del francès al català	només se'n conserva un paràgraf d'unes 60 paraules, transcrit per Hernandez Sanz a la <i>Revista de Menorca</i> , tom 16, pàg. 347-348.
1010	1825	literària	Antoni Febrer i Cardona	<i>Odes sacrées</i> , de Jean-Baptiste Rousseau, segurament <i>Traducció d'algunes Ódas selectas de M. Rousseau, Tréts de diferents Salms. D'una tréta d'el Càntic d'Ezequías. D'una Époda, Tréta principalment d'el llíbres de Salomò. D'un Càntic, trét d'el Sálm 47. D'una Allegoría, Sobre la Morosofía, ò la Curiosidad. Y d'una Idílio per les Donzèllas de S. Cyr</i>	del francès al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit B356/C449.)
111	1826	literària	Antoni Febrer i Cardona	dos tractats de geografia de la <i>Géographie universelle</i> de Claude Buffier: <i>La Geografia Universál, Declarada ab Versos téchnics</i> i <i>La Geografia Universál Metódicament explicada, Pér facilitar l'us d'aquesta Ciència, ab auxili d'els Versos artificials</i>	del francès al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit B345/C370 i B340/C365)

112	1828	literària	Vicenç Albertí	<i>El homicide per honor</i> , de Bertin Davesne	del francès al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit 1786)
113	1829	literària	Antoni Febrer i Cardona	<i>Método de Cànt, ô Conservatòri de Música</i> , d'autor desconegut	del francès i italià al català <sup>17</sup>	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit B418/C461). També editada per Daufí i Salord (2013)
114	1832-35	literària	Antoni Febrer i Cardona	<i>Històrias triadas de los autors profans</i> , d'autor desconegut	del llatí al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit B361/C454)
115	1833	literària	Antoni Febrer i Cardona	<i>Damoclès ô el Filòsof reinánt</i> , de François Gabriel Le Jay	del llatí al català	editada per Joan Mas i Maria Isabel Ripoll (2004)
116	1833	literària	Antoni Febrer i Cardona	<i>Filosrïso ô l'Aváro</i> , de François Gabriel Le Jay	del llatí al català	editada per Joan Mas i Maria Isabel Ripoll (2004)
117	1833	literària	Antoni Febrer i Cardona	<i>Joséf venud per els seus germans</i> , de François Gabriel Le Jay	del llatí al català	editada per Joan Mas i Maria Isabel Ripoll (2004)
118	1833	literària	Antoni Febrer i Cardona	<i>Joséf Intendánt de tota l'Egipta</i> , de François Gabriel Le Jay	del llatí al català	editada per Joan Mas i Maria Isabel Ripoll (2004)
119	1833	literària	Antoni Febrer i Cardona	<i>Joséf conexént els seus germans</i> , de François Gabriel Le Jay	del llatí al català	no conservada
120	1836	literària	Antoni Febrer i Cardona	<i>Daniel ô el vertader cúlto de Dèu restablert en l'Orient</i> , de François Gabriel Le Jay	del llatí al català	editada per Joan Mas i Maria Isabel Ripoll (2004)
121	1840	literària	Antoni Febrer i Cardona	<i>Els Sálms de David. Y els càntics qu'es càntan en l'Iglesia</i> , d'autor desconegut	del llatí al català	conservada a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit B339/C364.)
122	s.d.	literàries	Pere Ramis	diverses obres de Molière, desconegude	del francès	no conservades
123	s.d.	literària	Vicenç Albertí	<i>La família de l'antiquari</i> , de Goldoni	de l'italià al català	no conservada

<sup>17</sup> Com explica Paredes (1999: 86): «text d'iniciació a l'educació de la veu i al cant que inclou un vocabulari de termes musicals en francès, italià i català».

124	s.d.	literària	Vicenç Albertí	<i>La fondista ditxosa</i> , de Goldoni	de l'italià al català	no conservada
125	s.d.	literària	Vicenç Albertí	<i>La malalta per amor</i> , de Goldoni	de l'italià al català	no conservada
126	s.d.	literària	Vicenç Albertí	<i>La locandiaera</i> , de Goldoni	de l'italià al català	no conservada
127	s.d.	literària	Joana de Vigo Squella	<i>Les aventures d'Aristònous</i> , de Fénelon	del francès al català	Conservada a l'Arxiu Diocesà de Menorca (Fons Carreras, carpeta C-0007, Documentació cultural i/o divulgativa)
128	s.d.	literària	Joana de Vigo Squella	<i>Notes d'Història natural</i> , de Georges Louis Leclerc, conde de Buffon	del francès al català	Conservada a l'Arxiu Diocesà de Menorca (Fons Carreras, carpeta C-0007, Documentació cultural i/o divulgativa)
129	s.d.	literària	Joana de Vigo Squella	<i>Catecisme històric</i> , de Claude Fleury	del francès al català	Conservada a l'Arxiu Diocesà de Menorca (Fons Carreras, carpeta C-0007, Documentació cultural i/o divulgativa)
130	s.d. (principis de s. XIX)	literària	Joan Carreras Vigo	<i>Pablo y Virginia</i> , de Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre	del francès a l'espanyol	Conservada a l'Arxiu Diocesà de Menorca (Fons Carreras, carpetes C-0007 i C-0008 Documentació cultural i/o divulgativa)
131	s.d. (principis de s. XIX)	literària	Juan Mir i Montañés	<i>Principis de la polítics</i> , de Lord Chesterfield,	de l'anglès al català	Conservada al Fons Mir de l'Arxiu Històric de Maó (FM 27.1)

### 3. LA SOCIETAT MAONESA (1778-1785)

#### 3.1. Origen de la Societat Maonesa

La Societat Maonesa (1778-1785) —anomenada simplement *Societat* des de la seva fundació el dia 30 d'abril de 1778 fins al 8 d'octubre de 1778, tot i que el nom oficial era *Societat Maonesa* (resolució 81 del *Registre de la Societat Maonesa*)—<sup>18</sup> fou, com ja hem esmentat, una entitat cultural, amb seu a Maó, formada per intel·lectuals de la burgesia de Menorca.

L'entitat fou fundada el 30 d'abril de 1778 per nou erudits (Joan Roig, Jaume Uhler, David Causse, Andreu Hernandes, Josep Missó, Pere Ramis, Joan Ramis, Vicent Caules i Joan Soler), tot i que arribaren a ser disset membres —els detallem a l'apartat 3.5—, amb l'objectiu inicial de crear una biblioteca privada per als socis. Així, la divisió preliminar del *Registre de la Societat Maonesa* es titula «Resolucions per medi de les quals se ha donat principi a la Societat per formar una Biblioteca». Tot seguit reproduïm un fragment de la primera resolució del *Registre*:

En Maó de Menorca, als 30 del mes de abril de lo any de la Nativitat de Cristo Senyor Nostro 1778

Nosaltres, el Dr Joan Roig, Jaume Uhler, David Causse, Andreu Hernandes, el Revd Josep Missó, el Dr Pere Ramis, el Dr Joan Ramis, Vicent Caules i el Dr Joan Soler, amb la present escriptura declaram que nos som units en Societat amb lo intent de formar una Biblioteca [...]

Aquest objectiu fundacional de crear una biblioteca concorda amb els gustos de l'època. En aquest context il·lustrat el llibre esdevingué una eina imprescindible per difondre el pensament:

---

<sup>18</sup> En aquest apartat ens basem principalment en la informació que hem extret del *Registre de la Societat Maonesa* (Pons i Salord, 1991).

En aquells anys es produeix, a tot Europa, una veritable revolució en el protagonisme del llibre, que esdevé element indispensable en la propaganda ideològica de les idees il·lustrades i es converteix en canal difusor d'una ciència renovada que havia sofert un procés de vulgarització i havia ampliat el seu abast com a conseqüència del moviment enciclopedista. Aquesta nova passió per la lletra impresa va ser aprofitada per la burgesia en el seu afany de participar activament en els moviments culturals de l'època: es creen «Societats de Lectura», biblioteques i associacions que fomentaven, a través de la compra i el préstec, l'interès per llegir i per saber. (Paredes, 1996: 53-54)

Així neix la Societat Maonesa, com una «societat de lectura» amb una biblioteca privada. Després es va anar desenvolupant, com expliquem al llarg d'aquest capítol.

## **3.2. Antecedents de la Societat Maonesa**

Trobem dos antecedents principals de la Societat Maonesa. Per un costat, cal cercar-ne els precursors dins Menorca mateix: les elits culturals del segle XVII. Per l'altre costat, cal mirar més enllà de l'illa i cercar els referents en la cultura llibresca i les societats de cultura europees del segle XVIII.

### **3.2.1. La cultura menorquina del Barroc**

Per una banda, cal vincular els intel·lectuals de la burgesia de Menorca del segle XVIII amb les elits culturals del segle anterior, per bé que en la bibliografia s'hagi sostingut, en ocasions, la idea esbiaixada —fruit de la idealització— que la Societat Maonesa sorgeix *in medias res*. Aquest vincle amb la tradició és el que defensa Casasnovas (2001: 225),<sup>19</sup> que veu una necessària relació entre el grup il·lustrat menorquí de la segona meitat del segle XVIII i les elits culturals del segle XVII. A continuació comentem les característiques principals de la cultura menorquina del Barroc per tornar després al plantejament inicial.

---

<sup>19</sup> Basem aquest apartat en l'obra de Casasnovas (2001) *Biblioteques llibres i lectors. La cultura a Menorca entre la contrareforma i el barroc*, la més completa, ara per ara, pel que fa a aquesta temàtica i època.

Per bé que el segle XVII menorquí no està tan estudiat com el segle XVIII —sovint, com hem vist més amunt, fins i tot mitificat—, Casasnovas (2001: 221) afirma que els menorquins al segle XVII no estaven aïllats dels corrents intel·lectuals de l'època —com tampoc succeí al segle XVIII—; al contrari:

Els menorquins del segle XVII [viven] plenament inscrits en la cultura de la seva època, de la Contrareforma i el Barroc dels països mediterranis i catòlics, caracteritzada pel rearmament dogmàtic i moral d'un catolicisme amenaçat des del segle XVI per la Reforma protestant, la crisi del pensament renaixentista, el retorn a la religió, el barroquisme artístic i intel·lectual a partir de la reinterpretació del llegat renaixentista i la continuïtat de molt elements medievals.<sup>20</sup>

A grans trets, en aquesta època, Menorca tenia, en primer lloc, un sistema educatiu gens menyspreable, amb un índex d'alfabetització superior al de la mitjana; també hi havia un nombre elevat de menorquins que anaven a cursar estudis universitaris fora de l'illa. En segon lloc, malgrat que encara no havia arribat la impremta a Menorca, això no suposava un aïllament cultural: els llibres i les idees arribaven per les rutes comercials entre Menorca i la península, França i Itàlia. En tercer lloc, la població més lectora eren les elits: clergues, nobles, juristes, metges i funcionaris; en menor mesura, menestrals. Seguidament, d'acord amb l'anàlisi dels llibres presents a les biblioteques menorquines de l'època, la majoria eren obres significatives i influents, en el marc de la cultura europea catòlica. També és considerable la producció literària menorquina dels segles XVI i XVII: hi trobem poesia, teatre, narració, obres de teologia, pastoral, història, entre d'altres; tot seguit en posem exemples. La producció literària menorquina dels segles XVI i XVII ha estat estudiada per Salord i López (1985), que distingeixen, sobretot, literatura històrica, literatura religiosa i les relacions sobre la invenció i miracles de la figura de Nostra Senyora del Toro.

---

<sup>20</sup> Compartim, també, l'apunt de Casasnovas (2001: 221) sobre l'adjectiu *medieval*, que corregeix per *medievalitzant*: no s'ha d'entendre com una mostra de l'endarreriment de la cultura menorquina, sinó que la cultura dels segles XVI i XVII a Europa és una barreja d'elements moderns i inèrcies medievals.

Més concretament, en primer lloc, no ens han arribat gaires testimonis de poesia; només sabem que hi havia alguna producció poètica (goigs i poesies de circumstàncies, escrites en llatí, català i castellà) que no arribà a la impremta.

En segon lloc, quant al teatre, es coneix *Presa de Menorca*, o *Història de la Conquesta de Menorca*, anònima, editada per Cabra (1989). És l'obra dramàtica més antiga de l'illa, posada en escena des d'abans de 1574. És una obra que s'inscriu en la tradició medieval dels misteris i el seu interès és doble, segons Cabra: és el primer testimoni de la dramaturgia menorquina i enriqueix el panorama dels misteris catalans amb un tema inèdit: el bèl·lic i històric. També se sap de l'obra desconeguda del dramaturg Joan Company, i, sobretot, de la *Història de la invenció de Nostra Senyora del Toro*, possiblement escrita a finals de segle XVII, i amb fortes influències barroques hispàniques, segons Cabra (1992c) al pròleg de l'edició de Pons (1992). Per bé que es pot incloure dins les obres teatrals religioses, Pons (1992) insisteix que no s'inscriu del tot en el tradicionalisme teatral religiós perquè, encara que l'element religiós hi és present, el protagonisme recau en la història amorosa de dues parelles de pastors.

En tercer lloc, pel que fa a la prosa, trobem sobretot obres de temàtica religiosa, com les obres de fra Martí Frontí, d'Es Castell; les del franciscà maonès fra Josep Hernández; les de l'agustí ciutadellenc fra Gabriel Anselm Pujol, les del teòleg Joan Seguí, i les del maonès fra Francesc Marçal, considerat el més destacat lul·lista del segle XVII a les Balears.

Les relacions de miracles també han estat incloses per Salord i López dins la literatura religiosa (1985), on trobem la *Relació de com fonc trobada la figura de Nostra Senyora Maria Santíssima del Toro*, que inclou vuit narracions de miracles: es tracta d'una còpia que el notari Joan Medina va fer l'any 1770 d'un manuscrit del 1697. Les més antigues són les relacions de les processons i rogatives per demanar pluja, de Domingo Marquès (1622), i la *Relació vertadera de com segona vegada aportaren en solemníssima processó a la devota imatge de la Santa Verge del Toro en Ciutadella que fonc a 14 d'abril de 1659*.



D'altra banda, per bé que a Menorca en aquesta època no puguem parlar de la figura de l'historiador, trobem textos que podrien pertànyer al gènere de la narrativa històrica, com l'*Acta de Contantinoble* (1558), redactada pel notari Pere Quintana, entre molts d'altres que mostren la idea que tenien els menorquins cultes de la seva pròpia història.

Per tant, el panorama cultural de la Menorca del segle XVII era ric. Tenint en compte això, tornem al plantejament del principi: la generació d'il·lustrats al voltant de la Societat Maonesa, així com les posteriors, no apareix espontàniament a la segona meitat del segle XVIII, sinó que té les arrels en un llegat cultural ric anterior. En paraules de Casanovas (2001: 225):

És obvi que aquests intel·lectuals il·lustrats, que treballen sobre uns supòsits culturals i socials nous, havien de tenir alguna continuïtat amb la cultura menorquina del primer Barroc que hem descrit. Aquesta continuïtat s'haurà de cercar en una etapa poc coneguda encara de la història de Menorca, la primera meitat del segle XVIII.

### **3.2.2. La cultura llibresca i les societats de cultura europees del segle XVIII**

Per altra banda, també podem trobar referents de la Societat Maonesa fora de l'illa. D'acord amb Pons i Salord (1991: 12), els models de la Societat Maonesa es troben a Anglaterra al segle XVIII, on neix el «nou públic lector» (Hauser, 1978: 193-246), fruit d'una societat més igualitària.

La nivelación cultural se expresa en Inglaterra del modo más sorprendente en la formación de un nuevo y regular público lector, lo que significa un círculo relativamente amplio que compra y lee libros de manera regular y asegura de este modo a un cierto número de escritores una forma de vida independiente de obligaciones personales. La existencia de este público está condicionada sobre todo por la aparición de la burguesía acomodada, que rompe las prerrogativas culturales de la aristocracia y manifiesta por la literatura un vivo interés, constantemente creciente (Hauser, 1978: 196).

Així, a Anglaterra al segle XVIII sorgeixen «círculos de lectores, sociedades de lectura y bibliotecas de préstamos que impulsaron decisivamente la difusión del leer y el saber» (Raabe, 1989: 200). Aquests cercles també sorgiren a la resta de l'Europa de les Llums. I, com veurem, també arribà a Menorca.

En aquest aspecte, cal destacar un fenomen clau a l'illa: la difusió de la cultura escrita a través de la impremta (Casasnovas, 2001: 27). A Menorca s'introdueix la impremta el 1750 gràcies a Joan Fàbregues Sorà. Com explica Hernández Sanz (1927: 247), Fàbregues comprà una petita premsa i uns quants caràcters a Londres i obrí la impremta, de forma modesta, al camí d'Es Castell, a Maó. No tingué competència fins al 1759. Llavors, durant l'ocupació militar francesa (1756-1763), arran d'un canvi en l'administració —l'intendent De Causan demanava molta documentació (dades estadístiques, padrons, ordenacions, etc.)—, una sola impremta no era suficient. Per això s'establí a l'illa Joseph Payen, tipògraf parisenc, que sota el títol d'«impressor del rei» obrí una altra impremta, al carrer del Pont des Castell. Per bé que la impremta de Fàbregues tot d'una era petita, més endavant l'engrandí gràcies al material que el 1763, un cop finalitzada l'ocupació militar francesa, va comprar a l'impressor Payen. La impremta de Fàbregues edità diverses obres, entre les quals destaca la *Gramàtica llatina* escrita en català pel capellà D. Antoni Portella. Fàbregues fou nomenat «impressor reial de l'illa de Menorca». Morí el 1795.

La impremta fou clau a l'època: abaratí els costos de les edicions i impulsà enormement la difusió de les idees. Això es complementà amb l'adquisició de llibres de fora de l'illa. A Menorca al segle XVII no existia la professió de llibreter, o almenys no l'hem poguda documentar, assegura Casasnovas (2001: 61) —comprensible si tampoc no hi havia impremta encara. Al segle XVIII sembla que tampoc existia encara —la impremta no arribà fins al 1750 i del segle XVIII només tenim constància d'altres vies d'adquisició de llibres. Així, els lectors encarregaven directament els llibres a algun mercader, que els adquiria als mercats principals proveïdors de llibres, com ho eren Barcelona, Ciutat de Mallorca, Marsella i Gènova, almenys al segle XVII, d'acord amb Casasnovas (2001: 54), punts d'arribada de les exportacions menorquines (llana, formatge i bestiar) i també els principals mercats d'importació. A aquestes ciutats que esmenta Casasnovas hi

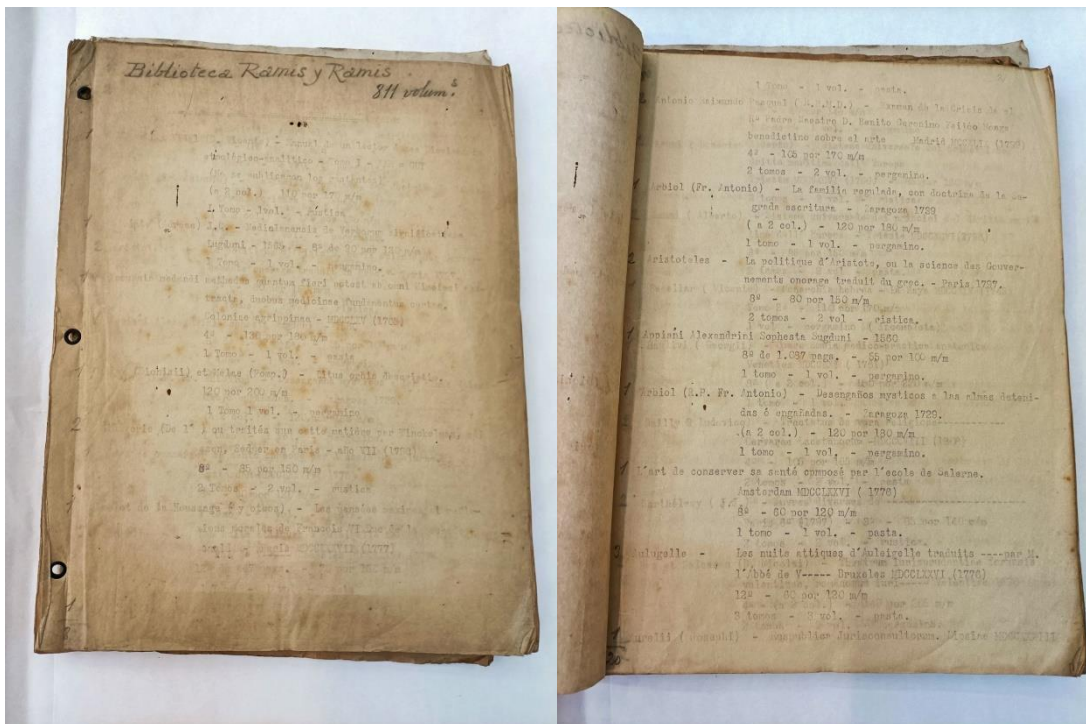
hauríem d'afegir la ciutat italiana de Liorna,<sup>21</sup> amb un port franc important, freqüentada per comerciants, des d'on arriben, com veurem més endavant, diverses obres a la Societat Maonesa.

Una altra manera de difondre els llibres era la següent: alguns botiguers a la menuda podien tenir alguns llibres concrets per vendre, entre altra mercaderia. Fou el cas del botiguer Pere Cardona a Maó (Casasnovas, 2001: 61). Una altra via era la compra directa dels lectors quan anaven de viatge fora de l'illa, per exemple quan estudiaven fora, a Barcelona o a Avinyó. També l'encant dels llibres quan es desfeia una biblioteca, per exemple arran de la mort del propietari de la biblioteca o com el cas de la dissolució de la Societat Maonesa, que encanta els llibres entre els membres quan es dissol l'entitat.

Amb tot, el llibre llavors era un valuós mitjà de propagació de coneixement. Per això el nombre de llibres i lectors s'incrementà notablement. També sorgiren biblioteques i societats de lectura, com la Societat Maonesa.

---

<sup>21</sup> «El crecimiento del puerto mediterráneo de Livorno durante todo el siglo XVII se concretó bajo los auspicios del gobierno de los Medici que supieron atraer a las redes del comercio internacional. La llegada de comerciantes de todas las naciones no se hizo esperar y Livorno se convirtió en puerto de redistribución enclavado en el Mediterráneo occidental pero con intereses puestos también en las mercancías americanas procedentes de los lucrativos mercados coloniales hispánicos y portugueses». (Zamora, 2016: 29)



Il·lustració 5. Catàleg d'obres de la biblioteca Ramis i Ramis, que consta de 811 volums, localitzat al Fons Mir (FM 19.2)

Insistim que la Societat Maonesa no fou un cas aïllat. Ja existien altres entitats culturals fora de Menorca, com a Catalunya i a València, territoris ben a prop de l'illa, així com en altres llocs d'Espanya i a Europa en general. Un cas clar és la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Campbadal (2006: 7) afirma que és «una de les més destacades infraestructures de la vida cultural al Principat durant el Setcents».

La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, nascuda el 1700 sota el nom d'Acadèmia Desconfiada o dels Desconfiats, sorgí, com defineix la mateixa entitat, «a imitació de corporacions similars espanyoles i italianes, com l'Acadèmia dels Nocturns de València o la dels Confiats de Pavia, de la que sembla una rèplica la denominació de la barcelonina». L'Acadèmia Desconfiada es dissolgué arran de la Guerra de Successió espanyola el 1703. Més endavant, el 1729, Bernat de Boixadors, comte de Peralada, constituí una corporació acadèmica, formada per diversos amics, amb la finalitat d'instruir el jovent en un moment en què Barcelona no tenia universitat. En les reunions d'aquesta entitat, sense nom, es tractaven temes d'història i es feien lectures, debats i discussions sobre temes diversos.

Campbadal, al seu estudi sobre la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, esmenta altres acadèmies del moment, tant a Espanya com a Europa. Concretament les que considera les més rellevants són: a Espanya, la Real Academia Española, la Real Academia de la Historia, la de Nobles Artes de San Fernando i la Real Academia Sevillana de Buenas Letras; als Països Catalans, l'Acadèmia dels Nocturns de València, i, a Barcelona concretament, la Conferència Fisicomatemàtica Experimental (després Acadèmia de Ciències i Arts), el Col·legi de Cirurgia, l'Acadèmia de Jurisprudència Teoricopràctica, la Reial i Militar Acadèmia de Matemàtiques (Campbadal, 2006: 7, 8 i 16).

Per altra banda, també hi ha un cercle erudit barceloní de caràcter privat especialment similar a la Societat Maonesa: la Comunicació Literària (Campbadal, 2006: 16). Va estar activa durant uns deus anys a finals de segle XVIII, al voltant de 1780, i estava formada per membres l'extracció social dels quals «era diferent de la que caracteritzà a l'inici les Acadèmies abans esmentades: hi havia un notari, un advocat, un metge, un apotecari, tres sacerdots i un impressor». El que destaca Campbadal d'aquesta societat és que reivindicà fermament l'ús de la llengua catalana, amb la qual es comunicaven i escrivien les obres. Les dues úniques institucions més que també tingueren aquesta actitud a l'època foren aquestes, segons Cambadal (2006: 17): l'Acadèmia Valenciana i la Societat Maonesa. Per tant, són molts els punts en comú entre la Comunicació Literària i la Societat Maonesa.

Suposem que per aquest motiu Pons i Salord esmenten la societat Comunicació Literària al pròleg de la seva edició del *Registre*. Tanmateix, conclouen que l'estudi de Romeu (1988/1989: 134), que sosté que la Comunicació Literària «es limità a conrear [...] la poesia de circumstàncies sense sentit de la creativitat i com a simple passatemp» esvairia la hipotètica connexió entre totes dues entitats. No obstant això, volem pensar que, per bé que no hàgim pogut demostrar el vincle directe amb aquesta societat, a Menorca segurament es tenia notícia d'aquesta entitat cultural o bé d'altres vigents en aquell moment.

Una altra entitat cultural que sí que estigué relacionada amb la Societat Maonesa, ja que Joan Ramis en formà part a partir del 1787 —ja ho hem esmentat a l'apartat 2.2 sobre la situació lingüística—, és la Real Academia de la Historia. Començà com una reunió d'amics, tots erudits, l'any 1735 a Madrid, a casa de Julián Hermosilla, advocat dels Reales Consejos. Al principi el seu nom era Academia Universal, ja que tenia com a objecte d'estudi les ciències, les arts i les bones lletres.

L'entitat es consolidà el 1738, quan es convertí en una entitat especialitzada en la investigació històrica, sota l'aprovació i protecció del rei Felip V i sota el nom de Real Academia de la Historia. Des de llavors, l'entitat comptà amb la real protecció, igual que les altres entitats similars, sorgides arran de l'embranchida il·lustrada: la Real Academia Española (fundada a Madrid el 1713 per iniciativa de Juan Manuel Fernández Pacheco y Zúñiga, inspirada en el model de l'Acadèmia Francesa, amb la llengua espanyola com a objecte d'estudi) i la Academia de Bellas Artes de Sant Fernando (proposada el 1726 pel pintor Antonio Meléndez amb la intenció de crear una acadèmia d'arts del disseny, pintura, escultura i arquitectura).

### **3.3. Relacions entre Menorca i Escòcia**

Fora d'Espanya també tenim un testimoni rellevant, i descobert recentment, d'entitat cultural relacionada amb la Societat Maonesa: l'escolesa The Select Society. Com veurem al capítol 4, Menorca tingué relació amb Escòcia durant el segle il·lustrat, moment de gran efervescència cultural especialment en aquest lloc; d'aquí que puguem parlar de l'*Scottish Enlightenment* ('Il·lustració escocesa'), de la mateixa manera que parlem de la Il·lustració menorquina.

L'investigador Pelfort (2021) ha establert diversos vincles entre Menorca i Escòcia al segle XVIII, fins fa poc desconeguts. Hi ha arribat gràcies a la troballa, a l'Arxiu Històric de Maó, del manuscrit RG 146-1, que conté una vintena de textos relacionats amb entrades de l'*Encyclopædia Britannica*, originària d'Escòcia. La hipòtesi de Pelfort és que els membres de la Societat Maonesa redactaren una vintena d'entrades temàtiques per a l'*Encyclopædia Britannica*. També documenta vincles concrets entre Menorca i Escòcia i presenta diversos arguments que sostenen la seva hipòtesi. Els expliquem tot seguit.

En primer lloc, d'acord amb Pelfort (2021: 179), com que l'*Encyclopædia Britannica* tenia l'objectiu inicial de traduir l'*Encyclopédie* francesa, però al final van acabar fent una enciclopèdia anglesa de bell nou agafant les millors obres del moment com a bibliografia (i aquestes obres eren majoritàriament franceses), la Gran Bretanya segurament comptà amb Menorca, colònia seva en diverses ocasions al segle XVIII, com a bona coneixedora del francès per diversos motius: l'illa havia estat ocupada pels francesos entre 1756 i 1763, diversos il·lustrats menorquins s'havien doctorat a Avinyó, l'illa tenia certes connexions comercials amb França i hi havia un grup d'il·lustrats menorquins poliglots, entre d'altres motius.

En segon lloc, arran que el manuscrit RG 146-1 fou localitzat al fons Reial Governació, antiga seu del Governador Murray, Pelfort (2021: 187) ha descobert que Murray tenia una societat anomenada *Stock Options* amb James Tytler, editor de l'*Encyclopædia Britannica* en col·laboració amb Colin Macfarquhar. Per tant, Murray podria haver fet d'enllaç entre l'*Encyclopædia Britannica* i Menorca.

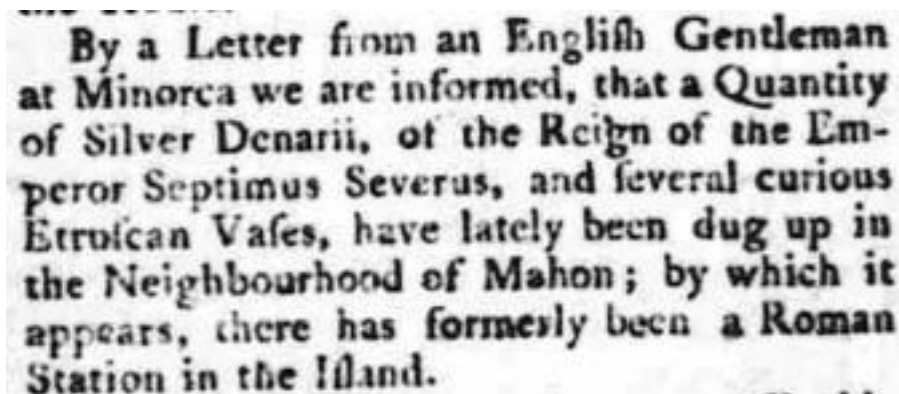
En tercer lloc, d'acord amb Pelfort (2021: 185-187), diversos personatges connecten Menorca i Escòcia. Primer, Allan Ramsay, fundador de la societat erudita escocesa The Select Society, fou el pintor d'un retrat del governador James Murray.<sup>22</sup> Segon, el coronel MacKellar, destinat a Menorca, ben valorat pels membres de The Select Society, regalà diversos llibres a la Societat Maonesa. Tercer, George Monro, metge de la guarnició britànica a Menorca, que mantingué una relació amb Murray, era fill d'Alexander Monro i pare i fill foren il·lustrats escocesos, fundadors de The Select Society i col·laboradors de l'*Encyclopædia Britannica*.

En quart lloc, The Select Society participava en la compilació de l'*Encyclopædia Britannica*, de manera que si els membres de la Societat Maonesa feren la tasca enciclopèdica per encàrrec de l'*Encyclopædia Britannica*, el grup maones degué estar en contacte amb l'entitat cultural escocesa. Pelfort (2021: 187) ho ha comprovat cercant si l'editorial degué recompensar als menorquins la feina enciclopèdica i ha descobert

---

<sup>22</sup> Es tracta d'un oli sobre tela titulat *General James Murray, 1722 - 1794. Governor of Quebec and Minorca* i datat del 1742.

que es té constància de l'enviament d'unes valuoses medalles a Menorca. El fet es recollí en diverses notícies de diaris del moment (al *Jackson's Oxford Journal*, per exemple).



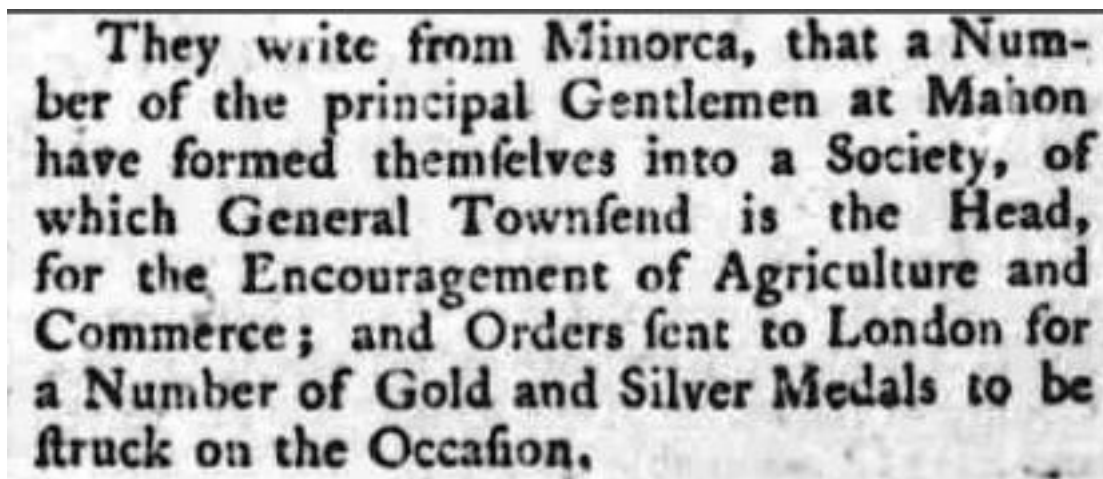
By a Letter from an English Gentleman at Minorca we are informed, that a Quantity of Silver Denarii, of the Reign of the Emperor Septimus Severus, and several curious Etruscan Vases, have lately been dug up in the Neighbourhood of Mahon; by which it appears, there has formerly been a Roman Station in the Island.

Il·lustració 6. *Jackson's Oxford Journal* de dissabte 26 d'octubre de 1765, núm. 652, pàg. 2/4

Tanmateix, tal com es comprova a la notícia, els fets succeïren el 1765, tretze anys abans de la creació de la Societat Maonesa. Per tant, les medalles enviades a Menorca no pogueren ser per recompensar la tasca de la Societat Maonesa (1778-1785) que suposadament hauria escrit el manuscrit RG 146-1 per a l'*Encyclopædia Britannica*, sinó per algun altre motiu: per exemple, recompensar una altra tasca feta per una altra societat.

En efecte, Pelfort ha descobert que a Menorca existí una altra societat de cultura, el 1765, anterior a la Societat Maonesa (1778-1785), tal com recull la notícia al *Jackson's Oxford Journal* de dissabte 19 d'octubre de 1765 (núm. 651): «a Number of the principal Gentlemen at Mahon have formed themselves into a Society, of which General Towns[h]end is the Head».





They write from Minorca, that a Number of the principal Gentlemen at Mahon have formed themselves into a Society, of which General Townsend is the Head, for the Encouragement of Agriculture and Commerce; and Orders sent to London for a Number of Gold and Silver Medals to be struck on the Occasion.

Il·lustració 7. *Jackson's Oxford Journal* de dissabte 19 d'octubre de 1765, núm. 651, pàg. 1/4

A més a més, segons Pelfort, una altra notícia, del diari francès *La Gazette* (1765) n'amplia la informació: diu que es crea una societat a Maó amb, precisament, el mateix objectiu que la societat escocesa *The Select Society*, encapçalada pel coronel escocès Townshend, amb la participació d'altres il·lustrats escocesos i «the principal gentlemen at Mahon».

Pelfort (2021: 188) puntualitza que «the principal gentlemen at Mahon» no es pot referir a Joan Ramis perquè era massa jove, i suggereix que potser en formaven part Andreu Hernandez, Joan Roig o els progenitors dels altres membres de la Societat Maonesa. Tot i així, creiem que és més sòlida la hipòtesi que «the principal gentlemen at Mahon» no fossin menorquins, sinó un grup d'anglesos destinats a Menorca arran de la dominació britànica, com Townshend, que continuaren fent a l'illa les activitats erudites que duïen a terme a Anglaterra.<sup>23</sup> Altrament, seria estrany que la premsa britànica i francesa donés compte d'una societat creada per menorquins.

Sigui com sigui, aquesta societat podria ser, efectivament, com diu Pelfort, el germen de la posterior Societat Maonesa (2021: 188). De fet, com que aquesta primera societat estava basada en *The Select Society*, com afirma *La Gazette*, Pelfort assegura que els

---

<sup>23</sup> De fet, a la cita «the principal gentlemen at Mahon» es fa servir la preposició *at*, 'a Maó' (localització) i no pas *from* 'de Maó' (procedència).

estatuts de la Societat Maonesa (recopilats al *Registre de la Societat Maonesa*) coincideixen gairebé de manera literal amb les normes de The Select Society, publicades a *The Scots Magazine* (1739-1793). Adjuntem els estatuts a l'annex 4. Després d'analitzar-los, veiem que alguns punts coincideixen amb els estatuts de la Societat Maonesa, com la contribució econòmica de cada membre, el llistat de membres i càrrecs o el fet de votar l'admissió d'un membre a la societat. De moment no tenim més informació sobre aquesta societat a Menorca anterior a la Societat Maonesa.

### **3.4. Desenvolupament de la Societat Maonesa**

Si bé la Societat Maonesa tenia l'objectiu inicial de crear una biblioteca privada per als socis, l'activitat anà molt més enllà: els membres de la institució es reunien en sessions setmanals en les quals comentaven obres històriques o literàries, feien discursos, discussions lingüístiques o llegien traduccions.

D'acord amb la tercera resolució del *Registre*, de dia 30 d'abril de 1778, es reunien cada dijous (assemblees ordinàries) a les quatre de la tarda. L'horari del préstec i retorn de llibres era de les vuit a les nou del matí, excepte els diumenges i festius. En algunes ocasions es suspenia l'assemblea ordinària o es canviava de dia o bé se'n convocava alguna d'extraordinària.

També sabem el lloc de reunió, el local social de l'entitat: la casa dels germans Ramis. S'explica a la Resolució XV, en què s'explicita el lloc de dipòsit dels llibres. Concretament es diu que serà «la estància o apartament de baix a ont actualment habita el Dr Joan Ramis i Ramis, en casa del Dr Bartomeu Ramis, en el carrer anomenat La Arraval», al número 15, a Maó.

Com hem dit, els detalls que sabem ara del funcionament de la Societat Maonesa són en gran part gràcies al *Registre de la Societat Maonesa*, en què els membres anaven apuntant no només les normes de la institució sinó totes les activitats que s'hi feien, ordenades cronològicament per resolucions i per dia, gairebé a manera de diari. Els membres de la Societat Maonesa anaven confeccionant el registre en el dia a dia. Així,

s'anaven decidint les normes de la institució sobre la marxa. No estaven pactades prèviament abans d'iniciar-se com a entitat cultural, sinó que s'anaven decidint i millorant mentre estava en funcionament. Així, a les resolucions de la divisió tercera del *Registre de la Societat Maonesa* observem com els membres anaven prenent decisions sobre l'organització de l'entitat i, al seu torn, anaven confeccionant el *Registre*. Per exemple, a la resolució 26 de dia 18 de juny «se han firmat les resolucions de dia 30 de abril de 1778 en el present *Registre* del modo expressat en la Divisió Preliminària, pp. 29 i 52 i se ha destruït el paper volant que les contenia» o «Resolt que la proposició de admetre un membre deurà sempre venir per la boca del president, qui deurà fer-la cada vegada que serà requerit sens anomenar el nombre qui lo haurà pregat» (resolució 46 de dia 26 de juliol).

També s'organitzaven econòmicament: d'acord amb la primera resolució, de dia 30 d'abril de 1778, es decideix que «la contribució d'aquell any sia de cinc p8 [peces de vuit] de plata per cada membre». I cada membre tenia un càrrec assignat dins la institució (president de l'assemblea, secretari, bibliotecari, comissionat, tresorer, etc.).

El *Registre de la Societat Maonesa*, editat modernament (Pons i Salord, 1991), és un clar reflex de l'evolució de l'entitat. La institució seguia sempre un funcionament clar i metòdic. Les tasques de gestió o maneig de la Societat (els torns dels membres, els préstecs d'obres, etc.) així com les acadèmiques (els discursos, les lectures, etc.) eren repartides entre els membres, els quals hi participaven activament. A més, el fet que deixessin registrada l'activitat per escrit demostra la voluntat de transparència o de certa oficialitat en la manera de fer.

Com hem esmentat a l'Estat de la qüestió, el *Registre* està organitzat en set apartats o divisions, que ara detallem:

1. La divisió preliminar, en què s'inclouen quinze resolucions de la Societat Maonesa per formar una biblioteca («Resolucions per medi de les quals se ha donat principi a la Societat per formar una Biblioteca»).
2. La primera resolució és sobre la «Propietat i contribució comuna», per la qual s'estableix que la biblioteca serà comuna, per a tots els membres de la Societat, i que cada membre ha de fer una contribució econòmica anualment, fins i tot encara que es trobi fora de l'illa.
3. La segona resolució és sobre els «Punts que se han de determinar amb el consentiment unànime de tots los membres», que són l'admissió d'un membre, l'exclusió d'un membre i el canvi d'alguna de les resolucions.
4. La tercera resolució és sobre els «Articles qui demanen més que pluralitat de vots», que són un seguit de temes pels quals s'acordà que es necessitava almenys dos terços dels membres presents a Maó.
5. La quarta resolució són les «Coses qui se han de determinar per pluralitat de vots», que són un seguit de temes pels quals s'acordà que es necessitava la majoria de vots.
6. La cinquena resolució és respecte dels torns: cada membre tenia un número romà assignat i es sortejaven per decidir els torns dels càrrecs, que es canviaven cada sis setmanes.
7. La sisena resolució és sobre els càrrecs (o «empleos», d'acord amb el *Registre*), mitjançant la qual es decideix que hi hagi un seguit de càrrecs necessaris a la Societat, que els membres han d'ocupar sense remuneració: secretari ordinari, secretari extraordinari, bibliotecari ordinari, bibliotecari extraordinari, comissionat, tresorer, etc.
8. La setena resolució és sobre «Drets i obligacions particulars», que són concrets i sobre temes diversos, com l'absència a les trobades, la convocatòria de reunions extraordinàries, etc.
9. La vuitena resolució és quant a «Formes i orde que se deu observar en les assemblees», sobre el lloc de dipòsit dels llibres, l'hora dels préstecs i devolucions, el funcionament dels vots, sobre l'estampa o exlibris de la Societat o sobre el *Registre de la Societat*.

10. La novena resolució és en relació a la «Lectura de la obra periòdica per sobre les notícies públiques» i, la desena, sobre la «Lectura de los llibres».
  11. La resolució número onze és quant a les penes en cas d'absència a les reunions, pèrdua o malbaratament d'un llibre, etc.
  12. La resolució número dotze és sobre «els membres qui se aparten i se admeten», mitjançant la qual s'acorda retornar una part de les contribucions als membres que vulguin apartar-se de la Societat, també en cas que un membre morís, entre d'altres casos.
  13. La resolució número tretze és sobre la dissolució de la Societat, amb la qual es decideix que, en tal cas, s'encantaran tot els béns entre els membres.
  14. La resolució número catorze, que no té títol, és per deixar clar que totes tretze resolucions descrites fins ara són acceptades per tots els membres i que en endavant tenen caràcter de regla.
  15. I a la resolució quinze es fixa el lloc de dipòsit dels llibres i es nomenen els membres i els càrrecs corresponents. Finalment, signen tots els membres a Maó, dia 18 de juny de 1778.
- 
2. La divisió primera, en què s'inclou el llistat dels membres de la institució, «[a]mb los nombres per los quals van successivament designats i el temps de la seua entrada en la Societat i de la sua sortida».
  3. La divisió segona, que incorpora el catàleg de llibres, gasetes i altres documents de la Societat. S'ordenen alfabèticament.
  4. La divisió tercera, en què es recullen unes 180 resolucions i operacions de la institució. És el gruix del *Registre*. Inclou resolucions des de la número 1, de dia 30 d'abril de 1778, a la número 179, de dia 17 de març de 1785. També inclou, al final, el llistat de llibres venuts i el «Compte i repartiment del líquid producte els llibres i efectes de la Societat segons la contribució de cada qual».
  5. La divisió quarta, amb l'ordre dels torns dels llibres entre els membres, l'ordre dels torns de presidència i l'ordre dels torns de lectura de llibres i de gasetes. També

s'afegeix un últim apartat de «Notes per facilitar la intel·ligència de la ordre dels torns».

6. La divisió cinquena, que inclou el llistat de quins membres han agafat llibres o gasetes en préstec i de quins llibres es tracta, mitjançant uns codis d'identificació.

7. I la divisió sisena, amb els títols dels llibres, agafats en préstec i tornats, i el nom de les persones que els agafen en préstec.

Les traduccions llegides a la Societat Maonesa les explicarem amb més detall més endavant. A continuació enumerem els discursos, lectures i discussions que s'hi feren, sobre diversos temes. Els llistem per ordre d'acord amb el *Registre* (hem omès del llistat els discursos de presidència o de gestió de la Societat):

- discussió sobre traducció: «se ha proposat la traducció del verb francès *éclore*, de la paraula *gravure*» (resolució 78 de dia 1 d'octubre de 1779)
- discussió sobre traducció: «La Societat és d'opinió que s'ha d'expressar el verb francès *éclore* amb obrir, nàixer, pisar, ranspuntar &c segons los casos en què se emplea en francès; i que el substantiu francès *gravure* s'ha d'expressar per gravadura» (resolució 80 del 4 d'octubre de 1779)
- discussió sobre llengua: «propostat de examinar si és útil en menorquí el usar de apòstrofes» (resolució 86 de 8 d'octubre de 1779), que es torna a comentar a la resolució 88 de 18 d'octubre i a la 90 de 22 d'octubre. Seguidament, es comenta «se ha proposat de examinar en quins casos se ha d'usar d'apòstrofes en menorquí» (resolució 93 de 25 d'octubre) i es torna a examinar a la resolució 102 de 19 de novembre i a la resolució 107 de 31 de desembre, en què es conclou «que s'ha d'usar a la fi dels articles i dels pronoms terminats amb una vocal, omitint aquella vocal; lo mateix s'ha de fer ab les paraules *ne* i *que*». Així doncs, es discuteix sobre l'ús dels apòstrofs en menorquí a les resolucions 86, 88, 90, 93 i 103 de dia 8, 15, 18, 22 i 25 d'octubre i 31 de desembre de 1778.

- «Discurs relatiu a la Botànica» de Bartomeu Ramis (resolució 125 del 21 de 1779)
- lectura sobre la Filosofia Moral, que es farà cada diumenge (resolució 128 del 28 de febrer de 1779). En aquesta mateixa resolució es diu que «no se farà ja la lliçó de Geografia el diumenge sinó el dijous, i que la lectura dels Principes de la Littérature et des Belles lletres de Mr l'Abbé Batteux se deixarà enterament de vui en avant».
- discurs sobre la Filantropia llegit per David Causse (resolució 131 de 28 de febrer de 1779)
- lectura de «l'Introducció de la Filosofia Moral» (resolució 139 d'11 de març de 1779), tal com s'havia acordat a la resolució 128 del 28 de febrer de 1779. Es repeteix a la resolució 153 de 30 de maig de 1779, a la resolució 156 de 20 de juny de 1779 (en què es detalla que és la 5a lectura)
- «Discurs sobre l'utilitat de les llengües estrangeres» d'Ernst Theophile Koepp (resolució 144 del 8 d'abril de 1779)
- «Discurs sobre Mr. de Voltaire», de Vicenç Caules (resolució 146 de l'11 d'abril de 1779)
- «Discurs sobre lo Origen de Sciències i Arts», a càrrec de Joan Roig (resolució 157 de dia 1 de juliol de 1779)
- «Discurs sobre les males conseqüències dels excessos de les passions», a càrrec d'Antoni Parpal (resolució 161 de 8 d'agost de 1779)
- «Discurs sobre los avantatges de les Lletres», de Constantí Salort (resolució 165 del 19 de setembre de 1779)

### 3.4.1. Els llibres i l'obra periòdica de la Societat Maonesa

Ja hem dit que la creació d'una biblioteca privada era l'objectiu fundacional de la Societat. Aquesta biblioteca estava formada per llibres i obra periòdica. Al llarg del *Registre* podem veure per quines obres s'interessaren i quines arribaren a l'entitat.

Hem analitzat totes les resolucions del *Registre de la Societat Maonesa* i n'hem extret les dades següents. En primer lloc, a continuació anem totes les obres, exceptuant la premsa –la comentem després–, que s'esmenten al llarg de totes les resolucions del *Registre*. Anem tant les obres per les quals demostren interès, és a dir, tant les que demanen o envien a comprar, com les que finalment reben a la Societat, sigui perquè finalment les han comprades o perquè les hi ha regalat algú. Ho presentem per ordre cronològic i reproduint els mateixos verbs o expressions («encarreguen», «arriben», etc.) de les resolucions. Els descrivim breument, un per un, més endavant.<sup>24</sup>

- 30 abril 1778 (resolució 6) encarreguen a Andreu Hernandes comprar de Liorna els llibres següents:
  - Histoire de Charles V, de Robertson, traduït en francès, in 12º, 6 vol.
  - Histoire des Juifs, de Flavius Josephus, in 12º, 5 vol.
  - Histoire des Juifs, de Prideaux, traduït en francès, 6 vol., cartes et figures, 1755
  - Éléments de l'Histoire d'Angleterre, de l'Abbé Millot, in 12º, 3 vol.
  - Éléments de l'Histoire de France, de l'Abbé Richard, 6 vol., 8º, avec cartes
  - Histoire des decouvertes des Européens ou Abrégé de l'Histoire Générale des Voyages, in 12º, 12 vol., avec figures
  - Bibliothèque de Littérature ou Choix des meilleurs morceaux des Ana, 2 vol., in 12º, 1763
  - Vies des anciennes orateurs grecs avec quelques uns de leurs écrits, in 12º, 2 vol.
  - Éloge de la folie, traduït del llatí, d'Erasmus, in 12º, avec figures
  - Opere, de Metastasio
  - Oeuvres, de Gessner, traduïdes en francès

---

<sup>24</sup> Reproduïm els títols tal com apareixen al *Registre*.



- 21 maig 1778 (resolució 14) els arriben de Liorna del Sr. Jean Masy (llibreter per mitjà del comissionat Andreu Hernandes), els llibres següents:
  - Histoire des decouvertes des Européens, traduït de l'anglès de Dr Barrow per Mr Targe – 12 vol. in 12°. Broch.
  - Opere, Pietro Metastasio, 11 vol. in 12°. Broch
  - Oeuvres, Gessner, traduïdes per Mr Huber, 3 vol. in 12<sup>a</sup>
  - Histoire de Charles Quint, traduït de l'anglès, de Robertson, 6 toms in 12°
  - 5 últims toms de l'Histoire Générale de Millot in 12°
  
- 21 maig 1778 (resolució 15) volen encarregar al Sr. Masy de Liorna:
  - els 4 primers toms que manquen de l'Histoire Générale de Millot
  
- 28 maig 1778 (resolució 17) David Causse regala a la Societat:
  - Poesies, de P. du Cerceau
  - Siècle Politique de Louis 14 et pièces de Voltaire, Maupertuis &
  - Cunaeus, De Republica Hebraorum
  - Histoire du Charles 12, de Voltaire
  - Chef d'oeuvre d'un inconnu, de le Dr Chrisostome Matanasius, Broché
  - Les Saisons et Contes
  - Thompson's Seasons
  
- 28 maig 1778 (resolució 18) Joan Ramis regala a la Societat:
  - Harangues d'Éschine et Démosthène, de Clesiphon per l'Abbé Millot
  - Caractères de Théophraste per La Bruyère, 2 toms
  
- 25 juny 1778 (resolució 29) han rebut, mitjançant el comissionat Andreu Hernandes:

- els 4 primers toms de l'*Histoire Générale* de Millot
- 25 juny 1778 (resolució 30) resolen que Joan Ramis escrigui al Sr. Mossy de Marsella per demanar els llibres següents:
  - Principes de Littérature et des Belles Lettres, per Le Batteux, 5 vol. in 12°
  - Histoire du Ciel, per l'Abbé Pluche, 2 vol. av. Fig. in 12°
  - Bibliothèque de Littérature ou Choix des Ana, 2 vol. in 12°, 1763
  - Vie des Orateurs Grecs et quelques uns de leurs écrits, 2 vol. in 12°
  - Anacreon, Sapho, Bion et Moschus, traducció nova in 8°
  - Catulle, Tibulle, Properce et Gallus, in 8°, 2 vol. Latin & Français
  - Histoire de l'Empereur Julien, in 12°, per La Bletterie
  - Cornelius Nepos, Latin & Français, de S. Deterville
  - Entretiens de Phocion, per l'Abbé Mably
  - Histoire des Sarrasins, traduit de l'anglès, de Simon Ockley in 12° 2 vol.
  - Annales de la Bienfaisance in 12°, 3 vol.
- 30 juliol 1778 (resolució 50) acorden que a les assemblees del diumenge se llegirà públicament una part dels llibres següents:
  - un fragment d'Història del Vell i Nous Testament, de Calmet
  - un fragment d'Història General de Millot
  - un fragment de Principis de Literatura, de Mr l'Abbé Batteux
- 2 d'agost de 1778 (resolució 53) encomanen de Liorna, a Mr. Masy:
  - *Le Dictionnaire historiques et géographique universal pour l'intelligence des affaires d'état, des nouvelles publiques*, en 4 toms

- 13 de setembre de 1778 (resolució 61), el Sr. Joseph Collins, jutge advocat i comissionari de revistes, enviat a la Societat per mitjà de David Causse, dona a la Societat:
  - els dos primers plecs de *Principis de les Arts i les Ciències necessaris a una persona de educació*
- 20 de setembre de 1778 (resolució 65) Joan Ramis ha ofert a la Societat alguns llibres que ha rebut:
  - Cornelius Nepos, Vie de Grands Capitaines de la Grèce, in 12º, 1 vol.
  - Dictionnaire des Portraits Historiques Anecdotes & des Hommes Illustres, in 12º, 3 vol.
  - Voyages de Pococke, traduïts de l'anglès, in 12º brochés, 6 vol.
  - Mémoires pous servir à l'Histoire de la Fête des Foux, 4 vol. in qto
- 24 de setembre de 1778 (resolució 70) la Societat ha pres un llibre que Josep Missó havia comprat per p8 plata [peces de huit de plata]:
  - lo Spectacle de la Nature, en 9 toms in 12º
- 5 de novembre (resolució 98) reben de Liorna del Sr. Masy:
  - Histoire des troubadours 3 vol. in 12º
  - Dictionnaire pour l'intelligence des affaires d'état, des Gazettes & ca, 4 vol. in qto
- 10 de novembre (resolució 100) compren a l'encant dels efectes del coronel MacKellar:
  - Annales d'Espagne et de Portugal, 2 toms in qto, per Juan Alvarez de Colmenar
  - Histoire ancienne de Rollin en 13 vol in 12º, enquadernats en 14 volums

- Abrégé chronologique de l'Histoire de France er Mr Henault, 2 vol. i 8VO
  - Historia de la conquista del México por Dn Antonio de Solís, 3 vol. in 12°
  - Commentaires sur la Retraite des dix mille de Xenophont per le Cointe, 2 vol. 12°
  - Traité historiques et Critique de l'opinion per Mr le Gendre Marquis de St Aubin sur Loire, 7 vol. 12°
  - Satires de Perse, llatí i francès, traducció de Monnier, 1 vol. 8VO
  - Satires de Juvenal, llatí i francès, traducció de Dusaulx, 1 vol. 8VO
- 15 de novembre de 1778 (resolució 101) volen comprar:
    - Història de França en 24 toms in 12° per Velly, Vilaret & Garnier
    - Diccioniari dels grans hòmens, en 4 toms in 8VO, per una Societat de Gens de Lettres
- 19 de novembre de 1778 (resolució 102) volen comprar:
    - Història de los Cavallers de Malta per l'Abbé de Vertot, en 5 toms in 12°
    - Abdeker, ou l'Art de conserver la Beauté, en 4 toms, in 16° del Sr Dubrueil
- 20 de novembre de 1778 (resolució 103) han rebut:
    - Histoire des Chevaliers Hospitaliers de St Jean de Jérusalem per Mr l'Abbé de Vertot, 5 toms i 12°
    - Histoire de France depuis l'établissement de la Monarchie jusqu'au Regne de Louis 14, 24 toms in 12°
    - Dictionnaire historique des Grands Hommes par une Société des Gens de Letres, en 4 toms in 8VO
    - Abdeker, ou l'Art de conserver la Beauté en 4 toms in 16°
- 20 de desembre de 1778 (resolució 106) tornen al senyor Collins els plecs que els havia deixat (resolució 61)

- els dos primers plecs de *Principis de les Arts i les Ciències necessaris a una persona de educació*

També deixideixen que no es llegirà més:

- *Principes de Littérature et des Belles Lettres*
- 2 de maig de 1779 (resolució 150) reben de Marsella, per mitjà de David Causse:
  - Sprit des Ana, 2 vol
  - Vie des ancians Orateurs Grecs, 2 vol
  - Bienfaisance Française, 2 vol.
  - Histoire du Ciel, 2 vol.
  - Catulle, Tibulle et fragments de Gallus avec la traduction, 2 vol.
  - Histoire des Sarrasins, traduite de l'Anglais, d'Ockley, 2 vol.
  - Vie de l'Empereur Julien, 1 vol.
  - Principes de Littérature de l'Abbé Bateux, 5 vol

De totes aquestes obres esmentades al llarg de les resolucions del *Registre*, veiem que els membres de la Societat s'interessen —demanaren, enviaren a comprar, etc. (no vol dir que arribessin finalment a la Societat)— per 28 obres; per altra banda, reberen segur —perquè finalment els arriben o perquè els les regalen— 42 obres. Per tant, reberen més obres de les que volien: en total, 14 obres més. Això es deu al fet que eren regals. Per altra banda, si comparem les 28 obres demanades i les 42 rebudes, veiem que la majoria coincideixen: en efecte, gairebé totes les obres per les quals s'interessaren finalment arribaren a la Societat. Tanmateix, veiem que hi ha 7 obres per les quals s'interessaren però que al *Registre* no es deixa constància que arribessin a l'entitat. Són aquestes (en reproduïm els títols com apareixen al *Registre*):

1. Historie des Juifs, de Flavius Josephus, in 12°, 5 vol.
2. Historie des Juifs, de Prideaux, traduït en francès, 6 vol., cartes et figures, 1755
3. Éléments de l'Historie d'Angleterre, de l'Abbé Millot, in 12°, 3 vol.
4. Bibliothèque de Littérature ou Choix des meilleurs morceaux des Ana, 2 vol., in 12°, 1763
5. Éloge de la folie, traduït del llatí, d'Erasmus, in 12°, avec figures
6. Anacreon, Sapho, Bion et Moschus, traducció nova in 8°
7. Entretiens de Phocion, per l'Abbé Mably

Si bé acabem de presentar un buidatge propi de les actes del *Registre*, per altra banda els mateixos membres de la Societat Maonesa confeccionaren i adjuntaren al *Registre* un catàleg de llibres —una espècie d'índex. Tanmateix, el nombre total d'obres no coincideix al cent per cent amb el buidatge que hem presentat més amunt: en aquest índex s'enumeren un total de 41 obres. Per tant, hi ha una obra de menys als 41 títols de l'índex en comparació amb les 42 obres rebudes d'acord amb la nostra anàlisi: hi falta l'obra *Catulle, Tibulle et fragments de Gallus avec la traduction*, 2 vol. També notem una altra diferència als títols de l'índex del *Registre* respecte dels títols esmentats a les resolucions del *Registre*: l'obra de Metastasio es titula *Opere* ('obres' o 'òperes' en italià) a les resolucions, però *Poesie* ('poesia', en francès), a l'índex. Més endavant en donem més detalls.

Finalment, quan el 17 de març de 1785 (resolució 179) es resol dissoldre la Societat i vendre i encantar entre els mateixos membres tots els llibres i efectes, veiem que la xifra en aquells moments sumava 38. Aquell mateix dia es vengueren tots els llibres i efectes següents, que quedaren repartits d'aquesta manera entre els membres:

1. 2 toms *Esprit des Ana, ou nouvelle Bibliothèque* → Joan Roig (I)
2. 6 toms *Voyages de Richard Pococke* → Jaume Uhler (II)
3. 4 toms *Abdeker ou l'Art de conserver la Beauté* → Andreu Hernandes (IV)
4. 2 toms *Histoire du ciel* → Josep Missó (V)
5. 2 toms *Abrégé de l'Histoire de France*. Henault → Joan Ramis (VII)
6. 1 tom *Cunaeus de Republica Hebreorum* → Joan Ramis (VII)

7. 5 toms *Histoire des Chevaliers de St Jean de Jerusalem* → Joan Ramis (VII)
8. 2 toms *D° des Sarrasins* per Oklay → Joan Ramis (VII)
9. 1 tom *Mémoires pour servir à l'Histoire de la Fête des Foux* → Joan Ramis (VII)
10. 11 toms *Poesie* de Metastasio → Joan Ramis (VII)
11. 5 toms *Principes de Littérature* par Batteaux → Joan Ramis (VII)
12. 1 tom *Satires* de Juvenal → Joan Ramis (VII)
13. 1 tom *Satires* de Perse → Joan Ramis (VII)
14. 1 tom *Vie de l'Empereur Julien* par de la Bleterie → Joan Ramis (VII)
15. 1 tom *Annales d'Espagne* par Colmenar → Vicent Caules (VIII)
16. 4 toms *Dictionnaire pour l'intelligence des Affaires d'État* → Vicent Caules (VIII)
17. 2 toms *Historia de la Conquista de México* por de Solís → Vicent Caules (VIII)
18. 9 toms *Spectacle de la Nature* → Vicent Caules (VIII)
19. 2 toms *Caractères* de Theophraste → Joan Roca (X)
20. 1 tom *Chef d'oeuvre d'un Inconnu* → Joan Roca (X)
21. 3 toms *Diccionario des Portraits Historiques* → Joan Roca (X)
22. 5 toms *Histoire des Juifs* par Flavius Joseph → Joan Roca (X)
23. 6 *Histoire de l'Empereur Charles V* → Joan Roca (X)
24. 11 toms *Histoire ancienne* par Rollin → Joan Roca (X)
25. 1 tom *The seasons* by Thomson → Joan Roca (X)
26. 7 toms *Traité Historique & critique de l'opinion* → Joan Roca (X)
27. 3 toms *Éléments d'Histoire general* par Millot → Nicolau Orfila (XI)
28. 1 tom *Histoire de Charles XII* → Nicolau Orfila (XI)
29. 12 toms *Abrégé chronologique des découvertes* → Pere Creus (XII)
30. 2 toms *Bienaisance française* → Pere Creus (XII)
31. 1 tom *Harangues d'Éschine et Démosthène* → Pere Creus (XII)
32. 20 toms *Histoire de France* par Velly &c → Pere Creus (XII)
33. 3 toms *Ouvres* de Gesner → Pere Creus (XII)
34. 1 tom *Poesies du P. duu Cerceau* → Pere Creus (XII)
35. 1 tom *Les Saisons & Contes* → Pere Creus (XII)
36. 1 tom *Siècle Politique de Louis XIV* → Pere Creus (XII)

37. 2 toms *Vies des anciens orateurs grecs* → Pere Creus (XII)
38. 4 toms *Dictionnaire des Grands Hommes* → Bartomeu Ramis (XIII)

Després d'observar aquest repartiment, en primer lloc veiem el següent. Com que sabem que, d'acord amb la nostra anàlisi, en total l'entitat rebé 42 títols durant la vigència i, per contra, el dia de la dissolució s'encantaren només 38 títols, entenem que 5 obres o bé es perderen o bé se les quedà algú i no en quedà constància al *Registre*, entre altres possibilitats. Són els 4 títols següents (els citem tal com apareixen a les resolucions del *Registre*):

1. els 4 primers toms de l'*Histoire Générale de Millot*
2. Cornelius Nepos, *Vie de Grands Capitaines de la Grèce*, in 12°, 1 vol.
3. *Commentaires sur la Retraite des dix mille de Xenophon* per le Cointe, 2 vol. 12°
4. *Catulle, Tibulle et fragments de Gallus avec la traduction*, 2 vol.

En segon lloc, si fem una anàlisi d'aquests 38 títols, veiem que la gran majoria són, en efecte, títols que arribaren amb seguretat a l'entitat. Tanmateix, notem que hi ha dos títols (*Histoire des Juifs* par Flavius Joseph i *Éléments d'Histoire general* par Millot) dels quals només es tenia constància, a les resolucions, que l'entitat s'hi havia interessat, però no es tenia constància que finalment hi haguessin arribat. Al final, doncs, sí que hi arribaren, per bé que no s'explicita al *Registre*.



Taula 5. Resum de les obres de la biblioteca de la Societat Maonesa

TÍTOLS DE LLIBRES PELS QUALS S'INTERESSEN I ENCARREGUEN (BUIDATGE PROPI A PARTIR DEL <i>REGISTRE</i> ) <sup>25</sup>	TÍTOLS DE LLIBRES DELS QUALS DEIXEN CONSTÀNCIA AL <i>REGISTRE</i> QUE ARRIBEN A LA SOCIETAT MAONESA (BUIDATGE PROPI A PARTIR DEL <i>REGISTRE</i> )	DIFERÈNCIES ENTRE EL BUIDATGE PROPI DEL <i>REGISTRE</i> I L'ÍNDIX DE LLIBRES ELABORAT PELS MEMBRES DE LA SOCIETAT MAONESA AL <i>REGISTRE</i>	LLISTAT DE LLIBRES INVENTARIATS EL DIA DE LA DISSOLUCIÓ DE LA SOCIETAT MAONESA D'ACORD AMB EL <i>REGISTRE</i>
<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Histoire de Charles V, de Robertson, traduit en français, in 12°, 6 vol.</li> <li>2. Histoire des Juifs, de Flavius Josephus, in 12°, 5 vol.</li> <li>3. Histoire des Juifs, de Prideaux, traduit en français, 6 vol., cartes et figures, 1755</li> <li>4. Éléments de l'Histoire d'Angleterre, de l'Abbé Millot, in 12°, 3 vol.</li> <li>5. Éléments de l'Histoire de France, de l'Abbé Richard, 6 vol., 8°, avec cartes</li> <li>6. Histoire des decouvertes des Européens ou Abrégé de l'Histoire</li> </ol>	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Histoire des decouvertes des Européens, traduite de l'anglès de Dr Barrow per Mr Targe – 12 vol. in 12°. Broch.</li> <li>2. Opere, Pietro Metastasio, 11 vol. in 12°. Broch</li> <li>3. Ouvres, Gessner, traduïdes per Mr Huber, 3 vol. in 12<sup>a</sup></li> <li>4. Histoire de Charles Quint, traduit de l'anglès, de Robertson, 6 toms in 12°</li> <li>5. 5 últims toms de l'Histoire Générale de Millot in 12° + els 4 primers toms de l'Histoire Générale de Millot</li> <li>6. Poesies, de P. du Cerceau</li> </ol>	<p>*Catulle, Tibulle et fragments de Gallus avec la traduction, 2 vol.</p> <p>*Opere ('obres' o 'òperes' en italià) a les resolucions, però Poesie ('poesia', en francès), a l'índex.</p>	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. 2 toms Esprit des Ana, ou nouvelle Bibliothèque → Joan Roig (I)</li> <li>2. 6 toms Voyages de Richard Pococke → Jaume Uhler (II)</li> <li>3. 4 toms Abdeker ou l'Art de conserver la Beauté → Andreu Hernandes (IV)</li> <li>4. 2 toms Histoire du ciel → Josep Missó (V)</li> <li>5. 2 toms Abrégé de l'Histoire de France.</li> </ol>

<sup>25</sup> Reproduïm els títols tal com apareixen al *Registre*.

<p>Générale des Voyages, in 12°, 12 vol., avec figures</p> <p>7. Bibliothèque de Littérature ou Choix des meilleurs morceaux des Ana, 2 vol., in 12°, 1763</p> <p>8. Vies des anciennes orateurs grecs avec quelques uns de leurs écrits, in 12°, 2 vol.</p> <p>9. Éloge de la folie, traduit del llatí, d'Erasmus, in 12°, avec figures</p> <p>10. Opere, de Metastasio</p> <p>11. Ouvres, de Gessner, traduïdes en francès</p> <p>12. els 4 primers toms que manquen de l'Histoire Générale de Millot</p> <p>13. Principes de Littérature et des Belles Lettres, per Le Batteux, 5 vol. in 12°</p> <p>14. Histoire du Ciel, per l'Abbé Pluche, 2 vol. av. Fig. in 12°</p> <p>15. Bibliothèque de Littérature ou Choix des Ana, 2 vol. in 12°, 1763</p> <p>16. Vie des Orateurs</p>	<p>7. Siècle Politique de Louis 14 et pièces de Voltaire, Maupertuis &amp;</p> <p>8. Cunaeus, De Republica Hebraorum</p> <p>9. Histoire du Charles 12, de Voltaire</p> <p>10. Chef d'oeuvre d'un inconnu, de le Dr Chrisostome Matanasius, Broché</p> <p>11. Les Saisons et Contes</p> <p>12. Thompson's Seasons</p> <p>13. Harangues d'Éschine et Démosthène, de Clesiphon per l'Abbé Millot</p> <p>14. Caractères de Théophraste per La Bruyère, 2 toms</p> <p>15. els dos primers plects de Principis de les Arts i les Ciències necessaris a una persona de educació</p> <p>16. Cornelius Nepos, Vie de Grands Capitaines de la Grèce, in 12°, 1 vol.</p> <p>17. Dictionnaire des Portraits Historiques Anecdotes &amp; des Hommes Illustres, in 12°, 3 vol.</p>		<p>Henault → Joan Ramis (VII)</p> <p>6. 1 tom Cunaeus de Republica Hebreorum → Joan Ramis (VII)</p> <p>7. 5 toms Histoire des Chevaliers de St Jean de Jerusalem → Joan Ramis (VII)</p> <p>8. 2 toms D° des Sarrasins per Oklay → Joan Ramis (VII)</p> <p>9. 1 tom Mémoires pour servir à l'Histoire de la Fête des Foux → Joan Ramis (VII)</p> <p>10. 11 toms Poesie de Metastasio → Joan Ramis (VII)</p> <p>11. 5 toms Principes de Littérature par Batteaux → Joan Ramis (VII)</p> <p>12. 1 tom Satires de Juvenal → Joan Ramis</p>
--	--	--	--

<p>Grecs et quelques uns de leurs écrits, 2 vol. in 12°</p> <p>17. Anacreon, Sapho, Bion et Moschus, traducció nova in 8°</p> <p>18. Catulle, Tibulle, Properce et Gallus, in 8°, 2 vol. Latin &amp; Français</p> <p>19. Histoire de l'Empereur Julien, in 12°, per La Bletterie</p> <p>20. Cornelius Nepos, Latin &amp; Français, de S. Deterville</p> <p>21. Entretien de Phocion, per l'Abbé Mably</p> <p>22. Histoire des Sarrasins, traduit de l'anglès, de Simon Ockley in 12° 2 vol.</p> <p>23. Annales de la Bienfaisance in 12°, 3 vol.</p> <p>24. Le Dictionnaire historiques et géographique universal pour l'intelligence des affaires d'état, des nouvelles publiques, en 4 toms</p> <p>25. Història de França en 24 toms in 12° per Velly, Vilaret &amp;</p>	<p>18. Voyages de Poccoke, traduits de l'anglès, in 12° broches, 6 vol.</p> <p>19. Mémoires pour servir à l'Histoire de la Fête des Foux, 4 vol. in qto</p> <p>20. lo Spectacle de la Nature, en 9 toms in 12°</p> <p>21. Histoire des troubadours 3 vol. in 12°</p> <p>22. Dictionnaire pour l'intelligence des affaires d'état, des Gazettes &amp; ca, 4 vol. in qto</p> <p>23. Annales d'Espagne et de Portugal, 2 toms in qto, per Juan Alvarez de Colmenar</p> <p>24. Histoire ancienne de Rollin en 13 vol in 12°, enquadernats en 14 volums</p> <p>25. Abrégé chronologique de l'Histoire de France per Mr Henault, 2 vol. i 8VO</p> <p>26. Historia de la conquista del México por Dn Antonio de Solís, 3 vol. in 12°</p>		<p>(VII)</p> <p>13. 1 tom Satires de Perse → Joan Ramis (VII)</p> <p>14. 1 tom Vie de l'Empereur Julien par de la Bletterie → Joan Ramis (VII)</p> <p>15. 1 tom Annales d'Espagne par Colmenar → Vicent Caules (VIII)</p> <p>16. 4 toms Dictionnaire pour l'intelligence des Affaires d'État → Vicent Caules (VIII)</p> <p>17. 2 toms Historia de la Conquista de México por de Solís → Vicent Caules (VIII)</p> <p>18. 9 toms Spectacle de la Nature → Vicent Caules (VIII)</p> <p>19. 2 toms Caractères de Theophraste →</p>
--	---	--	--

<p>Garnier</p> <p>26. Diccionari dels grans hòmens, en 4 toms in 8VO, per una Societat de Gens de Lettres</p> <p>27. Història de los Cavallers de Malta per l'Abbé de vertot, en 5 toms in 12°</p> <p>28. Abdeker, ou l'Art de conserver la Beauté, en 4 toms, in 16° del Sr Dubrueil</p>	<p>27. Commentaires sur la Retraite des dix mille de Xenophont per le Cointe, 2 vol. 12°</p> <p>28. Traité historiques et Critique de l'opinion per Mr le Gendre Marquis de St Aubin sur Loire, 7 vol. 12°</p> <p>29. Satires de Perse, llatí i francès, traducció de Monnier, 1 vol. 8VO</p> <p>30. Satires de Juvenal, llatí i francès, traducció de Dusaulx, 1 vol. 8VO</p> <p>31. Histoire des Chevaliers Hospitaliers de St Jean de Jérusalem per Mr l'Abbé de Vertot, 5 toms i 12°</p> <p>32. Histoire de France depuis l'établissement de la Monarchie jusqu'au Regne de Louis 14, 24 toms in 12°</p> <p>33. Dictionnaire historique des Grands Hommes par une Société des Gens de Letres, en 4 toms in 8VO</p> <p>34. Abdeker, ou l'Art de conserver la Beauté</p>		<p>Joan Roca (X)</p> <p>20. 1 tom Chef d'oeuvre d'un Inconnu → Joan Roca (X)</p> <p>21. 3 toms Dicctionnaire des Portraits Historiques → Joan Roca (X)</p> <p>22. 5 toms Histoire des Juifs par Flavius Joseph → Joan Roca (X)</p> <p>23. 6 Histoire de l'Empereur Charles V → Joan Roca (X)</p> <p>24. 11 toms Histoire ancienne par Rollin → Joan Roca (X)</p> <p>25. 1 tom The seasons by Thomson → Joan Roca (X)</p> <p>26. 7 toms Traité Historique &amp; critique de l'opinion → Joan Roca (X)</p> <p>27. 3 toms Éléments d'Histoire general par Millot →</p>
---	--	--	---

	<p>en 4 toms in 16°</p> <p>35. Sprit des Ana, 2 vol</p> <p>36. Vie des ancians Orateurs Grecs, 2 vol</p> <p>37. Bienfaisance Française, 2 vol.</p> <p>38. Histoire du Ciel, 2 vol.</p> <p>39. Catulle, Tibulle et fragments de Gallus avec la traduction, 2 vol.</p> <p>40. Histoire des Sarrasins, traduite de l'Anglais, d'Ockley, 2 vol.</p> <p>41. Vie de l'Empereur Julien, 1 vol.</p> <p>42. Principes de Littérature de l'Abbé Bateux, 5 vol</p>		<p>Nicolau Orfila (XI)</p> <p>28. 1 tom Histoire de Charles XII → Nicolau Orfila (XI)</p> <p>29. 12 toms Abrégé chronologique des découvertes → Pere Creus (XII)</p> <p>30. 2 toms Bienaisance française → Pere Creus (XII)</p> <p>31. 1 tom Harangues d'Éschine et Démosthène → Pere Creus (XII)</p> <p>32. 20 toms Histoire de France par Velly &amp;c → Pere Creus (XII)</p> <p>33. 3 toms Ouvres de Gesner → Pere Creus (XII)</p> <p>34. 1 tom Poesies du P. duu Cerceau → Pere Creus</p>
--	---	--	---

			<p>(XII)</p> <p>35. 1 tom Les Saisons &amp; Contes → Pere Creus (XII)</p> <p>36. 1 tom Siècle Politique de Louis XIV → Pere Creus (XII)</p> <p>37. 2 toms Vies des anciens orateurs grecs → Pere Creus (XII)</p> <p>38. 4 toms Dictionnaire des Grands Hommes → Bartomeu Ramis (XIII)</p>
<p>En total s'interessen — demanaren, enviaren a comprar, etc. (no vol dir que arribessin finalment a la Societat)— per 28 obres. D'aquestes, n'hi ha 7 per les quals s'interessaren però que al Registre no es deixa constància que arribessin a l'entitat. Són aquestes (reproduïm els títols com apareixen al Registre):</p> <p>1. Historie des Juifs, de Flavius Josephus, in</p>	<p>En total reberen segur — perquè finalment els hi arriben o perquè els hi regalen— 42 obres. reberen més obres de les que volien: en total, 14 obres més</p>	<p>A l'índex del Registre s'enumeren un total de 41 obres. Per tant, hi ha una obra de menys als 41 títols de l'índex en comparació amb les 42 obres rebudes d'acord amb la nostra anàlisi: hi falta l'obra Catulle, Tibulle et fragments de Gallus avec la traduction, 2 vol. També notem una altra diferència als títols de l'índex del Registre respecte dels títols esmentats a les</p>	<p>Finalment, quan dia 17 de març de 1785 (resolució 179) es resol dissoldre la Societat i vendre i encantar entre els mateixos membres tots els llibres i efectes, veiem que la xifra en aquells moments sumava 38.</p>

<p>12°, 5 vol.</p> <p>2. Histoire des Juifs, de Prideaux, traduit en français, 6 vol., cartes et figures, 1755</p> <p>3. Éléments de l'Histoire d'Angleterre, de l'Abbé Millot, in 12°, 3 vol.</p> <p>4. Bibliothèque de Littérature ou Choix des meilleurs morceaux des Ana, 2 vol., in 12°, 1763</p> <p>5. Éloge de la folie, traduit del llatí, d'Erasmus, in 12°, avec figures</p> <p>6. Anacreon, Sapho, Bion et Moschus, traducció nova in 8°</p> <p>7. Entretiens de Phocion, per l'Abbé Mably</p>		<p>resoluciones del Registre: l'obra de Metastasio es titula Opere ('obres' o 'òperes' en italià) a les resolucions, però Poesie ('poesia', en francès), a l'índex.</p>	
---	--	---	--

Definitivament, al *Registre de la Societat Maonesa* s'esmenten un total de 48 obres diferents (41 que reberen i 7 per les quals s'interessaren), que descrivim una per una a continuació.

**1. Histoire des decouvertes des Européens, traduite de l'anglès de Dr Barrow per Mr Targe – 12 vol. in 12°. Broch<sup>26</sup>**

És una traducció francesa feta per un tal senyor Targe de l'original anglès de Jean Barrow. El títol complet és *Abrégé chonologique, ou Histoire des decouverttes faites par les Européens dans les diferents parties du monde* i és una edició publicada a París el 1766.

**2. Opere, Pietro Metastasio, 11 vol. in 12°. Broch**

Ja hem dit que a les resolucions del *Registre* l'obra es titula *Opere* ('obres' o 'òperes' en italià), però a l'índex elaborat pels membres de l'entitat, es titula *Poesie* ('poesia', en francès). Com també hem dit, podria tractar-se d'un error a l'hora d'anotar l'obra o bé podria ser una obra diferent. Hem localitzat una obra titulada *Opere del signore Ab. Pietro Metastasio*, tom IV, publicada a Lucca el 1783, basada en una edició de 1780: «Conforme l'Edizione di Parigi del 1780 in quattro Tomi ristretto». Inclou les obres *Galatea* (1722), *L'endimione* (1721), *Gli orti esperidi* (1721), *L'angelica* (1720), entre altres obres, que, en efecte, no són òperes el llibret de les quals és de Metastasio: són, en tot cas, altres obres escèniques.

**3. Ouvres, Gessner, traduïdes per Mr Huber, 3 vol. in 12**

És una obra de Salomon Gessner (Suïssa, 1730 — 1788), poeta, pintor, periodista i editor suís, conegut pels seus poemes pastorals. És autor d'obres com *Dafne* (1754), *Idil·lis* (1756, però primera edició de 1772), *La mort d'Abel* (1758) i *Correspondència amb el seu fill* (1801), totes en alemany. El títol *Ouvres* podria incloure les tres primeres obres. Tanmateix, es tracta d'una traducció al francès feta per Michel Huber, Jacques-Henri Meister i Bruté de Loirelle a París, sense data.

---

<sup>26</sup> Reproduïm els títols tal com apareixen al *Registre*.



#### **4. Historie de Charles Quint, traduit de l'anglès, de Robertson, 6 toms in 12°**

És una obra de William Robertson (Borthwick, 1721 – Edimburg, 1793), un destacat historiador escocès. *Histoire de Charles Quint* és una traducció al francès a partir de l'original anglès, feta per J.B. Suard, Abbè Roger i Letourneur, publicada a París el 1771.

#### **5. 5 últims toms de l'Histoire Générale de Millot in 12° + els 4 primers toms de l'Histoire Générale de Millot**

Es tracta d'una obra original francesa de Claude-François-Xavier Millot (Doubs, 1726 – París, 1785), eclesiàstic i historiador francès. És autor de diverses obres històriques, que llistem tot seguit, d'entre les quals el títol abreujat «Histoire Générale» segurament és *Éléments d'histoire générale ancienne et moderne*, publicada entre 1772 i 1783.

- *Éléments de l'histoire de France, depuis Clovis jusqu'à Louis XV* (1767–1769)
- *Éléments de l'histoire d'Angleterre, depuis son origine sous les Romains, jusqu'au regne de George II* (1769)
- *Éléments d'histoire générale ancienne et moderne* (1772–1783)
- *Histoire littéraire des Troubadours* (1774)
- *Mémoires politiques et militaires pour servir à l'histoire de Louis XIV et de Louis XV* (1777)

#### **6. Poesies, de P. du Cerceau**

És una obra original de Jean-Antoine Du Cerceau (París, 1670 — Véretz ,1730), sacerdot jesuïta, poeta, dramaturg i home de lletres francès. L'obra literària de Cerceau és molt variada: poesia, poesies llatines, drames, comèdies, tragicomèdies, biografies, història, etc. Va compondre diverses obres de teatre per als seus alumnes, en llatí o francès, fou un popular dramaturg. Entre les seves obres trobem:

- *Carmina*, poemes en llatí (1705)
- *Les Incommodités de la grandeur*, drama heroic (1713)
- *Opera. Nova editio, aucta et emendat* (1724)
- *Histoire de la dernière révolution de Perse* (1728)
- *Conjuration de Nicolas Gabrini, dit de Rienzi, tyran de Rome en 1347*, acabada per Pierre Brumoy (1733)
- *Histoire de Thamas Kouli-Kan, Sophi de Perse* (1740-1741)
- *Réflexions sur la poésie françoise: où l'on fait voir en quoi consiste la beauté des vers, et où l'on donne des règles sûres pour réussir à les bien faire ; avec une défense de la poësie, et une apologie pour les sçavans* (1742)
- *Théâtre du P. Du Cerceau à l'usage des collèges*, edició revisada i ampliada amb una nota sobre la vida i l'obra d'aquest autor (1822)
- *Oeuvres de Du Cerceau, contenant son théâtre et ses poésies*, edició amb notes, precedida d'un assaig sobre la vida i els escrits de l'autor (1828)

## 7. **Siècle Politique de Louis 14 et pièces de Voltaire, Maupertuis &**

És una obra original de Voltaire i el títol complet és *Le Siecle Politique De Louis XIV. Ou Lettres Du Vicomte Bolingbroke Sur Ce Sujet. Avec Les Pièces Qui Forment L'Histoire Du Siècle De M. F. De Voltaire, Et De Ses Querelles Avec Mrs. De Maupertuis Et La Beaumelle, Suivies De La Disgrace De Ce Fameux Poete*. Fou publicada a Berlin el 1751 per l'editor De Francheville. Voltaire, en aquesta obra, pretén fer una reflexió no pas històrica sinó filosòfica, intentant, com ell mateix descriu a la primera pàgina, «pintar per a la posteritat, no pas les accions d'un sol home, Lluís XIV, sinó les ments dels homes del segle més il·lustrat». A l'època fou una obra molt coneguda, per bé que avui dia no ho és tant com altres obres de Voltaire. L'objectiu de Voltaire amb aquesta obra és destacar no l'erudició sinó la «il·lustració» d'aquest període. Fou inclòs a l'Índex de Llibres Prohibits, això és, la llista negra de llibres que prohibia l'Església catòlica, pel seu contingut suposadament immoral.

## 8. Cunaeus, De Republica Hebraorum

És una obra original de Petrus Cunaeus, o Peter Van der Kun, el nom complet (Vlissingen, 1586 — Leiden, 1638, localitats dels Països Baixos). Estudià grec i hebreu i després teologia i jurisprudència. S'inicià en estudis rabínics i d'arameu i fou professor de llatí, política i jurisprudència. Cunaeus va comprendre l'Estat Hebreu com una república federal que va tenir directament influència sobre la formació del govern de la República alemanya. El llibre descriu, segons molts erudits, l'antic Regne d'Israel com un model de govern republicà. Va ser molt popular a la seva època. L'original és en llatí i conté textos en hebreu. Fou publicat a Alemanya el 1632. Se'n feren diverses edicions i traduccions.

## 9. Histoire du Charles 12, de Voltaire

És una obra original de Voltaire, en francès, i el títol complet és *Histoire de Charles XII, roi de Suède*. És una obra històrica publicada per primera vegada el gener de 1731, però després la modificà i amplia diverses vegades. La darrera versió data de 1768. El llibre de la Societat Maonesa és una edició de 1773.

## 10. Les Saisons et Contes

Només s'indica el títol, en francès, de l'obra, però no l'autoria. Segurament es tracta d'una traducció francesa de *The Seasons* de James Thomson, títol que al *Registre* documenten tot seguit, publicada juntament amb una altra obra («contes», en francès). En efecte, sabem d'una publicació d'una obra de James Thomson datada del 1775 i titulada «Les saisons et contes orientaux» i subtítol «Avec gravures de Moreau». Jean-Michel Moreau (París, 1741–1814) fou un pintor i gravador francès. Se'l coneix també com Moreau *le Jeune* (el jove), en referència al seu germà gran Louis-Gabriel Moreau o Moreau *l'Aîné* (el gran), pintor paisatgista. Va ser un dels millors il·lustradors del neoclassicisme.

## 11. Thompson's Seasons

Es tracta d'un extens poemari didàctic del poeta i dramaturg escocès James Thomson (Escòcia, 1700 — Londres, 1748). En aquesta obra Thomson descriu en versos lliures cada estació de l'any i les evocacions sentimentals i filosòfiques que li suggereixen. És l'obra més destacada del poeta, per bé que també destaca un extens poema autobiogràfic: *The Castle of Indolence* (1748), obra que traduï i llegí Constantí Salort a la Societat Maonesa dia 31 d'octubre de 1779, com veurem a l'apartat 5.2.4. De *The Seasons* ens n'ha arribat l'exemplar propietat de la Societat Maonesa, conservat al Fons Antic de l'Arxiu Històric de Maó. Sabem que quan el 17 de març de 1785 (resolució 179) es dissol la Societat i els membres encanten els llibres entre ells mateixos, *The Seasons* se'l quedà Joan Roca; d'aquí que el llibre trobat al fons antic porti l'ex-libris de «J. Roca».



Il·lustració 8. Exemplar de *The Seasons*, de Thomson, de la biblioteca de la Societat Maonesa, localitzat al fons antic de l'Arxiu Històric de Maó

## **12. Harangues d'Éschine et Démosthène, de Clesiphon per l'Abbé Millot**

És una obra que recull les arengues –discursos o preàmbuls– dels oradors de l'Antiga Grècia Demòstenes (Upper Paiania, 384 aC – Poros, 322 aC) i Èsquines (Atenes, 389 aC – Samos, 314 aC), traduïda el 1764 del grec al francès per l'Abbé Millot, és a dir, Claude-François-Xavier Millot (Doubs, 1726 – París, 1785), eclesiàstic i historiador francès.

## **13. Caractères de Théophraste per La Bruyère, 2 toms**

És l'obra més famosa del filòsof grec Teofrast ( Eresos, 372 aC – 287 aC) i de la qual s'han conservat més fragments. *Caràcters* descriu els trets psicològics de trenta tipus de persones, d'aquí que s'hagi emprat com a model per a la teoria sobre el personatge. Es tracta de la traducció del grec al francès feta per Jean de La Bruyère (París, 1645 – Versailles, 1696), escriptor i moralista francès.

## **14. els dos primers plecs de Principis de les Arts i les Ciències necessaris a una persona de educació**

És una obra de Joseph Collins, personatge documentat a Menorca entre 1769 i 1780, jutge del tribunal del vicealmirallat de l'illa, comissari de revistes i secretari del tinent-governador James Johnston. Ell mateix deixà l'obra a la Societat Maonesa perquè alguns membres en traduïssin certs plecs. Ho expliquem al punt 5.2.1.

**15. Cornelius Nepos, Vie de Grands Capitaines de la Grèce, in 12°, 1 vol.**

Corneli Nepot (Ostiglia, Itàlia, c. 100 aC — Roma, c. 25 aC) fou un biògraf i historiador romà. La seva obra principal és *De viris illustribus* ('Sobre els homes il·lustres'), que incloïa, en diversos llibrets, biografies de reis estrangers i romans, generals, oradors, filòsofs, historiadors, poetes i gramàtics, dels quals només s'ha conservat *De excellentibus ducibus exterarum gentium* ('Sobre els generals més destacats dels pobles estrangers'), que conté la vida de 21 generals grecs més la d'Aníbal, Amílcar i Datames. L'obra *Vie de Grands Capitaines de la Grèce* és una traducció al francès de l'obra en llatí de Nepos. Es feren nombroses traduccions franceses d'aquesta obra al segle XVIII, com per exemple la de l'abbé Paul el 1781.

**16. Dictionnaire des Portraits Historiques Anecdotes & des Hommes Illustres, in 12°, 3 vol.**

És una obra original francesa, publicada a París el 1768, d'Honoré Lacombe de Prével (1725-1795), jurista francès. Fou publicada a París el 1768 i inclou la biografia d'homes il·lustres, així com fragments històrics anecdòtics.

**17. Voyages de Pococke, traduïts de l'anglès, in 12° broches, 6 vol.**

Richard Pococke (Southampton, 1704 — 1765) fou un prelat (dignatari eclesiàstic amb jurisdicció ordinària) i viatger anglès. Prioritzà viatjar en comptes de predicar a Anglaterra. Per això dugué a terme diversos viatges llargs, especialment per Egipte, i, en aquests, va escriure un diari molt descriptiu de les seves experiències, que publicà en dos volums sota el títol *Description of the East and Some other Countries*. El primer volum està dedicat a Egipte, publicat el 1743; el segon descriu Palestina, el Líban, Síria, Mesopotàmia, Xipre, Creta, Tràcia, Grècia i diverses regions d'Europa occidental, publicat el 1745. Aquesta obra és una traducció de l'anglès al francès d'aquesta obra de viatges.

**18. Mémoires pour servir à l'Histoire de la Fête des Foux, 4 vol. in qto**

Es tracta d'una obra original francesa de Jean-Bénigne Lucotte Du Tilliot (Dijon, 1668 — Nuits, 1750), de qui no es té més informació. L'obra explica la història de la *Fête des Foux* ('festa dels ximples') des del segle XVI fins al XVIII. Aquesta festa era una mascarada organitzada pel clergat a Europa i duta a terme en diverses poblacions del nord de França des de l'època medieval. Era una festivitat plena de sacrilegis i impietats que els clergues, diaques i sacerdots celebraven en algunes esglésies, durant l'ofici diví, des de les festes de Nadal fins a la de Reis i principalment el dia primer de l'any.

**19. lo Spectacle de la Nature, en 9 toms in 12°**

És una obra original francesa d'Antoine Noël Pluche, conegut com l'abbé Pluche (França, 1688 – 1761). És principalment conegut per aquesta obra d'història natural, el títol complet de la qual és *Spectacle de la nature, ou Entretiens sur les particularités de l'Histoire naturelle qui ont paru les plus propres à rendre les jeunes gens curieux et à leur former l'esprit*. Publicada en nou volums entre 1732 i 1750, tingué un èxit immediat i el primer volum es va reeditar dues vegades als sis mesos de la seva publicació. Es feren nombroses traduccions arreu d'Europa. Avui l'*Spectacle de la nature* és considerat un dels llibres més populars del segle XVIII. Tot i que va influir en molts per convertir-se en naturalistes, va ser una obra de divulgació, no de ciència.

**20. Histoire des troubadours 3 vol. in 12°**

És una obra original de Jean-Baptiste de La Curne de Sainte-Palaye, historiador, filòleg i lexicògraf francès (Auxerre, 1697 — París, 1781). El títol complet és *Histoire littéraire des troubadours, contenant leurs vies, les extraits de leurs pièces, et plusieurs particularités sur les mœurs, les usages et l'histoire du douzième et du treizième siècles* i fou publicada el 1774. Com indica el títol, inclou la biografia d'alguns trobadors, fragments de les seves obres i informació sobre els costums i la història dels segles XII i XIII.

**21. Dictionnaire pour l'intelligence des affaires d'état, des Gazettes & ca, 4 vol. in qto**

És una obra original francesa d'autor o diversos autors desconeguts. Sabem que es publicà a França per Jean Rodolphe Imhof & Fils el 1766. Com indica el títol, es tracta d'un diccionari històric i geogràfic, que pretén donar una visió exacta i contemporània del món, tant pels esdeveniments com pels nous descobriments científics i marítics.

**22. Annales d'Espagne et de Portugal, 2 toms in qto, per Juan Alvarez de Colmenar**

És una obra original francesa, d'un autor francès, però publicada sota el pseudònim espanyol Juan Álvarez de Colmenar. El títol original de l'obra és *Les Delices de l'Espagne et de Portugal*, però el 1741 es publicà a Amsterdam una edició d'aquesta obra sota el títol *Annales d'Espagne et de Portugal*. Es considera la primera enciclopèdia visual d'Espanya i Portugal. El seu valor principal recau en les nombroses imatges que conté de ciutats i pobles d'Espanya i Portugal, moltes repetides o versions semblants als gravats d'Espanya que circulaven per Europa a l'època i que van ser durant molts anys l'única visió que es tenia sobre Espanya.

**23. Histoire ancienne de Rollin en 13 vol in 12<sup>o</sup>, enquadernats en 14 volums**

És una obra original de Charles Rollin (París, 1661 — 1741), historiador i pedagog francès, molt popular al segle XVIII. El títol complet és *Histoire ancienne des Égyptiens, des Carthaginois, des Assyriens, des Babyloniens, des Medes et des Perses, des Macedoniens, des Grecs* i fou publicada el 1731 a París. Com indica el títol, narra la història antiga dels egipcis, cartaginesos, assiris, babilonis, medes i perses, macedonis i grecs.



**24. Abrégé chronologique de l'Histoire de France er Mr Henault, 2 vol. i 8VO**

És una obra original de Charles-Jean-François Hénault (1685-1770), historiador i escriptor francès. L'obra presenta un resum cronològic de la història de França. L'exemplar de la Societat Maonesa és aquest: *Nouvel abrégé chonologique de l'Histoire de France jusqu'a la mort de Lous XIV*, publicat a Londres el 1758.

**25. Historia de la conquista del México por Dn Antonio de Solís, 3 vol. in 12º**

És una obra original espanyola, de Antonio de Solís y Rivadeneyra (Alcalá de Henares, 1610 – Madrid, 1686), dramaturg, prosista i poeta del Segle d'Or espanyol emmarcat dins la literatura barroca. *Historia de la conquista de México, población, y progresos de la America Septentrional, conocida por el nombre de Nueva España* és de les obres destacades de l'autor. Fou ublicada per primera vegada el 1684.

**26. Commentaires sur la Retraite des dix mille de Xenophont per le Cointe, 2 vol. 12º**

Obra original francesa de Jean Louis Le Cointe (1721), oficial militar, gentilhome del príncep de Conti, capità de cavalleria d'aquest príncep, membre de l'Acadèmia de Nîmes i també escriptor. L'obra narra un episodi militar succeït a l'Antiga Grècia: la retirada dels deu mil. L'any 401 aC, deu mil mercenaris grecs que lluitaven a les ordres del príncep Cir el Jove van quedar abandonats enmig de l'Imperi persa. Liderats per Xenofont, van emprendre un èpic viatge de tornada a casa. El títol complet de l'obra és *Commentaires sur la Retraite des Dix-Mille de Xenophont, ou Nouveau traité de la guerre, a l'usage des jeunes officiers* i fou publicada a París el 1766.

**27. Traité historique et Critique de l'opinion per Mr le Gendre Marquis de St Aubin sur Loire, 7 vol. 12°**

És una obra original francesa de Gilbert-Charles Le Gendre, marquès de Saint-Aubin, historiador francès (París, 1688 — 1746). L'obra *Traité historique et critique de l'opinion* podria ser, també, *Traité de l'opinion ou Mémoires pour servir à l'histoire de l'esprit humain* (Paris, 1735).

**28. Satires de Perse, llatí i francès, traducció de Monnier, 1 vol. 8VO**

Obra original en llatí d'Aulus Persi Flac (Volterra, 34 – Roma, 62), un dels més grans satírics romans. Va deixar escrites sis sàtires curtes formades per 650 versos hexàmetres, i que no va acabar. Sembla que Persi no tenia intenció de publicar-les, sinó que estaven pensades per a la lectura davant dels seus amics. Hi explica els vicis propis de l'època de Neró sota la perspectiva severament moralista de la filosofia estoica del seu mestre Cornut.

L'exemplar de la Societat Maonesa és una traducció del llatí al francès de l'abbé Le Monnier, publicada el 1771 a París, en prosa, «avec le text latin à coté et des notes».

**29. Satires de Juvenal, llatí i francès, traducció de Dusaulx, 1 vol. 8VO**

Obra original en llatí de Juvenal (Aquino, 60-Roma, 128), poeta romà actiu a finals del segle I i començaments del segle II, autor de setze sàtires. L'exemplar de la Societat Maonesa és una traducció del llatí al francès, amb el text original al costat, feta per J. Dusaulx, publicada a París el 1770.

**30. Histoire des Chevaliers Hospitaliers de St Jean de Jérusalem per Mr l'Abbé de Vertot, 5 toms i 12°**

Obra original francesa de René-Aubert Vertot (Normandia, 1655 – París, 1735), clergue i historiador francès. El títol complet és *Histoire des chevaliers hospitaliers de Saint Jean de Jérusalem, appelez depuis Chevaliers de Rhodes, et aujourd'hui Chevaliers de Malte*. Fou publicada a París el 1726.

**31. Histoire de France depuis l'établissement de la Monarchie jusqu'au Regne de Louis 14, 24 toms in 12°**

Obra original francesa començada per Paul François Velly el 1755, continuada per Claude Villaret de 1760 a 1766 i acabada per Jean-Jacques Garnier (1755-1786). Com es dedueix del títol, narra la història de França des de l'establiment de la monarquia fins al regnat de Lluís XIV.

**32. Dictionnaire historique des Grands Hommes par une Société des Gens de Letres, en 4 toms in 8VO**

No podem identificar amb certesa aquesta obra, però recorda el ja esmentat *Dictionnaire des Portraits Historiques Anecdotes & des Hommes Illustres* d'Honoré Lacombe de Prével (1725-1795), jurista francès. Fins i tot podria relacionar-se amb el títol complet de l'*Encyclopédie* (1751-772), de D'Alembert i Diderot: *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres*.

**33. Abdeker, ou l'Art de conserver la Beauté en 4 toms in 16°**

Obra original francesa d'Antoine Le Camus (1722-1772), periodista francès, la primera edició de la qual data del 1748 a París. Narra la història d'un amor prohibit entre Abdeker, un jove metge vinculat a la cura de les dones del serrall del sultà a Constantinoble, i la bella Fatmé, a la qual mostra mètodes per mantenir la bellesa.

**34. Sprit des Ana, 2 vol**

Podria tractar-se de l'obra *L'esprit des Ana, ou De tout un peu*, de Jacques Grasset de Saint-Sauveur (1757-1810), diplomàtic, escriptor, il·lustrador, gravador i dibuixant. Nascut a Montreal, la seva família va fugir a França quan el Canadà va ser cedit al Regne Unit (1764). Educat a França, a París: hi esdevingué diplomàtic i exercí com a vicecònsol francès a Hongria i cònsol al Caire. L'obra recull, com indica, els continguts següents: «recueil contenant l'élite des bons mots. L'esprit de tous les Ana. Anecdotes galantes et comiques. Aventures plaisantes. Méprises. Jeux de mots. Lazzis. Réparties. Equivoques. Rébus. Quolibets. Naïvetés. Calembourgs. Saillies. Pasquinades. Coq-à-l'âne. Janoterics, etc.». Entrellaça aquests continguts amb «pensaments enginyosos i filosòfics». Tanmateix, només hem trobat una edició datada de 1801.

**35. Vie des anciens Orateurs Grecs, 2 vol.**

Obra de Fendrix de Brequigny, autor i traductor francès del segle XVIII, que feu la biografia de Dió Crisòstom (40-120), orador, escriptor, filòsof i historiador grecoromà, del qual es conserven vuitanta discursos, i hi afegí reflexions sobre la seva eloquència, comentaris sobre els seus escrits i traduccions (del grec antic al francès) d'alguns dels seus discursos. L'obra es titula, completament, *Vies des anciens Orateurs Grecs, avec des Reflexions sur leur eloquence, des Notices de leurs écrits et des Traductions de quelques uns de leurs discours: Dion Chrysostome* i fou publicada el 1752 a París.

**36. Bienfaisance Française, 2 vol.**

Obra original francesa titulada *Bienfaisance Française ou Mémoires pour servir a l'Histoire de ce Siècle*, de Simon Antoine Charles Dagues de Clairfontaine (1726-1797), membre de l'Académie d'Angers et de la Bienfaisance Française ou Mémoires pour servir a l'Histoire de ce Siècle Société d'agriculture de la généralité de Tours. Fou publicada a París el 1778.

**37. Histoire du Ciel, 2 vol.**

Obra original francesa del mateix autor de «lo Spectacle de la Nature», esmentada més amunt, Antoine Noël Pluche, conegut com l'abbé Pluche (França, 1688 – 1761). El nom complet de l'obra és *Histoire du ciel considéré selon les idées des poètes, des philosophes et de Moïse, où l'on fait voir : 1° l'origine du ciel poétique, 2° la méprise des philosophes sur la fabrique du ciel et de la terre, 3° la conformité de l'expérience avec la seule physique de Moïse*. Fou publicada a París el 1739.

**38. Catulle, Tibulle et fragments de Gallus avec la traduction, 2 vol.**

No identifiquem cap obra sota aquest títol, però segurament es tracta d'una compilació de la biografia i alguns fragments, amb la traducció, de Gai Valeri Catul (Verona, c. 84 aC – Roma, c. 54 aC), poeta romà del segle I aC; d'Albi Tibul Gabis (55 aC – Roma, 19 aC), poeta líric llatí, i Gai Corneli Gal (69 aC – 26 aC), general, poeta i orador romà, del segle I aC.

**39. Histoire des Sarrasins, traduite de l'Anglais, d'Ockley, 2 vol.**

Obra originalment anglesa, de Simon Ockley (1678 — 1720), un orientalista britànic. El títol original és *The History of the Saracens* i fou l'obra principal de l'autor. Es publicà en dos volums, 1708–1718, i va gaudir durant molt de temps d'una gran reputació. L'exemplar de la Societat Maonesa és una traducció al francès d'aquesta obra, segurament publicada a París el 1748.

**40. Vie de l'Empereur Julien, 1 vol.**

Obra original francesa de Jean-Philippe-René de La Blérierie (Rennes, 1696 – París, 1772), historiador i orador francès. La seva obra històrica principal és aquesta, *Vie de l'empereur Julien*, sobre l'emperador romà Julià l'Apòstata, escrita el 1735. Es va fer popular a França i es va traduir a l'anglès (1746) i a l'alemany. (1752), però també fou criticada per Voltaire.

**41. Principes de Littérature de l'Abbé Bateux, 5 vol**

Obra original francesa de Charles Batteux (Vouziers, 1713 — París, 1780), clergue, filòsof, retòric i traductor francès especialitzat en estètica. Fou conegut per elaborar una teoria sobre les belles arts, segons la qual l'art consisteix en la imitació fidel de la bellesa de la natura.

L'exemplar de la Societat Maonesa es titula *Principes de la Literature* i fou publicada el 1764 a París. Inclou, al seu torn, altres obres seves, com *Curs de belles lletres* (1761).

**42. Historie des Juifs, de Flavius Josephus, in 12°, 5 vol.**

Obra originalment en grec de Josefus o Josep ben Maties (Roma, c. 37 — c. 100), després conegut com a Tit Flavi Josep, historiador jueu que estudià les relacions entre l'Imperi Romà i el poble i la cultura jueves durant el segle I dC. La història dels jueus es recull en una obra, en grec, titulada *Antiguitats judaiques*. L'exemplar de la Societat Maonesa és la traducció francesa d'aquesta obra, sota el títol *Histoire des Juifs, écrite par Flavius Joseph sous le titre d'Antiquités judaïques, traduite par Arnauld d'Andilly*. Fou publicada a París, el 1667. El traductor, Robert Arnauld d'Andilly (París, 1589 — Abadia de Port-Royal, 1674), conseller d'estat, fou considerat, per l'elegància de la seva llengua, un dels grans poetes, escriptors i traductors del francès al segle XVII.

**43. Historie des Juifs, de Prideaux, traduït en francès, 6 vol., cartes et figures, 1755**

Obra originalment en anglès de Humphrey Prideaux (1648 — 1724), eclesiàstic i orientalista còrnic, originalment titulada *The Old and New Testament connected in the History of the Jews and Neighbouring Nations* (1715–17). L'exemplar de la Societat Maonesa és la traducció francesa d'aquesta obra feta per Moïse du Soul i Jean-Baptiste Brutel de la Rivière i publicada a Amsterdam el 1722 sota el títol *Histoire des Juifs*.

**44. Éléments de l'Historie d'Angleterre, de l'Abbé Millot, in 12°, 3 vol.**

Es tracta d'una obra original francesa de Claude-François-Xavier Millot (Doubs, 1726 — París, 1785), eclesiàstic i historiador francès, mateix autor d'una obra esmentada més amunt: «Histoire Générale» o, concretament, *Éléments d'histoire générale ancienne et moderne*, publicada entre 1772 i 1783. En aquest cas, es tracta de l'obra *Éléments de l'histoire d'Angleterre, depuis son origine sous les Romains, jusqu'au regne de George II*, publicada a París el 1769.

**45. Bibliothèque de Littérature ou Choix des meilleurs morceaux des Ana, 2 vol., in 12°, 1763**

Obra original francesa de Guillaume Grivel (1735 — 1810), escriptor, legislador i educador francès. Fou publicada a Lille el 1765 sota el títol complet *Nouvelle bibliothèque de littérature, d'histoire, etc., ou choix des meilleurs morceaux tirés des Ana*.

**46. Éloge de la folie, traduït del llatí, d'Erasmus, in 12°, avec figures**

Obra original d'Erasmus de Rotterdam, escrita en llatí, datada de 1509. Com és sabut, Erasmus de Rotterdam (Rotterdam, 1466 — Basilea, 1536) fou un filòsof, filòleg i teòleg neerlandès autor d'importantes obres en llatí i el creador del moviment humanista.

L'exemplar de la Societat Maonesa és una traducció del llatí al francès d'aquesta obra. Podria tractar-se de la traducció de M. Gueudeville, publicada el 1761 París, o la traducció de Victor Develay, publicada el 1776.

**47. Anacreon, Sapho, Bion et Moschus, traducció nova in 8°**

Sabem que existeix una obra de 1773 titulada *Anacréon, Sapho, Bion et Moschus, traduction nouvelle en prose, suivie de la Veillée des Fêtes de Vénus*. En desconeixem l'autor i podria tractar-se, de fet, d'una obra col·lectiva. Entenem que almenys deu contenir la biografia i obra del poeta líric grec Anacreont i de la poetessa lírica grega Safo. Desconeixem a què fa referència «Bion et Moschus». També entenem que inclou traduccions d'alguns fragments dels autors antics.



#### 48. Entretiens de Phocion, per l'Abbé Mably

Obra original francesa de Gabriel Bonnot de Mably (Grenoble, 1709 — París, 1785), filòsof francès. Basant-se en la idea de llibertat i igualtat naturals dels homes, criticà les idees sobre el progrés dels seus coetanis il·lustrats i defensà una tornada al comunisme primitiu. Admirava les societats antigues com Esparta i va considerar el virtuós i asceta Foció com a model per a la societat que propugnava. Per això escriví *Entretiens de Phocion: sur le rapport de la morale avec la politique* (1763), que és l'obra de la Societat Maonesa.

Pons i Salord (1991: 23-26) ja han fet una classificació del conjunt d'obres de la Societat Maonesa —agafen de referència els 42 títols de llibres dels quals deixen constància al *Registre* que arriben a la Societat Maonesa. D'entre tots els llibres, la majoria (21 títols) són obres històriques; en segon lloc, trobem les literàries estrictament (16 títols), i, finalment, cinc obres són de ciències i arts, inclosa la filosofia. Per altra banda, hi manquen llibres de teologia i religió, així com de dret i jurisprudència (Pons i Salord, 1991: 23).

Més concretament, d'entre les obres històriques, Pons i Salord (1991: 23-26) identifiquen obres generals, de viatges, diccionaris, obres d'història antiga, sobre la història de França, sobre la història dels jueus, i un apartat divers amb obres sobre Carles V, Carles XII, Mèxic i l'emperador Julien. D'entre les obres de literatura Pons i Salord (1991: 26) distingeixen les obres historiogràfiques i estètiques de les de creació, i dins aquestes distingeixen les traduccions dels clàssics grecolatins dels originals d'autors europeus dels segles XVII i XVIII. Per altra banda, les traduccions franceses d'autors clàssics són una mostra del gust classicista. Finalment, les cinc obres pertanyents a les ciències i arts són, concretament, dues de ciències i natura i tres de filosofia i costums.

A banda d'aquesta classificació molt general de Pons i Salord (1991), aquí hem fet l'anàlisi següent respecte dels 48 títols totals. En primer lloc, vint-i-cinc títols eren obres originals franceses; set eren obres originalment en llatí o grec traduïdes al francès; sis eren obres originalment en anglès traduïdes al francès; una, originalment en alemany traduïda al francès; una altra era l'original en llatí; dues eren originals en anglès; una era l'original en italià, i quatre no les hem pogudes identificar amb seguretat, però segurament o eren en francès o hi estaven traduïdes. Per tant, la gran majoria d'obres eren en francès, originalment o traduccions. Només una era en llatí, dues en anglès, una en espanyol i una altra en italià.

Taula 6. Anàlisi de les 48 obres totals de la Societat Maonesa

	OBRA ORIGINAL FRANCESA	OBRA ORIGINALMENT EN LLATÍ O GREC I TRADUÏDA AL FRANCÈS	OBRA ORIGINALMENT EN ANGLÈS I TRADUÏDA AL FRANCÈS	OBRA ORIGINALMENT EN ALEMANY I TRADUÏDA AL FRANCÈS	OBRA ORIGINAL EN LLATÍ	OBRA ORIGINAL EN ANGLÈS	OBRA ORIGINAL EN ESPANYOL	OBRA ORIGINAL EN ITALIÀ	OBRES NO IDENTIFICADES AMB SEGURETAT
1	<i>Histoire Générale de Millot</i>	<i>Harangues d'Éschine et Démosthène, de Clesiphon per l'Abbé Millot</i>	<i>Histoire des decouvertes des Européens, traduite de l'anglès de Dr Barrow per Mr Targe</i>	<i>Ouvres, Gessner, traduïdes per Mr Huber</i>	<i>Cunaeus, De Republica Hebraorum</i>	<i>Thompson's Seasons</i>	<i>Historia de la conquista del México por Dn Antonio de Solí</i>	<i>Opere, Pietro Metastasio</i>	<i>Dictionnaire historique des Grands Hommes par une Société des Gens de Letres</i>
2	<i>Poesies, de P. du Cerceau</i>	<i>Caractères de Théophraste per La Bruyère,</i>	<i>Historie de Charles Quint, traduit de l'anglès, de Robertson</i>			<i>Principis de les Arts i les Ciències necessaris a una persona de educació</i>			<i>Sprit des Ana</i>
3	<i>Siècle Politique de Louis 14 et pièces de Voltaire</i>	<i>Cornelius Nepos, Vie de Grands Capitaines de la Grèce</i>	<i>Les Saisons et Contes</i>						<i>Catulle, Tibulle et fragments de Gallus avec la traduction</i>
4	<i>Histoire du Charles 12, de Voltaire</i>	<i>Satires de Perse, llatí i francès, traducció de Monnier</i>	<i>Voyages de Pococke, traduits de l'anglès</i>						<i>Anacreon, Sapho, Bion et Moschus, traducció nova</i>
5	<i>Dictionnaire des Portraits Historiques Anecdotes &amp; des Hommes Illustres</i>	<i>Satires de Juvenal, llatí i francès, traducció de Dusaulx</i>	<i>Histoire des Sarrasins, traduite de l'Anglais, d'Ockley</i>						

6	<i>Mémoires pour servir à l'Histoire de la Fête des Foux</i>	<i>Histoire des Juifs, de Flavius Josephus</i>	<i>Histoire des Juifs, de Prideaux, traduit en français</i>						
7	<i>Spectacle de la Nature</i>	<i>Éloge de la folie, traduit del llatí, d'Erasmus</i>							
8	<i>Histoire des troubadours</i>								
9	<i>Dictionnaire pour l'intelligence des affaires d'état, des Gazettes &amp; ca</i>								
10	<i>Annales d'Espagne et de Portugal, per Juan Alvarez de Colmenar</i>								
11	<i>Histoire ancienne de Rollin</i>								
12	<i>Abrégé chronologique de l'Histoire de France er Mr Henault</i>								
13	<i>Commentaires sur la Retraite des dix mille de Xenophont per le Cointe</i>								
14	<i>Traité historique et Critique de l'opinion per Mr le Gendre Marquis de St Aubin sur Loire</i>								
15	<i>Histoire des Chevaliers Hospitaliers de St Jean de Jérusalem per Mr l'Abbé de Vertot</i>								
16	<i>Histoire de France depuis l'établissement de la Monarchie jusqu'au Regne de Louis 14</i>								
17	<i>Abdeker, ou l'Art de conserver la Beauté</i>								
18	<i>Vie des ancians Orateurs Grecs</i>								
19	<i>Bienfaisance Française</i>								

20	<i>Histoire du Ciel</i>								
21	<i>Vie de l'Empereur Julien</i>								
22	<i>Principes de Littérature de l'Abbé Bateux</i>								
23	<i>Éléments de l'Histoire d'Angleterre, de l'Abbé Millot</i>								
24	<i>Bibliothèque de Littérature ou Choix des meilleurs morceaux des Ana</i>								
25	<i>Entretiens de Phocion, per l'Abbé Mably</i>								

Dels 48 títols, de moment només hem pogut localitzar un exemplar original amb el segell de la Societat Maonesa, *The Seasons*, al Fons Antic de l'Arxiu Històric de Maó. Aquesta obra arribà a l'entitat gràcies a David Causse, que la regalà el dia 28 de maig de 1778 (resolució 17). Com hem vist, es tracta d'un extens poemari didàctic del poeta i dramaturg escocès James Thomson A l'apartat 5.2.4 veurem l'obra seva que traduir Constantí Salort a la Societat Maonesa, *The Castle of Indolence* (1748).

De tots els títols també és interessant destacar el que ja assenyalava Salord (1987b: 74) i que hem comprovat: vuit d'aquests títols s'inclouen a l'Índex de Llibres Prohibits. Són aquests:<sup>27</sup>

1. *Histoire de Charles XII*, de Voltaire
2. *Siècle politique de Louis XIX*, de Voltaire, publicat per Francheville (des de 1756)
3. *De Republica Hebreorum*, de Cunaeus
4. *Oeuvres*, de Gesner
5. *Annales d'Espagne et de Portugal*, de Jean Alvarez de Colmenar (es prohibeixen els volums en francès)
6. *Caractères de Theophraste*, de La Bruyère (1756)
7. «Sátiras de varios autores que andan en un volumen», possiblement Marcial, Juvenal i Persi (A la SM trobem les *Sàtires* de Juvenal i les *Sàtires* de Persi)
8. *The Seasons*, de Thomson

Per acabar, si recuperem les vies per les quals arribaven els llibres a Menorca a l'època, descrites al punt 3.2.2, en el cas dels llibres i obra periòdica de la Societat Maonesa, sabem el següent: 20 títols els compraren directament a llibreters; 8 a Jean Masy de Liorna, i 12 a Mossy de Marsella.

A part d'aquests vuit títols, dos textos originals a partir dels quals els membres de la Societat Maonesa feren la traducció també s'inclouen a l'Índex de Llibres Prohibits, com explicarem al capítol 5: són el text original de *Safira*, el text original de la traducció d'unes reflexions de Wieland sobre una anècdota de la *Historia Universal* de Voltaire i el text original de la traducció d'un fragment d'una obra de Young.

A més de les obres esmentades, per altra banda, també formaven part de la biblioteca de la Societat Maonesa diaris i revistes. Les obres periòdiques per les quals s'interessaren foren la *Gasetta de Leiden* i la *Gasetta de Florència*, a les quals resolen abonar-se el 31

---

<sup>27</sup> Els anotem amb les correccions pertinents respecte de l'article de Salord (1987b: 74) després de fer la nostra anàlisi.

d'octubre de 1779 (resolució 171). També sabem que reberen exemplars de la *Gasetta de Màntua* i de *Le courier français en Italie*. D'aquests quatre títols, destaca especialment el primer:

La *Gazette de Leyde* ('Gasetta de Leiden') o *Nouvelles Extraordinaires de Divers Endroits* ('Extraordinàries notícies de diversos llocs') fou publicada en francès a Leiden, als Països Baixos, país que llavors tenia una llibertat de premsa significativa. Fou el diari més important de la premsa internacional europea de finals del segle XVII i tot el segle XVIII. Especialment a finals del segle XVIII, fou un dels principals diaris polítics a Occident. Per exemple, proporcionà una cobertura completa de la Revolució nord-americana i de la Guerra d'Independència dels Estats Units.

A més, encara que no en deixessin constància explícitament, sabem que Joan Soler i Sans degué consultar el número 491 de *The Spectator* per fer la traducció *Safira*, com veurem a l'apartat 5.1.1.

### 3.5. Membres de la Societat Maonesa

El grup il·lustrat menorquí —terme encunyat per Molas (1992)— es pot diferenciar en tres generacions (Salord, 2010: 8), totes tres arrelades sobretot a Maó, però amb influència a tota l'illa. Els membres de la Societat Maonesa pertanyen a la primera generació. A continuació detallem els membres de l'entitat, per bé que en la primera generació també s'hi inclouen figures que no formaven part de la Societat Maonesa, com els metges ciutadellencs Miquel Oleo Quadrado i Joan Cursach i Arguimbau — també botànic—, i Joan Chiesa, pintor de Liorna instal·lat a Menorca a la dècada de 1740.

Descrivim els membres de la Societat Maonesa primer com a col·lectiu i després de forma individual.

Com a grup, la majoria de membres de la Societat Maonesa compartien diverses característiques: la classe social, el lloc de naixement o almenys on van viure, la generació, els vincles familiars en alguns casos i l'educació rebuda, entre d'altres.

En primer lloc, la majoria de membres de la Societat Maonesa pertanyien a la burgesia, cada cop més àmplia al segle XVIII. Les noves idees il·lustrades quallaren entre la burgesia especialment perquè la cultura sortí dels cercles restringits dels segles anteriors —la noblesa i el clergat. Concretament, la gran majoria de membres eren advocats: Joan Roig, Pere i Joan Ramis, Joan Soler, Nicolau Orfila, Pere Creus, Constantí Salort i Ernst Teophile Koepp. També hi havia dos metges: Bartomeu Ramis i Antoni Parpal. Andreu Hernandes era botànic i farmacèutic; Joan Roca, armador i comerciant; David Causse, també comerciant; Vicent Caules, secretari de la Universitat de Maó; Ernst Teophile Koepp i Otton Guillaume de Cronhelm, militars; i, finalment, de Jaume Uhler només en sabem que fou cònsol de Dinamarca. No obstant això, les noves influències culturals també amararen entre el clergat. En aquest sentit, és rellevant el cas del prevere Josep Misso, membre també de la Societat Maonesa.

En segon lloc, aquest nucli burgès i erudit es localitzava a Maó, ciutat burgesa i mercantil, on s'instal·laren principalment els britànics (port de Maó, castell de Sant Felip, etc.). La majoria de membres de la Societat Maonesa eren, en efecte, nascuts a Maó, però no tots, com Nicolau Orfila, de Ferreries, o els membres estrangers: David Causse, francès; Ernst Theophile Koepp, anglès, i Otton Guillaume George de Cronhelm, alemany. Sigui com sigui, l'entitat tenia el local social al centre de Maó i, per bé que al principi només s'anomenava *Societat*, mig any després de la fundació decidiren anomenar-la *Societat Maonesa*.

En tercer lloc, tots els membres de la Societat Maonesa nasqueren entre la segona meitat dels anys quaranta i la primera dels cinquanta —excepte Joan Roig, nascut el 1724. Així, durant la vigència de l'entitat, tots tenien una vintena o trentena d'anys, excepte Joan Roig, que en tenia una cinquantena.

També és rellevant el vincle familiar. Entre els membres de l'entitat hi havia dos grups familiars. Per un costat, els tres germans Ramis (Joan, Pere i Bartomeu) i Nicolau Orfila, casat amb una germana dels Ramis. Per l'altre costat, Joan Soler, Pere Creus i Jaume Uhler eren cunyats, ja que els dos darrers es casaren amb germanes de Soler.

Per acabar, tots els membres de la Societat reberen una bona educació. La típica d'aquesta època entre aquesta classe social era la següent: comptaven amb preceptors privats o assistien a les escoles de gramàtica, on aprenien essencialment el llatí. També existien les escoles conventuals. Després, en cas de cursar estudis universitaris, podien triar entre Teologia, Arts, Medicina i Dret. Podrien preparar-se amb professionals de l'illa, però havien de graduar-se fora de Menorca. Per exemple, molts juristes menorquins anaven a doctorar-se a Avinyó, territori neutral.

Pel que fa al nombre de membres de la Societat Maonesa, varià al llarg dels mesos, concretament entre el 30 d'abril de 1778, dia de la fundació de la societat, i el 18 de març de 1779, dia de l'última inserció d'un membre. D'acord amb una classificació pròpia, basada en l'anàlisi dels membres que signen les resolucions al llarg del *Registre*, podem



diferenciar els membres fundadors (nou membres)<sup>28</sup> i la resta de membres que s'hi van anar afegint (vuit membres més). En cap cas, però, els propis membres no es diferencien d'aquesta manera: no expliciten «membres fundadors», sinó que de forma general deixen escrit que aquell dia les persones signants han fundat la societat. Són els següents:<sup>29</sup>

#### MEMBRES FUNDADORS EL DIA 30 D'ABRIL DE 1778

1. Dr Joan Roig
2. Jaume Uhler
3. David Causse
4. Andreu Hernandes
5. Revd Josep Missó
6. Dr Pere Ramis
7. Dr Joan Ramis
8. Vicent Caules
9. Dr Joan Soler

#### MEMBRES NO FUNDADORS, ADMESOS A LA SOCIETAT MÉS ENDAVANT

10. Joan Roca
11. Nicolau Orfila
12. Pere Creus
13. Bartomeu Ramis
14. Constantí Salort
15. Antoni Parpal
16. Ernst Theophile Koepf
17. Otton Guillaume George de Cronhelm

---

<sup>28</sup> El dia 30 d'abril de 1778 —dia de la fundació de la Societat— eren presents a l'entitat els nou membres esmentats. Tanmateix, un desè membre, Joan Roca, fou acceptat a la institució dia 7 de maig de 1778, només uns dies més tard que els primers membres fundadors. Per tant, si bé no fou estrictament membre fundador (pel fet que no hi era present el 30 d'abril), sí que participà activament en la Societat des del principi. En canvi, la resta de membres, com Nicolau Orfila i Pere Creus en primer lloc, foren acceptats mesos més tard, al juliol de 1778. I la resta de membres no fundadors, encara més endavant: Constantí Salort i Antoni Parpal l'octubre de 1778, i els membres estrangers, al febrer de 1779.

<sup>29</sup> Presentem els membres en l'ordre en què apareixen al *Registre*, que és en l'ordre assignat per sorteig segons la resolució 4 del *Registre de la Societat Maonesa*.

Així doncs, comptem un total de disset membres de la Societat Maonesa. Els nou membres fundadors formaren part de la institució directament, però la resta de membres, que es van afegir més tard, van passar a formar-ne part prèvia aprovació de la resta de membres ja integrants. Això és: per entrar a ser membre de la institució, la resta de membres ja integrants havien d'aprovar-ho unànimement per votació. Com la resta de decisions de l'entitat, aquestes decisions també es deixaren per escrit. Per exemple, per a l'admissió de Pere Creus, hi hagué dues resolucions al *Registre*: «Se ha proposat de admetre el Dr Pere Creus en la Societat» (resolució 43 de dia 23 de juliol) i «Resolt de un consentiment de admetre el Dr Pere Creus per membre de la Societat» (resolució 45 de dia 26 de juliol).

Tots els candidats a ser membres de la institució foren admesos excepte un: Gabriel Mercadal, de qui desconexim la identitat. En tot cas, de totes les persones anomenades «Gabriel Mercadal» que estan recollides a la *Genealogia dels menorquins*, per les dates de naixement i mort, podria tractar-se de Gabriel Mercadal Seguí (Maó, 1757-1808). No sabem el motiu de l'exclusió, només que hi hagué un total de cinc vots en contra, a diferència de les altres votacions, en què tothom estigué d'acord per unanimitat.

A continuació llistem els disset membres totals amb el seu número d'identificació, que decidiren a sorts segons la resolució 4, d'acord amb el *Registre de la Societat Maonesa*.

- I. Joan Roig
- II. Jaume Uhler
- III. David Causse
- IV. Andreu Hernandes
- V. Rt Josep Missó Pre i Vri
- VI. Dr Pere Ramis
- VII. Dr Joan Ramis
- VIII. Vicent Caules
- IX. Joan Soler
- X. Joan Roca
- XI. Dr Nicolau Orfila

- XII. Dr Pere Creus
- XIII. Dr Bartomeu Ramis
- XIV. Dr Constantí Salort
- XV. Dr Antoni Parpal
- XVI. Dr Dn Ernst Theophile Koepf
- XVII. Mr Otton Guillaume George de Cronhelm

Com es pot deduir només amb els noms dels membres, formaren part de l'entitat tant membres menorquins (catorze) com membres estrangers (tres). Aquesta és una classificació recurrent en la bibliografia, però en cap cas els membres de l'entitat es classifiquen o diferencien d'aquesta manera. Segons aquesta classificació, són els següents:<sup>30</sup>

#### MEMBRES MENORQUINS

- 1. Joan Roig
- 2. Andreu Hernandes
- 3. Rt Josep Missó Pre i Vri
- 4. Dr Pere Ramis
- 5. Dr Joan Ramis
- 6. Vicent Caules
- 7. Joan Soler
- 8. Joan Roca
- 9. Dr Nicolau Orfila
- 10. Dr Pere Creus
- 11. Dr Bartomeu Ramis
- 12. Dr Constantí Salort
- 13. Dr Antoni Parpal
- 14. Jaume Uhler<sup>31</sup>

---

<sup>30</sup> Presentem els membres en l'ordre en què apareixen al *Registre*, que és en l'ordre assignat per sorteig segons la resolució 4 del *Registre de la Societat Maonesa*.

<sup>31</sup> Tot i que nascut a Suïssa, en la bibliografia no se'l considera membre estranger.

## MEMBRES ESTRANGERS

1. David Causse (francès)
2. Ernst Theophile Koepp (anglès)
3. Otton Guillaume George de Cronhelm (alemany de naixement, afrancesat per gust i anglès d'adopció)<sup>32</sup>

A continuació presentem detalladament els membres de la Societat Maonesa, tot seguint l'ordre del seu número d'identificació. Vegeu l'annex 5 per saber, detalladament, les obres que cadascun dels membres va agafar en préstec a la Societat Maonesa.

---

<sup>32</sup> Canvia de nom en tres ocasions: neix a Alemanya com a Wilhelm Georg Otto von Cronhelm; per gust, es posa el nom en francès: Otton Guillaume George de Cronhelm; finalment, establert a Anglaterra, fa caure el seu prellinatge *von*: William Cronhelm (Gomila, 2021: 199-201).

## I. Joan Roig

Joan Roig Cardona nasqué a Maó dia 8 d'agost de 1724. Fill de Mateu Roig Oliver, nascut a Palma, i de Catalina Cardona Vidal, nascuda a Maó, fou el més jove de de set germans, tres homes (ell inclòs) i quatre dones. Els Roig eren una «família mallorquina establerta a Menorca i benemèrita de l'Església i de les lletres», d'acord amb Martí (1990, vol. II: 33). El pare de Joan Roig, Mateu Roig, de la parròquia de Santa Eulàlia de Ciutat de Mallorca, era un negociant que s'establí a Maó, on es casà amb una maonesa, mare de Joan Roig.

D'acord amb la partida L68, del llibre de batejos de Maó número 19, a la pàgina 1448v (Arxiu Diocesà de Menorca), Joan Roig fou batejat a Maó el dia 11 d'agost pel rector («pàrroco») Juan Abadies. El batejaren amb el nom complet de Joan Agustí Martí Magí Josep Just Roig i els padrins foren Martí Pons i Juana Calafat.

Es doctorà en Drets i fou assessor del bisbe de Mallorca. A l'edat de vint-i-quatre anys, l'11 de setembre de 1748, es casà amb Caterina Reixarch Frontí i junts tingueren set fills: cinc homes i dues dones. Un d'aquests fills fou Antoni Roig i Reixarch (1750 – 1808), que arribà a ser rector de la parròquia de Sant Bartomeu de Ferreries (1774 – 1790), des d'on escriví el 1778 i el 1788 al seu amic Joan Ramis, en dues cartes conservades al Fons Mir, fins ara desconegudes. Antoni Roig devia coincidir amb Joan Ramis a Palma, on es va doctorar en Filosofia per la Universitat Literària de Mallorca el 1767 —Ramis hi començà a estudiar el 1762, com veurem més endavant— o bé a Avinyó, on es doctorà després en Teologia i ambdós Drets —igual que Joan Ramis. Per a la correspondència d'Antoni Roig amb Joan Ramis, vegeu l'annex 9.

Tornant al pare, Joan Roig, fou membre fundador de la Societat Maonesa. De fet, com hem dit més amunt, fou el membre més avançat d'edat, ja que la resta de membres nasqueren a la dècada de 1745-1755 aproximadament. Així, el 1778 —any de fundació de la institució—, Joan Roig tenia cinquanta-quatre anys, a diferència de la resta de membres, que en tenien una vintena o una trentena. Per tant, els treia uns vint anys de diferència.

Participà activament a la Societat des de bon principi: el 30 d'abril de 1778, el dia de la fundació de l'entitat, fou nomenat president per sorteig (resolució 4). També fou president el 2 de desembre de 1779. Com hem esmentat, la presidència de l'entitat i els altres càrrecs s'establien per torns.

També sabem, gràcies a les dades del *Registre de la Societat Maonesa*, que era una persona llegidora o que almenys agafà en préstec nombrosos llibres de l'entitat: 55 en total. D'entre aquests, s'interessà per llibres principalment d'història. Per exemple, agafà en préstec 12 toms de l'obra *Abrégé chronologique ou Histoire des découvertes des Européens*, de Jean Barrow; 9 toms dels *Éléments d'Histoire Générale*, de Millot, i 4 toms de la *Histoire des juifs*, de Flavius Joseph, entre moltes més obres històriques, com la *Histoire de Charles XII*, de Voltaire o la *Histoire des Troubadours*. D'obres literàries, molt menys nombroses, agafà en préstec *Poesies*, de P. du Cerceau, i *Les Saisons et Contes*, de Saint-Lambert. A més a més, a la Societat feu el «Discurs sobre lo Origen de Sciències i Arts» (resolució 157 de dia 1 de juliol de 1779).

Morí a Maó el 1790, a l'edat de seixanta-sis anys, només cinc anys després de la dissolució de la Societat Maonesa.



Il·lustració 9. Retrat del fill de Joan Roig Cardona, Antoni Roig Reixarch (1750-1808)

## II. Jaume Uhler

Jaume Uhler Maurin nasqué a Suïssa el 1745. De fet, «Uhler» és un cognom suís, d'acord amb Martí (1990, vol. II: 46). Fou fill únic de Jaume Uhler de Senegal Sauter i de Caterina Maurin, tots dos de nacionalitat desconeguda però segurament també suïssos i casats a Suïssa l'any 1740. Si bé té el cognom suís i és de pares estrangers, a la bibliografia no se'l considera membre estranger. Davant això, podem pensar que era de pares estrangers però que ja nasqué a Menorca o que nasqué a Suïssa i de petit anà a viure a Menorca. Una observació que ho corroboraria és el fet que no se'n va de l'illa un cop Menorca és espanyola el 1782, a diferència de Causse, Koepp i De Cronhelm. Es pot comprovar consultant l'última resolució del *Registre*, la 179, del dia 17 de març de 1785, en què Jaume Uhler signa la dissolució, però els estrangers Causse, Koepp i Cronhelm, no.

Jaume Uhler Maurin es casà el 29 de desembre de 1777, a l'edat de trenta-dos anys, amb Antònia Soler i Sans. La seva dona era germana de Joan Soler i Sans, també membre de la Societat Maonesa. Jaume Uhler i Antonia Soler tingueren deu fills: quatre dones i sis homes.

No tenim dades explícites pel que fa a la seva formació acadèmica; tampoc pel que fa a les llengües que sabia. En tot cas, si nasqué a Suïssa o era de pares suïssos potser sabia francès i alemany, a més d'anglès i català. També sabem que fou cònsol de Dinamarca, un càrrec important, per bé que no en tenim més informació.

Participà activament a la Societat Maonesa, de la qual fou membre fundador. Fou president d'assemblea des de bon principi, des de dia 25 de juny de 1778 (resolució 31) fins al 30 de juliol de 1778 (resolució 52). També sabem, gràcies a les dades del *Registre*, que agafà en préstec nombrosos llibres de l'entitat: 59 en total. D'entre aquests, s'interessà per llibres només d'història. Per exemple, agafà en préstec 24 toms de la *Histoire de France*, de M. l'Abbé Villy, Villaret i Garnier; 12 toms de l'obra *Abrégé chronologique ou Histoire des découvertes des Européens*, de Jean Barrow; 9 toms dels *Éléments d'Histoire Générale*, de Millot, i 6 toms de la *Histoire de*

*l'Empereur Charles Quint*, de Robertson, entre molts altres. No tenim constància que agafés en préstec cap obra literària. En tot cas, l'únic llibre que agafà en préstec que no és estrictament sobre història és *Voyages* de Richard Pococke.

Morí el 21 de juny de 1803, a Maó, a l'edat de cinquanta-vuit anys.



### III. David Causse

David Causse nasqué a Nîmes, França, el 1748. No tenim gaires dades genealògiques segurament pel fet que era estranger, excepte les que ha resolt Patiño (2011). D'acord amb Patiño (2011: 3), gràcies a les dades que es dedueixen de la tomba on està enterrat Causse, a l'antic cementiri anglès no catòlic de Liorna, sabem que el seu pare era Pierre Causse (1711-1782) i que tenia almenys una germana, Madeleine Causse, morta el 1790.

No tenim informació sobre la formació acadèmica de Causse, però sabem que era una persona il·lustrada, com la resta de membres de la Societat Maonesa. Deduïm que, a més de la llengua francesa —la seva llengua materna—, devia conèixer com a mínim la catalana —la llengua en què escriví les traduccions que feu a la Societat Maonesa— i també l'anglesa —llengua de la qual traduï el primer plec de *Principis de les arts i les ciències necessaris a una persona d'educació* de Joseph Collins i també llengua del govern anglès en el moment en què Causse vivia a Menorca, durant la segona part de la dominació britànica de Menorca (1763-1782).

Quant al seu ofici principal, la inscripció a la tomba indica que Causse era comerciant. Per tant, s'interessà pels negocis i segurament en devia tenir coneixements. Pel que fa a l'ofici de comerciant, l'historiador Murillo ja ho esmentava el 1993 (111-126), juntament amb altres dades de Causse, com la seva amistat amb Joan Roca:

Tenia una ferma amistat amb el capità Joan Roca, el qual, en el seu testament (08.07.1819) es fa càrrec d'un deute d'en Causse (el nomena com a Sr. Causa) per valor de 440 peces de vuit, amb l'advocat Gabriel Seguí i Valls i amb Mr. Samuel Gordon, anglès absent; es tractava d'un residu de negocis per valor de 1000 peces de vuit sobre un o més corsaris. Diu que Causse morí el 1810, no diu on, i que el 20 d'agost de 1800 havia signat el reconeixement del deute.

El capellà alemany Lindenmann (1786: 324 i 325) també esmenta el seu ofici de comerciant, entre altres dades, com la seva condició de refugiat i l'amistat que els unia:

[...] Sr. Cause un refugiat francès i un dels meus millors amics a Menorca. Ultra aquests, el Sr. Ramis és un gran amic meu, [...]. Així mateix aquests dos homes m'han fet arribar les dades i les fonts més interessants pel que fa referència al comerç menorquí en aquests llibre. Per això en veig obligat a manifestar-los el meu agraïment etern de part de tots els lectors alemanys.

Al Fons Mir (FM 2.5) hem localitzat dues cartes fins ara desconegudes entre David Causse i Joan Ramis, que confirmen aquesta amistat. També permeten veure la llengua en què es comunicaven: David Causse escrivia en francès a Joan Ramis. A la primera carta, del 1783, escrita des de Liorna, Causse informa Ramis del viatge que fa per la Toscana i també li demana que faci arribar una carta al Sr. Roca (Joan Roca, vegeu més avall). D'altra banda, aquesta carta és una mostra de l'interès per la ciència dels membres de la Societat Maonesa, atès que Causse explica amb detall a Ramis tot el que sap sobre un nou telescopi que s'ha inventat a Londres. En transcrivim un fragment:

J'ai fait ici la connaissance de quelques gens de lettres, et par leur canal je suis assuré de l'invention d'un nouveau telescope à Londres, construit à peu pres sur les principes de celui de Newton, qui aggrandit les objets au point de leur faire [*mot il·legible*] donner dix mille fois leur volume ou leur grandeur naturelle. Son unique défaut c'est qu'il [*mot il·legible*] les vapeurs qui remplissent l'air si visibles qu'elles empechent de discerner bien clairement un objet éloigné.

A la segona carta, datada el 1791 des de Marsella, Causse dona el condol a Ramis per la mort de la seva esposa, en un to que deixa entreveure el grau d'amistat entre tots dos:

M. Jean Roca, notre ami commun, m'a fait part de la mort de votre digne épouse. Si c'est dans l'adversité que l'amitié se déploie, permettez moi de ne pas garder le silence dans cette triste conjuncture. Je partage votre douleur, mon cher, mon respectable ami, je la sens d'autant plus que j'ai perdu aussi des personnes infiniment chères, que j'aimais comme moi-même. S'il est vrai, hélas! que la pitié d'un ami qui nous chérit et nous estime produise quelque consolation dans la douleur, jouissez en mon cher ami, car je vous aime, je vous estime, je vous plains du fond de mon coeur.

Totes dues cartes estan recollides a l'annex 6.

Sobre la condició de refugiat de Causse, Patiño (2011: 4) comenta el següent:

La condició de refugiat que li atribueix Lindenmann i el seu naixement a Nimes, ciutat francesa bastió del protestantisme durant el segle XVIII, així com el fet de no trobar-se present en el moment de la dissolució de la Societat i que fos enterrat en un cementiri no catòlic ens fa pensar que possiblement Causse no fos de confessió catòlica, la qual cosa el va obligar a marxar de Menorca amb l'adveniment de les tropes francoespanyoles.

Concorden amb la hipòtesi de Patiño la data i el lloc de les dues cartes de Causse a Ramis, l'una escrita des de Liorna el 1783 i l'altra des de Marsella el 1791, ambdues durant el període de dominació espanyola (1782-1798).

Quant a l'activitat de Causse dins la Societat Maonesa, les dades del *Registre* demostren que fou molt actiu. Per un costat, quant a la seva participació i gestió a l'entitat, sabem que assistí a cinquanta sessions; regalà set llibres a la Societat el 28 de maig de 1778 (resolució 17); fou l'encarregat d'anar a buscar i pagar el segell de l'entitat, que posteriorment se li reemborsà (resolució 23); fou l'intermediari pel qual la Societat rebé vuit llibres de Marsella el 2 de maig de 1779 (resolució 150) i també fou president d'assemblea entre el 30 de juliol (resolució 52) i el 30 d'agost de 1778, així com el 18 de novembre de 1779 i el 26 i el 30 de desembre de 1779 i el 6 de gener de 1780.

Per l'altre costat, quant a la seva creació literària dins l'entitat, sabem que fou l'autor d'una de les set traduccions de la Societat Maonesa, conservada, *Píram i Tisbe*; va transcriure el text de *Safira* per a la publicació de Lindemann; participà en la traducció, juntament amb Pere Ramis i Pere Creus, dels tres primers plecs de *Principis de les arts i les ciències necessaris a una persona d'educació* de Joseph Collins, avui no localitzada (resolucions 61, 62 i 95), i feu un discurs sobre la filantropia, llegit el 28 de febrer de 1779 (resolució 131).

També agafà en préstec diversos llibres de l'entitat, 36 en total, sobretot d'història. Per exemple, agafà en préstec 12 toms de l'obra *Abrégé chronologique ou Histoire des découvertes des Européens*, de Jean Barrow; 9 toms dels *Éléments d'Histoire Générale*, de Millot; dos toms (el 5 i el 6) de la *Histoire de l'Empereur Charles Quint*; dos toms (1

i 2) de la *Histoire des Troubadours*, entre d'altres. D'obres literàries agafà en préstec només *Satires* de Juvenal i *Satires* de Perse.

David Causse morí el 1810 a l'edat de seixanta-dos anys, molt probablement a Liorna, on està enterrat.

#### IV. Andreu Hernandes

Andreu Hernández Basilis nasqué a Maó el 1744. Fou fill únic de Martí Hernández Enrich i de Maria Basilis Carreras, tots dos menorquins i «distinguidos por su cristiandad, y la honradez de sus familias» (Ramis, 1817 [1989]: 102).

El 3 d'abril de 1769, a l'edat de vint-i-cinc anys, es casà amb Magdalena Mercadal Pons, amb qui tingué un sol fill: Rafel Hernández Mercadal. Estudià gramàtica llatina, però la seva passió fou la botànica i la farmàcia, en què destacà notòriament.

Andreu Hernández fou un dels primers naturalistes a Menorca de les darreres dècades del segle XVIII (Vidal, 2008: 51-55). Resumidament, fou apotecari i botànic. Per això, es formà acadèmicament, com relatem a continuació.

Abans de dedicar-se a l'apotecaria i la botànica, fou membre fundador de la Societat Maonesa, en la qual participà activament des de bon principi. Per exemple, el 30 d'abril de 1778 mateix, se li encarregà comprar diversos llibres de Liorna (resolució 6), així com demanar el preu i les condicions per rebre també de Liorna la *Gasete de Leyde*. Això vol dir que tenia el càrrec de comissionat, tal com es comprova amb la resolució 29 del 25 de juny. Fou també president d'assemblea entre el dia 13 de setembre de 1778 i el 14 de setembre de 1778.

Pel que deduïm gràcies a la informació del *Registre*, Andreu Hernández agafà poques obres en préstec en comparació amb la majoria de companys seus. Només n'agafà cinc: quatre toms de la *Histoire des juifs* (toms 1-4), de Flavius Joseph, i el *Dictionnaire de Portraits Historiques, anecdotes et Traits remarquables des Hommes Illustres* (tom 2).

Un cop passats els anys d'esplendor de la Societat Maonesa (1778 i 1779), l'any 1782, sent Menorca espanyola, Andreu Hernández s'examinà a Madrid davant l'Audiència de Farmacia del Tribunal del Real Protomedicato i obtingué el títol d'apotecari. Un any més tard, el 1783, fou escollit per formar part del primer grup de corresponsals del Real Jardín Botánico de Madrid, que havien de col·laborar en l'elaboració d'una *Flora*

*espanyola*, en la qual es recollissin les característiques de les plantes de tot el territori espanyol. Concretament, en aquesta tasca, Andreu Hernández treballà amb Antoni Palau, segon catedràtic del Real Jardín Botánico. Seguidament, el 1784, Andreu Hernández fou admès com a membre del Real Colegio de Boticarios de Madrid i, cinc anys més tard, fou nomenat examinador de Farmacia del Protomedicato maonès, una institució de Maó, creada en època anglesa, per controlar les professions sanitàries. Més endavant, el 1816, fou nomenat subdelegat de Farmacia a Menorca, la primera persona que ocupava aquest càrrec a l'illa.

També se sap que creà a Maó un petit jardí botànic i, a partir de les seves herboritzacions, escriví *Flora menorquina*, obra que romangué inèdita fins que es publicà pòstumament (1886), amb les ampliacions del seu fill. També s'interessà per la química i deixà inèdit el treball *Discurso de los espíritus ácidos minerales dulcificados*. De la seva producció només es conserva un sol treball manuscrit, que escriví amb el seu fill, titulat *Reflexiones sobre la posibilidad de construir Fábricas de Nitro en la Isla de Menorca*.

Andreu Hernández Basilis morí a Maó el 24 d'abril de 1817 a l'edat de setanta-tres anys. Joan Ramis i Ramis l'inclogué com a «varon il·lustre» a Ramis (1817 [1989]: 102 i 103).

## V. Rt Josep Missó Pre i Vri

El clergue Josep Missó fou prevere i vicari de la Parròquia de Santa Maria de Maó. No en sabem la data de naixement, però Pons i Salord (1991: 21) dedueixen que nasqué entre 1745 i 1755, com la resta de membres de la Societat Maonesa (a excepció de Joan Roig) i també pel fet que fos vicari de la parròquia de Santa Maria de Maó ja des de 1764 (i fins al 1784).

Era l'únic membre de la Societat Maonesa que era prevere i vicari, és a dir, que es dedicava a la religió. La resta ja hem dit que eren advocats, metges, entre d'altres professions. Per bé que no en tenim dades acadèmiques, podria haver estudiat Teologia, una de les branques universitàries que s'oferien a l'època.

Fou membre fundador de la Societat Maonesa. Quant a la seva activitat, fou president d'assemblea des del 6 de setembre de 1778 fins al 10 de setembre de 1778 i després entre el 20 de setembre de 1778 i el 29 de novembre de 1778 (excepte el 21 de novembre, que el substituï Joan Ramis). El dia 20 de setembre de 1778 se li encomanà comprar cinc mapes grans, un mapamundi i les quatre parts del món (resolució 67).

Sabem que agafà en préstec 15 obres de la institució: cinc toms de la *Histoire des juifs*, de Flavius Joseph; sis toms de *Spectacle de la Nature*, d'Antoine Pluche —llibre que aportà ell mateix a la Societat—; *Memoires pour servir à l'Histoire de la fête des foux*, de Du Tilliot; dos toms de *Histoire du Ciel*, també d'Antoine Pluche,. Entenem que s'interessà tant per les obres d'Antoine Pluche precisament perquè Pluche també era sacerdot.

Tampoc sabem la data i lloc de la seva mort, però intuïm que fou pels volts de 1809, ja que sabem que el 29 d'abril de 1809 la Universitat de Maó reclamava del bisbe la provisió del benefici eclesiàstic que romania vacant per defunció del vicari Missó (Murillo, 1993: 123).

## VI. Dr Pere Ramis

Pere Ramis i Ramis nasqué a Maó el 24 d'agost de 1748. Fill de Bartomeu Ramis Serra —nascut a Inca, Mallorca— i de Catalina Ramis Calafat —nascuda a Maó—, fou el segon d'onze germans: set homes i quatre dones.

D'acord amb la partida L87, del llibre de batejos de Maó número 12, a la pàgina 168 (Arxiu Diocesà de Menorca), Pere Ramis fou batejat dos dies després d'haver nascut, dia 26, pel prevere Pere Federich. El batejaren amb el nom complet de Pere Juan Bartholomeu Antoni Cayetano Ignaci Ramis i foren padrins Antoni Portella i Magdalena Ramis.

Els Ramis eren una «família procedent de Mallorca, notable pels seus fills, altament benemèrits de la cultura menorquina» (Martí, 1990, vol. II: 31). Eren una família benestant de la burgesia maonesa. Dels germans, destacà especialment el primogènit, Joan Ramis, però també ell, Pere Ramis, el segon, juntament amb el tercer, Bartomeu Ramis. Els tres primers fills de la família —Joan, Pere i Bartomeu— foren membres de la Societat Maonesa.

Pere Ramis es casà el 9 de setembre de 1793, a l'edat de quaranta-cinc anys, amb Bàrbara Rosselló Morera. Junts tingueren una sola filla: Catalina Ramis Rosselló.

Pere Ramis fou una persona erudita: jurista, humanista, filòleg i traductor. Quant a la seva formació acadèmica, es doctorà en Dret a Avinyó. Exercí d'advocat i també fou assessor del tribunal del crim i del tribunal del Vicealmirallat anglès a Menorca (1798-1802). A més a més, però, com que era poliglòt (dominava el llatí i el grec, l'hebreu, l'àrab, l'anglès, el francès, l'italià i l'alemany), fou traductor i intèrpret. De traduccions, com hem vist al capítol 2 (apartat 2.4), en feu dues de jurades i diverses de literàries: la *Traducció del discurs que feu l'Almirant Byng a l'hora de la mort, extret de la Història d'Anglaterra de Lord Lyaletton*, presentada a la Societat Maonesa el 1778; nombroses traduccions de Molière; la traducció del procés contra James Murray (1782) i la



traducció de *Los pletetjadors* (1783) de Racine. Com a intèrpret, fou nomenat intèrpret de Carles III a Menorca.

A la Societat Maonesa en fou membre fundador. Fou nomenat president d'assemblea el 3 de desembre de 1778 (resolució 104), però sembla que només complí com a president el dia 13 i el dia 17 de desembre de 1778, ja que apareix de president el seu germà Joan Ramis els dies 6, 10, 20, 27 i 31 de desembre de 1778 i en endavant (7, 11 18 i 21 de febrer de 1779).

A més de la *Traducció del discurs que feu l'Almirant Byng a l'hora de la mort*, presentada a la Societat, no conservada, també participà en la traducció, juntament amb Pere Creus i David Causse, dels tres primers plecs de *Principis de les arts i les ciències necessaris a una persona d'educació* de Joseph Collins, avui perduda (resolucions 61, 62 i 95). També sabem que agafà en préstec només sis llibres de la institució: *Abrégé chronologique ou Histoire des découvertes des Européens*, de Jean Barrow (toms 1, 6, 9, 10 i 11) i *Les Caractères de Théophraste*, de La Bruyère.

Pere Ramis morí a Maó el 1816 a l'edat de seixanta-vuit anys.

## VII. Dr Joan Ramis

Joan Ramis i Ramis nasqué a Maó el 26 d'abril de 1746. Fill de Bartomeu Ramis Serra —nascut a Inca, Mallorca— i de Catalina Ramis Calafat —nascuda a Maó—, fou el primer d'onze germans: set homes i quatre dones. D'acord amb la partida L34, del llibre de batejos de Maó número 13, a la pàgina 104v (Arxiu Diocesà de Menorca), Joan Ramis fou batejat l'endemà de néixer, el dia 27, pel prevere Gabriel Roig. El batejaren amb el nom complet de Juan Pere Bartholomeu Matheu Gabriel Cayetano Cleto Marcellino Bonaventura Ramis i foren padrins Matheu Roig i Juana Anna Prats.

Com ja hem vist en l'apartat anterior, sobre Pere Ramis, els Ramis eren una família benestant de la burgesia maonesa. Els tres primers fills, Joan, Pere i Bartomeu, destacaren en l'àmbit cultural i tot tres foren membres de la Societat Maonesa.

Joan Ramis fou un erudit: jurista, historiador, geògraf i poeta. Rebé una sòlida educació, igual que la resta de germans. Primer, des de petit, el seu pare, que era advocat, l'instruí en algunes matèries, així com en algunes llengües. Després, l'any 1762, quan tenia setze anys, partí a Palma a estudiar retòrica i filosofia a la Universitat Literària de Mallorca. Ho feu amb la protecció del bisbe Llorenç Despuig i el mestratge del franciscà Llorenç Company en retòrica i poètica i amb el de fra Francesc Melis en filosofia. En aquest moment, amb només setze anys, elaborà la seva primera obra, que mai es publicà. Tres anys més tard, el 1765, obtingué el títol de batxiller en Filosofia i després el de mestre i doctor en Arts liberals, també a la Universitat Literària de Mallorca. Tot seguit dedicà dos anys a formar-se en dret a Maó amb el seu pare i així després es doctorà en dret civil i canònic a la Universitat Pontifícia d'Avinyó el 1767, quan tenia vint-i-un anys.

Després de l'etapa acadèmica, s'establí a Menorca. A l'illa exercí d'advocat, feina que compaginà amb alguns càrrecs públics, com per exemple el de jutge del tribunal del Vicealmirallat del govern britànic. Paral·lelament a la seva feina de jurista, però, es dedicà també a les lletres. El 1769, amb només vint-i-tres anys, escriví la seva obra més coneguda: *Lucrecia*. Seguidament, escriví *Arminda* (1775) i *Constància* (1779).

Joan Ramis es casà el 5 de juny de 1774, a l'edat de vint-i-vuit anys, amb Joana Montanyés Ximenes, també maonesa. Junts tingueren cinc fills, tres homes i dues dones, que nasqueren entre el 1775 i el 1781.

El 1778, fundà la Societat Maonesa, juntament amb la resta de membres fundadors, tot i que ell fou un dels membres fundadors amb més iniciativa, ja que al *Registre de la Societat Maonesa* signa les divisions del Registre (la primera, segona, tercera, quarta cinquena i sisena) i fins i tot algunes de les primeres resolucions de les operacions de la Societat, dins la divisió quarta (resolució 7, 8 11, 12 16, 17, 22, 24, 25, etc.), cosa que cap altre membre fa.

Participà molt activament a la Societat Maonesa. Per exemple, quant a tasques de gestió o funcionament, el 25 de juny de 1778 es resolgué que Joan Ramis escrivís al Sr. Mossy de Marsella per diversos llibres i una gaseta (resolució 30); també se sap que oferí diversos llibres a la Societat (resolució 64, del 20 de setembre de 1778); també complí els encàrrecs que se li havien encomanat a la Societat, com passar a donar les gràcies a Sr. Collins (resolució 61 i 66), i fou president de l'assemblea els dies 21 de novembre de 1778; 6, 10, 20 i 31 de desembre de 1778; 7, 11, 18 i 21 de febrer 1779, i 13 de gener de 1780.

Quant a les tasques acadèmiques, Joan Ramis feu el «Discurs sobre la continuació de la Societat» (resolució 135 del 7 de març de 1779) i diverses lectures sobre Filosofia Moral (resolucions 139, 153 i 156 del dies 14 de març, 30 de maig i dia 20 de juny de 1779 respectivament). Quant als llibres en préstec, només n'agafà dos: *Histoire de l'Empereur Charles Quint*, de Robertson, tom 1 i tom 2, xifra molt baixa en comparació a la resta de companys. Això s'explica potser, com en el cas dels seus germans Pere i

Bartomeu, que també agafaren pocs llibres en préstec, perquè la seu de la Societat era la casa familiar i, per tant, tenien accés als llibres sense necessitat d'haver-los d'agafar en préstec.

En dissoldre's la Societat Maonesa (1785), va continuar escrivint, i també ocupà alguns càrrecs importants.

Pel que fa a la seva obra, sabem que escriví una sola traducció: *De ma estimada Lèsbia* (1809?), al català a partir del poema III de Catul *Lugete, o Veneres Cupidinisque*, conservada. D'obres literàries, a part de les obres teatrals *Lucrècia* (1769), *Arminda* (1775) i *Constància* (1779), escriví *Tirsis i Filis. Ègloga per un maonès* (1783), *Rosaura o el més constant amor* (1783), *Poesies burlesques i amoroses* (1809) i, en castellà, *La Alonsiada* (1818).

També cultivà el gènere històric. La primera obra històrica que elaborà fou *Resumen Topográfico e Histórico de Menorca* (1787). Llavors fou nomenat acadèmic de la Real Academia de la Historia, el mateix 1787. Seguidament, escriví *Ensayo Latino-Menorquín de los tres reynos vegetal, animal y mineral* i *Pesos y medidas de Menorca en correspondencia con los de Castilla* (1793).

Després de la tercera dominació britànica (1798-1802), Joan Ramis ocupà diversos càrrecs administratius importants (jutge d'impremtes i llibreries de Menorca, assessor de la Comissió de la Reial Hisenda, entre d'altres). Per encàrrec del mostassaf del mercat de Maó, el 1811 publicà *Temps i Paratges de Menorca en què és més gustós i saludable el Peix*. També elaborà l'obra naturalista *Specimen animalium, vegetabilium, et mineralium in insula Minorica frequentiorum ad noeman linneani sistemas exaratum Accedunt nomina Verneculain quantum fieri potuit*, que generà una polèmica amb el metge Rafael Hernández.

El 1814 tornà a escriure sobre història: traduí al castellà l'obra del rei Jaume III de Mallorca *Extracto del arreglo llamado del Pariatje* i escriví *La Sentencia de Galceran de Requesens*. El 1815 publicà *Alquerías de Menorca* i, l'any següent, *Situación de la*

*isla de Menorca*. Seguidament, *Inscripciones romanas de Menorca* (1817) i *Varones Ilustres de Menorca* (1817). Tot seguit, *Antigüedades célticas de la isla de Menorca* (1818). La darrera obra de Joan Ramis, *Historia civil y política de Menorca*, fou publicada pòstumament pel seu germà Antoni, el 1819, el mateix any de la mort de l'historiador.

Joan Ramis i Ramis morí a Maó a l'edat de seixanta-tres anys. Fou nomenat menorquí il·lustre l'any 1866.



Il·lustració 10. Retrat de Joan Ramis i Ramis

## VIII. Vicent Caules

No tenim dades genealògiques de Vicent Caules, excepte una que proposa Murillo (1993: 120): podria ser el pare del notari Francesc Caules.

Sabem que fou jurista, càrrec pel qual degué formar-se acadèmicament. També segons Murillo (1993: 120), fou secretari de la Universitat de Maó des del gener de 1791. Després deixà aquest càrrec per ser conseller de braç major a la mateixa universitat, entre l'1 de juny de 1805 i el 21 de maig de 1806, i entre el 23 de maig de 1809 i el 6 de juny de 1810.

Fou membre fundador de la Societat Maonesa, en la qual s'encarregà de bon principi d'elaborar un índex de toms de la institució (resolució 2). Concretament, la tasca consistia a «[fer] amb cartró o llenya un índex perpetuu de toms de la forma que ell ha proposat, de cuió índex la Societat se servirà, però sense que pugui servir de decisió en cas de dubte o disputa». Gràcies a la resolució 32 del 25 de juny de 1778 sabem que tenia el càrrec de secretari extraordinari, amb el qual s'encarregava del catàleg de llibres. També fou president d'assemblea entre el 25 de febrer de 1779 i el 25 de març de 1779. A la institució feu el «Discurs sobre Mr. de Voltaire» (resolució 146, de l'11 d'abril de 1779).

Pel que fa als llibres pels quals s'interessà, sabem que agafà en préstec 16 obres, la majoria d'història i una de literària: vuit toms de l'*Abrégé chronologique ou Histoire des découvertes des Européens*, de Jean Barrow; dos toms de la *Histoire de l'Empereur Charles Quint*, de Robertson; dos toms de *Spectacle de la Nature* (1 i 3); tres toms de la *Historia de la conquista del México*, de Don Antonio de Solís, i *Poesie* de Metastasio.

## IX. Joan Soler

Joan Soler i Sans (1754, Maó — 1809, Madrid) fou un il·lustrat menorquí polifacètic. Nasqué a Maó el 17 de novembre de 1754 en el si d'una família benestant. Fill de Josep Soler Vives, hisendat i erudit, i de Bàrbara Sans Pretos, fou el quart de vuit germans, quatre dones i quatre homes. Els Soler eren una família d'origen català establerta a Maó a partir del segle XVI (Martí, 1990, vol. II: 42). Quant al cognom «Sans», Joan Ramis (1817 [1989]: 199) comenta que «en el siglo XVII veo á este apellido honrado con los oficios publicos de Alayor».



Casa familiar de Soler i Sans, a la cantonada del carrer del Carme, núm. 1,  
amb la plaça del Príncep, a Maó

Fou batejat el 18 de novembre de 1754 a l'església de Santa Maria, a Maó, com ho recull la partida 322, del llibre de batejos de Maó número 13, a la pàgina 283 (Arxiu Diocesà de Menorca). Concretament, «[h]agué nom Juan Joseph Bonaventura. Foren padrins Pere Soler i Margarita Laudes y Soler. Nat die 17 dels corrents, circa les 4 horas de la tarde».

Rebé una sòlida educació: es formà en Dret (es graduà en Dret Civil i Canònic i es doctorà en Dret a Avinyó el 1774) i s'interessà per les llengües. Dominava el català, l'anglès, l'espanyol, el francès i l'italià, però també tenia nocions de d'àrab i grec modern. A més, s'interessà per l'economia, la política i la cultura en general.

Soler i Sans fou membre fundador de la Societat Maonesa. Fou nomenat zelador de la institució el 21 de febrer de 1779 (resolució 123); aquest càrrec consistia a tenir cura que en les assemblees cada membre complís les regles i a representar el president. També fou president d'assemblea entre el 8 d'abril de 1779 —motiu pel qual llegí un petit discurs (resolució 143, de dia 8 d'abril de 1779— i el 9 de maig de 1779, a excepció dels dies 15 i 18 d'abril i 6 de maig, en què fou substituït per Joan Roca. Quant a la seva producció literària dins la Societat, el 4 de març de 1779 presentà la seva traducció *Safira* (resolució 134), que veurem amb detall al capítol 5.

Pel que deduïm de la informació sobre préstecs de llibres del *Registre de la Societat Maonesa* (divisió 5 i divisió 6), Soler s'interessà per llibres tant d'història com de literatura. Concretament, agafà en préstec un total d'onze llibres. Sabem que llegí les obres següents: *Abrégé chronologique ou Historie des dévouvertes des Européens dans les diferents parties du monde* (1766), de Jean Barrow, traduït de l'anglès per M. Targe, toms 1 i 2; *Éléments d'Historie Générale* (1778), de Millot, toms 2, 3, 5 i 6; *Historia de la conquista del México* (1778), tom 1, de Don Antonio de Solís; *Oeuvres* (1778), de Salomon Gessner, traduït per Huber, Meisler i Bruté de Loirelle, toms 1 i 2; i *Catulle, Tibulle et Gallus* (1771), traduït per N. Masson.

A part de les obres històriques i literàries, Soler també seguia la premsa. Gràcies a les resolucions del *Registre* sabem que la Societat Maonesa rebé exemplars de la *Gasete de Màntua* i de *Le courier français en Italie*, i que estaven interessats a rebre la *Gasete de Leiden* i la *Gasete de Florència*, a la qual resolen abonar-se el 31 d'octubre de 1779. A més, tenint en compte que Soler i Sans llegí «[...] una Traducció d'una Speculació del Spectator Inglès [...]» (resolució 134 del *Registre*) i que, com veurem al capítol 5, extragué la història de Safira de *The Spectator*, sabem que llegia també aquesta revista.



Fora de la Societat Maonesa, Soler i Sans fou una persona influent:

Sus grandes conocimientos en Economía política, su dominio de las lenguas inglesa, francesa e italiana indujeron al Gobierno de Carlos III a proponerle para negociar la paz con Trípoli y con Nápoles, a nombrarle Comisario de Guerra de sus Ejércitos y más tarde Cónsul General en todo el imperio Otomano (Hernández Sanz, 1921: 384).

En efecte, va negociar la pau d'Espanya amb Trípoli i amb Nàpols amb la mateixa regència, va ser cònsol general espanyol davant l'imperi otomà (Constantinoble, Esmirna). Pel que fa a aquests càrrecs importants, se sap que Soler i Sans estava «interesado en la apertura del mundo islámico del Norte de África y del Próximo Oriente al comercio español» i que «fue nombrado cónsul de España en el Imperio turco, intendente de Marina y en 1801 miembro de la junta de comercio y moneda «en atención al buen desempeño de las comisiones del real servicio» (Molas, 2012: 105). No fou l'únic membre de la família interessat en aquests afers: segons Pradells (1991: 224), «la saga familiar de los Soler, menorquines [llegaría] a copar los consulados en el Mediterráneo islámico tras su intervención en las conversaciones diplomáticas que condujeron a la firma de tratados con Trípoli (1784) y Túnez (1791)». I així va ser:

La familia menorquina de los Soler terminó por acaparar gran parte de los consulados en el Mediterráneo Oriental. Pedro Soler y Sans ejerció el consulado general en Trípoli (1784-1791), su hermano Jaime, el viceconsulado en 1790 y luego el consulado general desde 1791 a 1796, y el de Túnez (1797-1798). Juan Soler, en Turquía (1790-1815), Benito Soler y Sanz, en Smirna (1803-1823), además de una larga serie de sobrinos y parientes colocados en puestos de segunda importancia. (Pradells, 1991: 257)

Tanmateix, Joan Soler i Sans destacà en especial. D'acord amb Epalza (1980: 108), «Juan, el más brillante de la familia». Treballà i viatjà molt i la feina donà els seus fruits sobretot l'any 1784, amb la firma del Tractat de Pau i Comerç, el primer que signà Espanya amb un país magrebí depenent de l'Imperi Otomà. Davant això, el govern espanyol en va estar tan satisfet que el va nomenar comissari de guerra dels Reials Exèrcits i, després, comissari ordinador per tractar la pau de Nàpols.

Durant el regnat de Carles IV, Soler i Sans va continuar servint el monarca, que el 1792 el va nomenar cònsol general a l'Imperi Otomà. Amb aquest càrrec va estudiar la possibilitat d'obrir nous mercats amb l'Orient. Fins i tot va presentar una memòria a la Junta de Comerç per establir les relacions comercials amb Turquia i des d'allà estendre les operacions cap a Pèrsia, l'Índia i la Xina. Això significava donar sortida als productes espanyols i també als que Espanya importava d'Amèrica i Filipines.

A part d'aquest càrrec, en va tenir d'altres, «como proveedor de abastecimientos para el ejército, negociador en Francia, comisario real en Andalucía» (Epalza, 1980: 108). Sens dubte, però, destaca per «su actividad en Oriente, siendo cónsul de España en Istanbul y Esmirna» (Epalza, 1980:108). La seva voluntat era «aprovechar el vacío comercial que dejaron en Oriente Medio las luchas entre la nueva República Francesa y Gran Bretaña, para introducir allí el comercio español» (Epalza, 1980: 108).

Un altre esdeveniment important fou quan entre el 1800 i el 1801 hi hagué un cas d'epidèmia a Andalusia i fou comissionat per realitzar-hi les providències necessàries. Això li va suposar que el monarca Carles IV el nomenés ministre de la Junta General de Comerç, Moneda i Mines, i de la Suprema Sanitat, el 1801. A més, el 1806 fou nomenat vocal de la Junta de Govern de la Reial Companyia de Filipines.

En l'àmbit personal, sembla que no es casà ni tingué fills, o almenys no apareix documentat. Sí que sabem que mantenia una bona relació amb Joan Ramis, a qui, com veurem, dedicà la traducció *Safira*. A més, al Fons Mir (FM 29.8) hem localitzat quatre cartes personals de Joan Soler a Joan Ramis, fins ara desconegudes (vegeu annex 7). La primera i la segona carta Joan Soler les escriví des de Madrid, l'una el 1789 i l'altra el

1791, totes dues en català. Les altres dues, també escrites des de Madrid, però l'any 1792 o 93, són en castellà. Pel que podem deduir del contingut de les cartes, sembla que Joan Ramis havia demanat algun favor a Joan Soler. Malauradament, no tenim les cartes de Joan Ramis per poder precisar més aquesta correspondència. Sí que se'n pot deduir el grau de relació i amistat, també de Joan Soler amb Pere Ramis, a qui esmenta en dues de les cartes. Reproduïm el fragment inicial de la primera carta (annex 7):<sup>33</sup>

Molt Señor meu y amic: He rebut ab especial aprecio la sua de 17 Mars. Quedo molt agrahit a sas expressions y per no cansar-lo ab las mias diré lacònicament que la amistad y bona correspondència són titols en què vos te cimentada en mi el dret de esperar el empleo de mos servicis y conexions en tot quant puga interposar-li: lo confesso y lo acreditaré: axí puguia el èxit coronar la sinceritat de mon modo de pensar. Permeti-me entretant y de passo una reflexió y és que tractaments y tota classa de etiquetas són barreras o travas en la correspondència particular y molt més inoportunas entre amics: servesqui-li de govern.

Ja entrat el segle XIX, després d'un llarg temps malalt, Joan Soler i Sans morí a Madrid el 12 de març de 1809 a l'edat de cinquanta-cinc anys. Joan Ramis i Ramis l'inclogué com a «varon il·lustre» a Ramis (1817 [1989]: 220 i 227). L'Ajuntament de Maó el va nomenar menorquí Il·lustre l'any 1866.



Figura 3, imatge del germà de Joan Soler i Sans, Jaume Soler i Sans (1748-1798)

---

<sup>33</sup> En totes les cartes transcrites, accentuem segons la normativa actual, en alguna ocasió modifiquem la puntuació i afegim quan cal el guionet.

## X. Joan Roca

Joan Roca Vinent —popularment conegut com «el capità Roca»— nasqué a Maó el 9 de novembre de 1747. Fill de Pere Roca Parpal i de Pràxedes Vinent Fàbregues —tots dos d'Es Castell—, fou el desè de tretze germans, deu homes i tres dones. Els Roca Vinent eren una família benestant de mariners mercants de Menorca.

Joan Roca es casà amb Enrica Enrich Pons l'11 de novembre de 1803, a l'edat de cinquanta-sis anys, i no tingueren fills. Segons Murillo (1993: 124), Roca tenia una casa en propietat a Maó, a la cantonada del carrer de Sant Ferran amb el carrer d'Anuncivay.<sup>34</sup>

Joan Roca fou oficial de marina, conegut per ser capità de la Marina Mercant. També era soci de diferents companyies d'assegurances i d'ormeig de vaixells per al comerç (Murillo, 1993: 124). Malgrat que el seu ofici el portà a viatjar molt, també es dedicà a la cultura i a l'escriptura. Com a escriptor o cronista, redactà el *Diari de Maó* (1776-1826), un manuscrit conservat avui en què recollí detalladament durant cinquanta anys —fins que morí— l'activitat naviliera i mercant del port de Maó, la meteorologia de l'illa, els esdeveniments polítics, socials i culturals, i diverses anècdotes.

També fou membre de la Societat Maonesa, on participà activament. A la bibliografia, en ocasions se'l considera membre fundador, però cal tenir en compte, com hem assenyalat més amunt, que el dia 30 d'abril de 1778 —dia de la fundació de la Societat— Joan Roca no hi era present, sinó que fou acceptat a la institució el dia 7 de maig de 1778, uns dies més tard. Per tant, no en fou membre fundador però participà activament en la Societat des del principi.

A la institució fou l'encarregat de copiar les resolucions del dia de la fundació al *Registre* (resolució 22). Concretament, la resolució diu que «[...] les resolucions de dia 30 d'abril de 1778 se copiaran en este Registre i que lo farà el Sr Joan Roca X, después de lo què se destruirà el paper volant qui les conté». També fou l'encarregat d'escriure

---

<sup>34</sup> Són els noms actuals dels carrers.

en les divisions 5 i 6 els llibres agafats i retornats del dia 30 de juny al 14 de juliol, segons la resolució 39 del 15 de juliol. També fou president d'assemblea excepcionalment els dies 15 i 18 d'abril i 6, 13, 23 i 30 de maig, i per torn a partir del 30 de maig, excepte el 10 de juny, en què fou president Pere Creus. El 18 d'abril se li permeté agafar de la biblioteca el *Registre* per fer un extret de les resolucions (resolució 148).

També sabem que agafà en préstec 40 llibres de la institució: 12 toms de l'*Abrégé chronologique ou Histoire des découvertes des Européens*, de Jean Barrow; 9 toms dels *Éléments d'Histoire Générale*, de Millot; tres toms de les *Oeuvres* de Gessner; quatre toms de *Spectacle de la Nature*, entre molts d'altres.

Morí a Maó el 1826 a l'edat de setanta-nou anys.

## XI. Dr Nicolau Orfila

Nicolau Orfila Guàrdia nasqué a Ferreries el 15 de gener de 1744. Fou fill de Joan Orfila Seguí i d'Àgueda Guàrdia Pons —coneguts com els senyors de Ruma, un lloc de la parròquia de Ferreries— i tingué un germà i una germana. Es casà dia 29 de març de 1781, a l'edat de trenta-set anys, amb Maria Anna Ramis i Ramis, germana de Joan Ramis. Tingeren un sol fill: Joan Orfila Ramis.

Malgrat que procedís d'una família humil pagesa, es graduà a la universitat. Segons Murillo (1993: 123), «és potser un cas més extraordinari de graduat universitari en tractar-se del fill d'un pagès arrendatari o parcer». Sembla que es doctorà en Dret, ja que al *Registre de la Societat Maonesa* apareix com el «Dr Nicolau Orfila», amb el tractament de doctor. Entrà a formar part de la Societat Maonesa el 15 de juliol de 1778, després que es decidís la seva acceptació per unanimitat.

A la Societat, sabem que agafà en préstec 23 llibres: quatre toms de l'*Abrégé chronologique ou Histoire des découvertes des Européens*, de Jean Barrow; nou toms dels *Éléments d'Histoire Générale*, de Millot; dos toms dels *Annales d'Espagne et de Portugal*, de Juan Alvarez de Colmenar; dos toms del *Traité Historique et Critique de l'Opinion*, de Le Gendre, Marquis de St Aubin, entre d'altres obres històriques.

A banda de la seva activitat a la Societat Maonesa, fou advocat. Tingué càrrecs importants: fou secretari del governador britànic de Menorca durant l'ocupació militar de 1798 a 1802 i també fou el reestructurador del sistema municipal de Menorca, supervisat pel governador el general Charles Stuart, del qual fou assessor fiscal del Tribunal de la Governació (Murillo, 2013: 123). Segons Ramis (1817 [1989]: 157), «después de haver sobresalido mucho en el ejercicio de su profesión, y servido igualmente en 1798 el empleo de Asesor de Guerra, fue nombrado en el mismo año Asesor Civil de la Rl. Gobernacion y superintendente de los Tribunales y Ayuntamientos de Menorca». Seguidament, el 1802, «pasó de la Civil á la Asesoria del Rl. Patrimonio y Rentas de la isla». També, segons Martí (1990: 23), «[t]ingué gran influència damunt

el governador anglès i disposava tota la política de l'illa segons la seva voluntat; per açò el poble l'anomenava "Es Deuet"».

Segons Murillo (1993: 123), en haver-se'n anat els anglesos, i en esclatar la guerra entre Espanya i Gran Bretanya, Nicolau Orfila fou empresonat i enviat a Barcelona per anglòfil; tornà a Menorca el 1808.

Morí dos anys més tard d'haver tornat, el 20 o 21 de maig de 1810 a Maó, a l'edat de seixanta-sis anys. D'acord amb Ramis (1817 [1989]: 158), «[h]aviendose aumentado los graves accidentes que padecia desde años de resultas de su trabajo, y aplicacion extraordinaria en el desempeño de su empleo, le causaron la muerte». Ramis i Ramis l'inclogué com a «varon il·lustre» a Ramis (1817 [1989]: 156-159).

## XII. Dr Pere Creus

Pere Creus Ximenes nasqué el 2 d'agost de 1756.<sup>35</sup> Fill del ciutadellenc Francesc Creus Oleo i de la maonesa Joana Ximenes Nieto, fou el major de dos germans: ell i Francina Creus Ximenes. La seva família, tant per part de pare com per part de mare, eren «familias de honor y distincion establecidas en Menorca desde mucho tiempo» (Ramis, 1817 [1989]: 65).

Des de ben jove es decantà per les ciències. Estudià tant en escoles del país com també al Colegio de Buen Pastor de Marsella, ciutat on es doctorà en Dret. Concretament, obtingué el Doctorat Civil i Canònic. Tot seguit es dedicà a l'advocacia als Tribunals de Menorca.

Pere Creus es casà el 1776, a l'edat de vint anys, amb Magdalena Soler Sans, germana de Joan Soler i Sans, també membre de la Societat Maonesa. Pere Creus i Magdalena Soler tingueren sis fills: tres homes i tres dones.

Durant la segona dominació britànica (1763-1782), participà activament a la Societat Maonesa, a la qual fou acceptat com a membre el 30 de juliol de 1778. El 23 de maig de 1779 (resolució 153) hi llegí la traducció d'una obra de Young, d'anglès a català, avui perduda, i també participà en la traducció, juntament amb Pere Ramis i David Causse, dels tres primers plecs de *Principis de les arts i les ciències necessaris a una persona d'educació* de Joseph Collins (resolucions 61, 62 i 95), avui també perduda. Fou president el 8 d'agost i el 19 de setembre de 1779.

També sabem que fou el membre que agafà més llibres en préstec de la institució: un total de 86. La majoria són d'història: vint toms de la *Histoire de France*, de M. l'Abbé Villy, Villaret i Garnier (del tom 4 al 24); onze toms de l'*Abrégé chronologique ou Histoire des découvertes des Européens*, de Jean Barrow; sis toms de la *Histoire de*

---

<sup>35</sup> La *Genealogia dels menorquins* d'Antoni Guasch indica que nasqué a Maó, però el *Diccionari de la traducció catalana* i l'*Enciclopèdia Catalana* indiquen que nasqué a Ciutadella. Sembla que la confusió es deu al fet que existeix una altra persona amb nom i cognoms idèntics, però més jove: Pere Faust Creus de Ximénez, de Maó, doctorat en Dret a Avinyó el 1775, segons Vicent de Melchor al *Diccionari de la traducció catalana*.



*l'Empereur Charles Quint*, de Robertson, entre moltes altres. Però també en llegí de literàries: *Poesie* de Metastasio (tom 1 i 2), *Poesies* de P. du Cerceau, *The Sasons* de Thomson, *Les Saisons et Contes* de Saint-Lambert, *Satires* de Juvenal i *Satires* de Persi.

Un cop dissolta la Societat Maonesa, quan Menorca era espanyola, entre 1782 i 1798, fou assessor de la sala del crim de la governació de Menorca (també anomenat Tribunal de Crim de la Reial Governació). Això vol dir que «de fet era el jutge del tribunal de jurisdicció en la cosa penal de tot Menorca» (Murillo, 1993: 121). Al Fons Mir (FM 29.8) hem localitzat quatre cartes personals de Pere Creus a Joan Ramis datades d'aquests anys (vegeu annex 8), fins ara desconegudes. Tres cartes són escrites en català: una datada el 1785, una altra el 1787 i una sense data. Entre diverses qüestions referents a l'advocacia i els tribunals, que caldria estudiar amb més detall, Pere Creus també parla de llibres:

No tenc llibre ningun que lligir, qui és el únic descans que tinc en mitx del meu treball y aflicció. Jo vos prec que si teniu la *Conjuració* del Cardenal de Rets, me la dexiu; en cas que no, que sia los quatro últims tomos de la *Història* de Rolin, y en cas de no, envieu-ma Crévier *Història de los Romans*. Jo ly parl en franquesa y ab llibertat perquè crec que me la permet. Jo tench de lligir y exí llibres, llibres y més llibres.<sup>36</sup>

Quan el 1798 els britànics ocuparen Menorca per tercera vegada, Pere Creus va haver d'anar-se'n de l'illa, on deixà com a procurador Jaume Uhler —també membre de la Societat Maonesa—, que era el marit de la seva cunyada Antònia Soler, perquè tingués cura dels seus béns. Fora de Menorca, es traslladà a Sevilla, on es dedicà a ser oïdor de S.M. el rei a la Real Audiencia de Sevilla. En efecte, la quarta carta de Pere Creus que hem trobat al Fons Mir (FM 29.8), és escrita des de Sevilla i data del 1806. És escrita en castellà (vegeu annex 8).

---

<sup>36</sup> Charles Rollin (1661-1741) va escriure una *Histoire romaine* en diversos volums, els últims redactats per Jean-Baptiste Louis Crévier (1693-1765), que també va escriure una *Histoire des Romains*. Pel que fa a la *Conjuració*, es tracta segurament d'una obra del Cardenal de Retz, Jean-François Paul de Gondi (1613-1669). L'obra de Rollin està documentada a la Societat Maonesa, mentre que de les altres dues no en tenim rastre al *Registre de la Societat Maonesa*.

Finalment, Pere Creus tornà a Menorca el 1810, quan l'illa era espanyola, com a Ministro Principal de Hacienda.

Morí a Sevilla el 6 de setembre de 1815, a l'edat de cinquanta-nou anys, a causa d'un atac d'apoplexia. Joan Ramis i Ramis l'inclogué com a «varon il·lustre» a Ramis (1817 [1989]: 65 i 66). Fou nomenat menorquí il·lustre el 1866.

### XIII. Dr Bartomeu Ramis

Bartomeu Ramis i Ramis nasqué a Maó el 3 de juliol de 1751. Fill de Bartomeu Ramis Serra —nascut a Inca, Mallorca— i de Catalina Ramis Calafat —nascuda a Maó—, fou el tercer d'onze germans. D'acord amb la partida L58, del llibre de batejos de Maó número 13, a la pàgina 123v (Arxiu Diocesà de Menorca), Bartomeu Ramis fou batejat l'endemà de néixer, dia 4 de juliol, pel reverent Nicolau Ernandes. El nom complet fou Bartholomeu Joseph Maria Ramon Bonaventura.

Així doncs, dels tres germans que formaren part de la Societat Maonesa, Bartomeu era el més jove. Es casà el 8 de desembre de 1801, a l'edat de cinquanta anys, amb la ciutadellenca Joana Eymar Capella, la vídua de Juan de Silva y Pacheco, el comte Cifuentes, governador i capità general de Menorca. Bartomeu i Joana no tingueren descendència.

Fou metge. Estudià Medicina a Montpeller i es doctorà a Avinyó el 1778. Exercí de metge a Menorca, però també s'interessà per la botànica. Escriví el primer tom de l'obra, avui perduda, *Colección de algunas plantas que crecen naturalmente y sin cultura en Menorca* (1782). També és autor de l'obra, també perduda, *Breu discurs sobre el pernicios é indecent costum d'enterrar dins las Iglesias* (1818).

Entrà a formar part de la Societat Maonesa el 20 de setembre de 1778 (resolució 63). En fou president el 23 de setembre i el 24 i 31 d'octubre de 1779. Hi feu un discurs: «Discurs relatiu a la Botànica» (resolució 125 del 21 de 1779). D'ell, juntament amb Antoni Parpal, no tenim dades sobre el préstec de llibres, ja que apareixen en blanc al *Registre*, ja sigui perquè no van demanar llibres en préstec, ja sigui perquè no es va pensar a anotar.

Morí a Maó el 26 de juliol de 1837, a l'edat de vuitanta-sis anys.

#### XIV. Dr Constantí Salort

Constantí Salort i Sintes nasqué a Maó el 1756. Fou fill únic de Rafel Salort i Vicenta Sintes.<sup>37</sup>

Es casà a Ciutadella el 8 d'abril de 1798, a l'edat de quaranta-dos anys, amb Margarita Sanxo Squella. No tingueren descendència.

Entrà com a membre a la Societat el 4 d'octubre de 1778, després de ser acceptat unànimement per la resta de membres (resolució 77). A la institució agafà en préstec 16 llibres, tots d'història, com per exemple cinc toms de la *Histoire des juifs*, de Flavius Joseph; tres toms de la *Historia de la conquista del México*, de Don Antonio de Solís; dos toms del *Dictionnaire de Portraits Historiques, anecdotes et Traits remarquables des Hommes Illustres*, així com algunes revistes.

Hi participà activament: el 1779 hi llegí una traducció «sobre la Indolència», avui perduda, segurament, com veurem, del poema en anglès «The Castle of Indolence» (1748) de James Thompson al català. El mateix any també feu un discurs sobre els avantatges de les lletres, no conservat: «Discurs sobre los avantatges de les Lletres» (resolució 165, del 19 de setembre de 1779). Fou president el 12 de setembre i el 17 d'octubre de 1779, així com els dies 4, 14 i 21 de novembre de 1779 i 5 i 9 de desembre de 1779.

Es doctorà en Dret a Avinyó l'any 1785 i fou advocat. Concretament, fou assessor del Tribunal del Crim de la Reial Governació. Morí a Maó el 23 de febrer de 1811 a l'edat de cinquanta-cinc anys.

---

<sup>37</sup> Pel que fa al cognom *Salort*, segons Borja Moll (Llinatges Catalans: 72 i 154), és d'origen pre-romà obscur, relacionat amb el topònim de Sort. Per això la grafia primitiva d'aquest cognom és *Salort* amb te, alterada posteriorment, a mitjan segle XVIII, i convertida en *Salord*, avui generalitzada a Ciutadella (Martí, 1990, vol II: 38).

## XV. Dr Antoni Parpal

No tenim dades genealògiques d'Antoni Parpal,<sup>38</sup> de qui desconeixem també el segon cognom. Tanmateix, Pons i Salord (1991: 21) dedueixen que nasqué entre 1745 i 1755, com més o menys la resta de membres de la Societat Maonesa (a excepció de Joan Roig). D'acord amb Josep Miquel Vidal (a Febrer i Cardona, 2004: 17, nota 6), la data de naixement de Parpal degué ser entre 1750 i 1755, probablement el 1753 o el 1754.

Antoni Parpal fou metge. Estudià a Nàpols a principis de la dècada de 1770 i segurament es doctorà en aquesta ciència, tal com suggereix el tractament de doctor per part dels membres de la Societat Maonesa. Segons Joan Ramis, a *Varones ilustres de Menorca* (1817 [1989]: 161), Antoni Parpal fou un «[m]édico, que honró su [f]acultad con mucha pericia y superiores conocimientos».

A la Soceitat Maonesa fou acceptat unànimement com a membre el 15 d'octubre de 1778 (resolució 88). D'ell, juntament amb Bartomeu Ramis, no tenim dades sobre el préstec de llibres, ja que apareixen en blanc al *Registre*, potser perquè no van demanar llibres en préstec o, més probablement, perquè no es va anotar. Fou president d'assemblea l'1 d'agost i l'11 de novembre de 1779, així com els dies 2, 9 i 23 de gener de 1780. També feu el «Discus sobre les males conseqüències dels excessos de les passions» (resolucio 161 de 8 d'agost de 1779).

Si bé desconeixem la data i lloc de mort d'Antoni Parpal, el fet que Joan Ramis, contemporani seu, el 1817, any de la publicació de *Varones il·lustres de Menorca*, parlés en passat per referir-se a Parpal («D. Antonio Parpal Medico, que honró su Facultad con su mucha perícia, y superiores conocimientos» (p. 161)), podria indicar que el 1817 ja era mort. D'acord amb Josep Miquel Vidal (Febrer i Cardona, 2004: 17, n. 6), es té constància documental que el 1814 aproximadament encara era viu.

---

<sup>38</sup> D'acord amb Martí (1990, vol. II: 24), el cognom *Parpal* ve del substantiu homònim que significa «barra per fer palanca», concretament «[b]arra sòlida, de ferro o de fusta, per a fer palanca», segons el *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover i Moll. És un cognom que es troba sobretot a Maó.

## XVI. Dr Dn Ernst Theophile Koepf

No tenim dades genealògiques d'Ernst Theophile Koepf, segurament perquè era estranger. Quant al seu nom, a la resolució 112, del 31 de gener de 1779 —en la qual es registra que Koepf ha escrit una carta demanant l'admissió a la Societat—, el seu nom apareix lleugerament diferent: Ernst Gottlieb Koepf.

Amb aquest nom, Ernst Gottlieb Koepf, hem obtingut algunes dades genealògiques. Apareix documentat a la ciutat de Blackede, al districte de Lüneburg, a la Baixa Saxònia, a Alemanya. Sabem que morí allà el 19 de març de 1820 i que tingué una filla amb Ida Elisabeth Hinrichs, documentada al mateix lloc i morta un any abans. La filla, Johanna Köpf, fou nascuda el 21 d'agost de 1799 a Celle, també a la Baixa Saxònia, i morí el 15 de novembre de 1872 a Wismar, a la costa del mar Bàltic, de l'estat alemany de Mecklemburg-Pomerania Occidental. També sabem que la família era de religió evangèlica. Per acabar, el nom de Ernst Gottlieb Koepf apareix documentat en un llistat del 1801 que conté «el registre estatal dels governs reials i altres alts funcionaris civils i militars dels estats alemanys juntament amb una llista genealògica de totes les altes cases més eminents d'Europa». D'Ernst Gottlieb Koepf n'especificuen que és «Zollinspektor» (inspector de duanes).

Entrà a formar part de la Societat Maonesa l'11 de febrer de 1779, prèvia acceptació unànime de la resta de membres el 5 de febrer (resolució 117). Ell i Otton Guillaume George de Cronhelm, membres estrangers, foren els que més tard es van integrar a la Societat.

Participà activament a la Societat: el 8 d'abril de 1779 feu un discurs, que no s'ha conservat, sobre la utilitat de les llengües estrangeres (resolució 144), i el 23 de gener de 1780 (resolució 177), Koepf llegí una traducció, també perduda, d'algunes *Reflexions* del Sr. Wieland sobre una anècdota de la *Història Universal* de Voltaire referent a Hortènsia, duquessa de Mazarin. En principi, segons les normes de l'entitat (resolució 105 del *Registre*, punt 3), la traducció havia de ser «en menorquí», per tant hem de

suposar que Koepp, tot i ser alemany, tenia un nivell prou alt de català per fer una traducció. D'altra banda, presidí el 16 de desembre de 1779 i el 16 de gener de 1780.

També sabem que agafà en préstec 27 llibres de la Societat: onze toms de l'*Abrégé chronologique ou Histoire des découvertes des Européens*, de Jean Barrow; tres toms de les *Oeuvres* de Gessner; cinc toms de la *Histoire Ancienne*, de Rollin, i la *Histoire de France*, de M. l'Abbé Villy, Villaret i Garnier, entre d'altres.

Només sabem que fou militar i advocat. Per ser advocat, segurament es formà acadèmicament, però no en tenim constància. Tampoc sabem la data i lloc de mort.

Tant Koepp com Cronhelm i Causse, membres estrangers, marxaren de Menorca quan l'illa passà a ser espanyola i es dissolgué la Societat.

## XVII. Mr Otton Guillaume George de Cronhelm

D'acord amb Gomila, que recentment ha estudiat la figura de Cronhelm (Gomila, 2021: 199-219), fins ara desconeguda, nasqué com a Wilhelm Georg Otto von Cronhelm a Kleve, a Alemanya, el 10 de maig de 1748. Fill de Johanna Erdmuth von Diebtisch i Ernst Philip von Cronhelm, estigué en una acadèmica militar des de ben petit, a la King's Hanoverian Army, on al cap d'uns anys aconseguí el rang de candidat a oficial en el Regiment von Goldacker. Com que aquest regiment fou a Menorca entre el setembre de 1775 i el maig de 1783, Cronhelm hi fou enviat. Aquí entrà en contacte amb la Societat Maonesa, i en fou membre. Curiosament, a la resolució XV de la divisió primària del Registre, per la qual es dona principi a la Societat per formar una biblioteca, el seu nom apareix en francès, Otton Guillaume George de Cronhelm, ja que sembla que se'l va afrancesar per gust.

Entrà a formar part de la Societat Maonesa l'11 de març de 1779 (resolució 137). Fou el membre que entrà més tard a la institució. Hi agafà en préstec deu llibres: *Éléments d'Histoire Générale*, de Millot (toms 2-7); *Commentaires sur la Retraite des Dix Mille*, de MonS. Le Cointe (toms 1 i 2); *Histoire de France*, de M. l'Abbé Villy, Villaret i Garnier (tom 2), i *Éloges de Voltaire*.

Quan el 1782 Menorca fou ocupada per les tropes francoespanyoles, Cronhelm abandonà l'illa i la Societat Maonesa: fou enviat a Anglaterra. El 1783 fou desmobilitzat i decidí desvincular-se del règim militar alemany. Per això s'establí a Anglaterra, com a professor de llengua, i es tornà a canviar de nom: es treu el prellinatge *von* i es fa dir William Cronhelm. El 1799 publicà un assaig sobre la desigualtat, titulat *An adress to the people of England on inequality, the main source of their hapiness*. Cronhelm morí a Manchester el 28 de maig de 1813.



## 4. LA SOCIETAT MAONESA I L'ENCICLOPÈDIA BRITÀNICA

### 4.1. Introducció: referències bibliogràfiques recents i noves línies d'investigació

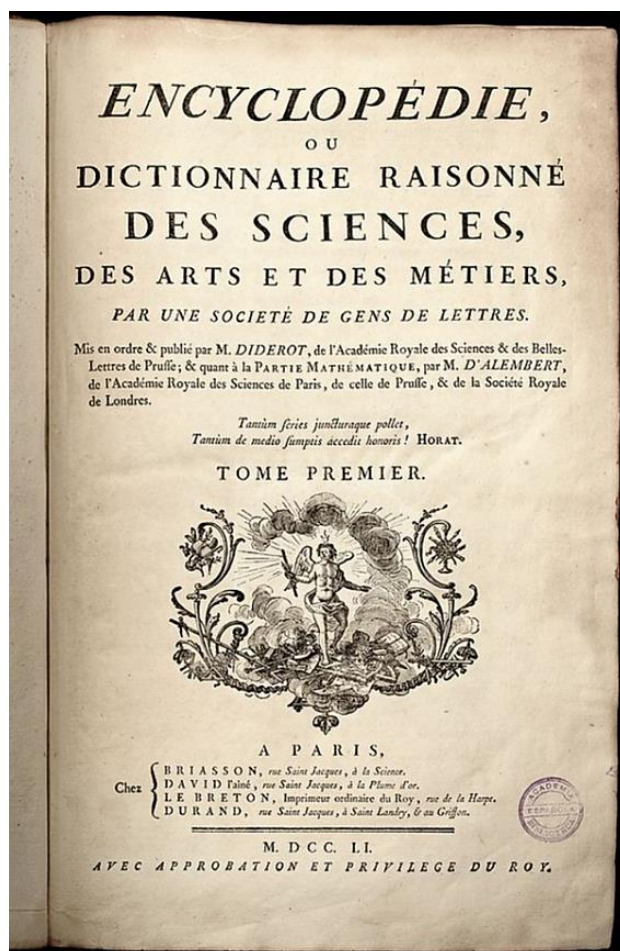
Com hem vist al tercer capítol, recentment l'investigador Pep Pelfort ha relacionat per primera vegada, en els estudis sobre història i literatura del període il·lustrat menorquí, la Il·lustració menorquina i l'*Scottish Enlightenment* (Pelfort, 2021: 167-198). Arran de la troballa del manuscrit RG 146-1 a l'Arxiu Històric de Maó (un manuscrit inèdit, de contingut enciclopèdic), Pelfort ha argumentat la hipòtesi que els membres de la Societat Maonesa (1778-1785) podrien haver redactat una vintena d'entrades temàtiques de l'*Encyclopædia Britannica* (i el manuscrit trobat que tot seguit descriurem n'és la prova) i ha demostrat que existí una altra societat el 1765 a Maó, anterior a la Societat Maonesa, encapçalada per l'escocès Townshend i inspirada en les societats escoceses de l'*Scottish Enlightenment*, tal com hem explicat al capítol 3. A continuació resumim, analitzem i contrastem amb aportacions pròpies les dades exposades per Pelfort sobre el manuscrit i la societat anterior a la Societat Maonesa (Pelfort 2021: 167-198). Abans, però, presentem, en un breu apartat, l'enciclopedisme al segle XVIII, per emmarcar les noves dades en el seu context.

## 4.2. L'enciclopèdia al segle XVIII a Europa

No seria un cas aïllat que els membres de la Societat Maonesa haguessin redactat, i també traduït, com explicarem, diverses entrades de l'*Encyclopædia Britannica*. El fenomen de l'enciclopèdia, com a obra que recopila un conjunt de coneixements, estigué en auge a Europa al segle XVIII. D'acord amb Darnton (2006: XI),

Es tal el atractivo que poseen las enciclopedias que casi podría definirse clínicamente la manía del que las venera hasta la insanidad. Su carácter de obra total, su estructura que orienta y facilita la consulta, su aparente objetividad y su contundencia para disipar dudas —entre otras virtudes— las vuelven la cumbre más alta en la escabrosa cordillera de las obras de referencia, entre los diccionarios, los atlas, las guías, los glosarios. Aunque no fue la primera ni ha sido la mejor, la *Encyclopédie* de Diderot y d'Alembert sigue siendo en su género la obra por excelencia y ha despertado el interés de cruidos y legos, pues es una incomparable síntesis del espíritu de la Ilustración, de su gana de ordenar el mundo a partir de principios racionales.

És sabut que l'*Encyclopédie* (1751-772), l'enciclopèdia per excel·lència a Europa al segle XVIII, de D'Alembert i Diderot, va marcar un abans i un després. Fou un projecte emprès pels millors intel·lectuals del moment, amb l'objectiu de compilar per ordre alfabètic tot el saber que circulava a l'Europa de les Llums.



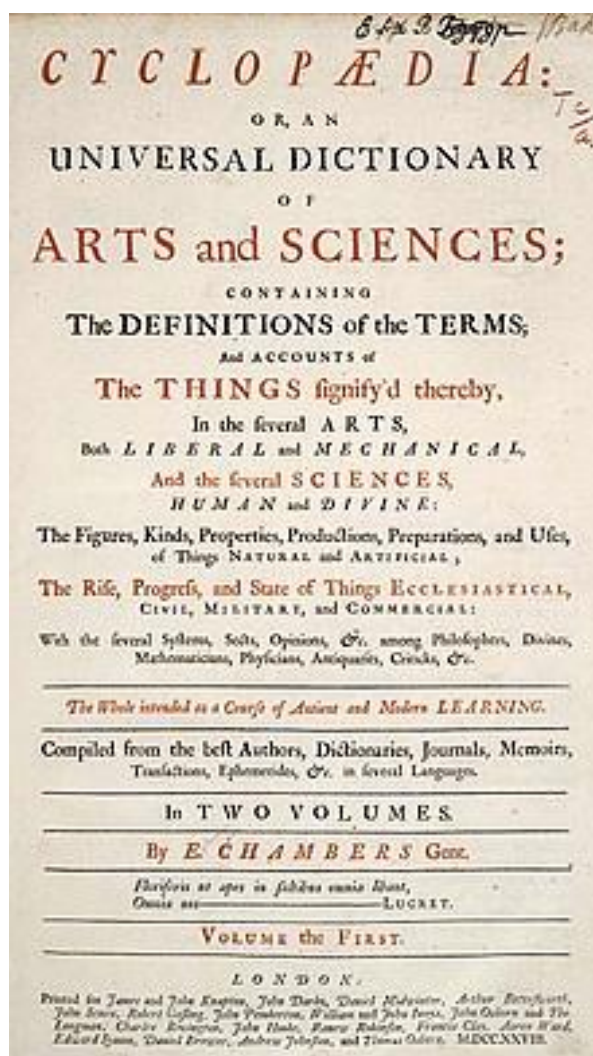
Il·lustració 11. *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres*

Ara bé, l'*Encyclopédie* té l'origen en l'enciclopèdia britànica *Cyclopædia*, una de les primeres enciclopèdies generals en anglès, d'Ephraim Chambers (Londres, c. 1680 — 1740), escriptor i enciclopedista anglès. Fou publicada per primera vegada el 1728 i tingué força èxit. El subtítol resumeix molt bé els objectius de l'obra:

*Cyclopædia: or, An Universal Dictionary of Arts and Sciences; containing the Definitions of the Terms, and Accounts of the Things signify'd thereby, in the several Arts, both Liberal and Mechanical, and the several Sciences, Human and Divine: the Figures, Kinds, Properties, Productions, Preparations, and Uses, of Things Natural and Artificial; the Rise, Progress, and State of Things Ecclesiastical, Civil, Military, and Commercial: with the several Systems, Sects, Opinions, &c. among Philosophers,*

*Divines, Mathematicians, Physicians, Antiquaries, Criticks, &c. The Whole intended as a Course of Antient and Modern Learning.*

L'obra està inspirada, al seu torn, en diverses compilacions anteriors, com *Lexicon Technicum* (1704), de John Harris, i *Le Dictionnaire historique et critique* (1697), de Pierre Bayle. Per altra banda, la *Cyclopædia* també sorgí arran de la gran demanda d'aquest tipus d'obres per part dels lectors de l'època.



Il·lustració 12. *Cyclopædia: or, An Universal Dictionary of Arts and Sciences*

L'editor francès André Le Breton (París, 1708 – 1779), especialista en la traducció d'obres angleses, volgué publicar una traducció de la *Cyclopædia* de Chambers, de l'anglès al francès, i el 1745 obtingué la llicència per dur a terme el seu projecte.

En aquest àmbit de les enciclopèdies juga un paper fonamental el fenomen de la traducció. Com hem comentat al capítol 1, en comentar el marc teòric, l'*Encyclopédie* i altres textos com assaigs, articles i ressenyes crítiques d'obres traduïdes posaren els fonaments de l'anomenat «art de traduir» tot partint de la idea de l'existència d'una gramàtica general que feia possible l'equivalència entre les llengües sobre la base que el pensament s'estructura de la mateixa manera en totes les llengües.

André Le Breton tot d'una comptà amb John Mill, enciclopedista i escriptor anglès, i Jean Paul de Gua de Malves, abat i erudit francès, per dur a terme el projecte. Tanmateix, per diversos motius, abandonaren la tasca, que es convertí ja no en una traducció, sinó en la redacció d'una obra original. Definitivament fou encapçalada, el 1747, per Jean le Rond d'Alembert, matemàtic i filòsof francès, i per Denis Diderot, escriptor i filòsof francès. En efecte, la incorporació de Diderot i D'Alembert transformà completament el projecte, que suposava crear una obra de més amplitud destinada a divulgar els coneixements de l'època, amb treballs inèdits i nombrosos gravats.

Entre el 1747 i el 1750 es dugué a terme la preparació de l'obra. El 1750 es publicà el *Prospecte de l'Encyclopédie*, redactat per Diderot, que serví com a publicitat de l'enciclopèdia, i el 1751 se'n publicà el primer volum, que fou ben polèmic. De fet, l'obra entrà a formar part de l'Índex de Llibres Prohibits per l'Església catòlica el 1759. Aquest mateix any es retiraren als impressors els permisos de l'Estat per seguir publicant l'obra i d'Alembert abandonà el projecte. No obstant això, es continuà l'elaboració de forma semiclandestina fins al 1772.

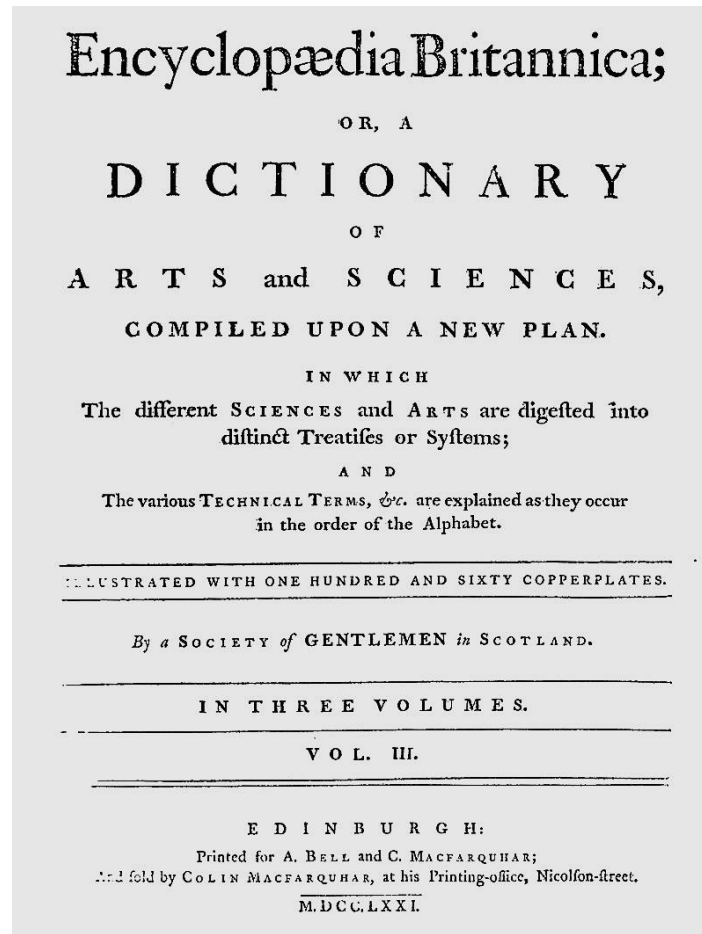
L'*Encyclopédie*, que en principi havia de tenir deu volums, finalment va arribar als vint-i-vuit, dels quals disset eren articles i onze contenien làmines, que es finalitzaren completament el 1772. En total s'hi dedicaren més de vint-i-cinc anys de feina, des del 1751, en què aparagué el primer volum, fins al 1778, quan es varen publicar les «Taules» que recollien els articles complementaris i restablien els articles oblidats. Darnton (2006: 4) anomena l'*Encyclopédie* «el trabajo supremo del movimiento».

A partir de la *Cyclopædia* i l'*Encyclopédie*, sorgiren altres projectes similars arreu d'Europa, com l'*Encyclopædia Britannica* el 1768. Fou idea de Colin Macfarquhar (Edimburg, 1745 – 1793), llibreter i impressor escocès, i d'Andrew Bell (Edimburg, 1726 – 1809), gravador i impressor d'Edimburg. Nasqué com una versió conservadora de l'*Encyclopédie* en ple *Scottish Enlightenment*. Aquesta enciclopèdia segueix vigent actualment. D'acord amb Korsbaek (2011: 9),

Lo más sorprendente en el caso de la Ilustración en Escocia es tal vez que una sociedad tan pequeña, en la cual la modernización es tan reciente y tan precaria, de repente demuestra una burguesía con tanto peso y un gremio jurisprudencial con tanto puje. La sorpresa se concentra en el interés de este texto en el hecho de que la antropología, que es producto de la modernidad y, dentro de la modernidad, es producto de la burguesía, tiene raíces tan sólidas en una sociedad en la semiperiferia con las características señaladas antes.

Durant la primera etapa de l'*Encyclopædia Britannica*, que inclou de la primera a la sisena edició (1768-1826), els fundadors originals, Colin Macfarquhar i Andrew Bell, s'encarregaren del projecte, amb l'ajuda d'algunes amistats. Al principi fou anomenada *Encyclopædia Britannica, or, a Dictionary of arts and sciences, compiled upon a new plan*. En aquesta primera etapa, passà de ser un conjunt de tres volums (1<sup>a</sup> edició) elaborat per un jove editor William Smellie (Edimburg, 1740 – 1795) a 20 volums escrits per nombroses personalitats. Al final d'aquesta etapa, el projecte de l'*Encyclopædia Britannica* havia involucrat una xarxa de col·laboradors il·lustres, principalment amistats personals dels editors, en particular, el pintor John Constable (Anglaterra, 1776 – 1837) i l'editor i clergue George Gleig (Escòcia, 1753 – 1840).

Al llarg de les edicions següents, es mantingué aquesta xarxa de col·laboradors, entre els quals, per a la segona i tercera edició, hi devien figurar els membres de la Societat Maonesa, com explicarem tot seguit.



Il·lustració 13. Primera edició de l'Enciclopèdia Britànica

### **4.3. Descripció i estudi del manuscrit RG 146-1**

#### **4.3.1. Informació general**

El manuscrit RG 146-1, localitzat a l'Arxiu Històric de Maó, al fons Reial Governació, anònim i sense data, de 705 folis escrits per una sola mà, conté 24 entrades enciclopèdiques de diverses temàtiques que es corresponen amb les que es publicaren a l'*Encyclopædia Britannica*, principalment a la tercera edició (publicada entre 1788 i 1797 en 18 volums), encara que algunes entrades ja apareixen a la segona edició (publicada entre 1777 i 1784 en 10 volums) (Pelfort, 2021: 173-176).

Cada entrada enciclopèdica està escrita en dues llengües: o bé en català i en anglès o bé en espanyol i en anglès. Així, al verso trobem la informació en català o espanyol (de l'entrada 1 a la 16 en català; la 17 comença en català però canvia al castellà a mitja entrada, i de la 18 a la 23, en castellà) i al recto del foli següent trobem exactament el mateix contingut enciclopèdic en anglès.

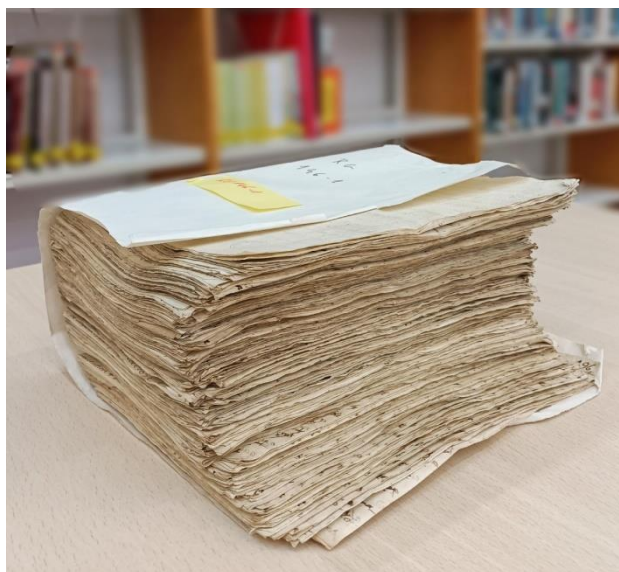
A continuació descrivim amb detall el manuscrit, després de consultar-lo i examinar-lo a l'Arxiu Històric de Maó. La descripció i l'anàlisi pròpies que presentem tot seguit les hem contrastades amb la informació de Pelfort (2021).

#### **4.3.2. Folis i numeració**

El manuscrit RG 146-1 està format per 705 folis manuscrits. La mida del foli és de 21 cm de llarg per 14,8 cm d'ample. El gruix del llom suma 11,7 cm d'ample i el paper emprat és prim i aspre, engroguit pel pas del temps; la tinta és de color marró fosc, una mica descolorida. El primer foli del manuscrit és en blanc.



El còdex està format per plec de dos bifolis orientats horitzontalment, doblegats al centre, de manera que, un dins l'altre, formen quatre folis —vuit pàgines. El primer plec, com hem dit, té el recto del primer foli en blanc, per tant només té set pàgines escrites de les vuit totals. En canvi, a partir del segon plec en endavant —tret d'algunes excepcions—, cada plec conté quatre folis escrits al recto i al verso —les vuit pàgines escrites.



Il·lustració 14. El manuscrit RG 146-1



Il·lustració 15. Mostra d'un plec, format per dos bifolis que formen quatre folis —vuit pàgines.

Com que el foli 1 recto és en blanc, el contingut del manuscrit comença al verso, en català, i el segon foli, al recto, conté la mateixa informació però en anglès. Aquesta és l'estructura general del manuscrit, de manera que, amb el còdex completament obert, a l'esquerra (verso) hi tenim sempre el text en català o en castellà i a la dreta (recto del foli següent) el text en anglès. El manuscrit acaba en sec al foli 705, coincidint amb el final del plec, al verso, en castellà, sense la correspondència de la informació en anglès a la dreta —perquè no hi ha cap més foli, no hi ha cap altre plec.

Al manuscrit s'hi poden identificar dos tipus de numeracions: la numeració dels folis i la numeració dels plecs. Per un costat, la numeració dels folis és posterior, en llapis, feta per part de l'Arxiu Històric de Maó. Ho deduïm precisament perquè és en llapis, i no en la tinta original, i perquè la cal·ligrafia és diferent de l'original i moderna. Apareixen numerats, amb números aràbics cardinals, només el recto dels folis, és a dir, les pàgines que queden a la dreta. Concretament, el número s'indica al marge superior dret. Així, aquesta numeració feta per l'Arxiu no numera cada pàgina —que equivaldria a numerar el recto i el verso d'un foli— sinó només els folis.

Per l'altre costat, la numeració dels plecs és original del manuscrit. Ho deduïm precisament perquè està en la tinta original i perquè la cal·ligrafia coincideix també amb la del text. Ja hem dit que cada plec —excepte algunes excepcions— conté quatre folis —vuit pàgines. La numeració dels plecs és feta amb números aràbics cardinals al marge superior. Quant al nombre total de plecs, l'últim plec del manuscrit indica que és el número 196.

Ara bé, hem detectat alguns errors en la numeració dels plecs. Vegem-ne un exemple. Del plec núm. 1 al 10 (inclòs) la numeració dels plecs és correcta i cada plec conté quatre folis; tot seguit, però, el plec número 11 no apareix, sinó que salta al 12. No es tracta de la pèrdua d'un plec, sinó d'un error en la numeració original, de la mà que copia el manuscrit i la numeració dels plecs: primer, perquè l'últim foli recto del plec 10, que anuncia el número del plec següent, indica el número 12, saltant-se el número 11; i, a més, hi ha dos plecs diferents numerats com a 12, però sense errors en la còpia del contingut.

En canvi, al final del manuscrit hi falten els plecs 174-193; després del plec 173 es passa als plecs 194, 195 i 196. Com que la numeració dels folis a llapis és moderna i no apareix interrompuda, deduïm que aquests plecs es van perdre fa temps, abans de l'entrada del manuscrit a l'Arxiu —abans de la numeració a llapis a càrrec de l'Arxiu. Així doncs, el còdex no s'ha conservat complet: a més dels plecs 174-193, perduts, possiblement també es perdé algun plec al final, atès que l'última entrada queda interrompuda.

### **4.3.3. Contingut: entrades enciclopèdiques**

El manuscrit comença *in medias res* amb una entrada temàtica sobre la Xina. En total, comptem 24 entrades diferents —23 segons Pelfort (2021)—, de temes diversos: des d'història i geografia —els més abundants— a filosofia, filologia —l'entrada més llarga— i religió. Les entrades estan ordenades no per temàtica sinó per ordre alfabètic, encara que no estrictament. Primer trobem les entrades referents a la lletra *c*: China, Carlos Quint, Carlos XII, Magne Carta —en aquest cas s'agafa de referència el nom principal «carta»—, el Contracte de Noliejament —s'agafa de referència «contracte»—, Celtiberia, Cassandra, Canada i Campbell. Seguidament, trobem les entrades referents a la lletra *p*: Plynio el major, Plynio el jove, Platon, Caius Asinius Pollio —s'afaga de referència «Pollio»—, Pollux Julius, Polybuius i Polygamia. A continuació, les entrades amb la lletra *m*: Minorca, Miracle, Millenario i Estado Militar —prenent de referència «militar». Finalment, trobem les entrades referents a la grafia *ph*: Filologia —en aquest cas ho escriuen amb *f* en castellà—, Philosophia —aquí sí que ho escriuen amb *ph*— i després la Pesta, ja no referent a la grafia *ph* sinó *p*. Per acabar, l'última entrada és Cook (Captain James), desordenada alfabèticament i sense pertànyer a cap agrupació.

A continuació descrivim quines entrades temàtiques identifiquem al manuscrit d'acord amb la nostra anàlisi. Cal deixar clar que les entrades no apareixen originalment numerades al manuscrit, sinó que en endavant les numerem en aquesta tesi només de manera funcional. També indiquem en quin foli i en quin plec comença i acaba cada entrada temàtica: així en podrem valorar l'extensió. El canvi d'entrada en general s'identifica pel contingut: es comença una nova frase, en un paràgraf diferent, amb la paraula o concepte clau del qual tracta l'entrada; en algunes ocasions aquesta paraula està subratllada o fins i tot s'indica amb una ratlla horitzontal, d'esquerra a dreta, el canvi de paràgraf que marca el canvi d'entrada temàtica. En la nostra descripció també indiquem en quines llengües estan redactades les entrades. Escrivim el nom de l'entrada tal com apareix al manuscrit (a Pelfort 2021 se n'adapta la grafia, cosa que pot crear confusió).

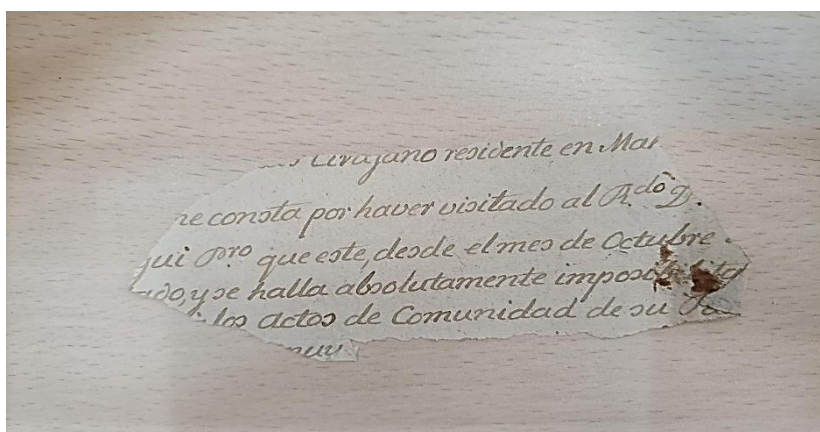
1. **China:** des del f. 1v, plec 1, fins al f. 40r, plec 10. En català al verso dels folis i en anglès al recto.
2. **Carlos Quint:** f. 40v, plec 10, fins al f. 46r, plec 12. En català al verso dels folis i en anglès al recto.
3. **Carles XII:** f. 46v, plec 12, fins al f. 56r, plec 14. En català al verso dels folis i en anglès al recto.
4. **Magne Carta:** f. 56v, plec 14, fins al f. 59r, plec 15. En català al verso dels folis i en anglès al recto.
5. **El contracte de Noliejament:** f. 59v, plec 15, fins f. 59r, plec 15. En català al verso dels folis i en anglès al recto.
6. **Celtiberia:** f. 60v, plec 16, fins f. 61r, plec 16. En català al verso dels folis i en anglès al recto.

7. **Cassandra:** f. 61v, plec 16, fins f. 61r, plec 16. En català al verso dels folis i en anglès al recto.
8. **Canada:** f. 61v, plec16, fins f. 66r, plec 17. En català al verso dels folis i en anglès al recto.
9. **Campbell:** f. 66v, plec 17, fins f. 66r, plec 17. En català al verso dels folis i en anglès al recto.
10. **Plynio. El major:** f. 67v, plec 17, fins f. 67r, plec 17. En català al verso dels folis i en anglès al recto.
11. **Plynio el Jove:** f. 67v, plec 17, fins f. 71r, plec 19. En català al verso dels folis i en anglès al recto.
12. **Platon:** f. 72v, plec 20, fins f. 86r, plec 22. En català al verso dels folis i en anglès al recto.
13. **Caius Asinius Pollio:** f. 86v, plec 22, fins f. 86r, plec 22. En català al verso dels folis i en anglès al recto.
14. **Pollux Julius:** f. 86v, plec 22, fins f. 86r, plec 33. En català al verso dels folis i en anglès al recto.
15. **Polybius:** f. 87v, plec 23, fins f. 89r, plec 23. En català al verso dels folis i en anglès al recto.
16. **Polygamia:** f. 89v, plec 23, fins f. 106r, plec 27. En català al verso dels folis i en anglès al recto.
17. **Minorca:** f. 106v, plec 27, fins f. 119r, plec 30. En català al verso dels folis i en anglès al recto.

18. **Miracle**: f. 120v, plec 30, fins f. 143r, plec 36. Aquesta entrada comença amb els folis en català al recto i anglès al verso i s'acaba amb els folis en castellà al recto i en anglès al verso. Concretament, fins al f. 122v, plec 32, encara és en català, però el verso del foli següent, el 123, del mateix plec, ja és en castellà. A partir d'aquí les entrades restants són també en castellà (verso del folis). Pelfort (2021: 177) afirma que trobà, en aquesta entrada, un retall de paper, a manera de punt de llibre, amb el segell de la Sociedad Económica de Amigos del País de la plaza de Mahon. Tal com hem pogut comprovar en consultar el manuscrit, actualment aquest retall ja no hi és.
19. **Millenario**: f. 143v, plec 36, fins f. 157r, plec 40. En castellà al verso dels folis i en anglès al recto. Pelfort (2021) no compta aquesta entrada, per bé que, a més del canvi de temàtica evident, es destaca el canvi d'entrada amb una ratlla horitzontal.
20. **Estado Militar**: f. 157v, plec 40, fins f. 174r, plec 44. En castellà al verso dels folis i en anglès al recto.
21. **Filología**: f. 174v, plec 44, fins f. 525r, plec 134. En castellà al verso dels folis i en anglès al recto. És una entrada molt llarga que comprèn molts plecs; és el gruix principal del manuscrit (6,2 cm) (vegeu la imatge següent). Com a fet destacable, hem trobat un retall de paper a manera de punt de llibre al f. 175. Entenem que és el mateix punt de llibre que identificà Pelfort (2021: 181) a la mateixa entrada (diferent del de l'entrada «Miracle»), que identifica (per la cal·ligrafia) amb un certificat mèdic escrit per Bartomeu Ramis mitjançant el qual justifica al magistrat Francesc Seguí Sintès la seva absència als actes de la Comunitat.



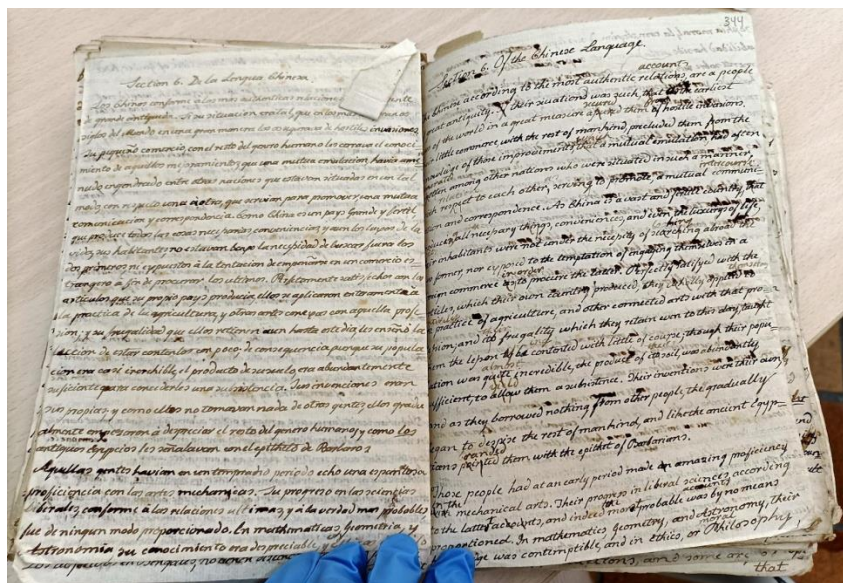
Il·lustració 16. Gruix de l'entrada Filologia, al centre, comparada amb la resta del manuscrit (al fons a l'esquerra, de l'entrada 1 a la 20 inclosa; al fons a la dreta, de l'entrada 22 a la 44)



Il·lustració 17. Retall a manera de punt de llibre al f. 175, potser un certificat mèdic de Bartomeu Ramis

L'entrada comença amb una introducció sobre la filologia, fent referència a l'etimologia de la paraula. Després parla de Babel, de Diodor Sícul, entre d'altres temàtiques. Conté les seccions següents, diferenciades per un salt de paràgraf i també gràcies als títols que les encapçalen, que reproduïm literalment:

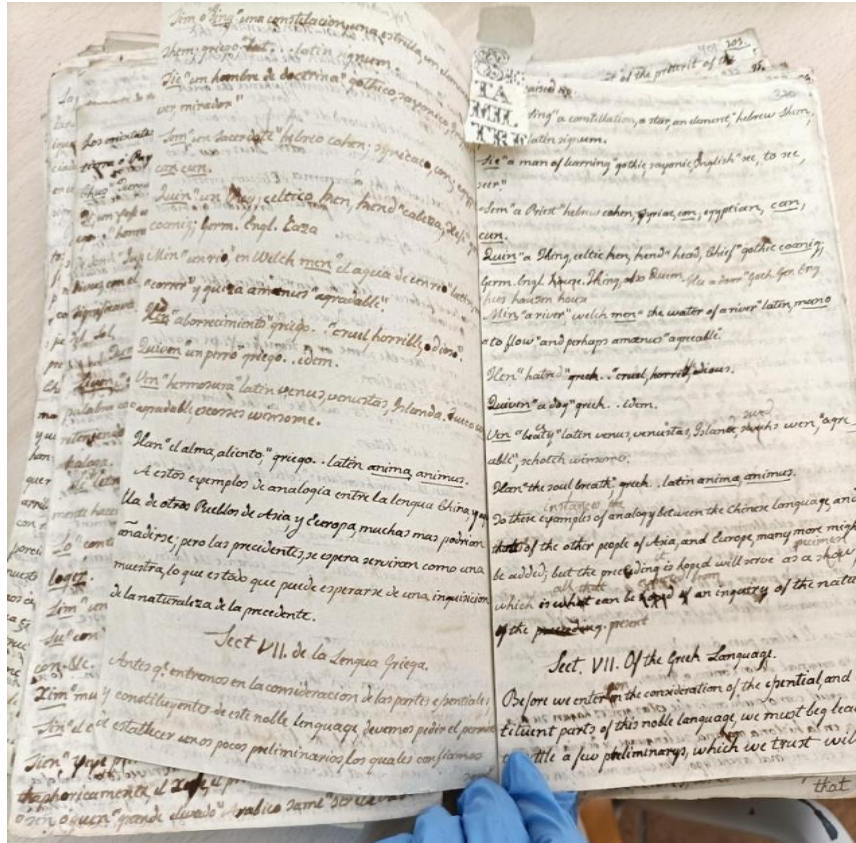
- Lenguaje Hebreo: f. 208v, plec 52.
- Sect. 2 Lenguaje Arabe: f. 245v, plec 62.
- Section III. De los lenguajes Chaldeo, Phenicio Ethiope ó Abyssinio, y Egiptio: f. 273v, plec 69.
- Sect. 4. De la lengua Persana: f. 306v, plec 77.
- Section. V. Lenguages Shanscrit y Bengalesos: f. 325v, plec 82.
- Section 6. De la lengua china: f. 344v, plec 87. Conté un trosset de paper en blanc a manera de punt de llibre.



Il·lustració 18. Retall a manera de punt de llibre

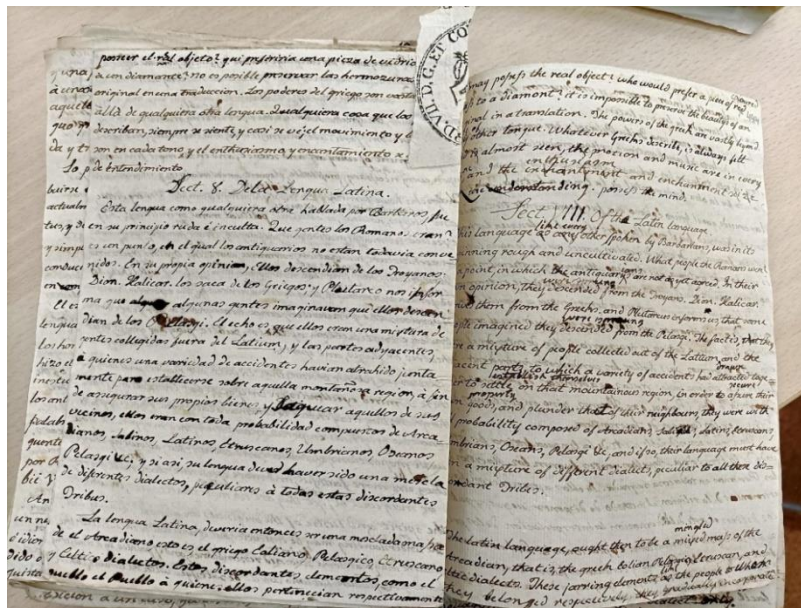


- Sect VII. de la lengua griega: f. 370v, plec 93. Conté un trosset de paper amb unes lletres majúscules a manera de punt de llibre.



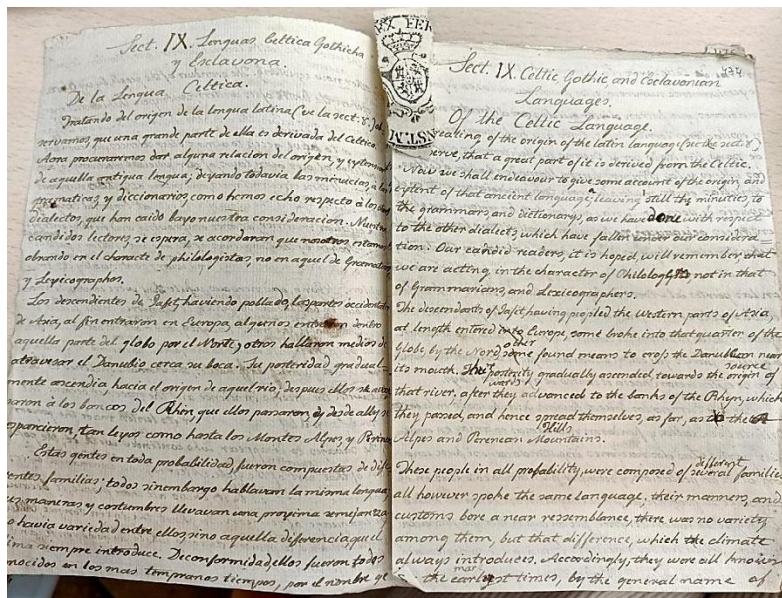
Il·lustració 19. Retall a manera de punt de llibre

- Sect. 8. De la lengua Latina: f. 444v, plec 122. Conté un trosset de paper en què s'intueix un escut o exlibris a manera de punt de llibre.



Il·lustració 20. Retall a manera de punt de llibre

- Sect. IX. Lenguas Celtica Gothicha y Esclavona: f. 474v, plec 119. Conté un trosset de paper en què s'intueix un escut o exlibris a manera de punt de llibre.



Il·lustració 21. Retall a manera de punt de llibre

- Sect. 10. *Lenguas Modernas*: f. 517v, plec 132.
22. **Philosophia**: f. 525v, plec 134, fins f. 665r, plec 168. En castellà al verso dels folis i en anglès al recto. També és una entrada llarga (si bé no tant com l'anterior). Té 2,3 cm de gruix.
  23. **La peste**: f. 665v, plec 168, fins f. 678r, plec 172. En castellà al verso dels folis i en anglès al recto.
  24. **Cook (Captain James)**: f. 678v, plec 172, fins f. 705r, plec 197. Hi falten els plecs 174-193. En castellà al verso dels folis i en anglès al recto. El manuscrit acaba aquí, de manera que l'últim foli verso en castellà no té el contingut corresponent en anglès (perquè no hi ha cap altre plec), cosa que fa pensar que està inacabat o que se n'han perdut algunes pàgines del final.

#### 4.3.4. Datació

El manuscrit no està datat. No obstant això, podem deduir-ne una data aproximada, a partir de les observacions següents.

Ja hem dit que les 24 entrades temàtiques presents al manuscrit es corresponen amb les que es publicaren a l'*Encyclopædia Britannica*, principalment a la tercera edició —publicada entre 1788 i 1797 en 18 volums—, encara que algunes ja apareixen a la segona edició —publicada entre 1777 i 1784 en 10 volums—. Les dades provenen de Pelfort (2021: 173-176) i hem pogut comprovar que són certes. Evidentment, si el manuscrit era un esborrany per a la posterior publicació, la data de publicació marca un límit temporal de redacció del manuscrit.

Tot seguit perfilem aquest límit temporal de redacció tot especificant a quina de les dues edicions, i a quin volum i any de publicació, pertany cadascuna de les 24 entrades, que al manuscrit apareixen una seguida de l'altra, de la 1 a la 24, però que a l'enciclopèdia

en anglès apareixen barrejades: algunes publicades primer que d'altres, sense seguir l'ordre del manuscrit.

A més de guiar-nos pels anys de publicació de les entrades a l'enciclopèdia, al manuscrit RG 146-1, concretament a l'entrada sobre Menorca, hi podem identificar almenys dues informacions que ens serveixen de guia per datar el manuscrit. En primer lloc, l'entrada esmenta que l'illa és espanyola en aquells moments, tot referint-se a la primera dominació espanyola (1782-1798), després de la conquesta de les tropes espanyoles i franceses el febrer de 1782: «Minorca was taken by the Spaniards during the American war and now is in their possession». Per tant, ens indica que en el moment de redacció de l'entrada ja s'ha esdevingut la conquesta del 1782; a més, podem interpretar que l'«American war» a la qual es fa referència és la Guerra per la Independència dels Estats Units, entre els anys 1776 i 1783. En segon lloc, es fa referència al castell de Sant Felip encara vigent; recordem que després del setge espanyol i de la rendició dels britànics (1782), Carles III va ordenar-ne la demolició, que s'efectuà poc després. Per tant, això ens indica que en el moment de redacció de l'entrada sobre Menorca encara no s'ha produït la demolició del castell, que es feu entre el març i l'abril del 1782. Concretament, del castell de Sant Felip es dona la informació següent:

[...] es construiria una fortalesa que seria impregnable [inexpugnable], com el Castell de St. Philip, era judicat [valorat] antes que nosaltres lo prenguéssim,<sup>39</sup> y se gastàs tants de doblers en ell, que encare que algunas obras fossin erigidas en Cap-Mola, no fonc judicat [considerat] a propòsit [apropiat] proseguir en las fortificaciones allí ab un nou gasto; o almenos esta és l'única raho que ha estat asenalada [designada].<sup>40</sup>

[...] a Fortress might be constructed, which would be impregnable, as St. Philip's castle, was esteemed ~~judged~~ before we took it, and bestowed so much a ~~great deal~~ of money on it, that tough some works were erected at Cape-Mola, it was not judged proper to

---

<sup>39</sup> El *nosaltres* es refereix als britànics: el contingut del manuscrit l'han de llegir els lectors britànics de l'enciclopèdia.

<sup>40</sup> Aclarim algunes paraules amb un sinònim entre claudàtors.

proceed ~~proseccute~~ in the fortifications there at a fresh ~~with a new~~ expence; at least this is the only ~~one~~ reason that has been assigned ~~appointed~~.<sup>41</sup>

Vegem els límits temporals que marca la publicació de cada entrada a l'enciclopèdia. D'acord amb les dades de Pelfort (2021: 173-176), que hem comprovat acarant també els dos textos —el del manuscrit i el de l'*Encyclopædia*, en primer lloc, l'entrada Carles V (2) coincideix parcialment amb un volum de 1778 de la *Second Edition*. Per tant, es redactà el 1778 o més probablement abans. L'entrada Carles XII (3) coincideix parcialment amb un volum de 1778 de la *Second Edition*: es redactà també el 1778 o abans. Magne Carta (4) coincideix parcialment amb un volum de 1780 de la *Second Edition*: es redactà com a màxim el 1780. L'entrada Celtiberia (6) coincideix plenament amb un volum de 1779 de la *Second Edition*: es redactà com a màxim el 1779, segurament abans. L'entrada Plynio el Major (10) coincideix plenament amb un volum de 1781 de la *Second Edition*: es redactà el 1781, més probablement abans. L'entrada Plynio el Jove (11) coincideix plenament amb un volum de 1781 de la *Second Edition*: es redactà el el 1781 o abans. L'entrada Caius Asinus Pollio (13) coincideix parcialment amb un volum de 1782 de la *Second Edition*: es redactà el 1782 o abans. L'entrada Polybius (15) coincideix plenament amb un volum de 1782 de la *Second Edition*: es redactà el 1782 o abans. I l'entrada Polygamia (16) coincideix parcialment amb un volum de 1782 de la *Second Edition*.<sup>42</sup> Per tant, aquestes nou entrades, que coincideixen o bé parcialment o bé plenament amb les publicades a la segona edició de l'*Encyclopædia Britannica*, concretament als anys 1778, 1779, 1780, 1781 i 1782, tenen aquest límit temporal de redacció.

A continuació posem alguns exemples acarats que demostren que el contingut de les entrades enciclopèdiques del manuscrit és el mateix que el que es publicà a la segona edició de l'*Encyclopædia Britannica*. Concretament, posem un exemple de coincidència parcial i un altre de coincidència plena:

---

<sup>41</sup> Les paraules ratllades apareixen així originalment al manuscrit.

<sup>42</sup> Les entrades China (1), Contracte Noli edjament (5), Casandra (7), Canada (8), Campbell, primer Duck d'Argili (9), Platon (12) i Pollux Julius (14), encara que es presentin abans de la de Menorca (17), no coincideixen amb cap volum de la *Second Edition*, d'abans de 1782, sinó que totes, excepte China (1), coincideixen plenament amb algun volum de 1797 de la *Third Edition*, segons Pelfort (2021). En el cas de China (1), no trobem gaire coincidència ni amb la *Second Edition* ni amb la *Third Edition*; en tot cas només algun fragment breu tant a la *Second* com a la *Third*.



lemont accomplished of men; but when we read of his beheading 4500 Saxons, solely for their loyalty to their prince, in opposing his conquests, we cannot think he merits the extravagant encomiums bestowed on him by some historians. He died in 814, in the 74<sup>th</sup> year of his age, and 47<sup>th</sup> of his reign.

France had nine sovereigns of this name, of whom Charles V. merited the title of "the wise," (crowned in 1364, died in 1380): and Charles VIII. signalized himself in the field by rapid victories in Italy; crowned 1483, died in 1498. The rest do not deserve particular mention in this place. See (*History of*) FRANCE.

CHARLEMONT, a town of the province of Namur in the Austrian Netherlands, about 18 miles south of Namur. E. Long. 4. 40. N. Lat. 50. 10.

CHARLEMONT is also the name of a town of Ireland, situated on the river Blackwater, in the county of Armagh, and province of Ulster, about six miles south-east of Dungannon. W. Long. 6. 50. N. Lat. 50. 16.

CHARLEROY, a strong town in the province of Namur, in the Austrian Netherlands, situated on the river Sambre, about 19 miles west of Namur. E. Long. 4. 20. N. Lat. 50. 30.

CHARLES MARTEL, a renowned conqueror in the early annals of France. He deposed and restored Chilperic king of France; and had the entire government of the kingdom, once with the title of mayor of the palace, and afterwards as duke of France; but he would not accept the crown. He died, regretted, in 741.

CHARLES *le Gros*, emperor of the west in 881, king of Italy and Suabia, memorable for his reverse of for-

on those who treated the holy father and the holy see with such inhumanity. He is accused by some Romish writers of favouring the Lutheran principles, which he might easily have extirpated. But the truth is, he found his account in the divisions which that sect occasioned; and he for ever made his advantage of them, sometimes against the Pope, sometimes against France, and at other times against the empire itself. He was a great traveller, and made 50 different journeys into Germany, Spain, Italy, Flanders, France, England, and Africa. Though he had been successful in many unjust enterprizes, yet his last attempt on Metz, which he besieged with an army of 100,000 men, was very just and very unsuccessful.

Vexed at the reverse of fortune which seemed to attend his latter days, and oppressed by sickness, which unfitted him any longer from holding the reins of government with steadiness, or to guide them with address, he resigned his dominions to his brother Ferdinand and his son Philip; and retreated to the monastery of St Justus near Piacentia in Estremadura.

When Charles entered this retreat, he formed such a plan of life for himself as would have suited a private gentleman of moderate fortune. His table was neat, but plain; his domestics few; his intercourse with them familiar; all the cumbersome and ceremonious forms of attendance on his person were entirely abolished, as destructive of that social ease and tranquillity which he courted in order to soothe the remainder of his days. As the mildness of the climate, together with his deliverance from the burdens and cares of government, procured him at first a considerable remission from the acute pains of the gout, with which he had been long tormented, he enjoyed perhaps

tune; being dethroned at a diet held near Mentz, by the French, the Italians, and the Germans, in 887: after which he was obliged to subsist on the bounty of the archbishop of Mentz. He died in 888.

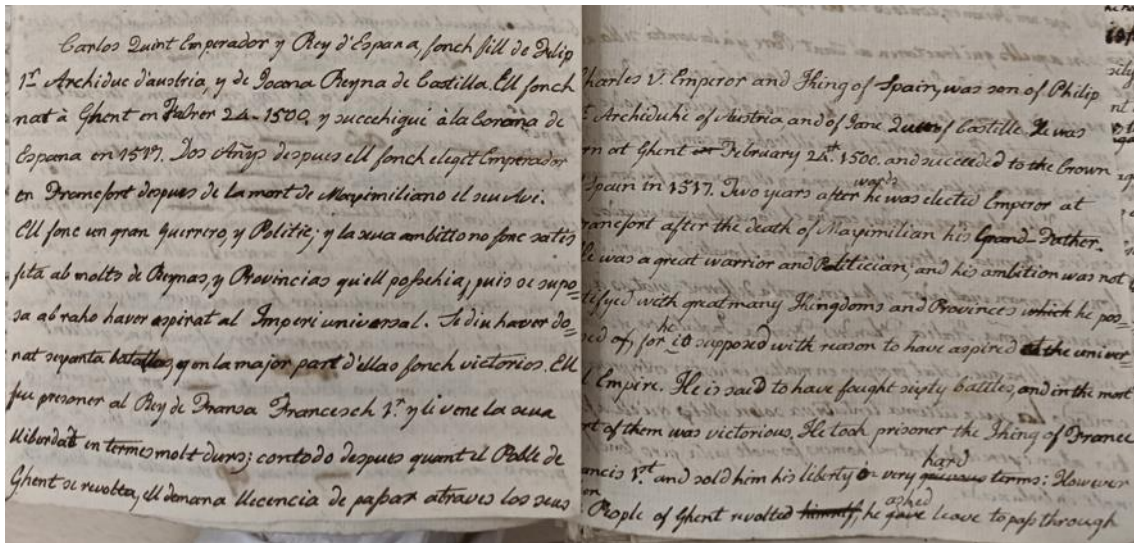
CHARLES V. (emperor and king of Spain), was son of Philip I. archduke of Austria, and of Jane queen of Castile. He was born at Ghent, February 24. 1500, and succeeded to the crown of Spain in 1517. Two years afterwards he was chosen emperor at Francfort after the death of Maximilian his grandfather. He was a great warrior and politician: and his ambition was not satisfied with the many kingdoms and provinces he possessed; for he is supposed, with reason, to have aspired at universal empire. He is said to have fought 60 battles, in most of which he was victorious. He took the king of France (Francis I.) prisoner, and sold him his liberty on very hard terms: yet afterwards, when the people of Ghent revolted, he asked leave to pass through his dominions; and though the generous king thus had him in his power, and had an opportunity of revenging his ill-treatment, yet he received and attended him with all pomp and magnificence. He sacked Rome, and took the Pope prisoner; and the cruelties which his army exercised there are said to have exceeded those of the northern barbarians. Yet the pious emperor went into mourning on account of this conquest; forbade the ringing of bells; commanded processions to be made, and prayers to be offered up, for the deliverance of the Pope his prisoner; yet did not inflict the least punishment

more complete satisfaction in this humble solitude than all his grandeur had ever yielded him. The ambitious thoughts and projects which had so long engrossed and disquieted him, were quite effaced from his mind. Far from taking any part in the political transactions of the princes of Europe, he restrained his curiosity even from an inquiry concerning them; and he seemed to view the busy scene which he had abandoned with all the contempt and indifference arising from his thorough experience of its vanity, as well as from the pleasing reflection of having disentangled himself from its cares.

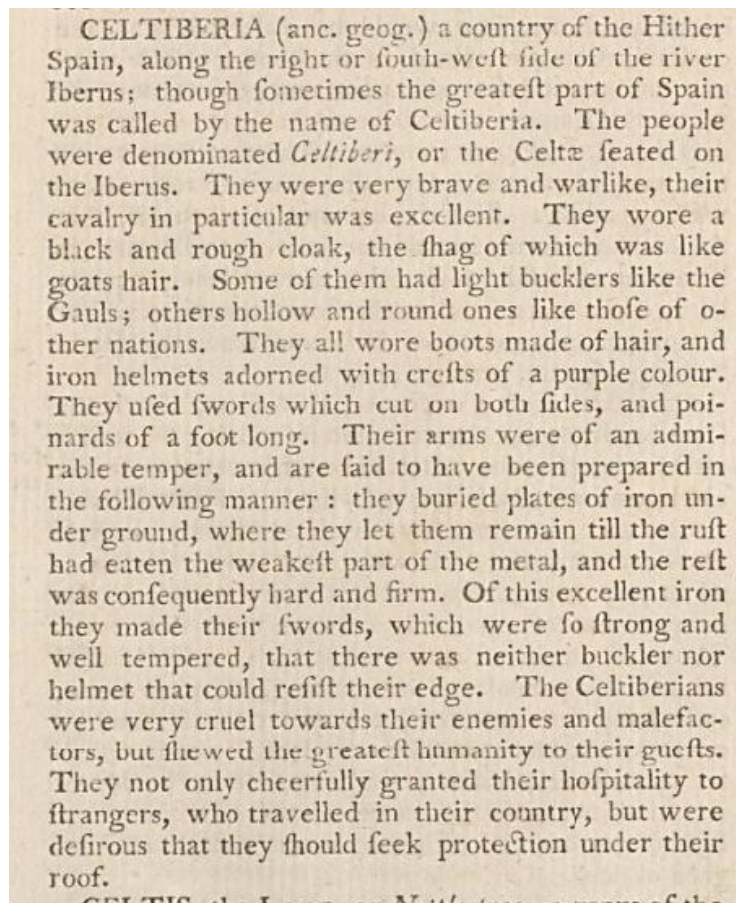
Other amusements, and other objects, now occupied him. Sometimes he cultivated the plants in his garden with his own hands; sometimes he rode out to the neighbouring wood on a little horse, the only one that he kept, attended by a single servant on foot. When his infirmities confined him to his apartment, which often happened, and deprived him of these more active recreations, he either admitted a few gentlemen who resided near the monastery to visit him, and entertained them familiarly at his table; or he employed himself in studying mechanical principles, and in forming curious works of mechanism, of which he had always been remarkably fond, and to which his genius was peculiarly turned. With this view he had engaged Turriano, one of the most ingenious artists of that age, to accompany him in his retreat. He laboured together with him in framing models of the most useful machines, as well as in making experiments with regard

Il·lustració 22. Fragment de l'entrada sobre Carles V publicada a la *Second Edition* (1778) de l'*Encyclopædia Britannica*, que coincideix parcialment amb l'entrada corresponent al manuscrit RG 146-1

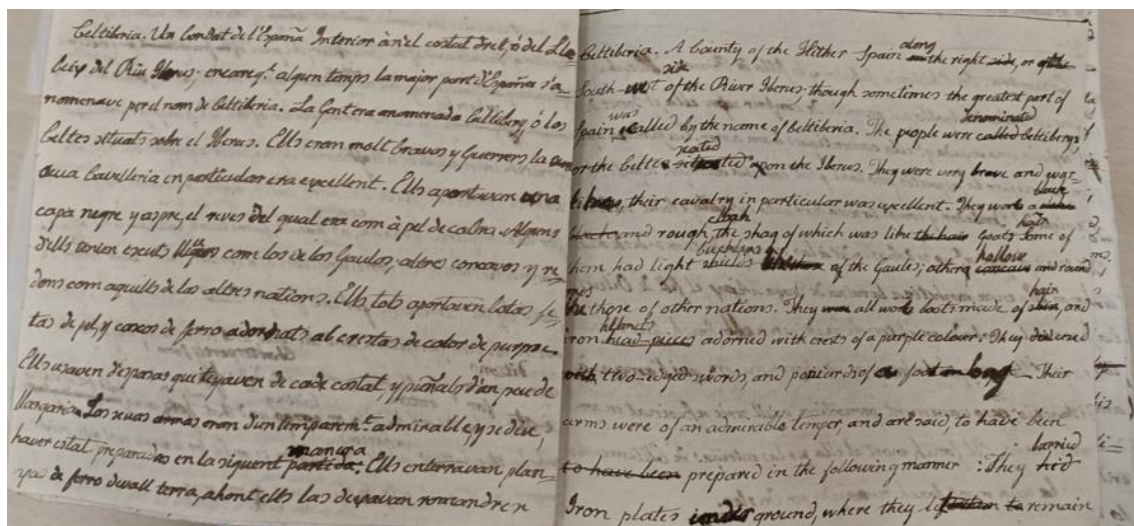




II·lustració 23. Fragment de l'entrada sobre Carles V del manuscrit RG 146-1, que coincideix parcialment amb l'entrada sobre Carles V publicada a la *Second Edition* (1778) de l'*Encyclopædia Britannica*



II·lustració 24. Entrada sobre Celtibèria publicada a la *Second Edition* (1779) de l'*Encyclopædia Britannica*, que coincideix plenament amb l'entrada corresponent al manuscrit RG 146-1



Il·lustració 25. Fragment de l'entrada sobre Celtibèria del manuscrit RG 146-1, que coincideix plenament amb l'entrada sobre Celtibèria publicada a la *Second Edition* (1779) de l'*Encyclopædia Britannica*

Seguidament, en l'ordre del manuscrit, trobem l'entrada sobre Menorca (17). Aquesta coincideix quasi plenament amb el tom de 1781 de la *Second Edition* i també plenament amb el tom 12, de la *Third Edition*, en la qual Pelfort detecta, tal com hem comprovat, que s'hi afegeix «Minorca was taken by the Spaniards during the American war and now is in their possession», frase que no apareixia a la *Second*—evidentment, perquè en el moment de la publicació, el 1781, aquest fet no s'havia produït. Aquesta frase, que hem esmentat més amunt, és la darrera frase de l'entrada sobre Menorca, al final del f. 117v, per tant podem plantejar la hipòtesi que fos un afegit respecte d'una suposada redacció o còpia anterior de l'entrada. Recordem que aquesta frase, juntament amb la dada sobre el castell de Sant Felip, ens permetia datar la redacció del text copiat al manuscrit independentment de la data de publicació de l'enciclopèdia. Així doncs, l'entrada a Menorca fou redactada el 1781 o abans, perquè apareix publicada el 1781 a la *Second Edition*, però quan es produeix el setge espanyol el 1782, s'afegeix el canvi de dominador a l'entrada—la frase final—, tal com apareix al nostre manuscrit i en la publicació de la *Third Edition*.

Pel que fa a la resta d'entrades a partir de la de Menorca en endavant, observem l'esquema següent: l'entrada Miracle (18) coincideix plenament amb un tom de 1797 de la *Third Edition*. Per tant, fou redactada el 1797 o abans. Millenario (19)—entrada que Pelfort no considera— coincideix amb l'entrada «Millenium», del dotzè tom, de 1797



de la *Third Edition*. Estado Militar (20) coincideix parcialment amb un tom de 1781 de la *Second Edition*: es devia redactar el 1781 o abans. Filología (21) coincideix parcialment amb un tom de 1781 de la *Second Edition*, per la qual cosa es devia redactar el 1781 o abans, i també coincideix parcialment amb un tom de 1797 de la *Third Edition*. Filosofía (22) coincideix parcialment amb la *Third Edition*, per la qual cosa es devia redactar el 1797 com a màxim. La Peste (23) coincideix amb un volum de 1797 de la *Third Edition*: es devia redactar el 1797 o abans. I Cook (24) coincideix plenament amb un volum de 1797 de la *Third Edition*: també es devia redactar el 1797 o abans.

Per tant, llevat de l'entrada sobre l'Estado Militar (20), que coincideix més amb un volum de 1781 de la *Second Edition*, la resta en general coincideixen amb volums de 1797 de la *Third Edition*. Així doncs, sembla que per a la majoria d'aquestes últimes entrades, posteriors en l'ordenació del manuscrit a la de Menorca (17), els autors tingueren temps per redactar-les màxim fins al 1797, en què es publicaren.

A continuació posem alguns exemples acarats que demostren que el contingut de les entrades enciclopèdiques del manuscrit és el mateix que el que es publicà a la tercera edició de l'*Encyclopædia Britannica*. Concretament, posem un exemple de coincidència parcial i un altre de coincidència plena:

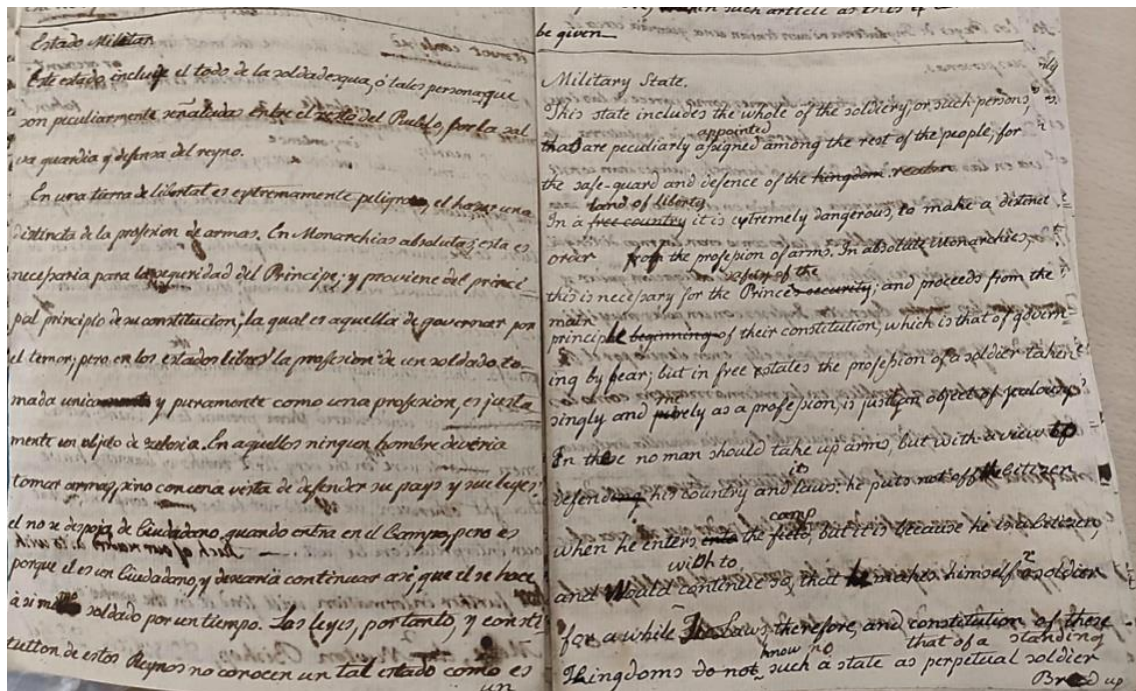
*MILITARY-State*, in British polity, one of the three divisions of the laity. See LAITY.

This state includes the whole of the soldiery, or such persons as are peculiarly appointed among the rest of the people for the safeguard and defence of the realm.

In a land of liberty, it is extremely dangerous to make a distinct order of the profession of arms. In absolute monarchies, this is necessary for the safety of the prince; and arises from the main principle of their constitution, which is that of governing by fear: but, in free states, the profession of a soldier, taken singly and merely as a profession, is justly an object of jealousy. In these no man should take up arms but with a view to defend his country and its laws: he puts not off the citizen when he enters the camp; but it is because he is a citizen, and would wish to continue so, that he makes himself for a while a soldier. The laws, therefore, and constitution of these kingdoms, know no such state as that of a perpetual standing soldier, bred up to no other profession than that of war; and it was not till the reign of Henry VII. that the kings of England had so much as a guard about their persons.

In the time of the Anglo-Saxons, as appears from Edward the Confessor's laws, the military force of England was in the hands of the dukes or heretochs, who were constituted through every province and county in the kingdom; being taken out of the principal nobility, and such as were most remarkable for being *sapientes, fideles, et animosi*. Their duty was to lead and regulate the English armies, with a very unlimited power; *prout eis visum fuerit, ad honorem coronæ et utilitatem regni*. And because of this great power they were elected by the people in their full assembly, or folkmote, in the same manner as sheriffs were elected: following still that old fundamental maxim of the Saxon constitution, that where any officer was entrusted with such power, as, if abused, might

Il·lustració 26. Fragment de l'entrada sobre l'Estat Militar publicada a la *Third Edition* (1781) de l'*Encyclopædia Britannica*, que coincideix parcialment amb l'entrada corresponent al manuscrit RG 146-1



Il·lustració 27. Fragment de l'entrada sobre l'Estat Militar del manuscrit RG 146-1, que coincideix parcialment amb l'entrada sobre l'Estat Militar publicada a la *Third Edition* (1781) de l'*Encyclopædia Britannica*



COOK (Captain James), one of the most celebrated navigators ever produced by Britain or any other country, was the son of James Cook, supposed to have been a native of the county of Northumberland. His station was no higher than that of a servant in husbandry, and he was married to a woman in his own sphere of life at Morton, a village in the North riding of Yorkshire. From this place they removed to another village in the same riding named *Marton*, where Captain Cook was born on the 27th of October 1728. He was one of nine children, all of whom are now dead except a daughter, who married a fisherman of Redcar. He received the first rudiments of education from the schoolmistress of the village; and afterwards, on his father's removal to Great Ayton, he was put to a day school, at the expence of Mr Skottow, his father's employer, where he was instructed in writing and in a few of the first rules of arithmetic. Before the age of thirteen he was bound apprentice to Mr W. Sanderson, a haberdasher or shopkeeper at Straiths, about ten miles from Whitby: but some disagreement taking place between him and his master, he indulged his own inclination in binding himself apprentice to Messrs Walkers of Whitby, who had several vessels in the coal trade; and after serving a few years longer in the situation of a common sailor, he was at length raised to be mate of one of Mr Walker's ships. During all this period it is not recollected that he exhibited any thing peculiar either in his abilities or conduct.

Early in the year 1755, when hostilities broke out between France and England, Cook entered on board the *Eagle* of sixty guns, to which vessel Sir Hugh Palliser was soon after appointed, who soon distinguished him as an active and diligent seaman; and his promotion was forwarded by a letter of recommendation which was written by Mr Osbaldeston, member for Scarborough, at the request of several neighbours, in Mr Cook's favour. On the 15th of May 1759, he was appointed master of the *Mercury*, which soon after sailed to America, and joined the fleet under Sir Charles Saunders at the memorable siege of Quebec. His interest with the admiralty appears even then to have been very strong; for on Mr Osbaldeston's letter he was appointed master of the *Grampus* sloop; but the proper master having unexpectedly returned to her, the appointment did not take place. Four days after he was made master of the *Garland*; when upon inquiry it was found that he could not join her, as the vessel

Il·lustració 28. Fragment de l'entrada sobre el capità Cook publicada a la *Third Edition* (1797) de l'*Encyclopædia Britannica*, que coincideix parcialment amb l'entrada corresponent al manuscrit RG 146



Tenint en compte les precisions que hem fet, el contingut del manuscrit devia començar-se a escriure cap al 1778, com sabem gràcies a l'entrada Carles V (2), que coincideix parcialment amb un volum de 1778 de la *Second Edition*. També coincideix amb l'any de creació de la Societat Maonesa, l'abril de 1778.<sup>43</sup>

Per altra banda, el manuscrit devia acabar-se abans del 1797, data màxima de publicació de la *Third Edition*. Per exemple, hem vist que l'entrada Cook (24), l'última del manuscrit, coincideix plenament amb un volum de 1797 de la *Third Edition*, per la qual cosa es devia redactar el 1797 o abans.

Per tant, el contingut del manuscrit es començà a escriure durant el segon període de dominació anglesa de Menorca (1763-1782) i es finalitzà durant la primera ocupació espanyola de l'illa (1782-1798). És raonable que tardessin aquest temps si tenim en compte el gran volum de la tasca encomanada —parlem de 700 folis de contingut enciclopèdic elaborat de bell nou i presentat tant en català o castellà com en anglès.

Finalment, el manuscrit podria ser un esborrany —com veurem, el text en anglès té paraules ratllades i correccions— o també la còpia de materials diversos —d'un manuscrit o manuscrits anteriors—, amb contingut nou o revisat, d'aquí la coincidència amb edicions diferents de l'*Encyclopædia Britannica*.

---

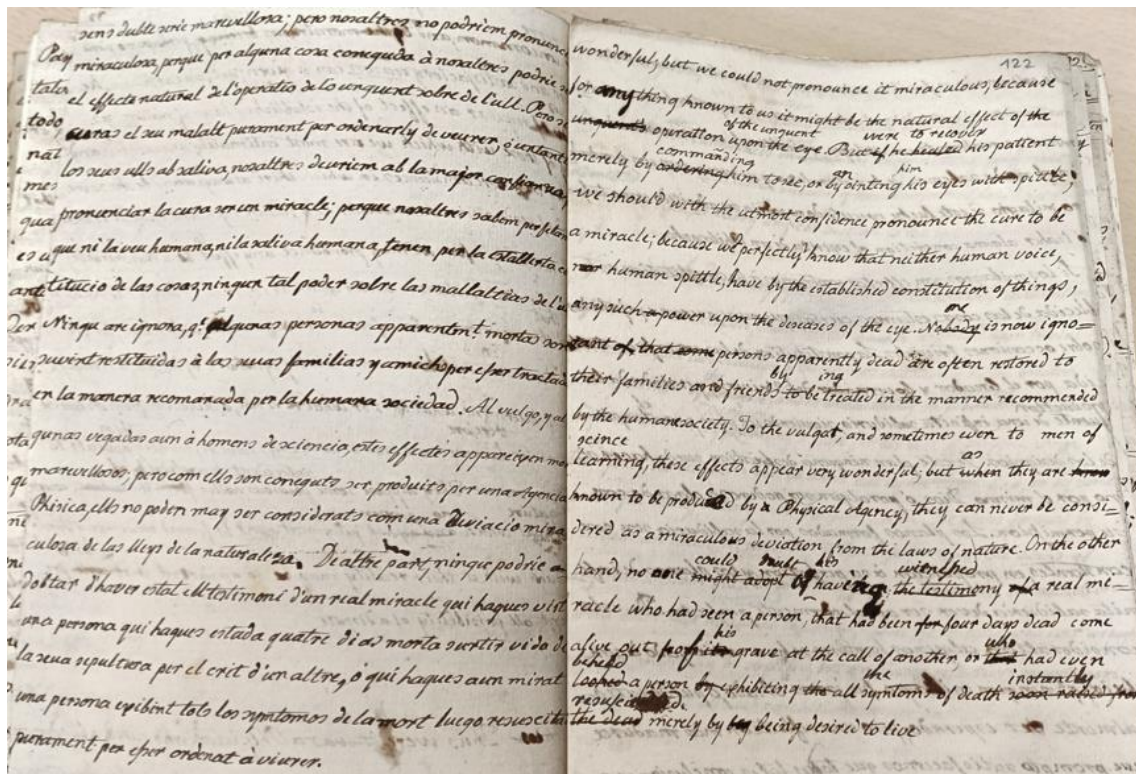
<sup>43</sup> La constitució de la Societat Maonesa no hauria de ser un requisit per començar la redacció de les entrades enciclopèdiques; els membres podrien trobar-se igualment per fer la tasca. Tanmateix, tenint en compte el *modus operandi* de l'editorial de l'*Encyclopædia Britannica* (permetien i suggerien que els membres de les societats escoceses, com The Select Society, coordinessin les edicions de l'enciclopèdia), tindria sentit que l'editorial encarregués la tasca a la Societat Maonesa com a societat cultural, ja creada.

#### 4.3.5. Llengües i traducció

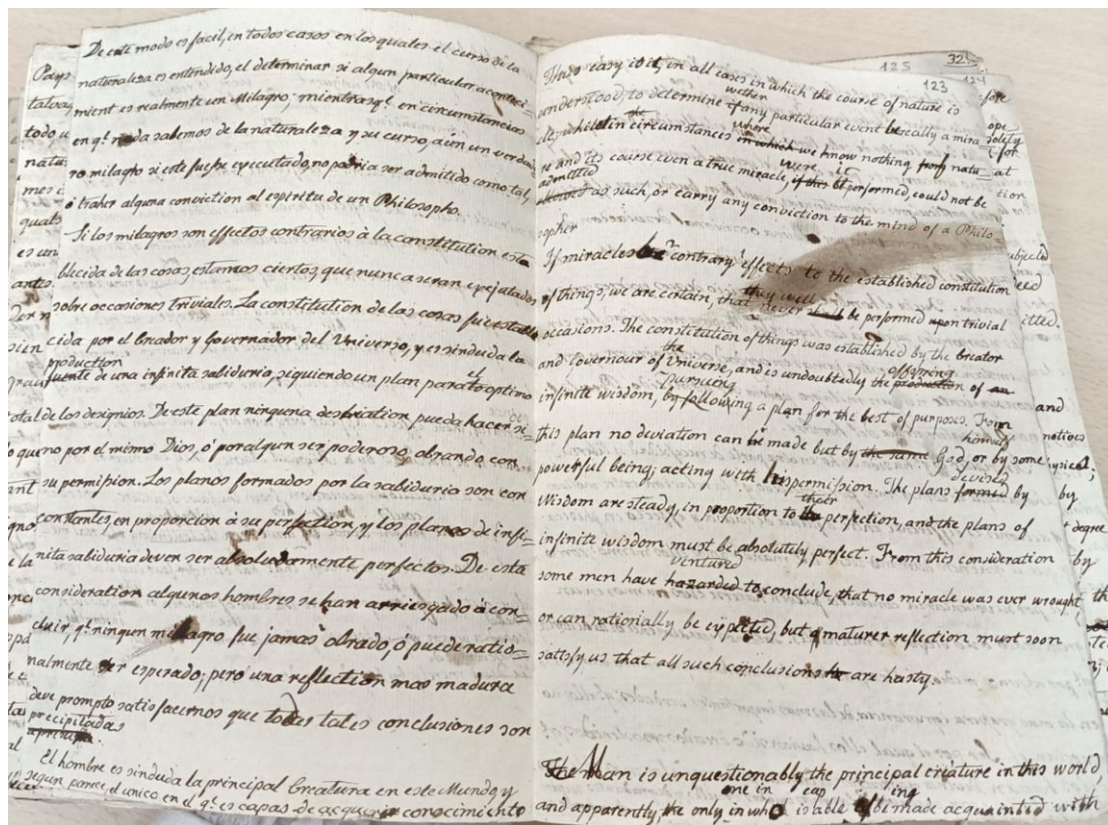
Com hem vist, cada entrada temàtica està escrita en català o espanyol (text presentat al verso) i en anglès (text presentat al recto), és a dir, és el mateix contingut, però en llengües diferents, de forma acarada. De l'entrada 1 (China) a la 17 (Menorca), són en català a l'esquerra i en anglès a la dreta; Miracle (18) comença en català i acaba en castellà, a l'esquerra (i en anglès a la dreta), i de Millenario (19) fins al final, és a dir, fins a Cook (24), són en espanyol a l'esquerra i en anglès a la dreta.

El canvi de llengua de català a castellà a mitjan entrada Miracle crida l'atenció (vegeu imatges 30 i 31). Pelfort (2021) atribueix el canvi de llengua al canvi de govern a l'illa el 1782, de britànic a espanyol. Com hem explicat al segon capítol, és cert que a partir de la primera part de la dominació espanyola (1782-1798), s'inicia un procés de castellanització lingüística i cultural i el català és substituït, progressivament, per l'espanyol a l'ensenyament, l'església, l'administració i la literatura. Tanmateix, el govern espanyol no imposà, llavors, el castellà; en tot cas sí que feu ús de la censura i, sobretot, es donà el cas d'autocensura per part dels intel·lectuals menorquins, sotmesos a pressions, cosa que impossibilità la continuïtat de la tasca erudita europeïsta i l'ús del català com a llengua de cultura (Casasnovas, 2005: 362 i 363). Així, potser el canvi de llengua es deu a l'autocensura, si bé continua sent estrany que es produeixi al mig d'una entrada.





Il·lustració 30. Entrada Miracle (18), f. 122v, en català



Il·lustració 31. Entrada Miracle (18), f. 123v, en castellà

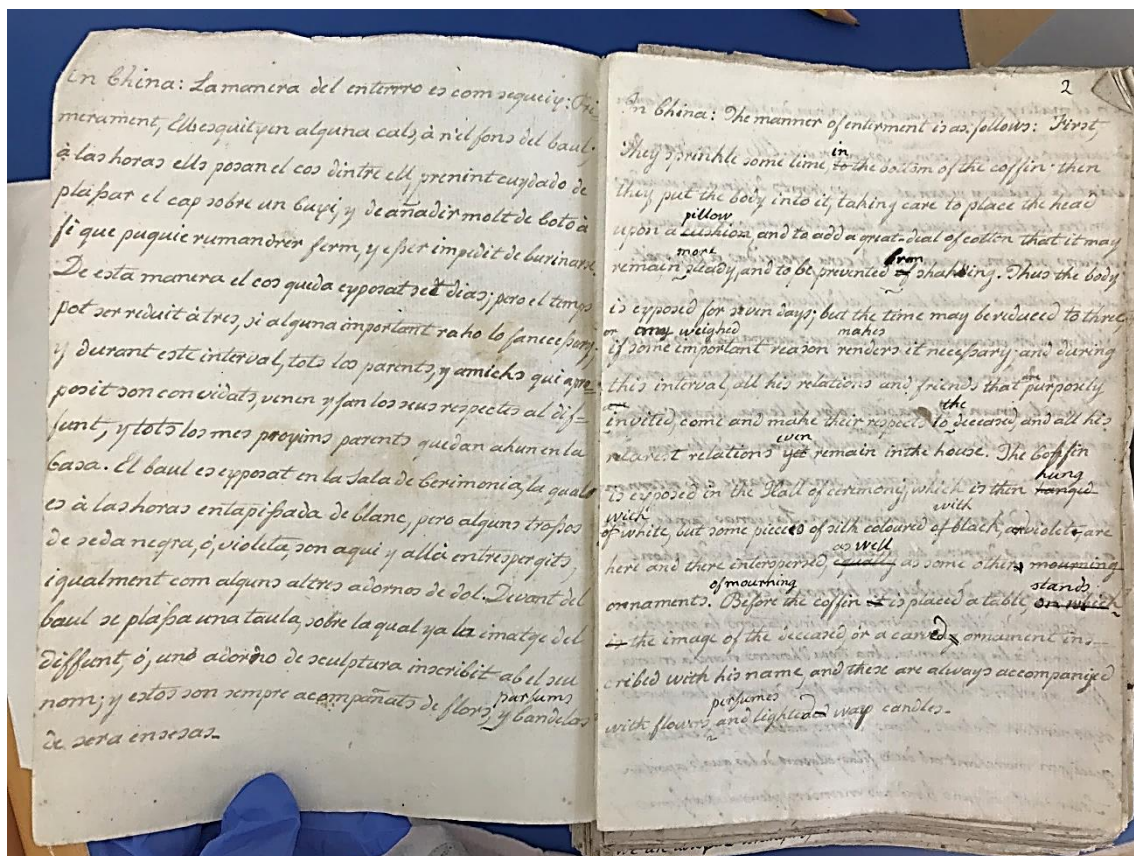


L'anàlisi minuciosa dels textos ens permet afirmar amb total seguretat que som davant de textos originals i les seves traduccions. Pel que fa a la direcció de les llengües de traducció, Pelfort considera que es tracta de traduccions del català o l'espanyol cap a l'anglès pel motiu següent:

el text en català està escrit sense pràcticament dubtes, com si es copiés d'un altre text i l'anglès és ple de rectificacions, ratllades i correccions en la traducció cercant el mot precís. Així mateix, la disposició del manuscrit, primer esquerra i després dreta, la posició inicial dels paràgrafs, podria induir a pensar que s'ha escrit primer el text de l'esquerra.

Si bé la disposició dels textos no és un argument significatiu per establir la direcció de les llengües de traducció, ja que pot ser aleatòria, sí que sembla definitiu el fet que en totes les entrades el text català o espanyol és en net, sense gairebé correccions, ratllades o afegits, i, en canvi, el text anglès és ple de correccions i ratllades, sobretot de preposicions i lèxic, i s'hi matisen algunes expressions.

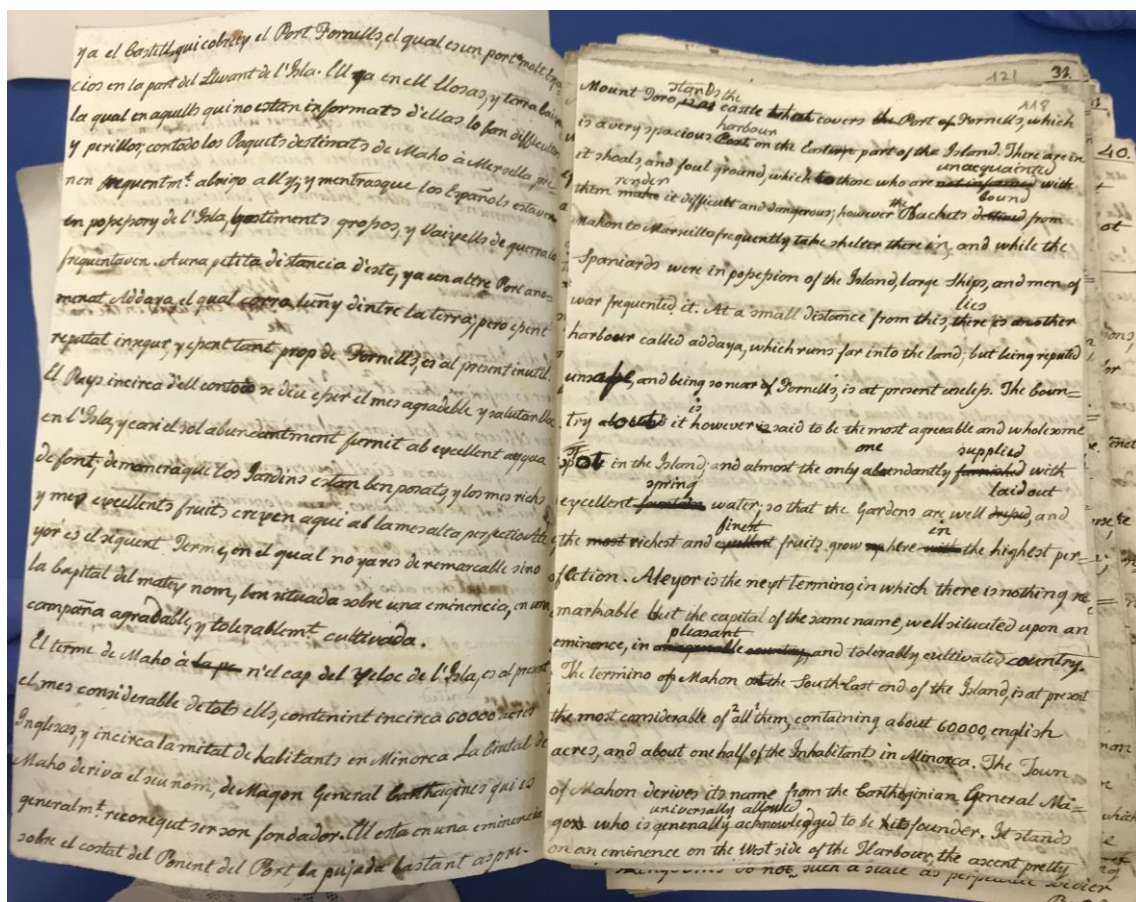
De fet, la majoria d'aquestes ratllades i esmenes es poden atribuir a calcs en anglès per influència de l'original català o castellà, que després es corregeixen amb una forma més genuïna o correcta: així, per exemple, en diverses ocasions el text anglès presenta el mot «actually», un error de traducció, fals amic d'«actualment», ratllat i esmenat a la interlínia per «now». A la imatge següent, corresponent a l'entrada China, f. 1v i f. 2r, hi apareixen uns quants exemples que demostren que el text anglès és una traducció del text català. Vegem-ne un parell: a la segona línia, l'expressió «à n'el fons del baul» correspon a l'anglès «to the bottom of the coffin», en què la preposició «to», traducció literal de «à» (de fet, preposició *en* que es confon amb *a*), és esmenada per «in»; i, a la quarta línia, l'expressió «el cap sobre un cuxí» correspon en anglès a «the head upon a cushion», en què «cushion» és ratllat i esmenat per «pillow» a la interlínia.



Il·lustració 32. A l'esquerra, en català, text en net; a la dreta, en anglès, text ple de correccions

Vegem-ne alguns més, a l'entrada Menorca, als fs. 117v i 118r (imatge següent): a la primera i segona línia, la frase «el Port Fornells, el qual port es un port molt espacios» correspon a «Port Fornells, which is a very spacious port», en què el mot «port» és ratllat i corregit a sobre, a la interlínia, per «harbour»; a la tercera línia, al sintagma «aquells qui no estan informats» li correspon en anglès «those who are not informed», en què «not informed» és ratllat i corregit a la interlínia per «unacquainted»; a les línies onze i dotze, l'expressió «excellent aqua de font» correspon en anglès a «excellent fountain water», en què «fountain» és ratllat i corregit per «spring» a la interlínia; més avall, a les línies següents, «los mes richs y mes excellents fruits crexen aquí ab la mes alta perfectio» equival a l'anglès «the most richest and excellent fruits grow up here with the highest perfection», en què es ratllen «most», «excellent» —esmenat per «finest»—, «up» i «with» —esmenat per «in»; i, després d'altres casos semblants, a les línies finals trobem «Magon General Carthagines qui es generalment reconegut ser son fundador» que en anglès equival a «the Carthaginian General Magon who is generally

acknowledged to be his founder», amb «generally acknowledged» ratllat i esmenat per «universally allowed» i «his» corregit per «its». És evident que algunes d'aquestes correccions no tan sols mostren que la direcció de la traducció és del català cap a l'anglès, sinó també que la persona que tradueix comet errors de traducció, calcs de la llengua original —català en aquests exemples—, i per això el text anglès es revisa i es corregeix.



Il·lustració 33. A l'esquerra, en català, text en net; a la dreta, en anglès, text ple de correccions (entrada Menorca, f. 117v i f. 118r)

La importància d'aquest manuscrit, tant pel que fa als àmbits de la traducció i de la llengua, com des d'una perspectiva cultural i històrica, és tan gran que requereix una anàlisi completa i detallada de totes les entrades, la qual cosa depassaria els límits d'aquesta tesi. N'hem presentat només les conclusions d'una primera anàlisi general, que caldrà aprofundir més endavant. Finalment, un altre aspecte fonamental és la bibliografia o fonts de consulta que devien emprar per redactar el contingut de les entrades enciclopèdiques, tal com comentem a l'apartat següent.

#### 4.3.6. Fonts de les entrades

Pelfort (2021: 173) planteja la hipòtesi que els membres de la Societat Maonesa foren els autors del manuscrit RG 146-1 i que empraren com a fonts de consulta per elaborar les entrades enciclopèdiques les obres que tenien a la biblioteca de l'entitat. Així, ens indica quina obra, de les 42 que arribaren a tenir a la biblioteca, devien emprar per redactar cada una de les 24 entrades. Per exemple, per redactar la primera entrada sobre la Xina, ens diu que devien consultar la *Histoire des decouvertes des Européens*, traducció francesa de l'original anglès de Barrow; per a l'entrada de Carles V, devien consultar la *Historie de Charles Quint*, traducció francesa de l'original anglès de Robertson; per a l'entrada de Carles XII devien consultar la *Histoire de Charles XII* de Voltaire, i així va proposant les fonts de la resta d'entrades. Tanmateix, caldria una anàlisi minuciosa de cadascuna de les entrades, acarades amb el text de les obres de la biblioteca, que donés compte del grau de semblança.

De moment, hem analitzat algunes referències que apareixen en algunes entrades clau del manuscrit, per mirar d'esbrinar alguna de les fonts consultades. Ens hem centrat en tres entrades; «China», la primera, en català; «Menorca», per la rellevància de la temàtica, també en català; i «Miracle», per ser l'entrada en què es produeix el canvi de llengua, de català a castellà. En aquestes entrades hi hem identificat citacions d'obres que no eren a la biblioteca de la Societat Maonesa, o almenys que no apareixen anotades al *Registre*.

- **Citacions de l'entrada China**

En aquesta entrada, en diverses ocasions s'esmenta el Sr Großier o Mr Großier: «el Sr Großier observa» (f. 4v), «segons el Sor Großier» (f. 6v), «en la opinió de Mr Großier» (f. 8v), «el nostre Autor el Sor Grosier» i «el Sor Grosier» (f. 33v).

Aquest nom correspon a Jean-Baptiste Gabriel Alexandre Grosier (Saint-Omer, França, 1743 – París, França, 1828), abat i crític d'art i literatura, autor de la *Histoire générale de la Chine*. Encara que la bibliografia és confusa pel que fa a l'any de publicació, sembla que *Histoire générale de la Chine* es publicà entre 1777 i 1784, en 12 volums, editada per Joseph-Francois-Marie-Anne de Moyriac de Mailla (1669–1748). El 1785, s'hi afegí un tretzè volum: *Description générale de la Chine*. Tenint en compte les citacions recurrents, l'obra de Grosier (considerant el tretzè volum part de tota l'obra) podria haver servit als autors de les entrades de font de consulta per redactar l'entrada enciclopèdica sobre la Xina. De fet, segons Li (2021: 181), era una obra molt coneguda al segle XVIII i el fet que fos publicada a França l'apropa més a la Menorca de l'època.

En efecte, hem comprovat que l'entrada en català conté traduccions literals d'alguns fragments de l'obra de Grosier, obra molt més extensa que l'entrada sobre la Xina copiada al manuscrit. Amb l'exemple acarat que mostrem a continuació, és evident que empraren l'obra de Grosier com a font de consulta per redactar l'entrada sobre la Xina.

A continuació acarem el f. 1v del manuscrit, corresponent a l'inici de l'entrada sobre la Xina, en què es parla de l'enterrament dels morts en aquest país, amb un fragment de l'obra de Grosier (p. 680, volum 13è) que parla del mateix. La coincidència entre tots dos textos és plena (el passatge en concret està marcat en cursiva):

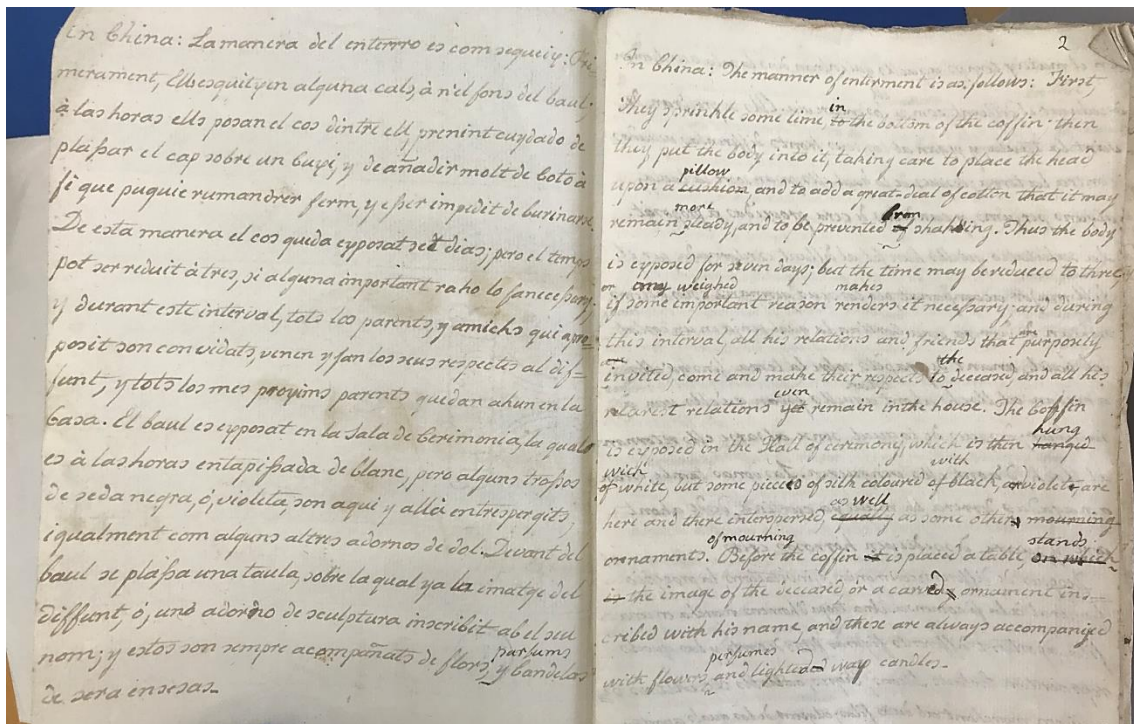
#### TRANSCRIPCIÓ DEL FRAGMENT DEL MANUSCRIT RG 146-1

In China: La manera del enterro es com segueix: Primerament, Ells esquitxen alguna cal, à n'el fons del baul; à las hores ells posan el cos dintre ell prenint cuydado de plassar el cap sobre un cuxi, de añadir molt de coto à fi que pugui rumandrer ferm, y esser impedit de burinarse.

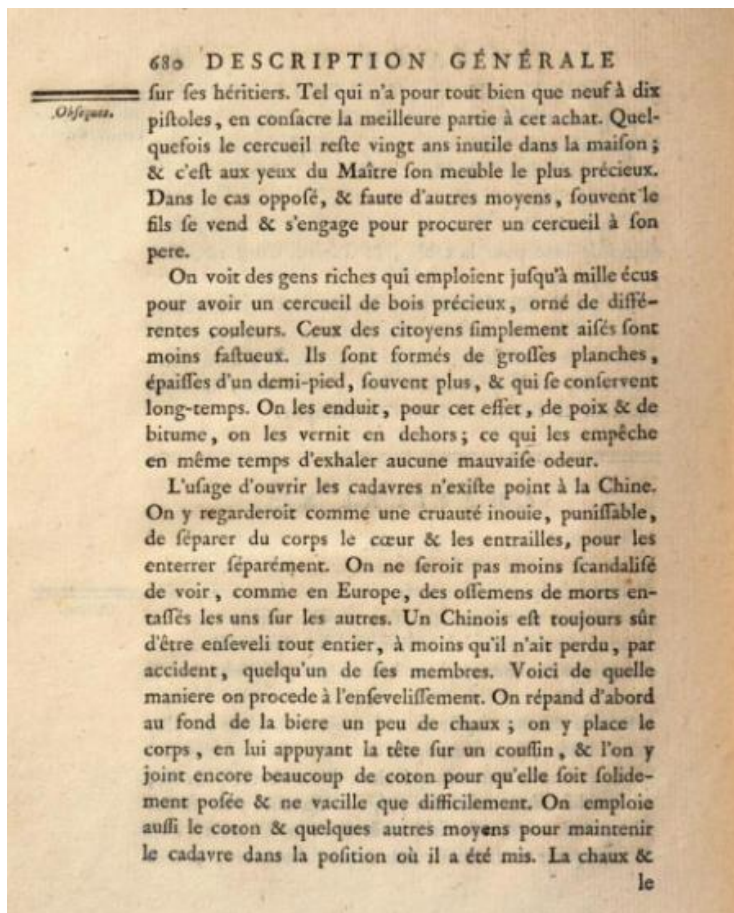
#### TRANSCRIPCIÓ DEL FRAGMENT DE L'OBRA DE GROSIER

Un Chinois est toujours sûr d'être enseveli tout entier, à moins qu'il n'ait perdu, par accident, quelqu'un de ses membres. *Voici de quelle maniere on procede à l'ensevelissement. On répand d'abord au fond de la biere un peu de chaux; on y place le corps, en lui appuyant la tête sur un coussin, & l'on y joint encore beaucoup de coton pour qu'elle soit solidement posée & ne vacille que difficilement.* On emploie aussi le coton & quelques autres moyens pour maintenir le cadavre dans la position où il a été mis.





II-lustració 34. Inici de l'entrada sobre la Xina, f. 1 del manuscrit RG 146-1



II-lustració 35. Fragment de l'obra de Grosier (p. 680, volum 13è) en què trobem coincidència plena amb el contingut de l'entrada sobre la Xina del manuscrit RG 146-1 (f. 1)

Tot seguit acarem el foli 2v del manuscrit, també al principi de l'entrada sobre la Xina, en què es continua parlant de l'enterrament dels morts, amb la continuació de l'obra de Grosier (p. 681). La coincidència entre tots dos textos és evident:

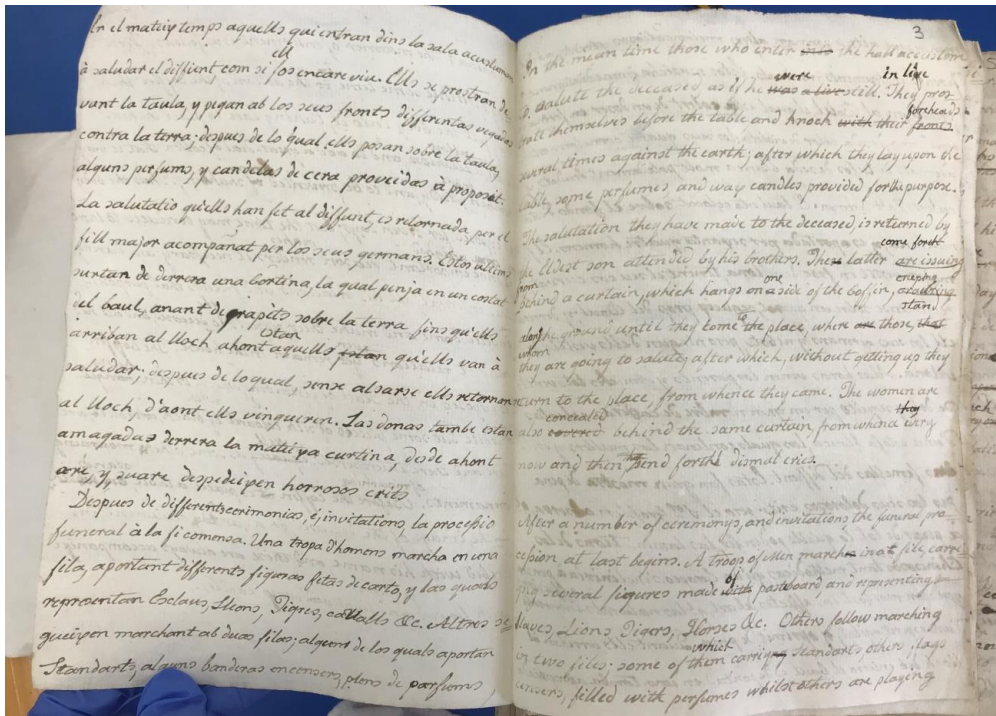
#### TRANSCRIPCIÓ DEL FRAGMENT DEL MANUSCRIT RG 146-1

En el mateix temps aquells qui entran dins la sala acostuman à saludar el diffunt com si ell fos encare viu. Ells se prostran devant la taula, y pegan ab los seus fronts differentas vegades contra la terra; despues de lo qual ells posan sobre la taula alguns perfums y candeles de cera proveidas à propòsit. La salutació qu'ells han fet al diffunt, es retornada per el fill major acompanyat per los seus germans. Estos últims surten de darrera una cortina, la qual penja en un costat del baul, anant de grapets sobre la terra fins qu'ells arriben al lloch ahont estan aquells qu'ells van à saludar; despues de lo qual sense alsarse ells retornan al lloc d'aont ells vingueren. Las donas també estan amagades darrera la mateixa cortina, desde ahont are y suare despedeixen horrorosos crits.

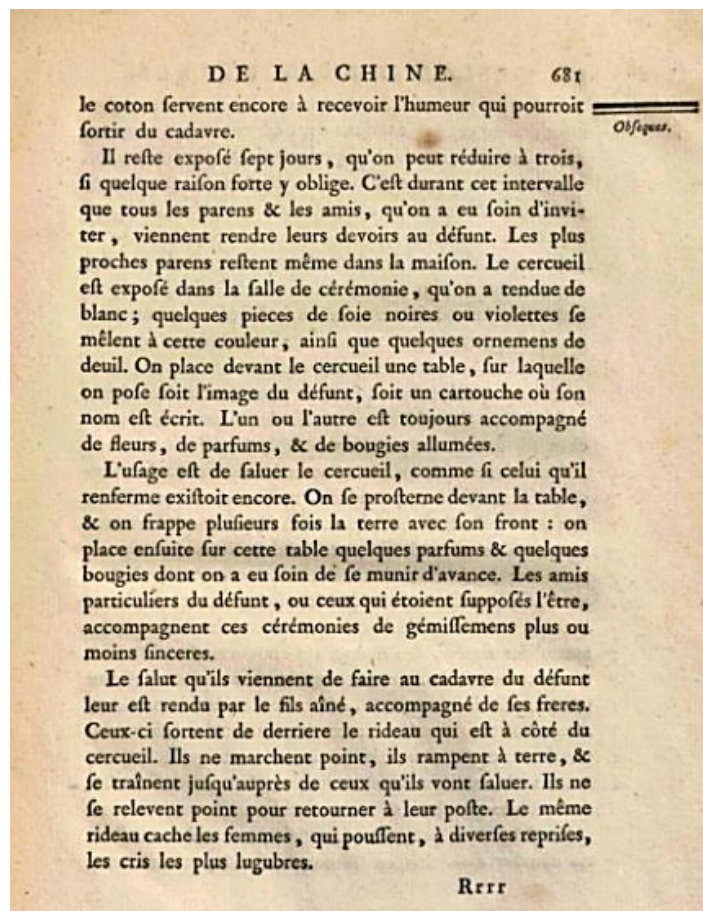
#### TRANSCRIPCIÓ DEL FRAGMENT DE L'OBRA DE GROSIER

L'usage est de saluer le cercueil, comme si celui qu'il renferme existoit encore. On se prosterne devant la table, & on frappe plusieurs fois la terre avec son front: on place ensuite sur cette table quelques parfums & quelques bougies dont on a eu soin de se munir d'avance. Les amis particuliers du défunt, ou ceux qui étoient supposés l'être, accompagnent ces cérémonies de gémissemens plus ou moins sinceres. Le salut qu'ils viennent de faire au cadavre du défunt leur est rendu par le fils aîné, accompagné de ses freres. Ceux-ci sortent de derriere le rideau qui est à côté du cercueil. Ils ne marchent point, ils rampent à terre, & se traînent jusqu'auprès de ceux qu'ils vont saluer. Ils ne se relevent point pour retourner à leur poste. Le même rideau cache les femmes, qui poussent, à diverses reprises, les cris les plus lugubres.





II-lustració 36. f. 1 del manuscrit RG 146-1 referent a l'entrada sobre la Xina



II-lustració 37. Fragment de l'obra de Grosier (p. 681, volum 13è) en què trobem coincidència plena amb el contingut de l'entrada sobre la Xina del manuscrit RG 146-1 (f. 2)

En resum, això vol dir que l'ús de determinades fonts, en alguns passatges, és també una traducció, normalment, com en aquest cas, del francès. És un dels aspectes importants sobre aquest manuscrit que caldria estudiar més a fons i que aquí ens hem de limitar només a apuntar.

Ara bé, encara que hi hagi traduïts alguns fragments de les fonts consultades, com en aquest cas de l'obra de Grosier, la confecció de les entrades és molt més complexa. Per exemple, en aquesta mateixa entrada sobre la Xina no només en general no se segueix Grosier textualment, sinó que en molts passatges les idees que es transmeten són molt allunyades de les de Grosier.

Així, hem detectat un plantejament diferent pel que fa a la medicina xinesa, tema que ocupa gran part de l'obra de Grosier. Segons Li (2021: 184), des del punt de vista europeu, no s'entenia bé el concepte de la medicina xinesa:

The missionaries who came to China in the 17th and 18th centuries introduced relevant knowledge and theories of TCM to Europe, some of which are similar to European medicine theories and have become a focus of European medical circles of the time, such as pulse diagnosis, acupuncture, vaccination, herbalism, among others. However, They reacted rather flatly to other aspects of Chinese medicine and even expressed a certain degree of misunderstanding and distrust.

Tanmateix, també segons Li (2021: 186), no fou el cas de Grosier, que redactà l'obra des d'un punt de vista més objectiu i positiu:

In the second half of the 18th century, Grosier came to acquire a more positive attitude toward TCM from within the missionaries' reports when compiling the *Description Générale de la Chine*, delivering an overall positive and objective tone.

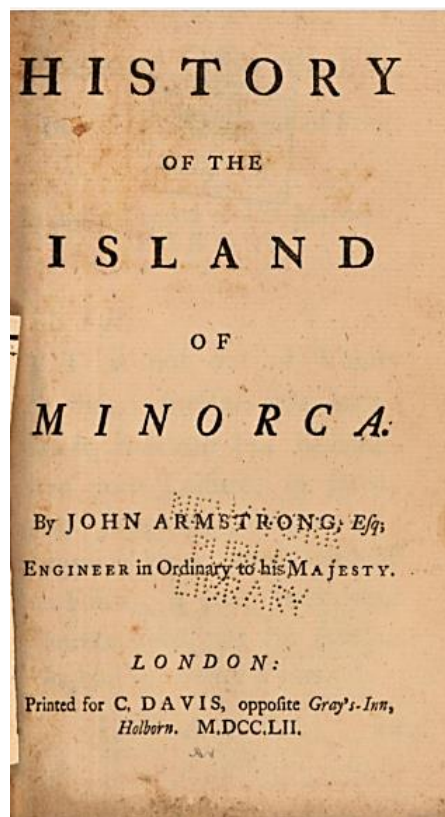
En canvi, a l'entrada China del manuscrit, hi llegim diversos judicis de valor més aviat negatius vers la medicina xinesa i altres aspectes culturals de la Xina, els quals hem comprovat que són comentaris propis dels redactors de l'entrada del manuscrit i no de l'obra original de Grosier. Vegem alguns exemples de comentaris despectius sobre la

medicina xinesa i altres aspectes culturals de la Xina: «las lamentacions de los Chinesos tant methodicas, qu'un Europeo s'inclinaria à pensar que son mes tost los effectes del art, que las naturals effusions d'un esperit agitat, y oprimit de pena» (f. 4v); «la major part de la Medicina China es una absoluta Charlateneria» (f. 25v); «La pintura de los Chinesos es sens dubte inferior à aquella de los Europeos, encara que nosaltres no devem judicar de ninguna manera, de las abilitats de los Pintors d'este Imperi per las obras qui son aportadas à Europa» (f. 33v).

A més de les referències a Grosier, al foli 20v també s'esmenta «segons les millors autoridats», que no hem pogut identificar, i, més endavant, es diu que «el Pare Lecomte nos diu que» (f. 30v), «el Pare Maquellans mentiona» (f. 31v) i «el Pare Amiot nos aßegura» (f. 31v), referències que per ara no hem pogut identificar.

- Citacions de l'entrada Menorca

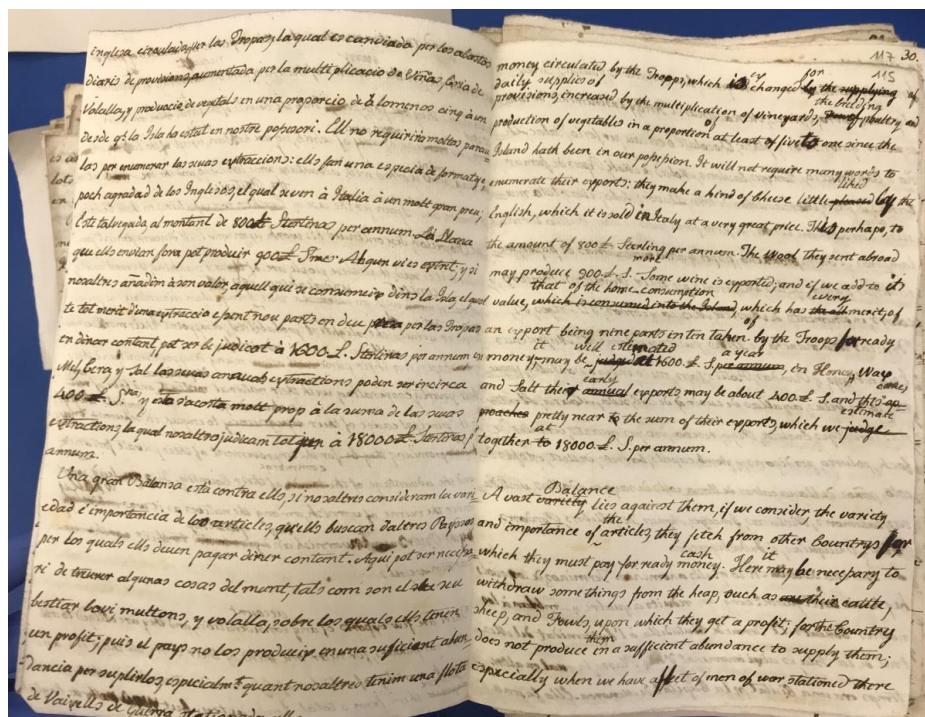
A l'entrada sobre Menorca hem detectat tot un fragment traduït literalment de l'obra *The History of the Island of Minorca* (1752), de l'enginyer militar britànic destinat a Menorca John Armstrong. Com hem dit al capítol 1, a l'Estat de la qüestió, l'obra d'Armstrong és considerada el primer estudi històric de referència sobre Menorca, «el verdadero contenido de la única historia particular de Menorca que se había publicado antes del siglo XIX» (pròleg a Armstrong, 1752 [1978]: 7).



Il·lustració 38. Portada original de l'obra d'Armstrong (1752)

A continuació acarem els fragments coincidents: els folis 115v i 116v del manuscrit RG 146-1, en català i en anglès, i les pàgines 120 i 121 del llibre original d'Armstrong, que corresponen a la desena carta, del 3 d'agost de 1741.





II- Il·lustració 39. Foli 115 del manuscrit RG 146-1, en català i en anglès

Taula 7. Transcripció dels fragments del manuscrit RG 146-1 (f. 115) que coincideixen amb del llibre d'Armstrong

VERSO (català)	RECTO (anglès) <sup>44</sup>
<p>[línia 4] Ell no requerirà moltes paraules per enumerar les seues extraccions: ells fan una especia de formatge, poch agradada de los Inglesos, el qual se ven à Italia à un molt gran preu; Este talvegada al voltant de 800 £ Sterlinas per annum. La llana que ells envian fora pot produir 900 £ Snas. Algun vi es extret; y si nosaltres añadim à son valor, aquell qui se consumeix dins la Isla, el qual te tot merit d'una extracció essent nou parts en deu per las tropes en dinar contant, pot ser be judicat à 1600 £ Sterlinas per annum, en Mel,</p>	<p>[línia 4] It will not require many words to enumerate their efforts: they make a kind of cheese little liked by the English, which is sold in Italy at a very great price. This perhaps, to the amount of 800 £ Sterling per annum. The wool they sent abroad may produce 900 £ s. Some wine is exported; and if we add to its value, that of the home consumption, which has every merit of Money, it may be well estimated 1600 £ s. a year, in Honey, Wax and Salt their early exports may be about 400 £ s. and this pretty near the sum of their exports,</p>

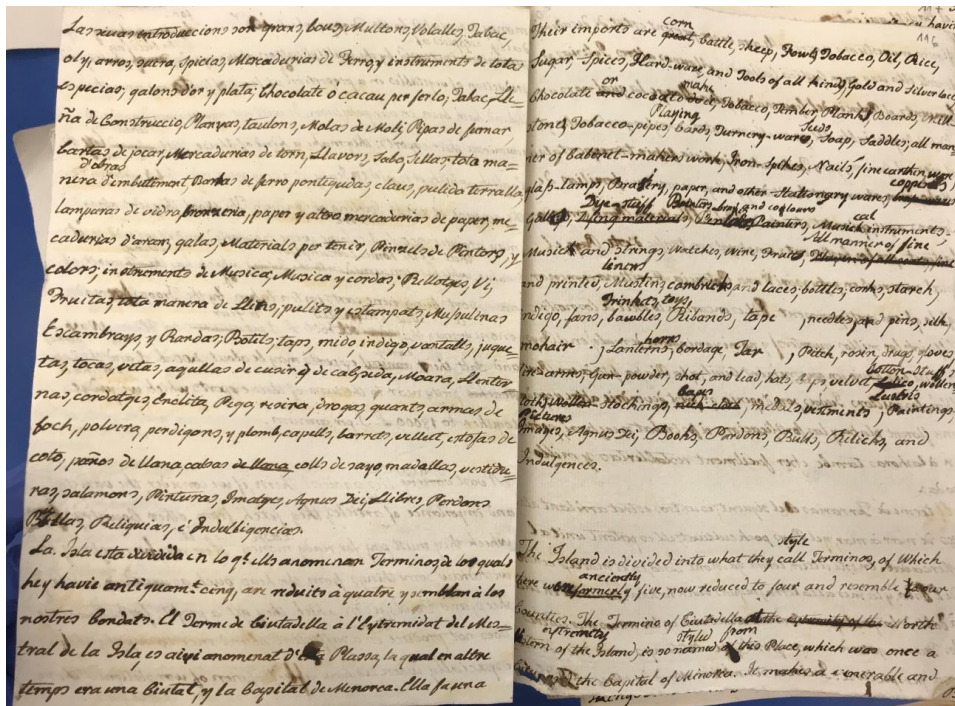
<sup>44</sup> Tant aquest text en anglès com el següent són plens d'errors, amb ratllades i esmenes, que no hem reproduït, sinó que hem transcrit els textos incorporant-hi les correccions perquè es puguin llegir millor.

cera y sal las seuas anuuals extraccions poden ser incirca 400 £ S<sup>na</sup> y esta s'acosta molt prop à la suma de las seuas extraccions, la qual nosaltres judicam tot à 18000 £ Sterlinas annum.

Una gran Balansa està contra ells, si nosaltres consideram la variedad i importancia de los articulos, qu'ells buscan d'altres Paussos per los quals ells deuen pagar diner contant. Aqui pot ser necessari de treurer algunas cosas del munt, tals com son el seu bestiar bovi, multons, y volalla, sobre los quals ells tenen un profit; puis el pays no los produeix en una suficient abundancia per suplirlos, especialment quant nosaltres tenim una flota de vaixells de guerra stationada allà. [final de pàgina]

which we estimate together at 18000 £ s. per annum.

A vast Balance lies against them, if we consider, the variety and importance of the articles, they fetch from other country for which they must pay for ready Money. Here it may be necessary to withdraw some things from the heap, such as their cattle, sheep, and fowls, upon which they get a profit; for the Country does not produce them in a sufficient abundance to supply them; especially when we have a fleet of men of war stationed there [...]



II-lustració 40. Foli 116 del manuscrit RG 146-1, en català i en anglès

Taula 8. Transcripció dels fragments del manuscrit RG 146-1 (f. 116) que coincideixen amb del llibre d'Armstrong

VERSO (català)	RECTO (anglès)
<p>[línia 1] Las seues introduccions son grans, bous, multons, volalles, tabac, oly, arròs, sucra, spicias, mercadarias de ferro, y instruments de totas especias; galons d'or y plata; chocolate ò cacau per ferlo; tabac, lleña de construccio, Planxas, taulons, Molas de Moli; Pipas de fumar, cartas de jugar, Mercaduries de torn, llavors, sabo, Sellas; tota manera d'obras d'embutiment, Barras de ferro pontiquadas, claus, pulida terralla, lamparas de vidra, bronzeria, paper y altres mercadurias de paper, mecadurias d'aram, galas, Materials per teñir, pinzels de pintors, y colors; instruments de Musica, Musica y cordas; Rellotge, Vi, Fruitas, tota manera de Llins, pulits y estampats, Mussulinas Escambrays, y Randas; Botils; taps, mido, indigo, vantalls, juguetas, tocas, vetas, agullas de cusir y de cab, seda, Moara, Llenternas, cordatges, Enclita, Pega, resina, drogas, guants, armas de foch, polvera, perdigons, y plomb, capells, barrets, vellut, estofas de coto, paños de llana, calsas, colls de sayo, madallas, vestiduras, salamons, Pinturas, Imatges, Agnus Dei, Llibres, Perdons, Bullas, relíquies i indulgencias. [línia 17]</p>	<p>[línia 1] Their imports are corn, battle, sheep, fowls, tobacco, oil, rice, sugar, spices, hardware, and tools of all kinds, gold and silver lace, chocolate or coco to make it, tobacco, timber plank, boards, millstone, tobacco-pipes, playing bards, turnery-ware, seeds, soap, saddles; all manner of cabinet-makers work, iron-spikes, nails, fine carthin ware, glass-lamps, brasiery, paper, and other stationary wares, copers, galls, dye-stuff, painters brush and colours, musical instruments, music and strings; watches, wine, fruits, all manner of fine and printed linens, mustings, cambricks, and laces, bottles, corks, starch, indigo, fans, trinkets, toys, bawbles, ribands, tape, needles, and pins, silk, mohair, lanterns, hornes, bordage, jar, pitch, rosin drugs, gloves, fire-arms, fun-powder, hot, and lead, hats, caps, velvet cotton-stuff, wollen cloth, stockings, capes, medals, vestments, paitings, pictures, images, Agnus Dei, books, pardons, bulls, relichs, and indulgences. [...]</p>



at least five to one since the Island has been in our Possession.

It will not require many Words to enumerate their Exports: They make a Sort of *Cheese*, little liked by the *English*, which sells in *Italy* at a very great Price; this perhaps to the Amount of eight hundred Pounds *per Annum*. The *Wool* they send abroad may produce nine hundred Pounds more. Some *Wine* is exported, and if we add to its Value that of the home Consumption, which has every Merit of an Export, being nine Parts in ten taken off by the Troops for ready Money, it may well be estimated at sixteen thousand Pounds a Year. In *Honey*, *Wax*, and *Salt*, their yearly Exports may be about four hundred Pounds, and this comes pretty near the Sum of their Exports, which I estimate together at Eighteen thousand one hundred Pounds Sterling *per Annum*.

A vast Balance lies against them, if we consider the Variety and Importance of the Articles they fetch from other Countries, for which they must pay ready Cash. Here it may be necessary to withdraw some Things from the Heap, such as their Cattle, Sheep, and Fowls, on which they get a Profit; for the Country does not produce them in sufficient Abundance to supply us, especially when we have a Fleet of Men of War stationed with us.

What

What Remains they purchase from abroad, and I assure you I do not jest when I tell you I believe I have omitted at least as many Particulars as I have been able to recollect on the Occasion.

Their Imports then are, Corn, Cattle, Sheep, Fowls, Tobacco, *Aguardiente*, Oil, Rice, Sugar, Spices, Hard-ware, and Tools of all kinds; Gold and Silver Lace, Chocolate, or *Cacao* to make it, Tobacco, Timber, Plank, Boards, Mill-stones, Tobacco-pipes, Playing-cards, Turnery-ware, Seeds, Soap, Saddles, all manner of Cabinet-makers Work, Iron Spikes, Nails, fine Earthen-ware, Glass, Lamps, Brafiery, Paper, and other Stationary-wares, Copperas, Galls, Dye-stuffs, Painters Brushes and Colours, Musical Instruments, Musick, and Strings; Watches, Wine, Fruit, all manner of fine and printed Linens, Mullins, Cambricks, and Laces; Bottles, Corks, Starch, Indigo, Fans, Trinkets, Toys, Ribbands, Tape, Needles, Pins, Silk, Mohair, Lanthorns, Cordage, Tar, Pitch, Rosin, Drugs, Gloves, Fire-Arms, Gun-powder, Shot and Lead; Hats, Caps, Velvet, Cotton, Stuffs, Woollen-Cloths, Stockings, Copes, Medals, Vestments, Lustres, Pictures, Images, *Agnus Dei's*, Books, Pardons, Bulls, Relicks, and Indulgences.

It must be confessed, that if the *English* have brought Money into the Country, they have

Il·lustració 41. Pàgines 120 i 121 del llibre original d'Armstrong que contenen els fragments coincidents amb els folis 115 i 116 del manuscrit RG 146-1

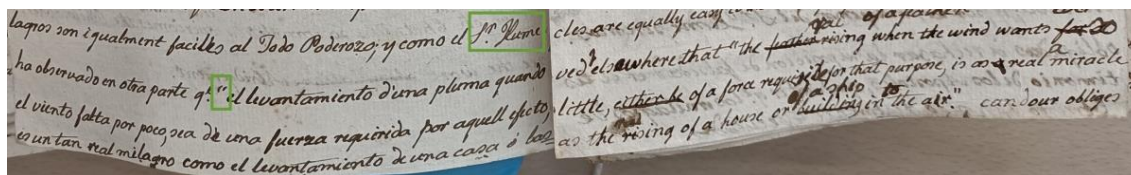
L'acarament de tots tres textos fa evident que l'obra d'Armstrong és la font de l'entrada del manuscrit i, al mateix temps, que cal un estudi més aprofundit per tal de determinar també la semblança de les correccions del text anglès del manuscrit amb el text d'Armstrong —la traducció anglesa es podria haver corregit a partir del text d'Armstrong.



- Citacions de l'entrada Miracle

A l'entrada Miracle es fa referència, en diverses ocasions, a «el Sr. Hume», és a dir, a David Hume, important filòsof escocès del segle XVIII (Edimburg, 1711 — 1776). Hem detectat que en aquesta entrada es citen fragments literals de l'obra *An inquiry concerning human understanding* (1748), concretament de la secció desena, titulada «Of miracles». Per exemple, trobem les cites literals següents, que acarem a continuació.

Al manuscrit RG 146-1, al foli 134v, llegim: «el levantamiento d'una pluma quando el viento falta por poco, sea de una fuerza requerida por aquell objeto es un tan real milagro como el levantamiento de una casa o los bastimento en el aire», que correspon al text anglès «the rising of a feather when the wind wants so little, of a force requisite for that purpose, is as a real miracle as the rising of a house or as a building in to the air».<sup>45</sup>



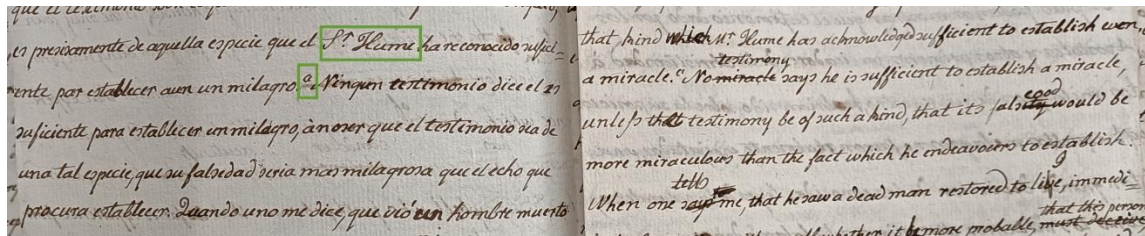
Il·lustració 42. Foli 134v, referent a l'entrada Miracle, del manuscrit RG 146-1, en què apareix una cita de Hume

La cita original de Hume, que transcrivim d'una edició posterior (2018: 256), és «The raising of a feather, when the wind wants ever so little of a force requisite for that purpose, is as real a miracle, though not so sensible with regard to us».

Un altre exemple, també al foli 134v del manuscrit, és aquest: «Ningún testimonio dice el es suficiente para establecer un milagro, à no ser que el testimonio sea de una tal especie, que su falsedat seria mas milagrosa que el echo que procura establecer», que correspon a l'anglès «No testimony says he is sufficient to establish a miracle, unless

<sup>45</sup> Tant aquest text en anglès com el següent són plens d'errors, amb ratllades i esmenes, que no hem reproduït, sinó que hem transcrit els textos incorporant-hi les correccions perquè es puguin llegir millor.

that testimony be of such a kind, that its falsehood would be more miraculous than the fact which he endeavours to establish».



Il·lustració 43. Foli 134v, referent a l'entrada Miracle, del manuscrit RG 146-1, en què apareix una cita de Hume

La cita original de Hume, que transcrivim d'una edició posterior (2018: 256), és «No testimony is sufficient to establish a miracle, unless the testimony be of such a kind, that its falsehood would be more miraculous than the fact which it endeavors to establish».

Com veiem, aquests fragments de l'entrada Miracle del manuscrit també plantegen incògnites sobre les correccions, com hem vist a propòsit de l'entrada Menorca: els errors del text anglès, induïts per la influència de l'original castellà, sembla com si s'haguessin corregit a partir del text original de Hume.

Finalment, a l'entrada Miracle també s'esmenta, en alguna ocasió, «el Dr. Capbell», que hem identificat com George Campbell (Escòcia, 1719 – 1796), teòleg i crític bíblic, autor de *Dissertation on Miracles* (1762), en la qual, en oposició a Hume, afirma que els miracles sí que es poden demostrar.

### 4.3.7. Autoria

El manuscrit és anònim, però, tal com proposa Pelfort (2021), les entrades les haurien pogut redactar els membres de la Societat Maonesa, en català i en espanyol. Així mateix, també haurien pogut traduir-les ells mateixos a l'anglès. De fet, la formació que calia tenir per dur a terme una tasca semblant de redacció i traducció ens fa pensar que el manuscrit, si no el va confeccionar directament la Societat Maonesa com a col·lectiu, almenys amb molta probabilitat devia originar-se en l'entorn proper a l'entitat. Pelfort considera que el manuscrit podria ser l'original que els membres de la Societat Maonesa van enviar a l'*Encyclopædia Britannica*, però sembla més aviat que es tracta d'un esborrany, a parer nostre, per dos motius: primer, s'ha localitzat a Menorca i no a Anglaterra, de manera que si hagués estat aquest mateix manuscrit l'enviat a Anglaterra per a la publicació a l'*Encyclopædia Britannica*, possiblement hauria quedat allà; segon, és un manuscrit en brut, amb nombroses ratllades i anotacions no pròpies d'un text definitiu per ser lliurat, i, a més, només s'hauria lliurat el text final en anglès.

L'estudi que hem dut a terme conclou que el manuscrit és d'una única mà, la qual cosa només vol dir que fou copiat per una mateixa persona, si bé la tasca d'elaboració i traducció de les entrades podria haver estat col·lectiva.

Els arguments de Pelfort per atribuir-ne l'autoria als membres de la Societat Maonesa són principalment tres. Primer, el fet que alguns dels llibres de la biblioteca de la Societat Maonesa coincideixin temàticament amb algunes de les entrades. Aquest argument no acaba de ser decisiu, atès que, per exemple, l'entrada China, tal com hem vist, té com a font un llibre que, segons les dades de què disposem, no es trobava a la biblioteca de la Societat; el mateix succeeix amb l'entrada sobre Menorca. Per tal que aquest argument fos definitiu, caldria una anàlisi més aprofundida de les entrades i de les obres de la biblioteca de l'entitat.

El segon argument que aporta Pelfort són tres proves físiques: la troballa d'un certificat mèdic —que atribueix a Bartomeu Ramis— com a punt de llibre a l'entrada Miracle (18) —en consultar el manuscrit, el retall es trobava entre uns altres folis—; un retall de l'escut del segell de la Sociedad Económica de Mahón, corregit per Sociedad Económica de

Amigos del País de la plaza de Mahon, també com a punt de llibre al foli en què es canvia de llengua —en consultar el manuscrit, no hem localitzat aquest retall—, i, finalment, la imatge del llom de l'*Encyclopædia Britannica* al retrat per excel·lència de Joan Ramis —una prova que depassa els nostres límits d'anàlisi.<sup>46</sup>

El tercer argument de Pelfort, el més significatiu, són les relacions que l'investigador ha descobert entre Menorca i Escòcia, entre alguns personatges menorquins i membres de l'*Scottish Enlightenment*, que hem comentat al capítol 3 (apartat 3.3).

Pelfort planteja diverses propostes d'atribució d'autoria del manuscrit (Joan Ramis, Pere Ramis, Bartomeu Ramis, Antoni Febrer i Cardona i Joan Vidal i Seguí són les figures que analitza). Amb les dades que tenim fins ara, però, cap d'aquestes propostes no sembla consistent.

En conclusió, el manuscrit es relaciona sense cap mena de dubte amb l'*Encyclopædia Britannica*, atès que les entrades que s'hi copien coincideixen, totalment o parcial, amb la segona o la tercera edició d'aquesta obra. Per les llengües en què és escrit el manuscrit, pel contingut i per algunes de les fonts detectades, la hipòtesi que fos confeccionat per la mateixa Societat Maonesa, per algun dels seus membres o per algú de l'entorn proper de la institució és altament factible. Hem demostrat també que el manuscrit conté textos, en català i en castellà, acompanyats de la seva traducció a l'anglès. També hem presentat alguns exemples de les fonts emprades per confeccionar les entrades, i de com alguns fragments d'aquestes obres de referència, en francès o en anglès, foren traduïts directament. Finalment, hem insistit en la dificultat d'interpretar les dades complexes que hem obtingut de l'estudi parcial del còdex i el seu contingut, especialment en l'anàlisi de les correccions que contenen els textos en anglès. En definitiva, cal un estudi més aprofundit del manuscrit i una anàlisi detallada de la forma i el contingut de cadascuna de les entrades, que permetrà donar llum a un episodi clau en la cultura del període.

---

<sup>46</sup> Ens referim al retrat *Joan Ramis, a la casa d'Antoni Mir* (1782), conservat a la Galeria de Menorquins Il·lustres de l'Ajuntament de Maó. Segons Pelfort, en aquest retrat s'hi intueix el llom de l'*Encyclopaedia Britannica*, cosa que indica que Ramis tenia l'obra. En tot cas, l'enciclopèdia seria «a la casa d'Antoni Mir». Tot i que seria versemblant, malauradament la imatge no té prou nitidesa per identificar-hi amb seguretat el llom de l'*Encyclopaedia Britannica*.

## 5. LES TRADUCCIONS DE LA SOCIETAT MAONESA

### 5.1. Traduccions de la Societat Maonesa conservades

#### 5.1.1. *Safira* (1779), de Joan Soler i Sans

##### 5.1.1.1. Introducció

*Safira*<sup>47</sup> és el títol de la traducció al català, en versos alexandrins, que Joan Soler i Sans (1754, Maó — 1809, Madrid) feu el 1779 d'un text anglès, en prosa, publicat el 1712 a la revista londinenca d'intenció moral *The Spectator*, al número 491.<sup>48</sup> Soler i Sans llegí *Safira* el 4 de març de 1779 a la seu de la Societat Maonesa, a Menorca, com ho recull la resolució número 134 del *Registre de la Societat Maonesa* (Pons i Salord, 1991: 118): «Nº IX [Joan Soler] ha llegit una Traducció d'una Speculació del Spectator Inglés amb algunes reflexions que hi ha anyadit».

##### 5.1.1.2. Documents i edicions

No es conserva el document original en què Soler i Sans presentà la traducció. Com que coneixem les regles (explicades a l'apartat 2.3) que havien de complir els membres de la Societat a l'hora de lliurar les traduccions, que romanien a l'entiat, sabem que el document definitiu obligatòriament havia d'incloure el nom de l'autor, la data de presentació i el segell. No hem localitzat en cap arxiu de Menorca cap document que compleixi aquestes característiques. També s'ha perdut el llibre de la Societat Maonesa en què els membres de la institució decidiren copiar tots els escrits presentats, tal com recull la resolució 113 de dia 31 de gener de 1779 del *Registre*:

---

<sup>47</sup> En aquest document s'ha diferenciat el text original anglès, *Sapphira*, de la traducció al català, *Safira*, com a solució purament funcional, per afavorir la lectura del text. L'article periodístic de *The Spectator* que inclou el text original no conté cap títol, però el nom de la protagonista apareix escrit així: *Sapphira*. Per altra banda, el títol que encapçala la traducció de Soler i Sans al llibre de Lindemann (1786 [2002]) i a la *Revista de Menorca* d'Hernández Sanz (1931) també és *Sapphira*. Tanmateix, en la bibliografia, en ocasions s'ha adaptat la grafia anglesa a la catalana: *Safira*. Tenint en compte que en anglès i altres llengües *ph* equival a *f*, es podria considerar que l'adaptació hauria de ser *Sappfira* (*Sap-phira*=*Sap-fira*), però també podria ser el cas d'una *pe* geminada intervocàlica i que l'adaptació *Safira* fos correcta. No tenim constància, però, que el traductor titulés *Safira* l'obra en català.

<sup>48</sup> En la bibliografia és recurrent trobar el número de la revista equivocant: 431. En aquest document s'ha esmenat l'error per 491.

Resolt que los membres que presentaran algun escrit a la Societat l'hauran de firmar i posar-hi data del dia en qui lo presenta. I que tres mesos después de ser presentat un escrit s'haurà de copiar dins un llibre, quedant no menos en la biblioteca la còpia de l'autor.

De la traducció de Joan Soler i Sans, només se'n sap que la llegí el 4 de març de 1779 a la Societat Maonesa, però no es coneix amb certesa quan la va escriure (tot i que la data de lectura estableix, evidentment, una data límit d'escriptura). Per altra banda, per bé que el document original en què Soler i Sans presentà la traducció al català el 1779 no s'ha conservat, sí que es coneix l'existència de quatre documents datats del segle XVIII, ara no localitzats, que eren molt propers al manuscrit de Soler i Sans.

Actualment sabem que existiren quatre documents del segle XVIII molt propers al manuscrit de Soler i Sans. En aquest apartat els contextualitzem, si bé seran descrits i comparats, detalladament, al punt 5.5.1.6.2, abans de presentar l'edició crítica.

Primer, trobem la transcripció de *Safira* feta al segle XVIII per David Causse, contemporani de Soler i Sans, inclosa al llibre de Lindemann (1786) *Geographische und Statistische Beschreibung der Insel Minorka*. La transcripció de Causse, en català, al mig d'un llibre en alemany, s'ha conservat com a part inclosa en el llibre de Lindemann i no s'ha localitzat cap manuscrit independent amb la transcripció, a manera d'esborrany. Avui dia tenim a l'abast la reproducció facsímil de l'edició alemanya acompanyada d'una introducció i d'una traducció al català de Heide Axmacher i Maria Pons, amb el títol *Descripció geogràfica i estadística de l'Illa de Menorca*, publicada el 2002 per l'Institut Menorquí d'Estudis (Lindemann, 1786 [2002]).

Segon, dos manuscrits del segle XVIII trobats per l'historiador Pons Alzina el 1996 entre els documents per classificar de l'arxiu particular dels Hernández Sanz-Mora, també conservats i als quals hem tingut accés. Tots dos contenen la mateixa informació, són l'un còpia de l'altre, un és l'esborrany de l'altre, definitiu. Segons la nostra hipòtesi devien ser esborranys de Joan Soler per al text definitiu.

Tercer, un manuscrit del segle XVIII que era propietat de la família Mir, descendent de Joan Ramis, no conservat, que és el que emprà Hernández Sanz per a la publicació de *Safira* a la *Revista de Menorca* (1931). Sabem que l'historiador es basà en aquest manuscrit perquè així ho explica ell mateix (Hernández Sanz, 1931: 184).

Deixant de banda els documents propers al manuscrit de Soler i Sans i tenint en compte que la *Safira* de Lindemann sortí a la llum més tard, els estudiosos de *Safira* han recorregut principalment al text editat a la *Revista de Menorca* (1931, vol. 30, 184-194) per Francesc Hernández Sanz. L'historiador hi va publicar tant el text original anglès extret de *The Spectator* com la traducció en català. Així, tradicionalment ha estat el document de referència.

Si bé és cert que no hi ha més testimonis de *Safira* que les tres esmentades (la versió de Causse-Lindemann, la versió dels manuscrits trobats per Pons Alzina i la versió d'Hernández Sanz basada en el manuscrit dels Mir), obres posteriors han editat *Safira*, tot i que reproduint la versió publicada per Hernández Sanz a la *Revista de Menorca*. És el cas del crític i historiador de la literatura Joaquim Molas (1930-2015), que va incloure fragments de *Safira* com a exemple de mite narratiu i moral a l'antologia *Poesia neoclàssica i pre-romàntica* (1968: 45-28). Així, després de passar desapercibuda durant el segle XIX, als anys seixanta es tornà a valorar, com a mostra de poesia narrativa neoclàssica d'intenció moral (Gomila, 1997: 6).

També es coneix l'edició de *Safira* a càrrec de Josefina Salord, que recull una selecció dels articles més rellevants de Francesc Hernández Sanz en el llibre *Cultura i societat a Menorca* (Hernández Sanz, 1987: tom II, 303-307), publicat per l'Institut Menorquí d'Estudis i el Consell Insular de Menorca; entre aquests articles hi ha el de *Safira* de 1931.

Per acabar, a manera de curiositat, també es coneix la recent adaptació teatral titulada *Safira* (2013) a càrrec de l'escriptor català Magí Sunyer, amb la qual guanyà el 2014 el premi crítica Serra d'Or en la categoria de teatre. Si bé aquesta versió pateix algunes modificacions respecte a la *Sapphira* original —per descomptat de forma, ja que és en

prosa, però també de contingut— «Safira s’inspira en un text prosaic del segle XVIII, de Richard Steele, publicat en una revista anglesa i traduït al català per Joan Soler i Sans, en forma de versos alexandrins» (Garcia Jardí, 2014: 1).

### 5.1.1.3. Context literari

*Safira* tracta un dels grans temes de l’Europa il·lustrada de l’època: l’atac a la tirania a favor de la llibertat. Ja als primers versos de *Safira*, Soler i Sans introdueix el tema de la història: «Escoltau esta història, amants de la justícia, / l’innocència venjada y veureu ab delícia». L’argument és el següent: el tirà Rhynsault, governador de Zelandia nomenat pel duc Carles de Borgonya, sent una forta atracció per la bella Safira, la dona de Danvelt, un bon home comerciant. Per aconseguir Safira, Rhynsault els enganya i, a través d’una carta falsa, fa creure que Danvelt ha comès un delictes. Per això Rhynsault empresona Danvelt i el condemna a mort. Safira, desesperada, cedeix al xantatge de Rhynsault: es deixa violar a canvi de salvar el seu marit. Tanmateix, quan ha complert el tracte i es dirigeix a alliberar Danvelt, el troba mort. Finalment, Safira acudeix a la Cort i conta la terrible història al duc Carles, que no només l’acull, sinó que a més fa executar el tirà Rhynsault.<sup>49</sup>

Joan Soler i Sans devia fixar-se en el text anglès *Sapphira* precisament perquè tractava aquest tema, com hem dit un dels motius per excel·lència del segle XVIII. Per una banda, altres obres d’il·lustrats menorquins contemporanis de Soler i Sans tractaven la mateixa temàtica. Primerament, *Safira* (1779) es pot relacionar amb *Lucrecia* (1769), l’obra més important de Joan Ramis. Aquesta obra se centra en una figura femenina, Lucrecia, que s’ha d’enfrontar a un tirà, Tarquini el Superb, i que ha de patir la violació de Brutus, igual que la figura femenina Safira s’ha d’enfrontar a Rhynsault i patir la violació per

---

<sup>49</sup> Hem pogut trobar tres imatges diferents en què es representen dues escenes de la història de *Safira*. Per una banda, l’escena «Rhynsault Confronted by Sapphira, in the presence of Charles Duke of Burgundy», que apareix a les portades de dues edicions de *The Spectator*: la primera (vegeu annex 27) data de 1803 i la documenta el British Museum; la segona (annex 28) data de 1830 i la documenta una llibreria dels Estats Units especialitzada en llibres antics. Per altra banda, l’escena «Sapphira gibt sich Rhynsault zu erkennen» (annex 29), data de 1790 i la documenta un portal de cultura i art d’Àustria. Finalment, trobem una quarta imatge de Safira, més recent: el quadre titulat *Aequalitas*, sobre el mite de *Safira*, creat pels alumnes del CEPA Joan Mir i Mir, de Maó, i la pintora Julieta Oriola, el setembre de 2020 (vegeu annex 30).



part seva. Com apunta Gomila (1997:12), «[*Lucrècia i Safira*] tenen una intenció clarament didàctico-moral que connecta amb l'esperit de la Il·lustració tan present a la Menorca del segle XVIII». En segon lloc, la temàtica de *Safira* i *Lucrècia* es pot relacionar amb el mite d'Ifigenia, també protagonitzat per una figura femenina, Ifigenia, que s'ha d'enfrontar a la tirania. En aquest cas, Ifigenia ha de fugir del seu pare, Agamèmnon, que es veu obligat a sacrificar-la com a única solució per aixecar el càstig imposat per Àrtemis, la qual havia calmat els vents de camí a la Guerra de Troia, per haver matat un cérvol sagrat. Aquest mite és recollit el 1801 a la traducció de la ciutadellenca Joana de Vigo Squella titulada *Ifigenia a Tàuride*, recentment descoberta (Paredes i Salord, 2019), a partir de la versió francesa de Guimond de la Touche (1758).

Per altra banda, fora de Menorca també era típica aquesta temàtica. La història de *Safira* és recurrent. Hem pogut trobar, primerament, tres obres del segle XVIII, tres tragèdies alemanyes, que narren, tot i que de forma diferent, la mateixa història de *Safira*. De fet, Lindemann, en incloure *Safira* al seu llibre sobre Menorca com a mostra de llengua catalana, afegeix l'anotació següent:

Meine Leser finden die Geschichte, die den Inhalt dieses Gedichts [*Safira*] aus acht in Gellerts Schriften unter den Titel *Rhynsolt und Lucie*. Sie werden aber die minorkanischen Vortrag nicht weniger für ein wahres Meisterstück halten. (Lindemann, 1786: 129)<sup>50</sup>

---

<sup>50</sup> «Els meus lectors poden trobar el contingut d'aquest poema [*Safira*] en els escrits de Geller[t] sota el títol de *Rhynsolt* [und] *Lucie*, però amb tota seguretat consideraran també la versió menorquina com una vertadera obra mestra», traducció de Maria Pons (Lindemann, 2002: 323)

Així doncs, la història de *Safira* es pot trobar també, en primer lloc, als «escrits» —com diu Lindemann— de l'alemany Christian Fürchtegott Gellert (1715, Hainichen — 1769, Leipzig), que fou un reconegut poeta i filòsof moralista de l'època de la Il·lustració. No hem pogut identificar amb seguretat aquests escrits, però hem localitzat un conte en vers que tracta la mateixa història de *Safira*, de títol i data desconeguts. Podria ser el *Rhynsolt und Lucie* que esmenta Lindemann. Si aquest conte fossin els «escrits» de Gellert, hauria de ser anterior a 1769, any de la seva mort (la publicació del text, però, podria ser anterior o posterior a aquesta data).

A part de l'obra de Gellert, també hem trobat altres publicacions centrades en la història de *Safira*. D'acord amb Heitner (1963: 374), el 1768 es registraren a la Deutsche Bibliothek dues tragèdies en vers, publicades el 1768 a Nuremberg de forma anònima en un volum titulat *Proben dramatischer Gedichte*. Una d'aquestes tragèdies es titula *Rhynsolt und Lucia*, que és també el títol que Lindemann donava a l'obra de Gellert (*Rhynsolt und Lucie*), però que segons Heitner (1963: 374) és una obra diferent de la de Gellert i, de fet, d'autor anònim. L'important és que Heitner confirma que l'argument de *Rhynsolt und Lucia*, de l'autor anònim, es basa en el conte en vers de Gellert, al seu torn extret d'un article de *The Spectator*: «Gellert's verse tale, [...] in turn [...], was adapted from a narrative in the *Spectator*» (1963: 374). Així, Soler i Sans feu la mateixa operació que Gellert i que l'autor anònim de Nuremberg en agafar el text *Sapphira* en anglès de *The Spectator* i traduir-lo en vers a la seva llengua.

En tercer lloc, Heitner (1963: 374) també recull una altra tragèdia, però en prosa, titulada *Rhynsolt und Sapphira*, datada del 1755, de l'escriptor alemany Christian Leberecht Martini (1728-1801). En tot cas, tant aquesta tragèdia de Martini com la tragèdia de l'anònim de Nuremberg difereixen respecte de la història de Gellert i de la de Soler i Sans, perquè *Safira* no hi comet adulteri amb *Rhynsolt* per salvar *Danvelt* i, en canvi, sí que en comet en l'obra de Gellert i la de Soler i Sans.

Si estirem el fil, fora de Menorca trobem encara més obres i traduccions que narren la història de *Safira*. Són totes aquestes, comptant les obres alemanyes que acabem d'esmentar.

Taula 9. Obres i traduccions que narren la història de *Safira* al segle XVIII

	TÍTOL	LLENGUA	ANY	AUTOR	COMENTARI
1	<i>Rhinsault et Sapphira, histoire tragique</i>	francès	1736	Antoine Hamilton	en prosa
2	<i>Recit d'une triste aventure, arrivée sous Charles le Hardi, duc de Bourgogne</i>	francès	1753	Marie Huber	en prosa, extret de <i>Reduction du Spectateur Anglois</i>
3	<i>Rhynsolt und Sapphira</i>	alemany	1755	Chistian Leberecht Martini	en prosa
4	<i>Segurament Rhynsolt und Lucia</i>	alemany	desconegut	Chistian Fürchtegott Gellert	en vers, traducció de <i>The Spectator</i> anglès
5	Описание печального приключения, случившегося во владениях Карла Отважного, герцога Бургундского ( <i>Descripció d'una trista aventura que va succeir en possessió de Carlos el Valent, duc de Borgonya</i> )	rus	1760	П. И. Пастухов (P. I. Pastukov)	una traducció del francès al rus de la <i>Safira</i> de <i>Le Spectateur, ou le Socrate moderne</i> , al seu torn basada en <i>The Spectator</i> anglès.
6	<i>Rhynsolt und Lucia/ie</i>	alemany	1768	podria ser Johan Wilhein Rose	en vers
	<i>Safira</i>	català	1779	Joan Soler Sans	en vers
7	<i>Il duca di borgogna o siano falsi galantiomini</i>	italià	1789 o 1792 /94	Camilo Federici	comèdia, traduïda a l'espanyol: <i>Los falsos hombres de bien</i> , traducció també trobada al <i>Semanario de Salamanca</i> .
8	<i>Zapphira: A Tragedy, in Three Acts</i>	anglès	1792	desconegut	en vers
9	Sense títol	espanyol	1792	Pero Salanoba	publicada al <i>Diario de Madrid</i> .

10	Ринсолт и Сафир (Rinsolt i Safir)	rus	1794	А. Ф. Лабзин (A. F. Labzin)	traducció del francès al rus publicada al diari Приятное и полезное препровождение ('El pas del temps agradable i útil').
11	Sense títol	espanyol	1795	desconegut	publicada al <i>Semanario de Salamanca</i> . Traducció literal de l'article de <i>The Spectator</i> .
12	Sense títol	espanyol	1798	«El Navarro»	publicada al <i>Semanario erudito y curioso de Salamanca</i> .
13	<i>Saphira ou l'épouse d'un jour</i>	francès	1817	M. de Létoile	traduïda a l'espanyol per Martí: <i>Saphira o el matrimonio de un día</i> .

Després d'analitzar-les totes, excepte tres que no hem pogut localitzar —les dues russes i una d'alemanya (la de, potser, Johan Wilhelm Rose)—, hem classificat les deu obres restants en dos grups depenent, primer, del contingut: per una banda, traduccions directes o molt literals de la *Sapphira* de *The Spectator* anglès; i per altra banda, versions o reelaboracions de la història de Safira. I segon, les hem classificades en tres grups depenent de la forma: poesia en vers, article periodístic en prosa o teatre, sigui en vers o en prosa.

Taula 10. *Safira*. Classificació d'obres segons el contingut

<b>TRADUCCIONS DIRECTES/LITERALS DE <i>THE SPECTATOR</i></b>	<b>VERSIONS/REELABORACIONS A PARTIR DE L'ARGUMENT</b>
<i>Safira</i> , catalana, de Soler i Sans (1779), en vers	<i>Recit d'une triste aventure, arrivée sous Charles le Hardi, Duc De Bourgogne</i> , francesa, de Marie Huber (1753), en prosa
<i>Rhynsolt und Lucia</i> (segurament), alemanya, de Gellert (any desconegut), en vers	<i>Rhinsault et Sapphira, historie tragique</i> , francesa, d'Antoine Hamilton (1736), en prosa
Sense títol, espanyola, de «Salanoba» (1792), publicada al <i>Diario de Madrid</i> (1792)	<i>Rhynsolt und Sapphira</i> , alemanya, de Martini (1755), en prosa

Sense títol, espanyola, d'autor desconegut (1795), publicada al <i>Semanario de Salamanca</i> (1795), traducció literal de l'article periodístic anglès de <i>The Spectator</i>	<i>Il duca di Borgogna o siano falsi galantuomini</i> , italiana, de Camilo Federici (1789/1793/94), comèdia en prosa
Sense títol, espanyola, de «El Navarro» (1798), publicada al <i>Semanario erudito de Salamanca</i>	<i>Zapphira: A Tragedy, in Three Acts</i> , anglesa, d'autor desconegut (1792)
	Safira francesa <i>Saphira ou l'épouse d'un jour</i> , francesa de Léoile (1817)

Taula 11. *Safira*. Classificació d'obres segons la forma

POEMA EN VERS	ARTICLE PERIODÍSTIC EN PROSA	TEATRE	
		VERS	PROSA
<i>Safira</i> , catalana, de Soler i Sans (1779)	Sense títol, espanyola, de «Salanoba» (1792), publicada al <i>Diario de Madrid</i> (1792)		
<i>Rhynsolt und Lucia</i> (segurament), alemanya, de Gellert (any desconegut), en vers	Sense títol, espanyola, d'autor desconegut (1795), publicada al <i>Semanario de Salamanca</i> (1795), traducció literal de l'article periodístic anglès de <i>The Spectator</i>	<i>Zapphira: A Tragedy, in Three Acts</i> , anglesa, d'autor desconegut (1792) TRAGÈDIA	<i>Rhynsolt und Sapphira</i> , alemanya, de Martini (1755) TRAGÈDIA
	Sense títol, espanyola, de «El Navarro» (1798), publicada al <i>Semanario erudito de Salamanca</i>		<i>Il duca di Borgogna o siano falsi galantuomini</i> , italiana, de Camilo Federici (1789/1793/94), COMÈDIA
	<i>Recit d'une triste aventure, arrivée sous Charles le Hardi, Duc De Bourgogne</i> , francesa, de Marie Huber (1753)		
	<i>Rhinsault et Sapphira, historie tragique</i> , francesa, d'Antoine Hamilton (1736)		

Davant aquestes dades, observem que l'obra més semblant a la *Safira* de Soler i Sans és l'alemanya de Gellert, perquè també és en vers i perquè l'encapçalament indica que està extreta de *The Spectator* anglès.

Sigui com sigui, els exemples que hem descrit il·lustren certa predilecció per la història de Safira, que fou objecte de traduccions o adaptacions per diversos autors europeus de l'època. El fet que Soler i Sans es fixés en una història de moda confirma l'obertura de Menorca a l'Europa de les Llums. La història de *Safira*, publicada en anglès a *The Spectator*, es difongué per Europa i també arribà a Menorca. Soler i Sans seguí el mateix procediment que altres autors europeus il·lustrats en traduir-la en vers a la seva llengua. Per tant, *Safira* de Joan Soler i Sans en català no és cap operació estranya —per molt estrany que ens pugui semblar actualment traduir en vers un text en prosa publicat a la premsa—, sinó que es documenta també en autors alemanys de l'època.

#### 5.1.1.4. Text original de la traducció

- **El manuscrit AA 72.11**

Com hem dit, Joan Soler i Sans traduí *Safira* a partir de l'article anglès publicat a la revista londinenca *The Spectator* (núm. 491, 23 de setembre de 1712), ja que així ho deixaren escrit al *Registre*: «Nº IX [Joan Soler] ha llegit una Traducció d'una Speculació del Spectator Inglès amb algunes reflexions que hi ha anyadit». Això vol dir que Joan Soler degué tenir accés, d'alguna manera, a aquest text original. Tanmateix, no hem localitzat l'exemplar d'aquesta revista en cap arxiu de Menorca ni tenim constància que els membres de la Societat Maonesa hi estiguessin subscriptes o s'hi interessessin.

No obstant això, a l'Arxiu Històric de Maó hem trobat un manuscrit en anglès que, sense cap més informació contextual (ni títol, ni any, ni autoria) narra la història de Safira. Es tracta del manuscrit AA 72.11, descrit, a la fitxa de l'arxiu, com a «Informe sobre un fet d'abús d'autoritat entre Claudius Rhynsault, Paul Danvert i la seva dona» i datat, erròniament, del 2000. De fet, es tracta d'una còpia manuscrita de l'article anglès original publicat a la revista londinenca *The Spectator* (núm. 491, 23 de setembre de 1712). Només s'hi copia el text, la història de *Safira*, però no s'hi copien les dades de la revista. De fet, el text no dona cap més pista. L'adjuntem a l'annex 10.

Està compost de sis folis recto i verso de 28,5x18,8 cm i una anàlisi del paper i de la cal·ligrafia, corroborat per l'actual arxivera, demostra que, en efecte, aquest manuscrit data del segle XVIII. D'aquí que la nostra hipòtesi sigui que es tracta d'una còpia manuscrita que potser feu Joan Soler i Sans mateix, de l'article original de *The Spectator*, a partir del qual feu la traducció.<sup>51</sup>

Primerament hem de tenir present que *The Spectator* tingué molt d'èxit a Anglaterra i a tot Europa, on es feren reelaboracions d'aquesta revista. D'acord amb Le Guellec (2011: 113),

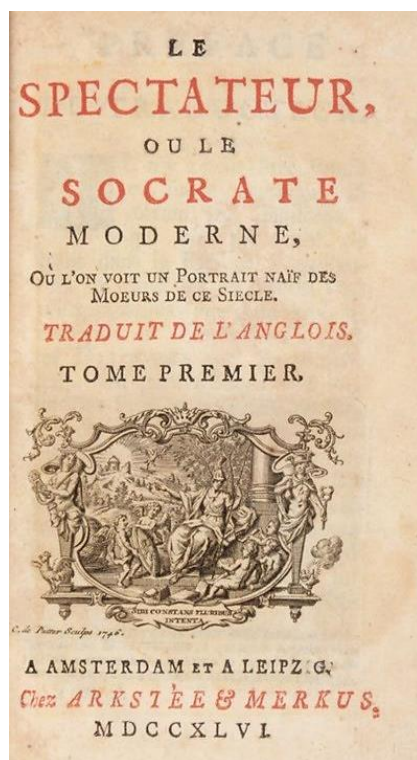
*The Spectator*, diario crítico publicado en Londres a principios del siglo XVIII, tuvo un gran éxito en su país de origen. Llegó a editarse a 300 000 ejemplares, lo que representa para la época una tirada de gran enjundia. Además, este éxito no se limitó a Inglaterra, sino que se difundió por toda Europa. *Le Spectateur* de Marivaux en Francia (1721-1724), O *Anónimo* en Portugal (1752-1754) o *Il Osservatore veneto* de Gasparo Gozzi (1761) en Italia son algunas de las adaptaciones que generó a lo largo del siglo.

També se'n feu una adaptació a Espanya: *El Filósofo a la moda*, anònim, publicat a Madrid el 1788.

Tenint en compte això, si estirem més el fil i intentem cercar per què Joan Soler, d'acord amb la nostra hipòtesi, feu la còpia, pensem en la censura de certs llibres de la Societat Maonesa. En efecte, *The Spectator*, en concret una adaptació francesa de la revista, estava censurada a Espanya al segle XVIII. L'Índex de Llibres Prohibits, que hem comprovat, inclou «Le Spectateur, ou le Socrate moderne. 6. tom. traduc. de l'Angl. á Amst. Edicto de 6 de Jun. de 1750».

---

<sup>51</sup> Una altra hipòtesi és que l'autor de la còpia manuscrita fos David Causse, el mateix que proporcionà la transcripció de Safira a Lindemann al segle XVIII: potser no només transcrigué la traducció sinó també el text original, encara que al final no s'incorporés al llibre de Lindemann.



Il·lustració 44. Portada de la revista *Le Spectateur, ou le Socrate moderne*, versió francesa de l'original anglès *The Spectator*

És clar que si censuraren la versió francesa, traducció de l'original anglesa, la versió original anglesa tampoc devia estar gaire ben vista. Aquesta censura podria explicar que no s'hagin trobat exemplars de la revista a Menorca. En cas que l'autor de la còpia conservada fos Joan Soler i Sans, potser la feu d'algun original de *The Spectator* al qual tingué accés fora de Menorca.



- **Autoria de l'article de *The Spectator***

La resolució del *Registre de la Societat Maonesa* de dia 4 de març de 1779 no fa esment a l'autoria del text original anglès. Senzillament explica que tal dia «[Joan Soler] ha llegit una Traducció d'una Speculació del Spectator Inglès amb algunes reflexions que hi ha anyadit».

Si recorrem a l'article anglès original publicat a la revista londinenca *The Spectator* (núm. 491, 23 de setembre de 1712), trobem que tampoc ens resol l'autoria. No es pot saber amb seguretat qui en fou l'autor perquè avui dia existeixen diverses versions de la revista londinenca —algunes modificades— i trobem que l'article corresponent a *Sapphira* apareix o bé signat per Richard Steele (potser afegit posteriorment) o bé signat només amb una *t* majúscula i un punt («T.»), signatura a la qual algunes publicacions posteriors afegeixen el nom «Richard Steele».

Si agafem per autoria aquesta signatura «T.», podem establir diverses hipòtesis d'autoria. En primer lloc, que la signatura «T.» sigui de Richard Steele com a transcriptor, ja que Steele signava amb una *t* de *transcriber*, 'transcriptor', perquè en alguns casos no era l'autor autèntic d'algun article, sinó la persona que copiava el text, que el transcrivia (Chalmers, 1806, vol 5: 21 i 22); també podria ser que la signatura fos de Richard Steel però com a adaptador, ja que va escriure textos basant-se en idees d'altres escriptors (Chalmers, 1806, vol. 5: 21 i 22). En segon lloc, l'autoria podria ser de Joseph Addison, cofundador de *The Spectator* juntament amb Steel, ja que treballaven junts. En tercer lloc, podria ser que la signatura sigui de Thomas Tickell com a substitut de Steel, ja que, a vegades, en cas d'absència o indisposició de Steele, supervisava les publicacions. Finalment, podria ser que no es conegui l'autor del text signat així, sinó que només se sàpiga que fou transcrit.

Així doncs, la signatura «T.» es podria respondre a alguna d'aquestes opcions. Tanmateix, tenint en compte que moltes versions posteriors de la revista l'hi atribueixen, creiem que l'autor devia ser, amb força probabilitat, Richard Steele.

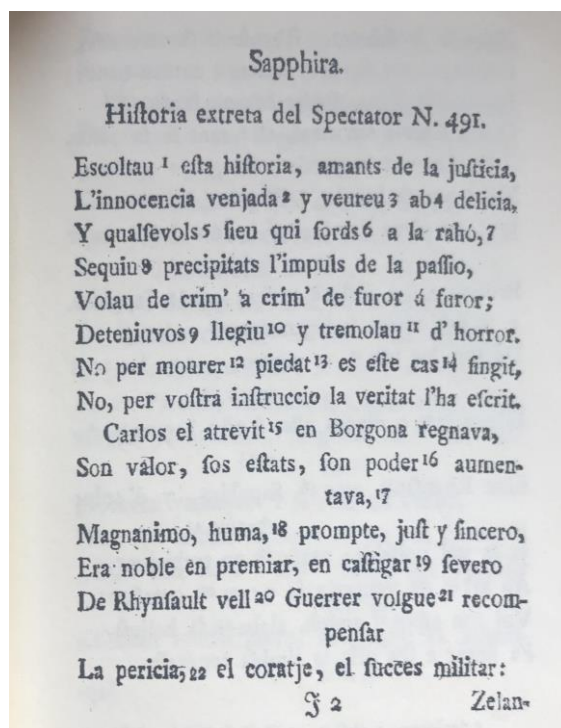


Il·lustració 45. *Portrait of Sir Richard Steele* (1711), pintat per Godfrey Kneller

#### 5.1.1.5. Anàlisi de la traducció

La traducció menorquina de Soler i Sans, *Safira*, és peculiar des d'un punt de vista actual, perquè es fa estrany veure traduït en vers un text periodístic anglès en prosa. Tenint en compte que existeixen diverses versions del text, l'extensió i nombre de versos de l'obra varia segons quina agafem de referència. En aquest apartat seguim la *Safira* inclosa al llibre de Lindemann.

La *Safira* del llibre de Lindemann consta de 180 versos alexandrins aparellats, repartits en 14 estrofes d'extensió diversa, tipogràficament diferenciades perquè duen el primer vers de l'estrofa lleugerament entrat, com es pot comprovar a la imatge següent:



Il·lustració 46. Canvi d'estrofa al vers 9 (Lindemann, 1786: 131)

El poema, al llibre de Lindemann, apareix encapçalat pel títol «Sapphira», seguit del comentari «història extreta del Spectator N. 491», i la primera estrofa és una introducció, precedida d'una interpel·lació al públic («Escoltau esta Historia, amants de la justícia [...]»). A partir de la segona estrofa comença la traducció del text anglès («Carlos el atreuit en Borgoña regnava [...]»).

El text anglès, que presentem a l'annex 11, és un text narratiu, periodístic, publicat a *The Spectator*, de 1712, encapçalat pel número del diari («No. 491»), la data («Tuesday, September 23, 1712») i una cita del cant III, vers 318 de l'*Eneida* de Virgili («Digna satis fortuna revisit»).<sup>52</sup> Seguidament, es presenta un primer paràgraf introductori, en què s'expressa el gust per la lectura («It is common with me to run from Book to Book to exercise my Mind»), així com es parla dels sentiments universals de l'amor, la pena, la justícia i la venjança, entre d'altres, cosa que serveix d'excusa per presentar la

<sup>52</sup> «Ai! ¿quina sort, d'un marit tan gran en veure't privada, / va tocar-te? Fortuna escaient a l'Andròmaca d'Hèctor, / ¿et pogué visitar? ¿Ets encara la dona de Pirros?» (*Eneida*, cant III, vv. 317-319, traducció de Miquel Dolç. Barcelona: Alpha, 1958). Aquestes paraules van dirigides a Andròmaca, muller d'Hèctor, heroi de la guerra de Troia, mort per Aquil·les. Andròmaca passà a ser el trofeu de guerra de Pirros, fill d'Aquil·les. És, doncs, un exemple conegut de dona que perd el marit i és ultratjada, com Safira.

història («This will be better understood by the Reader from the following Narration it self, than from any thing which I can say to introduce it»). Soler i Sans no tradueix aquesta introducció, sinó que comença a partir de la història de Sapphira («When Charles Duke of *Burgundy*, surnamed *The Bold* [...]»), que consta d'unes 1.500 paraules. En canvi, a la versió d'Hernández Sanz, la introducció de Steel és substituïda per la dedicatòria a Ramis.

- FORMA

El text de Soler i Sans és en versos alexandrins amb cesura (6 + 6), com veiem en aquesta breu anàlisi mètrica del primer vers de *Safira*:

1 2 3 4 5 6    1 2 3 4 5 6  
 Es-col-tau-es-tahis-tò-(ria), || a-mants-de-la-jus-tí-(cia),

Joan Soler i Sans trià aquest vers perquè era el vers per excel·lència de l'època, típic de la tradició literària francesa. D'acord amb Bargalló (2009: 4), «[e]n el segle XVIII, Menorca fou [...] l'illa del neoclassicisme i la il·lustració: [...] l'entrada a la nostra literatura de l'alexandri francès, de la nova preceptiva poètica, de les noves concepcions lingüístiques, del naturalisme saxó». D'acord amb De Melchor (Ramis, 2019: 66) «es podria afirmar que a Menorca el metre culte per antonomàsia des del segon terç del segle XVIII fins a inicis del XIX va ser també l'alexandri». En efecte, un seguit d'obres es van escriure en vers, com *Lucrècia*, *Arminda* i *Les perfeccions de Déu*, de Joan Ramis, i algunes traduccions també es van fer en vers, com, per exemple: la traducció de *La Alonsiada* de Ramis feta per Vicenç Albertí; dos tractats de geografia de 1826, de la *Géographie universelle* de Claude Buffier traduïts per Febrer i Cardona; algunes traduccions dramàtiques també de Febrer i Cardona; i, com ja s'ha dit, la traducció *Safira* de Soler i Sans i la traducció *Píram i Tisbe* de David Causse, que veurem més endavant.

Pel que fa a la rima, són versos aparellats, és a dir, els versos alexandrins rimen de dos en dos sempre amb rima consonant, com es pot veure en aquesta breu anàlisi de la primera estrofa de *Safira*:

Escoltau esta història, amants de la <b>justícia</b> ,	A 6+6
l'innocència venjada y veureu ab <b>delícia</b>	A 6+6
y qualsevols sieu qui, sords a la <b>rahó</b> ,	B 6+6
segiu precipitats l'impuls de la <b>passió</b> .	B 6+6
Volau de crim a crim, de furor a <b>furor</b> ,	C 6+6
Deteniu-vos, llegiu y tremolau d' <b>horror</b> :	C 6+6
no per mourer piedat és este cas <b>figit</b> ,	D 6+6
no, per la vostra instrucció la veritat l' <b>ha escrit</b> .	D 6+6

La traducció està formada de catorze estrofes. L'extensió de les estrofes és variada, com es veu a l'anàlisi següent del text sencer, tot i que sempre amb nombre parell de versos per complir amb la rima aparellada.

1a estrofa	8 versos (de l'1 al 8)
2a estrofa	10 versos (del 9 al 18)
3a estrofa	14 versos (del 19 al 33)
4a estrofa	14 versos (del 33 al 46)
5a estrofa	16 versos (del 47 al 62)
6a estrofa	6 versos (del 63 al 68)
7a estrofa	20 versos (del 69 al 88)
8a estrofa	14 versos (del 89 al 102)
9a estrofa	22 versos (del 103 al 144)
10a estrofa	4 versos (del 145 al 148)
11a estrofa	8 versos (del 149 al 156)
12a estrofa	16 versos (del 157 al 172)
13a estrofa	18 versos (del 173 al 190)
14a estrofa	10 versos (del 191 al 200)

- LENGUA

Pel que fa a la llengua, *Safira* està escrita en llengua catalana culta. Veny i Massip (2011: 107) ja n'han descrit breument les característiques generals principals, sobretot trets dialectals però també marques de llengua culta:

#### GRAFIA

- grafies llatinitzants, com en «ocasions», «hymen», «opressor»
- *h* antihiàtica, com en «rahó», «ahont»
- *-ch* per [k], com en «puch», «pretench», «magnífich», «amich», «foch», «enemich» (però «Duc»)
- *y* per la conjunció *i*, com en «i», i també *y* amb valor vocàlic i semivocàlic, com en «feya» i «ay»
- *ñ* per [ɲ], com en «engañ», «lluñ»
- *z* com a reflex de [z], com en «eternizau», «belleza», «tendrez» i també *z* com a reflex de [s], probablement per castellanisme, com en «forza», «feliz», «abrazat»

#### FONÈTICA

- *a* tònica etimològica, com en «nàixer»
- manteniment del hiat, com en «feel»
- distinció de *o*, *u* àtones, fins seguida la *o* de *i* tònica, com en «morir», «sospita», tret de «submet», per llatínisme
- assimilació [ə]...[ə] per [e]...[o], com en «nostros», «vostro» (però «vostre»)
- segment *-ia* mantingut com en menorquí actual: «sentència», «justícia», «delícia», «perícia», «clemència», «innocència», «presència», «gràcia», «avarícia»
- manca de iodització, com en «cabells», «ulls», «parell»
- sufix *-idat* i no *-itat*, com en «humanidat»
- *-t* a *quant* «quant»
- *-r* analògica en infinitius, com en «mòurer», «veurerla»

## MORFOSINTAXI

- article literari: «lo nom», «el dolor», «el Atrevit», «qu'el nom», «l'impuls», «los ulls», «los cors», «la sort», «l'innocència»
- pronoms personals, com «lo priva», «los abandona», «vos los dóna»
- demostratius, com «esto», «este cas», «esta història»
- indefinits, com «algun»
- possessius: «mon cor», «mon Déu», «mos versos», «mos béns», «ma mà», «son suplici», «son caràcter», «son intent», «sos estats», «sos tresors», «sa perícia», «sa bondat», «sa sola virtut», «sa ira», «sa cara», «sa hermosura», «sa més vil passió», «sa mort»
- desinència zero en present d'indicatiu en primera persona singular com en «jur», «desitj», en segona persona plural com «eternitzau»; en imperatiu, com en «escoltau», «tremolau», «preniu», «dignau-vos»; en present de subjuntiu en tercera persona plural, com «cèssian» 'cessin».

## LÈXIC

Text acordat amb un model literari, amb alguns arcaïsmes i castellanismes. Notem solament «preniu» 'preneu', el segment *-ia* («gràcia») i la combinació pronominal «vos los dóna» (aquesta enfront del mallorquí «els vos dóna») com a possibles testimonis de la menorquinitat del text.

A part de l'anàlisi de Veny i Massip, hem pogut identificar encara més característiques cultes en la llengua de Joan Soler i Sans.

En primer lloc, l'ortoèpia tradicional i la pronunciació de les erres finals. En dialecte menorquí, avui, no es pronunciarien les erres finals, ja que són mudes. Tanmateix, en el poema, en alguns casos en què hi ha unió de vocal final amb l'inicial d'una altra, la erra final s'ha de pronunciar per convenció poètica, és a dir, perquè la mètrica quadri. Si no, la erra final faria de barrera fònica natural i la fusió no es produiria, cosa que afectaria el recompte sil·làbic d'un vers (De Melchor, 1997: 100-107). És el cas d'«amor», «ardor», «naixer» i «ser», entre d'altres exemples.

En segon lloc, els pronoms posposats o enclítics. En dialecte menorquí «si una forma verbal té pronoms enclítics, l'accent recau en l'última síl·laba de la seqüència» (GEIEC, 2018). És el cas de «veurerla», a *Safira*, (amb accent a «la», i no en «veu») perquè el nombre de síl·labes del primer hemistiqui del vers «ab art de veurela» sigui sis i no quatre. El mateix succeeix amb «venserlo» («En lloch de venserlo»). Tanmateix, s'ha trobat algun cas en què no se segueix aquesta tendència, sinó que s'adapta per tal que la mètrica quadri: és el cas de «possehir» («Ja la vol possehir»), sense el pronom posposat («possehirla», amb accent a la síl·laba «la»). I això és marca de llengua catalana culta.

En tercer lloc, també són marques de llengua culta els arcaïsmes següents: la preposició «ab» i la conjunció adversativa «mes», com el cas de «ab triunfo», «ab discurs», «mes Ryhault veu Sapphira» i «Mes Danvelt a la fi».

Per acabar, també són marca de llengua culta els gal·licismes utilitzats a *Safira*, els quals hem comprovat que coincideixen amb els utilitzats per Ramis a *Lucrècia*. Per exemple, a *Lucrècia* (1769) trobem «himen» per referir-se al casament, del francès *hymen*: «s'employait très fréquemment en poésie pour désigner le mariage» (*Dictionnaire du français classique*); «objecte» per referir-se a l'estimada, del francès *objet*: «femme aimée» (*Dictionnaire du français classique*); «succés» per referir-se al resultat militar (del francès *succés*: «issue, resultat» (*Dictionnaire du français classique*), entre molts d'altres (De Melchor, 1995: 776). I a *Safira* (1779) trobem exactament els mateixos gal·licismes que a *Lucrècia*: «succés», «hymen» i «objecte», a part d'altres de diferents, com «rejectar» del francès *rejeter* i «immovible» del francès *immobile*, en comptes de la forma catalana *immòbil*.

- CONTINGUT

Per bé que la traducció de *Sapphira* de l'anglès al català varia lleugerament si ens fixem en una versió o en una altra, dels quatre testimonis que tenim (en descrivim detalladament les diferències a l'edició crítica), podem fer el comentari general següent sobre el contingut de la traducció.



Primer, Soler i Sans tradueix de forma completament lliure la primera part del text periodístic anglès, que és introductòria, com s'ha dit. El traductor omet per complet la informació sobre el diari (nom, número i data del diari), la cita de l'*Eneida* i el paràgraf introductori en anglès, i ho substitueix per la primera estrofa introductòria en català (i també la segona estrofa dedicada a Ramis en l'edició d'Hernández Sanz), que són creacions del traductor.

Després, Soler se centra a traduir la història de Sapphira i a partir d'aquí sí que és fidel al text original. El traductor segueix el mateix ordre que el text anglès i no comet cap omissió important, sinó només omissions poc rellevants, justificades per la restricció de la mètrica i la rima. En tot cas, en alguns passatges Soler i Sans fa particularitzacions, com la descripció de la mort de Danvelt: en anglès és «executed» ('executat'), però Soler i Sans concreta que és «penjat» (a la versió de Lindemann), i «decapitat» (a la versió d'Hernández Sanz).

Cal tenir present en tot moment la restricció del vers i la rima en l'ús de la llengua. Soler i Sans, en traslladar una narració en anglès a un poema en català tenia moltes constriccions degudes al vers alexandrí i a la rima apariada. Per això sovint la tria de paraules i l'ordre sintàctic de la frase estan condicionats per la mètrica.

També és pertinent comentar la influència ramisiana en el text Safira. Podem constatar diversos versos de Soler i Sans que recorden l'estil de Joan Ramis a *Lucrecia* (1769).<sup>53</sup> N'esmentem alguns exemples:<sup>54</sup> «virtuosa Sapphira» i «virtuosa esposa»; «son foch fan augmentar» i «seus dolors sa multitud augmenta»; «era noble en premiar, en castigar severo» i «severo a la virtut, als vicis inclinat»; «un cor qui vos adora» i «un cor qui vos venera»; «ahont me vetx reduhit» i «a què vos veig reduït», entre d'altres.

---

<sup>53</sup> Vicent de Melchor ens proporcionà molt generosament tot d'exemples coincidents entre Soler i Sans i Joan Ramis, així com d'altres detalls sobre llengua.

<sup>54</sup> L'exemple presentat primer correspon a *Safira* (1779) i l'exemple presentat després a *Lucrecia* (1769).

### 5.5.1.5. Edició crítica de *Safira*

#### 5.5.1.5.1. Introducció

A continuació presentem l'edició crítica de *Safira*. Entenem per *edició crítica* l'edició d'una obra amb la intenció de reconstruir el text de la manera més propera a l'original a partir de totes les versions de què disposem. Aquesta tasca suposa recollir totes les versions de cada obra i comparar-les, analitzar-ne la llengua i el contingut. És la primera edició crítica que es fa d'aquest text.

Per dur a terme la tasca, Paredes (2022a) comenta les dificultats principals amb què ens podem trobar davant l'edició de textos literaris catalans de l'edat moderna, com és el text de *Safira* (1779). Resumidament són les següents. Primer, les dificultats en l'estudi de la tradició textual i en l'establiment del text base perquè aquestes obres normalment han estat marginades de la impremta, encara que això no impedeix que hi hagués una notable transmissió manuscrita a Menorca en aquesta època. En altres paraules, és una dificultat no distingir quin text agafem de base: si és el de l'autor o el del copista. Segon, les dificultats que emanen de la diversitat de models lingüístics, per la manca de criteris lingüístics i a les diverses zones d'influència cultural dels territoris d'àmbit català. Tercer, la diferència amb els models lingüístics del català actual (fruit de la depuració de Pompeu Fabra), més lligats al català medieval. Quart, el debat sobre el tractament de l'ortografia en la transcripció del text.

Malgrat aquestes dificultats, a continuació presentem l'edició, que hem basat en els criteris següents. Són els criteris emprats per Paredes (2022a) a les edicions crítiques més recents de les obres dramàtiques de Ramis.

Com a criteris de descripció dels manuscrits, hem seguit Duran (2006). La font de referència proporciona criteris per a la descripció externa (la data, l'enumeració, el material, les mides, la tinta, etc.) i interna (les divisions o apartats de l'obra) dels manuscrits. Com a criteris d'edició de textos i com a criteris de transcripció, hem seguit els de la col·lecció «Els nostres clàssics», de l'Editorial Barcino.

#### 5.5.1.5.2. Document original de la traducció i conservació

Ja hem dit que no es conserva el document original en què Soler i Sans, autor de la traducció, presentà *Safira* (1779). També s'ha perdut el llibre de la Societat Maonesa en què els membres de la institució decidiren copiar tots els escrits presentats (resolució 113 de dia 31 de gener de 1779 del *Registre*). Ara bé, es conserven quatre testimonis de *Safira* (1779). Són els següents.

Primer, la *Safira* que apareix al llibre de Lindemann, imprès a Alemanya el 1786, que després de segles es publicà a Menorca en versió facsímil el 2002. També se'n conserven exemplars en alemany en algunes biblioteques europees. Sabem que la transcripció d'aquesta versió de *Safira* la proporcionà David Causse a Lindemann al segle XVIII. Per tant, aquest primer testimoni data, originalment, del segle XVIII.

Segon, dos manuscrits originals anònims del segle XVIII trobats per l'historiador Pons Alzina el 1996 entre els documents per classificar de l'arxiu particular dels Hernández Sanz-Mora; un és l'esborrany de l'altre, que és la versió definitiva. Els manuscrits són propietat de l'historiador Pons Alzina d'ençà de 1996 i ens els ha deixat consultar per a aquesta tesi.

Tercer, l'edició de *Safira* que publicà Hernández Sanz a la *Revista de Menorca* (1931, vol. 30, 183-194) tot basant-se en un manuscrit del segle XVIII, ara perdut, que era propietat de la família Mir, descendent de Joan Ramis. Per tant, només disposem de la versió de *Safira* del segle XX d'Hernández Sanz, que podem consultar a la *Revista de Menorca* tant en paper, en diversos arxius, com a l'Arxiu Diocesà de Menorca, o bé de forma digitalitzada a la xarxa. En canvi, no s'ha conservat el manuscrit original del segle XVIII de la família Mir en què l'historiador es basà.

Per a l'edició crítica de *Safira* emprarem les quatre versions de què disposem, ja que per bé que narren la mateixa història, contenen algunes diferències, tant de forma com de contingut. Després de descriure les quatre versions, presentem el text que agafem de base.

#### 5.5.1.5.3. Descripció dels quatre testimonis de *Safira* (1779)

Ens referim a les quatre versions de *Safira* de la forma següent: *A* es correspon amb la *Safira* que apareix al llibre de Lindemann (1786 [2002]), basada en la transcripció de Causse; *B* es correspon amb els dos manuscrits del segle XVIII de l'arxiu Hernández Sanz-Mora trobats per Pons Alzina el 1996, i *C* es correspon amb l'edició de *Safira* feta per Hernández Sanz el 1931. Al seu torn, *B* es compon del manuscrit *B1*, l'esborrany, i *B2*, el text definitiu. Descriuim detalladament els quatre testimonis de *Safira* a continuació. Adjuntem els escanejos de cada testimoni a l'annex 12.

- **A, *Safira* de Causse-Lindemann**

És la *Safira* que apareix al llibre de Lindemann (1786 [2002]), imprès. La transcripció la hi proporcionà David Causse al segle XVIII.

Christoph Friedrich Heinrich Lindemann (1749 — 1816) fou un capellà alemany que va residir a Menorca entre els anys 1775 i 1782 per oferir assistència religiosa als soldats alemanys enviats a Menorca. Durant l'estada agafà apunts sobre els costums i altres característiques de l'illa, d'entre les quals s'esmenta la llengua i s'inclou *Safira* com a mostra de poesia. En descobrir-se aquest llibre en alemany, publicat a Alemanya el 1786 en aquesta llengua sota el títol *Geographische und Statistische Beschreibung der Insel Minorka* —llibre que gaudí de cert èxit a Alemanya i va ser objecte de més d'una reedició—, el 2002 Lothar Pabst i Tomàs Vidal van fer una reproducció facsímil del llibre original acompanyada de la traducció al català, a càrrec de Heide Axmacher i Maria Pons, amb el títol *Descripció geogràfica i estadística de l'Illa de Menorca*, publicada per l'Institut Menorquí d'Estudis, a Menorca.

Així doncs, en aquest llibre s'inclou un capítol dedicat a la llengua, en què Lindemann adjuntà la traducció de Soler i Sans com a exemple de poesia menorquina. A la introducció que precedeix el poema, el capellà afegeix que la transcripció del poema la hi proporcionà David Causse —el mateix Causse membre francès de la Societat Maonesa i traductor de *Píram i Tisbe*—, que era contemporani de Soler i Sans:

«welches einer meiner besten Freunde auf Minorca, Herr Cause, ein französischer Refugie verfertigt» (Lindemann, 1786: 129), és a dir, «Transcrita pel Sr. Cau[s]se, un refugiat francès i un dels meus millors amics a Menorca» (traducció de Maria Pons a Lindemann, 2002: 325). A més, Lindemann afegí notes pròpies a peu de pàgina del poema, referents a la llengua menorquina, amb equivalents de certs termes en llatí, en alemany, en francès o en italià (Lindemann, 1786: 131). També, Lindemann fins i tot afegí la seva pròpia traducció a l'alemany d'aquest poema en català, però en prosa, sense mantenir el vers ni la rima (Lindemann, 1786: 142).

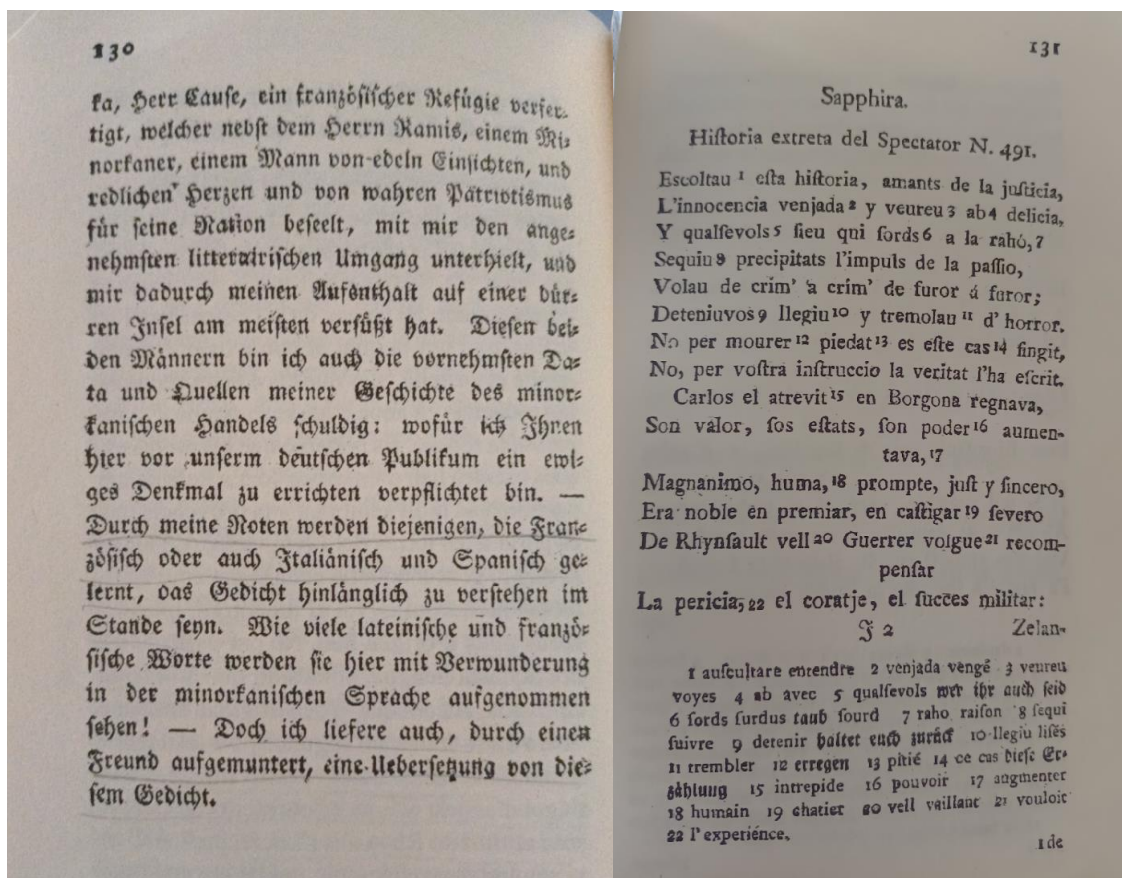
Ara per ara es conserven alguns exemplars del llibre original de 1786, com per exemple a la biblioteca Lluís Alemany, de Palma de Mallorca, on Tomàs Vidal, editor del llibre el 2002, trobà l'exemplar que utilitzà per fer la versió facsímil. També es poden trobar exemplars de 1786 en diverses biblioteques europees, com a la biblioteca de la Universitat de Heidelberg. Paral·lelament, podem consultar la versió facsímil publicada a Menorca el 2002, que s'ha reeditat recentment (la segona edició data del 2020).

### **- Descripció externa del llibre**

En primer lloc, el llibre de Lindemann es publicà el 1786 a Leipzig, a la impremta Mengandschen Buchhandlung. Ara bé, la tasca de transcripció del poema *Safira* podria haver-se dut a terme abans. Concretament, la data de lectura de la traducció de Soler i Sans a la seu de la Societat Maonesa (4 de març de 1779) i la data de publicació del llibre de Lindemann (1786) n'estableixen el límit temporal. Així doncs, 1779 seria el *terminus post quem* de la còpia o transcripció del poema i 1786 el *terminus ante quem*.

L'exemplar original de 1786 conservat a la biblioteca Lluís Alemany, que es feu servir per a l'edició facsímil, està enquadernat en pasta. *Safira* és entre les pàgines 131 i 141, és a dir, comprèn deu pàgines numerades.

Pel que fa a la tipografia, per bé que tot el llibre està escrit amb tipografia gòtica, el fragment de *Safira* apareix excepcionalment amb tipografia romana. Exemplifiquem les dues tipografies diferents en les imatges següents.



Il·lustració 47. Exemplificació de les dues tipografies diferents a la Safira de Lindemann

### - Descripció interna del llibre

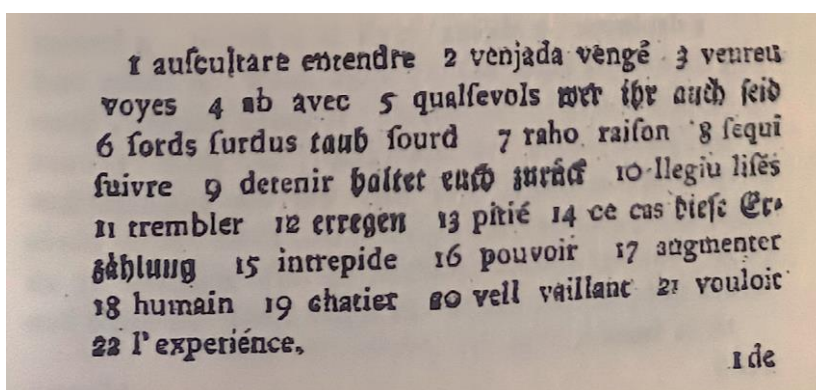
El poema apareix precedit del títol «Sapphira» i el subtítol «Historia extreta del Spectator N. 491». Consta de 180 versos alexandrins apariats, repartits en 14 estrofes d'extensió diversa.

El text no compta amb cap divisió al llarg del cos del poema més enllà de les estrofes. En tot cas, és pertinent comentar les notes a peu de pàgina, ja que no apareixen en cap altre testimoni de *Safira*. Són notes referents a la llengua menorquina, amb equivalents d'alguns termes menorquins, presents al poema, en llatí, en alemany, en francès o italià (Lindemann, 1786: 131). A la introducció que precedeix el poema, Lindemann fa el comentari següent sobre les notes:

[d]urch meine Noten werden Diejenigen, die Französisch oder auch Italienisch und Spanisch gelernt, das Gedicht hinñanglich zu verstehen im Stande senn. Wie viele lateinische und französische Worte weden die hier mit Wermunderung in der minorkanischen Sprache aufgenommen sehen! (Lindemann, 1786: 130)

[a]mb l'ajut de les meves notes, tothom que hagi estudiat francès, italià o castellà, podrà entendre el poema. I amb no poca sorpresa s'adonaran de la gran quantitat de vocables que del llatí i del francès ha pres la llengua menorquina! (traducció de Maria Pons a Lindemann, 2002: 325)

Els termes en català, francès, llatí o italià apareixen en tipografia romana. En canvi, les paraules en alemany apareixen en tipografia gòtica. Ho il·lustrem a la imatge següent de lotes a peu de pàgina de les dues primeres estrofes de *Safira*: les quatre primeres notes, en llatí i francès, són en tipografia romana; la cinquena, en alemany, és en tipografia gòtica, igual que la sisena.



Il·lustració 48. Exemplificació de les dues tipografies diferents a la *Safira* de Lindemann

D'altra banda, la versió de *Safira* de Causse-Lindemann no conté una estofa que la resta de versions (B1, B2 i C) sí que tenen la dedicatòria a Ramis, que adjuntem tot seguit (copiem la dedicatòria a Ramis extreta del testimoni B2, manuscrit definitiu de l'arxiu Hernández Sanz-Mora).

Ramis, de qui el cor siti d'humanitat,  
Es digne d'inspirar, y sentir l'amistat.  
Vos qui eternizau ab versos victoriosos,  
De la enveja y del temps, dos amants virtuosos;  
Mos versos inferiors dignauvos d'acceptar,  
Vostre genit ni puch ni pretench igualar;  
De Constancia però Sapphira acompañada,  
Si queda monument d'una unió inviolada  
Jo seré satisfet, no desitj altre honor,  
D'amich vostro el nom que es mes qu'el nom d'autor.

Així mateix, la versió de Causse-Lindemann no conté dos versos (entre els versos 84 i 85 de la versió A) que la resta de versions sí que tenen i, a l'inrevés, conté dos versos més (el 145 i el 146 de la versió A) que la resta de versions no inclouen. Tampoc no hi apareix l'autoria de la traducció, és a dir, Joan Soler.

Quant a les característiques gràfiques i lingüístiques, aquest testimoni per un costat presenta certes semblances amb els altres, que hem recollit com a característiques comunes a totes quatre versions (A, B1, B2 i C) en la taula comparativa de l'annex 13. Per l'altre costat, la versió A Causse-Lindemann presenta peculiaritats, és a dir, trets exclusius d'aquesta versió A, que difereixen de B1, B2 i C. Els expliquem tot seguit. També els incloem a la taula comparativa de l'annex 1.

Per descriure les característiques lingüístiques ens basem en les característiques generals (tant dialectals com cultes) descrites Veny i Massip (2011: 107) al seu estudi sobre la llengua de *Safira*, en què prenen de text base la versió C, d'Hernández Sanz. Hi sumem



les característiques cultes descrites per Gornés (2021), basades en la versió A, de Causse-Lindemann. Independentment del text base, la taula comparativa analitza totes quatre versions.

Els trets gràfics i lingüístics exclusius de la versió A són els següents. Primer, gràficament, no presenta *z* com a reflex de [z]. Així, no escriu «belleza» ni «tendresa», com a B1, B2 i C, sinó «bellesa» i «tendresa». En tot cas només presenta *z* com a reflex de [z] en «goza» (del verb *gosar*, ‘tenir coratge’, no el castellanisme *gozar*), a diferència dels altres testimonis, que escriuen «gosa». En segon lloc, també és exclusiu del testimoni A el fet de no mantenir el hiat fonèticament, com a «feel», sinó que la versió A marca el hiat gràficament mitjançant la *hac* intervocàlica: «fahel», «infahel», «obehex», «malehex». En canvi, els altres tres testimonis fan el següent: B1 i B2 presenten «obeex» i «maleex», però «fahel» i «infahel»; C presenta «feel», «infeel» i «obeex», però «malehex». En tercer lloc, A, juntament amb C, no presenten iodització, com en «ulls», «vell», «parell», entre d’altres; en canvi, B1 i B2 sí que presenten iodització: «vei», «uis», «parey», «cabey» (encara que «cabells» en algunes ocasions). Seguidament, aquesta versió és l’única que no fa servir el determinant indefinit «algun» («Algun enemich seu lo priva de la vida» a B i C), sinó «Sos enemichs secrets lo privan de la vida».

Finalment, quant al contingut, observem una particularització, ja esmentada més amunt, en la versió de Lindemann que les altres tres versions no contenen. Quan el text fa referència a la mort de Danvelt, en anglès és «executed» (‘executat’), a la versió de Lindemann és «decapitat», a diferència dels altres testimonis, en què és «penjat». Per acabar, per bé que anotem tots els canvis a l’aparat crític amb més detall, en general notem algunes omissions exclusives del testimoni A, com que manté «just» i «prompte» al vers «Magnanimo, huma, prompte, just y sincero», a diferència dels altres testimonis, que ometen aquestes paraules («Magnanimo, humá, generós, y sincero»), així com alguns canvis d’ordre, com «La deté tremolant, del crim horroritzada» (A) i «Tremolant la deté, del crim horroritzada» (B1, B2 i C), entre altres canvis subtils que detallem a l’aparat crític de l’edició.

- **B, manuscrits de l'arxiu Hernández Sanz-Mora**

L'historiador Pons Alzina trobà, el 1996, entre els documents per classificar de l'arxiu particular dels Hernández Sanz-Mora, dos manuscrits del segle XVIII, un còpia de l'altre, que es corresponen amb la traducció *Safira* de Soler i Sans. Un manuscrit és l'esborrany i l'altre, el text definitiu, d'acord amb l'historiador. El fet de trobar-los a l'arxiu particular dels Hernández Sanz-Mora implica que eren propietat d'Hernández Sanz. Des de la troballa el 1996, Pons Alzina ha guardat els dos manuscrits en el seu arxiu particular, que hem pogut consultar.

**- Descripció externa dels manuscrits**

Són dos manuscrits escrits per la mateixa mà, molt similars, per bé que l'un és esborrany de l'altre, donat que un (B1) presenta algunes ratllades i equivocacions que a l'altre manuscrit (B2) apareixen esmenades. Concretament, a B1 detectem el següent:

- la paraula «seguiu» apareix amb la u afegida en l'interlineat superior, entre la g i la i (vers 4 de B1)
- l'inici del vers («que passa are en t») apareix ratllat i comença de nou a la línia següent (vers 57 de B1)
- la paraula «es» apareix ratllada, entre les paraules «innocent» i «innocent» (vers 63 de B1)
- al vers 72, la paraula «donaume» apareix ratllada i escrita de nou tot seguit, al mateix vers (vers 72 de B1)
- a la paraula «Facilment» apareix una ratllada entre «Fa» i «cilment» (vers 75 de B1)
- la paraula «torment» apareix ratllada i esmentada, tot seguit, al mateix vers, per «extrem» (vers 80 de B1)
- apareix una paraula ratllada entre «Rhynsault» i «se» (vers 123 de B1). Sembla que s'esmena «sa» per «se».

- al vers 151 apareix la paraula «Rins» apareix ratllada i esmenada, tot seguit, al mateix vers, per «Rhynsault»
- a la paraula «inmòbible» apareix ratllat el pal de la be alta per així convertir-la en una ve baixa (vers 153 de B1)
- a la paraula «ordena» apareix una lletra ratllada entre la n i la a (vers 180 de B1)
- l'inici del vers 186 apareix ratllat («Dels lo») i esmenat per «De lo», tot seguit, al mateix vers.

D'altra banda, la distribució del text al paper és diferent a B1 i a B2, de manera que, si els acarem, els versos no coincideixen en paral·lel. Concretament, la mida de la lletra a B2 és lleugerament més grossa (tret que sigui perquè les mides del paper són més reduïdes), per la qual cosa caben menys versos a cada cara del foli. Per exemple, al recto del primer foli de B1 hi caben els 18 primers versos, mentre que al recto del primer foli del manuscrit B2, només els 14 primers versos. Així, el poema sencer, al manuscrit B2 ocupa onze pàgines i, en canvi, el manuscrit B1, només vuit.

Pel que fa a la data, l'historiador Pons Alzina assegura que els manuscrits, per les característiques externes, a més del contingut, daten del segle XVIII. En el cas de B1, els folis no estan numerats. D'altra banda, el manuscrit B2, però no B1, conté un segell que indica, amb lletres majúscules, «LEGADO HERNANDEZ MORA AL PUEBLO DE MAHON».

La hipòtesi de Pons Alzina és que els dos manuscrits devien ser o bé esborranys de Joan Soler per al text definitiu o bé còpies d'un original de l'època que devien circular entre els cercles il·lustrats de Maó per manca de possibilitat d'imprimir-se.

La nostra hipòtesi és que els dos manuscrits trobats per Pons Alzina devien ser esborranys de Joan Soler per al text definitiu. Ho deduïm gràcies a les normes que seguien els membres de la Societat (explicades al 2.3). Sabem que, per bé que les traduccions fetes pels membres havien de quedar obligatòriament a la Societat, els autors podien agafar els originals i emportar-se'ls a casa uns dies per corregir-los; llavors els havien de tornar a la Societat, tant els originals com les còpies corregides. En

canvi, els textos definitius lliurats a l'entitat obligatòriament havien d'incloure el nom de l'autor, la data de presentació i el segell. Els manuscrits trobats per Pons Alzina no compleixen aquestes característiques, de manera que devien ser, en efecte, esborranys de Joan Soler.

Els motius pels quals Hernández Sanz devia tenir aquests dos manuscrits que no feu servir per a l'edició de *Safira* de la *Revista de Menorca* (1931) —ja que feu servir un manuscrit de la família Mir, avui perdut— són dos, d'acord amb Pons Alzina: o bé la família Mir també era la propietària d'aquests dos manuscrits i els va regalar a Hernández Sanz com a mostra d'agraïment o bé Hernández Sanz va aconseguir aquests dos papers volanders independentment de la família Mir, potser a partir d'altres biblioteques privades de Maó, tal com va fer en altres ocasions (Pons Alzina, 1996: 1).

#### **- Descripció interna dels manuscrits**

En tots dos manuscrits el poema apareix precedit del títol «Sapphira» i el subtítol «Historia extreta del Spectator N. 491». Cada poema consta de 190 versos alexandrins apariats, repartits en 14 estrofes d'extensió diversa, tipogràficament diferenciades perquè duen el primer vers de cada estrofa està lleugerament entrat, així com per la línia de separació entre paràgrafs.

L'extensió de cada estrofa és aleatòria, com es veu a l'anàlisi següent del text sencer, tot i que sempre parell per complir amb la rima apariada.

1a estrofa	8 versos (de l'1 al 8)
2a estrofa	10 versos (del 9 al 18)
3a estrofa	10 versos (del 19 al 28)
4a estrofa	14 versos (del 29 al 42)
5a estrofa	8 versos (del 43 al 50)
6a estrofa	6 versos (del 51 al 56)
7a estrofa	16 versos (del 57 al 72)

8a estrofa	6 versos (del 73 al 78)
9a estrofa	22 versos (del 79 al 100)
10a estrofa	14 versos (del 101 al 114)
11a estrofa	26 versos (del 115 al 140)
12a estrofa	36 versos (del 141 al 176)
13a estrofa	4 versos (del 177 al 180)
14a estrofa	10 versos (del 181 al 190)

El text no compta amb cap divisió al llarg del cos del poema més enllà de les estrofes. Tampoc no conté les notes a peu de pàgina que incorpora exclusivament la versió de Lindemann. Tampoc no hi apareix l'autoria de Joan Soler.

Quant a les característiques gràfiques i lingüístiques d'aquesta versió (B, tant B1 com B2), per un costat presenta certes semblances amb la resta de versions (descrites, juntament amb les diferències, a la taula comparativa de l'annex 13). Per l'altre costat, la versió B1, juntament amb B2, presenten una peculiaritat respecte d'A i C: presenten iodització: «vei», «uis», «parey», «cabeys» (encara que «cabells» en algunes ocasions), a diferència d'A i C que no presenten iodització, com en «ulls», «vell», «parell», entre d'altres. També, detectem l'ús puntual d'un temps verbal, només a un vers, que les versions A i C no fan servir: «Invencible valor sos estats dilatará» (B1) i «Invencible valor sos estats dilatara» (B2), a diferència de «Son valor, sos estats, son poder aumentava» (A i C).

- **C, edició d'Hernández Sanz (1931)**

Hernández Sanz feu una edició de *Safira* i la publicà, impresa, a la *Revista de Menorca* (1931, vol. 30, 183-194). L'historiador hi publicà tant el text original anglès extret de *The Spectator* com la traducció en català. Els estudiosos de *Safira* han recorregut principalment a aquest text, que ha estat el document de referència.

Com Hernández Sanz mateix explica a la introducció que precedeix el poema, va basar-se en el manuscrit, ara perdut, que li va proporcionar Joan Mir i Mir (1871-1930), intel·lectual maonès, activista i pedagog, descendent de Ramis.

[...] Publicamos el texto inglés de *Spectator* y la traducción del señor Soler y Sans, manuscritos que debemos a la buena amistad que nos unió con don Juan Mir y Mir, descendiente de la familia Ramis, en cuya casa habitación, sita en la calle de Prieto y Caules, número 13, tuvo su local la «Sociedad Mahonesa». (Hernández Sanz, 1931: 184)

La hipòtesi de Pons Alzina és que el manuscrit de la família Mir era l'original i definitiu de Joan Soler, de manera que Joan Mir i Mir només va deixar-lo en préstec a Hernández Sanz per elaborar-ne la publicació.

#### **- Descripció externa de l'edició**

En primer lloc, l'edició data de 1931, encara que es basa en un manuscrit, ara perdut, del segle XVIII. El text de *Safira* és en català. La publicació sobre *Safira* a la *Revista de Menorca* apareix entre les pàgines 183-194 del volum 30, de 1931. Concretament, entre les pàgines 183 i 184 es fa una introducció, a mitjan pàgina 184 es presenta el text original anglès i a mitjan pàgina 188, fins a la 194, es presenta el poema *Safira* en català. Les pàgines apareixen numerades. Pel que fa a la tipografia, és romana.

### **- Descripció interna de l'edició**

El poema apareix precedit del títol «SAPPHIRA», en majúscules, i el subtítol «HISTORIA EXTRETA DEL SPECTATOR N.º 491», també en majúscules. Té 189 versos, perquè omet el vers 122, que les altres versions sí que contenen. Són alexandrins aparellats, però alguns versos d'aquest testimoni són hipermètrics, com «Ahont veureu l'innocència venjada, ab gran delícia» (vers 2) o «No; per la vostra instrucció la veritat s'ha escrit» (vers 8) i, d'altres, hipomètrics, com «Ramis, gran cor, siti d'humanitat» (vers 9) o «Magnanim, humá, generós y sincer» (vers 21). Aquestes disfuncions mètriques es poden deure a errors involuntaris de transcripció d'Hernández Sanz respecte del manuscrit del segle XVIII en què es basà, a la manipulació deliberada d'Hernández Sanz respecte del manuscrit o a errors que el manuscrit ja contenia.

Els versos estan repartits en 13 estrofes d'extensió diversa, tipogràficament diferenciades perquè duen el primer vers de cada estrofa sagnat, així com per la línia de separació entre paràgrafs. L'extensió de cada estrofa és aleatòria, com es veu a l'anàlisi següent del text sencer. En aquest cas, no sempre és parell, de manera que alguns versos no compleixen amb la rima aparellada.

1a estrofa	8 versos (de l'1 al 8)
2a estrofa	10 versos (del 9 al 18)
3a estrofa	10 versos (del 19 al 28)
4a estrofa	22 versos (del 29 al 50)
5a estrofa	6 versos (del 51 al 55)
6a estrofa	16 versos (del 56 al 72)
7a estrofa	6 versos (del 73 al 78)
8a estrofa	14 versos (del 79 al 92)
9a estrofa	8 versos (del 93 al 100)
10a estrofa	14 versos (del 101 al 114)
11a estrofa	25 versos (del 115 al 139)
12a estrofa	36 versos (del 140 al 175)
13a estrofa	14 versos (del 176 al 189)

El text no compta amb cap divisió al llarg del cos del poema més enllà de les estrofes. Tampoc no conté les notes a peu de pàgina que incorpora exclusivament la versió de Lindemann. Tampoc no hi apareix l'autoria de Soler.

Quant a les característiques gràfiques i lingüístiques d'aquesta versió, cal comentar, primerament, que hi detectem errors, potser de transcripció del manuscrit o bé errors que el manuscrit ja contenia. Per exemple, al vers 113 trobem la paraula «tigre» en comptes de «tirà», que és la que apareix a la resta de versions, a més de ser la paraula encertada pel context. En segon lloc, observem que C fa servir la *a* tònica etimològica, com en «nàixer», a diferència de la resta de testimonis, que no la fan servir. En tercer lloc, C fa la distinció de *o*, *u* àtones, fins seguida la *o* de *i* tònica, com en «morir», «sospita» i «sospir», cosa que la resta de versions no fan. També detectem canvis d'ordre, alguns dels quals porten a la disfunció mètrica, com a «Ahont veureu l'innocència venjada, ab gran delícia», vers hiper mètric, a diferència de «L'innocència venjada y veureu ab delícia» de les versions A i B. Anotem tots els canvis a l'aparat crític.



### 5.5.1.5.3. Text base per a l'edició crítica

En primer lloc, la versió de *Safira* d'Hernández Sanz a la *Revista de Menorca*, per bé que basada en un manuscrit proper a l'original, està massa allunyada en el temps (1931 respecte de 1779). A més, el manuscrit que copiava Hernández Sanz no s'ha conservat, per tant no el podem comprovar. En segon lloc, hem identificat nombrosos errors en l'edició d'Hernández Sanz, tant de mètrica com de llengua, cosa que treu fiabilitat al text. En tercer lloc, si bé podríem tenir el dubte de si són errors de transcripció d'Hernández Sanz o si eren errors que ja apareixien al manuscrit original en què es basà l'historiador (el manuscrit, ara perdut, de la família Mir), malgrat no poder-ho comprovar, la tipologia dels errors ens inclina a pensar que no es trobaven en el manuscrit original i que per tant la transcripció publicada el 1931 no és fiable. En quart lloc, encara que els estudiosos de *Safira* han recorregut principalment a aquesta versió, de manera que tradicionalment ha estat el document de referència, per bé que conté els errors esmentats, ara, que a més tenim a l'abast la versió de Causse-Lindemann i la dels manuscrits trobats el 1996, és pertinent excloure aquest testimoni com a text base.

Hem descartat com a text base els manuscrits B1 i B2 perquè, tot i tenir-ne indicis, no tenim cap dada objectiva que ens demostrï que els textos copiats eren esborranys de Joan Soler per al text definitiu. Com hem dit, també podrien ser còpies d'un original de l'època que circulaven entre els cercles il·lustrats de Maó. De fet, no els podem datar amb precisió.

Així doncs, hem triat com a text base la transcripció de Causse, publicada al llibre de Lindemann. Amb les dades de què disposem, és la versió més propera a l'original de Soler i Sans. En sabem la data aproximada, entre 1779 i 1786, que és molt propera cronològicament a l'obra original de Soler i, sobretot, tenim l'autoria del transcriptor: sabem del cert que la transcriví Causse, no només contemporani de Joan Soler, sinó també membre de la Societat Maonesa. A més, com que és una versió impresa, hem de suposar que devia revisar-se amb cura. En tot cas, la diferència principal amb els altres testimonis és que no inclou la dedicatòria de Ramis. Aquesta absència pot estar

justificada si considerem que potser la dedicatòria fou un afegit posterior o que s'eliminà en la publicació de Lindemann perquè no hi esqueia.

Així doncs, basem l'edició crítica en la versió de Causse-Lindemann (A), i recollim les variants dels altres testimonis a l'aparat.

#### 5.5.1.5.4. Edició crítica

### NOTES SOBRE L'EDICIÓ CRÍTICA DE *SAFIRA* (1779)

Transcrivim fidelment el text del testimoni base. Així, respectem al màxim les peculiaritats de la sintaxi, el lèxic, la morfologia i l'ortografia. Normalitzem, però, l'apòstrof, l'accentuació, la dièresi, el guionet, l'aglutinació i separació de mots, la puntuació i les majúscules i minúscules.

Al testimoni base, per una banda, els errors d'apostrofació, d'accentuació, de dièresi, d'aglutinació i separació de mots i de guionet són puntuals; s'hi han fet les esmenes corresponents de forma localitzada. Per altra banda, els errors de puntuació i de majúscules i minúscules són nombrosos i incoherents al llarg de tot el poema, per la qual cosa s'ha optat per refer la puntuació i l'ús de majúscules i minúscules. Especialment, no és clara ni coherent la puntuació al final de cada vers (es puntuava amb punt, coma i punt i coma indistintament) i encara més confosa és aquesta puntuació final combinada amb l'ús constant i injustificat de majúscula a l'inici de cada vers. És cert que alguns altres criteris de puntuació són correctes d'acord amb la normativa actual, com l'ús de coma de vocatiu o per separar els elements de les enumeracions, però altres criteris, com la coma davant de conjunció copulativa, no és adequat. En el cas de les majúscules i minúscules, es donen nombrosos casos de majúscules innecessàries en noms comuns, especialment en els noms de càrrecs. Així, hem optat per refer la puntuació i l'ús de majúscules i minúscules d'acord amb la normativa actual.

Per qüestions d'espai, transcrivim el cos del text sense les notes de Lindemann, que transcrivim i comentem més endavant, en un apartat a part.

A l'aparat crític incloem les variants textuais de sintaxi, lèxic i morfologia (en la forma original, sense normalitzar), però no les variants gràfiques ni les de puntuació ni les majúscules i minúscules. A l'aparat crític també donem compte de les omissions de versos, dels errors de transcripció i també fem algunes anotacions sobre fonètica. En canvi, a les notes a peu de pàgina anotem els errors de mètrica, destaquem alguns arcaïsmes i gal·licismes, així com altres marques cultes de la llengua, i possibles ressos de Ramis, és a dir, versos o hemistiquis que recorden als de *Lucrecia* (1769).

En el cas que vulguem anotar el canvi només d'una paraula, d'una expressió o de tot un hemistiqui, fem servir la crida ]; en canvi, per anotar els canvis d'un vers sencer, per qüestions d'espai, no emprem la crida, sinó que ens guiem pel número del vers.

#### LLEGENDA

- A: *Safira* de Causse-Lindemann (1786 [2002])
- B1: manuscrit de l'arxiu Hernández Sanz-Mora, esborrany (1996)
- B2: manuscrit de l'arxiu Hernández Sanz-Mora, definitiu (1996)
- C: *Safira* d'Hernández Sanz (1931)

Sapphira.

Història extreta del Spectator N. 491

- 1 Escoltau esta història, amants de la justícia,  
l'innocència venjada y veureu ab delícia<sup>55</sup>  
y qualsevols sieu qui, sords a la rahó,  
4 seguiu precipitats l'impuls de la passió.  
Volau de crim a crim, de furor a furor,  
deteniu-vos, llegiu y tremolau d'horror:  
no per mourer piedat és este cas fingit,  
8 no, per vostra instrucció la veritat l'ha escrit.<sup>56</sup>

2. L'innocència venjada y veurer ab delícia *B1 B2*, Ahont veureu l'innocència venjada, ab gran delícia *C*  
3. qualsevols] Qualsevol *B1 B2 C*  
5. Volau] Volant *C*  
7. este cas s'es fingit *C*  
8. No; per la vostra instrucció la veritat s'ha escrit *C*  
9. Dedicatòria a Ramis omesa a A, però present a *B1, B2 i C*:

Ramis, de qui el cor siti d'humanitat, <i>B1 B2</i>	Ramis, gran cor, siti d'humanitat, <i>C</i>
Es digne d'inspirar, y sentir l'amistat. <i>B1 B2</i>	Es digne d'inspirar y de sentir amistat. <i>C</i>
Vos qui eternizau ab versos victoriosos, <i>B1 B2</i>	Vos qui eternizau, ab versos victoriosos, <i>C</i>
De l'enveja, y del temps, dos amants virtuosos; <i>B1 B2</i>	De la enveja y del temps a dos amants virtuosos, <i>C</i>
Mos versos inferiors dignauvos d'acceptar; <i>B1 B2</i>	Mos versos inferiors dignauvos acceptar: <i>C</i>
Vostre genit ni puch ni pretench igualar. <i>B1 B2</i>	Vostre geni ni puch ni pretench igualar. <i>C</i>
De Constancia però Sapphira acompanyada, <i>B1 B2</i>	De Constancia, pero, Sapphira acompanyada. <i>C</i>
Si queda monument d'una unió inviolada, <i>B1 B2</i>	Si queda monument d'una unió inviolada <i>C</i>
Jo seré satisfet: no desitj'altre honor, <i>B1 B2</i>	Jo seré satisfet: no desitj'altre honor <i>C</i>
D'amich vostro el nom que es més qu'el nom d'autor. <i>B1 B2</i>	D'amich vostre lo nom que es mes qu'el nom d'autor <i>C</i>

<sup>55</sup> Llegiu «y» com «hi». El vers de la variant C «Ahont veureu l'innocència venjada, ab gran delícia» és hipermètric.

<sup>56</sup> El vers de la variant C «No; per la vostra instrucció la veritat s'ha escrit» és hipermètric.

Carlos l'atreuit en Borgoña regnava,  
 son valor, sos estats, son poder aumentava.  
 Magnànim, humà, prompte, just y sincero,  
 12 era noble en premiar; en castigar, severo.<sup>57</sup>  
 De Ryhnsault, vell guerrer, volgué recompensar  
 la perícia, el coratge, el succés militar:  
 Zelandia ly submet, Ryhsault, governador,  
 16 desplega tot son cor ausent de son señor.  
 Implacable tyrà, soldat brutal, feroç,  
 quant Carlos era amat, ell tant se fa odiós.  
 De Danvelt, comerciant íntegro, opulent,  
 20 notat per sa bondat, l'hymen era recent.<sup>58</sup>  
 Jove y plena de foch, que un dols amor inspira,<sup>59</sup>  
 brillava a son costat la sens igual Sapphira.

9. l'atreuit] el atreuit *A*, *B1*, *B2*, el Atreuit *en cursiva a C*; en Borgoña regnava] la Borgoña ocuparà *B1 B2*, en Borgoña reinava *C*  
 10. Invencible valor sos estats dilatará *B1*, Invencible valor sos estats dilatara *B2*; Son valor invencible sos estats dilatava *C*  
 11. Magnanim, humá, generós, y sincero *B1 B2*, Magnanim, humá, generós y sincer *C*  
 12. Magnifich en premiar, en castigar severo *B1 B2*, Magnifich en premiar, en castigar sever *C*  
 14. Sa pericia y coratge y el succés militar *C*  
 17. feroç] feron *A*, feroz *B1 B2*, feros *C*  
 16. No vela mes son cor ausent de son Señor *B1 B2*, No vela mes son cor, ansent de son Señor *C*  
 18. fa] feya *C*

<sup>57</sup> Possibles ressons de Ramis: «severo a la virtut, als vicis inclinat» (*Lucrecia*, 1769).

<sup>58</sup> El gal·licisme «himèn» es refereix al casament, del francès *hymen*: «s'employait très fréquemment en poésie pour désigner le mariage» (*Dictionnaire du français classique*).

<sup>59</sup> Per convenció poètica, cal pronunciar la erra final d'«amor»: així s'evita la disfunció mètrica que provocaria la sinalefa amb la paraula següent, «inspira», començada amb vocal.

A sa sola virtut sa hermosura cedeix,  
 24 de tots los ulls es centro y tots los cors unex.  
 D'enveja o dignes ells si esto hagués durat!  
 Mes Rhynsault veu Sapphira y d'ardor abrasat  
 ja la vol possehir: versat en trahicions,  
 28 ab art de vèurer-la fa néxer occasions.<sup>60</sup>  
 Vol son espòs amich, alaba sa bellesa,  
 fa fingir a sos ulls la tímida tendresa.  
 Sapphira observa tot, sas intencions suspita,  
 32 son caràcter conex y sa presència evita.  
                     Rhynsault, però, furiós de veure's rejectar,  
 per forza o per engañ son intent vol lograr.  
 D'un enemich del duc una carta imitada  
 36 que pretén ha sorprès a Danvelt enviada  
 és el vil instrument de sa mes vil passió.  
 Danvelt súbitament tirat en la presó,

25. Digne, y feliz parey si esto hagues durat! *B1*, Digne y feliz parey si esto hagues durat! *B2*, Digno y feliz parell si esto hagués durat! *C*

26. Rhynsault la veu, l'admira, y d'ardor abrasat *B1 B2*, Rhynsault la veu, l'admira, y d'ardor abrazat *C*

29. Vol Danvelt per amich, alaba sa belleza *B1 B2 C*

33. Rhynsault furiós de veures rejectar *C*

38. Danvelt subitament tencat a la presó *C*

---

<sup>60</sup> Per convenció poètica, i d'acord amb el dialecte menorquí, a «vèurer-la» l'accent recau en l'última síl·laba de la forma verbal amb pronom posposat o enclític («la»), sens detriment de l'accentuació. Per convenció poètica, cal pronunciar la erra final de «néxer»: així s'evita la disfunció mètrica que provocaria la sinalefa amb la paraula següent, «occasions», començada amb vocal.

de cadenas circuït, és del crim accusat  
40 y per nobles esclaus a morir condemnat.  
En va parents, amichs, la ciutat atterrada,  
corren al opressor, sa gràcia els és negada.  
Procuren vanement sa avarícia tentar,  
44 d'un sol instant sa mort ell no vol dilatar.  
Dins una hora es veurà son supplici terrible,  
cessian inútils plors, Rhynsault és inflexible.  
Què passa are en ton cor, virtuosa Sapphira?<sup>61</sup>  
48 Vola al governador per aplacar sa ira,  
los cabells espargits, los ulls plens de terror,  
en sa cara la mort, en son pit el dolor.  
Prostrada devant ell implora sa clemència:  
52 «Ah! Revocau, señor, esta cruel sentència.  
Innocent, innocent és mon espòs amat,  
per vos, mon Déu, lo jur, sempre fahel ha estat.  
Sos enemichs secrets lo privan de la vida,  
56 Vos, señor, ab ells voldreu fer homicida?  
No, preniu sos tresors per ma mà vos los dona,  
preniu mos béns també, mon cor los abandona.

39. crim] crime *A*; és del crim accusat] del crim'es acusat *B1*, del crime es acusat *B2*, del crim es acusat *C*

41. la Ciutat atterrada] la ciutat consternada *B1 B2 C*

42. els és] els y es *C*

44. Rhynsault de cap manera vol sa mort dilatar *C*

45. Dins d'una hora veurán son supplici terrible *C*

52. Ah! Señor suspeneu esta cruel sentència *B1 B2*, Ah, Señor, suspeneu tan cruel sentència *C*

55. Algun enemich seu lo prive de la vida *B1*, Algun enemich seu lo priva de la vida *B2 C*

56. Vos, Señor, vos ab ell voldreu ser homicida? *B1 B2*, Vos ab ell, oh Señor! voldreu ser homicida? *C*

---

<sup>61</sup> Mateix adjectiu de Ramis: «virtuosa esposa» (*Lucrècia*, 1769).

De nostra pàtria llun, ah! Puguem, exiliats,  
60 beneir-vos, señor, y víurer desdítxats.  
De nostres cors units sia unida la sort,  
concediu-ly la vida o donau-me la mort!»

El tyrà triumfant quant la veu humiliada

64 l'alsa y rihent ly diu «no sieu aterrada,  
fàcilment vostre espòs podeu alliberar,  
sensible a mon amor si vos voleu mostrar.  
Jo som el suplicant y vos reynau, señora,

68 què vos podrà negar un cor qui vos adora?»<sup>62</sup>

Ab discurs tant cruel esta hermosa afligida  
a l'últim extrem ja del torment reduhida  
derrama de sos ulls un copiós torrent,<sup>63</sup>

72 arranca sos cabells, fer son pit innocent.  
Ab dolorosos crits malehex sa hermosura,  
s'aboca als peus del mostro, els abraça ab ternura,  
eleva ell sos ulls per Déu per son honor,
76 en nom de la pietat, en nom de tant d'horror.

59. De nostra patria llun, ah! puguem exiliats *B1 B2*, De nostra patria llun puguem, ay!, exiliats *C*

63. Ab triunfo Rhynsault la veu humiliada *B1 B2*, Ab triunfo, Rhynsault al veurerla humiliada *C*

64. sieu] sien *A*, sieu *B1 B2 C*

65. «Facilment al espòs podreu alliberar *C*

69. A discurs tant cruel, esta hermosa afligida *B1 B2*, A discurs tan cruel, esta hermosa afligida *C*

70. Ja al ultim extrem del torment reduida *B1 B2*, Ja al extrem ultim del torment reduhida *C*

71. Derrama de sos ulls copiós torrent *C*

73. hermosura] belleza *B1 B2 C*

74. ternura] ternura *B1 B2 C*

75. Eleva a ell sos uis, per Deu, per son honor *B1 B2*, A ell eleva sos ulls; per Deu, per son honor

<sup>62</sup> Possible ressò de Ramis: «un cor qui vos venera» (*Lucrècia*, 1769).

<sup>63</sup> El vers de la variant *C* («Derrama de sos ulls copiós torrent») és hipomètric.



Per el matex amor que diu que son cor sent,  
 el prega que abandonia aquest horrible intent.  
 S'angústia, sos sospirs, sos moviments variats,  
 80 sos ulls bañats de plors, del dolor animats.  
 Son color realsat, son vehement parlar,  
 en lloch de vèncer-lo, son foch fan aumentar.<sup>64</sup>  
 En son desitx brutal son esperit fixat,  
 84 despollat ja son cor de tota humanitat,  
 «anau», diu, «de Danvelt ja la mort es prepara,  
 anau, jo vos permet de visitar-lo encare.  
 A salvar-lo quizá vos determinareu,  
 88 are lo podeu fer a l'instant no podreu».

En sa pena immersida així dexa Sapphira.

Ella entra en la presó, en cadenas y mira  
 aquell objecte amat, per qui son cor sufrex.  
 92 «Cels! diu, en quin estat la sort nos reunex».

80. del dolor animats] pel dolor animats *C*

84. *La versió A omet els dos versos següents, entre el 84 i el 85, que B1, B2 i C sí que contenen:* Insensible ja a tot, aún a la decència / Impacient de violar la gracia y la innocència.

87. Talvolta a salvarlo vos determinareu *B1 B2*, Tal volta a salvarlo vos determinareu *C*

88. a l'instant] al instant *A, B1, B2*; Are lo podeu fer, mes tard ja no podreu *C*

90. Ella entra en la presó, en cadena, y mira *B1*, Ella entre en la presó, en cadena y mira *B2*, Ella entra a la presó y encadenat mira *C*

91. El objecta adorat per el qual tant sufrex *B1*, El objecte adorat per el qual tant sufrex *B2*, Son objecte adorat per el qual tant sufrex *C*

92. Cels! diu, en quin estat] Ah! Cels! diu, en que estat *B1 B2*, Ah! Cels!, diu, en quin estat *C*

---

<sup>64</sup> Possible ressò de Ramis: «seus dolors sa multitut aumenta» (*Lucrecia*, 1769).

- Ly conta lo que passa y son dupte cruel:  
o ha de causar sa mort o ha de ser-ly infahel.  
Qui pot dir els torments que sos dos cors provaren?  
96 Qui las malediccions que en Rhynsault abocaren?  
Mes Danvelt, a la fi, tímido, tremolant,  
per l'honor detingut, la vida desitjant:  
«esposa amada», diu, «ahont me vetx reduhit?»<sup>65</sup>  
100 Tantas calamidats turban mon esperit.  
Ah! si et forza el tyrà, ton cor quedarà pur,  
ta virtut, sempre igual, y mon amor, segur».  
Sapphira, qui l'entén, surt al Palacio, es gira,  
104 confusa abaixa els ulls y caminant suspira.  
De son honor perdut sa fama destruhida.  
Ah! Si fos per salvar només sa pròpria vida!  
Vint voltas en camí sa virtut rebel·lada  
108 la deté tremolant, del crim horrorizada.

93. lo que passa] lo qui passa *B1 B2*

94. O de causar se mort, o de serli infahel *B1 B2*

95. pot] podrá *C*; els] los *B1 B2*; cors] pits *B1 B2 C*

96. malediccions] maledicion *amb la e afegida en l'interlineat superior, entre la l i la d B1*, maldicions *C*; abocaren] llensaren *C*

97. tímido] tímido *C*

101. Ah! si et forza el Tyra] Mes si et forsa el Tyrà *B1 B2*, Mes si te forza el Tigre *C*

103. surt al Palacio es gira] vers el palacio es gira *B1 B2*, vers al Palacio es gira *C*

106. només] no mes *A, B1, B2, C*

107. Vint voltas alsa al Cel sos bells uis innocents *B1 B2*, Vint voltas, pel camí, sa virtud rebel·lada *C*

<sup>65</sup> Possible ressò de Ramis: «a què vos veig reduït» (*Lucrecia*, 1769).

Vint voltas alsa al cel sos seus ulls innocents,  
 pregant al cel piadós de vèurer sos torments.  
 A son trist esperit, quant Rhynsault se presenta,  
 112 drets s'alsan sos cabells, tornar arrera intenta.  
 L'ira abrasa son pit, el mostro vol matar,<sup>66</sup>  
 quant después son espòs torna a considerar  
 son estat, son perill, ab quin motiu sufrex,  
 116 de son amor vensuda al destino cedex.  
 Ah! Si pugués encare eternir son tyrà!  
 Mes derretida en plors, compren que tot es va,  
 veu d'un públich cruel el judici infamant,  
 120 sa forza l'abandona, y son cor va mancant.  
 Ab la mà sobre el pit, jura a l'omnisciència  
 que a la virtut fahel cedex a la violència.  
 Se quexa del rigor de sa bàrbara sort  
 124 y mil voltas desitja e emplora la mort.

109. ulls] uls A, uis *BI B2 C*

110. *La versió C omet aquest vers 110.*

111. A son cor combattut quant Rhynsault se presenta *BI B2*, Quant a son pobre cor Rhynsault se presenta *C*

112. Sos cabells s'alsen drets, tornar arrera intenta *BI B2 C*

113. el mostre] al Monstre *C*

114. Mes quant de son Espòs torna a considerar *C*

115. ab quin motiu sufrex] ab que motiu sufrex *BI B2*, Son estat, son perill, el dolor que sufrex *C*

116. De son amor vensuda] Per son amor vensuda *C*

117. son Tyra] al Tirá *C*

120. La forsa l'abandona y son cor vá mancant *BI B2*, La forza abandonada, el cor li va mancant *C*

121. La má posada al pit, jura a l'Omnisciència *BI C*, La mà posada al pit, jura a l'Omnisciència *B2*

---

<sup>66</sup> Llegiu «mostro» com «monstre».

- Tot el poble eternit qui la mira passar,  
part de sa pena ignora y no goza parlar.
- 128 Cada un interiorment abomina el tyrà  
y cerca a quin amich lo que el sent fiarà.<sup>67</sup>  
y del governador cumplit la voluntat.  
Ell luego d'un galan pren el to familiar:
- 132 «Ves, ves», diu, «ton espòs ja pots alliberar.  
Mes no vulga queixar, ma Sapphira estimada,  
si jo tota obstrucció de part seua he llevada  
y si Rhynsault constant en son amor insigne
- 136 ly reserva un amant de sos savors més digne».  
Mes ella de temor, la sanch tota gelada,  
futex, vola a la presó, allí veu, arribada,  
per orde de Rhynsault Danvelt decapitat:
- 140 l'espectacle funest de sa infelicitat.

125. Un poble llagrimant qui la mira passar *BI B2 C*

126. goza parlar] gosa a parlar *C*

127. Cada un] Cadun *BI B2*

128. lo que ell sent] lo quel sent *A*, lo que sent *BI, B2*; Y pensa en quin amich, sas penas, fiará *C*

129. En fin ab passos lents Sapphira ha arribat *BI B2*, A la fi ab passos lents Sapphira ja ha arribat *C*

130. cumplit] complert *C*

132. Anau, diu, ja Danvelt podeu alliberar" *BI B2*, «Anau, diu, ja a Danvelt podeu alliberar *C*

133. No vos quexeu: però, ma hermosa, ma estimada *BI B2*, No vos quexeu: pero, ma hermosa, ma estimada *C*

134. seua] sua *BI B2 C*

135. Y si constant, ardent y ple d'amor insigne *BI B2*, Y si constant, ardent y plé d'amor insigne *C*

136. Vos reserv'un amant qui de vos es mes digne *BI B2*, Vos reserv un amant qui de vos es mes digne *C*

137. Mes ella, a tal discurs, la sanch tota gelada *BI B2 C*

138. presó] presa *A*, presó *BI B2 C*; Lueg<sup>1</sup> a la presó vola y quant es arribada *BI*, Lueg a la presó vola y quant es arribada *B2*, Luego a la presó vola y quant es arribada *C*

139. Per ordre de Rhynsault veu son espòs penjat *BI C*, Per ordre de Rhynsault veu son espos penjat *B2*

---

<sup>67</sup> Llegiu «el» com «ell».

Fixa la fa quedar, atònita, immovible,<sup>68</sup>  
 rígida, sens color, un màrmol insensible.  
 No es veu de sos ulls morts la llàgrima sortir  
 144 ni profereix un crit ny dona un sol sospir.  
 Oprimits sos sentits del pes de son dolor,  
 el cadàver contempla ab mut, ab fixo horror.  
 Estúpida se'n va, en sa casa tancada,  
 148 cerca la soledat, humil allí prostrada.  
 Aboca davant Déu son cor desesperat,  
 reclama sa justícia, es fia en sa bondat.  
 Son cor se reanima y, format son intent,  
 152 l'endemà per la Cort partex secretament.  
                   S'hermosura, son dol, sa pena, son coratje,  
 a Carlos fàcilment ly obran un passatge.  
 Es presenta y exclama: «Oh, Príncep poderós,  
 156 o de los desdixats protector generós,

142. Descolorida, freda, com màrmol insensible *B1 B2 C*

144. ny dona un sol sospir] ni forma un sol sospir *B1 B2*, ni exhala un sol sospir *C*

145. *La versió A inclou dos versos (el 145 i el 146) que les altres tres versions no contenen; Oprimits] O primits A*

147. en sa casa] dins sa casa *C*

148. Cerca la soledat y humilment prostrada *B1 B2 C*

149. Aquí davant son Déu exhala son dolor *B1 B2 C*

150. Es fia en sa bondat, l'invoca venjador *B1 B2*, Fiant en sa bondat, l'invoca venjador *C*

153. Sa hermosura, sa tristor, sa pena, son coratge *B1 B2*, Sa tristor, sa hermosura, sa pena, son coratge *C*

155. Es] Se *C*

156. O dels desdixats protector generós *B1 C*

---

<sup>68</sup> El gal·licisme «immovible», del francès *immobile*, en comptes de la forma catalana *immòbil*.

davant vós contemplau l'innocència oprimida,  
 cansada de torments aborresch ja la vida.  
 Mas injúrias cruels no es poden reparar,  
 160 vostra justícia sols las pot aliviar,  
 Ab ella confiada encare jo respir!  
 Si el reprimir l'injust, l'infeliz protegir,  
 és digne obra de Déu, de los prínceps sa imatge,  
 164 jo vos conech, señor, y mon cor pren coratge.  
 Aquest paper conté ma desdixada història.  
 Venjant-me, venjareu, gran príncep, vostra glòria».

Carlos pren, luego llitx, ple de piedat y d'ira,  
 168 ab dolsura consola y anima Sapphira.  
 S'admira de Rhynsault y sens perdre un moment  
 ordena que a la Cort es mòstria promptement.

157. oprimida] primida *B2*

160. Vostra] Vostre *B2*; Vostra justícia, sí, les pot aliviar *C*

161. En ella confiada encara jo respir *B1 C*, En ella confiada encare jo respir *B2*; respir] nespír *A*, respir *B1 B2 C*

163. Es pot lograr de Deu, dels Princeps sa imatge *B1 B2*, Es pot lograr de Deu, els Princeps son sa imatge *C*

164. y mon cor pren coratge] y pren mon cor coratge *C*

165. ma desdixada historia] ma llastimosa historia *B1 B2 C*

166. Venjantme, exaltareu, gran Princep, vostra gloria *C*

167. Carlos pren luego, llitx] Carlos lo pren, lo llitx *B1 B2 C*

168. y anima Sapphira] y animant Sapphira *C*

169. Li diu qu'en son Palacio ella pot abitar *B1 B2*, Li diu que en son Palacio ella podrà habitar *C*

170. a la] ala *A*, Cort] cont *A* ; Y ordena Rhynsault venir sens dilatar *B1*, Y ordena a Rhynsault venir sens dilatar *B2 C*

*Els versos 169 i 170 de la versió A són completament diferents de la resta de versions.*

Rhynsault vola, és vingut, devant ell veu Sapphira,

172 ab Majestat severa el duc fixo lo mira.  
 Ell, surprès, tremolant, de casar-la offerex,  
 l'offerta: és acceptada, un moment los unex.  
 A las horas el Duc: «Rhynsault qued satisfet,

176 de lo que fins aquí per Sapphira haveu fet.  
 Are que vostres béns fets seus per donació,  
 dels tresors de Danvelt sian restitució».  
 Rynsault luego obehex y esto executat,

180 és del Duc a l' instant al supplici enviat.

171. devant] olevant *A*; L'intervallo fonch curt. Rhynsault vé, veu Sapphira *B1 B2*, L'interval·lo fonch curt, Rhynsault vé, veu a Sapphira *C*

173. de casarla] casarla *B1 B2 C*

175. qued] som *B1 B2 C*

177. vostres] vostos *C*

178. restitució] restitutio *A*, restitució *B1 B2 C*

180. del Duc] pel Duc *C*

## NOTES DE LINDEMANN

Lindemann afegí notes pròpies a peu de pàgina del poema, referents a la llengua menorquina, amb equivalents de certs termes en llatí, en alemany, en francès o en italià (Lindemann, 1786: 131). Sembla que Lindemann no segueix cap ordre evident ni concreta prèviament quines paraules destaca i quines no. En tot cas, pel comentari de que precedeix el poema, sabem que del poema menorquí li sorprengué l'aspecte lingüístic següent: «Wie viele lateinische und französische Worte weden die hier mit Wermunderung in der minorkanischen Sprache aufgenommen sehen!» (Lindemann, 1786: 130), és a dir, «I amb no poca sorpresa s'adonaran de la gran quantitat de vocables que del llatí i del francès ha pres la llengua menorquina!» (traducció de Maria Pons a Lindemann, 2002: 325). Per tant, sembla que les notes intenten relacionar la llengua catalana de *Safira* amb les altres llengües esmentades. Tenim la hipòtesi que Causse podria haver fet, primer, les notes en francès, la seva llengua materna, i en italià, donat el vincle que tenia amb Liorna (on morí); llavors Lindemann devia afegir les notes en alemany.

En general, la majoria d'anotacions són de lèxic i es corresponen amb verbs principalment («1 auscultare entendre 2 venjada vengé 3 veureu voyes»), per bé que també apareixen destacats alguns noms («7 raho rainson») o sintagmes («4 ab avec 5 qualsevols wer ihr auch seid»). Les traduccions donades són força literals. Tanmateix, trobem alguns comentaris sobre fonètica, com el fet de com es pronunciarien alguns sons catalans («hier wird das x wie sch mit starter adspiration wie im Spenischen ausgesprochen», és a dir, «aquí la *x* es pronuncia com *sch* amb l'aspiració inicial com en castellà»).

A continuació transcrivim les notes fidelment, sense corregir els possibles errors i sense normalitzar-ne la llengua. Al text base, originalment cada nota es correspon, mitjançant un superíndex, a una paraula del text. L'enumeració del superíndex comença de nou en cada pàgina. Aquí mantenim el superíndex original de Lindemann, encara que aquí no tingui correspondència. L'espai entre un conjunt de notes i l'altre assenyala el canvi de pàgina al llibre.



1 auscultare entendre 2 venjada vengé 3 veureu voyes 4 ab avec 5 qualsevols wer ihr  
auch seid 6 sords surdus taub sourd 7 raho rainson 8 sequi suivre 9 detenir halteteuch  
zurück 10 llegiu lisés 11 trembler 12 erregen 13pitié 14 ce cas diese Erzählung 15  
intrepide 16 pouvoir 17 augmenter 18 humain 19 chatier 20 vell vaillant 21 vouloir 22  
l'expérience

1 deployer 2 absent 3 ell il se saisoir 4 honnet 5 bonté 6 foch feu 7 dols doux 8 costat  
coté 9 incomparable 10 beauté 11 cedex weichen, Borzug geben ceder 12 ulls (oeuil) les  
yeux 13 unex unir NB x wird hier wie ein sch ausgesprechen 14 enveya envie 15 hagues  
si cela avoit été de durée 16 voir 17 abrasat, ebrasé 18 versé erfahren 19 ab art bit Lust  
20 nitre 21 espos epou 22 alaba flatta sa beauté.

1 soupe, onna 2 connoitre 3 pero mais 4 veure's se voir 5 engañ ital. inganno List 6  
lograr gewinnen erreichen lucrari 7 carta, lettre 8 preten il pretend 9 enviada envoyé 10  
mes vil plus vilain 11 preso prison 12 circuit umgeben 13 esclaus esclaves 14 aterrada  
erschrocken la ville la ciutat 15 els leur 16 negada refusé 17 vanament, en vain 18  
diferer 19 dans une heure 20 es se verra

1 are a hora a cet heure 2 fliegen 3 applacar besänftigen 4 cabells capillus cheveux 5  
espargits spargere sparsi verstreut 6 les yeux pleins, 7 cara Gesicht 8 pit pectus la  
poitrine 9 el dolor le douleur 10 lui ell 11 esta cette 12 Deu Dieu 13 lo jur je le jure 14  
fahel fidel 15 ha estat a été 16 ma main 17 també ebensowohl, auch aussi 18 llun loin  
wird ausgesprochen liung 19 puguem nous pouvons

1 benehirvos vous benir 2 viurer vivre 3 desdixats unglücklich maledieti 4 veu il voir 5  
l'alsa alzare ital. aufheben 6 rident enriant 7 no sieu ne foyés pas 8 podeu vous pouvez 9  
hermosa belle 10 reduhida gebracht réduit 11 strömen 12 arracher 13 fer, ferire 14  
verwünscht 15 S'aboca wirft sich 16 peus pieds 17 abraça embraser 18 ternura  
tendresse 19 meme.

1 prega prier 2 aquest, diesen ital. questo 3 bañats baigne, 4 wieder herholen 5 au lieu  
lloch locus 6 venserlo de la vaincre 7 desitx desir 8 depouillé 9 anau allés 10 encore 11  
vouloir 12 a cet heure vous le pouvés faire 13 axi ainsi 14 verlassen 15 prison 16 voir  
17 sufrex souffrir 18 dupte, doute 19 infidel

1 éprouver 2 anstroken 3 a la i a la fin 4 detenu 5 desirant 6 wohin seh ich mich  
gebracht? reduit? 7 s'il te force 8 quedar rester ein spanisch Wort 9 securus sur 10 surt  
sortir 11 gira aller sich wenden non girus der Preis 12 abaxa abaisser hier wird das x wie  
sch mit starter adspiration wie im Spenischen ausgesprochen 13 caminant im Gehen son  
Chemin ital. camino 14 detruit 15 vint. vingt 20. 16 deté retient 17 los seus ulls ses yeux

1 mitleidig zusehen 2 droit 3 darriere 4 matar töten 5 depuis 6 auf welcher Ursache er  
leide 7 vensuda vaincu 8 si elle pouvoir encore arrendrit 9 elle voit 10 La main sur la  
poitrine es quexa beflagt sich queri 12 desirer 13 enternit attendre 14 voit 15 oser

1 cada un chacun, 2 chercher 3 confier 4 arrivé 5 accomplir 6 au lieu 7 le ton 8 allés  
allés detil a cet heure vous pouves sauver votre ep. 9 ma Sapphire ne veuille pas se  
plaindre 10 de sa part 11 sanch le sang 12 fuit 13 prison 14 voit 15 arrivé 16 veut 17  
produe 18 poid 19 avec horreur

1 casa Haus tancada verschtopfen 2 aboca schüttet aus 3 es fia verlässt sich 4 l'endema  
le lendeimain 5 partir 6 ouvrir 7 es se sich 8 mächtiger Fürst 9 cansada ermudet 10  
j'abhorre 11 erleichtern 12 encore 13 ouvre 14 je connois

1 papier aquest dieses Ital. questo 2 en me vengeance, vous vengeres 3 alsobald in loco 4  
avec douceur 5 se montrer 6 vancu concaincu 7 avec majesté 8 casar marier von Caso  
aus haus 9 qued' rester 10 jusqu' ici 11 avés fait 12 siens 13 obeir 14 envoyer

## 5.1.2. *Píram i Tisbe* (1779), de David Causse

### 5.1.2.1. Introducció

De les set traduccions fetes a la Societat Maonesa, es conserva també, a més de *Safira*, *Píram i Tisbe* (1779), de David Causse. Tal com recull la resolució 111 de dia 28 de gener de 1779 del *Registre de la Societat Maonesa*: «[...] i III [David Causse] [ha llegit] una Traducció en vers de la fàbula de Píramo i Tisbe». Fou la segona traducció que s'hi llegí, després de *Principis de les arts i les ciències* de Joseph Collins, traduïda per David Causse, Pere Creus i Pere Ramis.

La traducció *Píram i Tisbe* (1779) és del llatí al català, per bé que el català no era la llengua principal de Causse, que era francès. El text original és el llibre IV, versos 55-166, de les *Metamorfosis* d'Ovidi, el qual narra la història de Píram i Tisbe, dues figures llegendàries de la mitologia grega i romana. La traducció de Causse és en versos alexandrins a partir de l'original d'Ovidi en hexàmetres.

La història narrada a la traducció és el mite de Píram i Tisbe segons la versió d'Ovidi; l'argument és el següent: Píram i Tisbe són dos joves amants, babilonis, que es coneixen des de petits, però que s'enamoren de grans, malgrat l'oposició de les seves famílies. Per aquest motiu només poden veure's d'amagat a les nits, a través d'una esclatxa a la paret que separa les seves cases. Un dia, cansats d'aquesta situació, decideixen trobar-se davant la tomba de Ninus, al costat d'una font i d'una morera. Tisbe hi arriba primer, però mentre espera Píram una lleona que acabava de devorar un ramat s'acosta a la font i l'espanta. Tisbe fuig a amagar-se a una cova i amb les presses perd el vel que portava. La lleona esquinça aquest vel i el deixa ple de sang. Poc després arriba Píram i, com que no veu la seva estimada sinó només el seu vel ple de sang, es pensa que Tisbe ha mort i es suïcida clavant-se una espasa. Tisbe surt de la cova i torna al lloc de la trobada. Hi troba el seu amant moribund i, desesperada, agafa l'espasa i també se suïcida. El mite conta que la morera que hi havia al lloc on moriren Píram i Tisbe, que fins aleshores feia fruits blancs, llavors els feu vermells per la sang vessada i negres en senyal de desgràcia. Les cendres dels dos amants es van dipositar a la mateixa urna i així els amants romangueren finalment junts.

Aquest mite s'ha representat de manera recurrent en diferents formes artístiques. En la literatura, diverses obres han recollit el mite al llarg de la història, ja que permet desenvolupar temes universals (l'amor, la mort, la lluita, etc.), extrapolables a qualsevol època. D'acord amb la bibliografia, el primer escriptor que fa referència al mite de Píram i Tisbe, encara que breument, és Gai Juli Higí (Hispania, 64 aC – Roma, 17 dC), escriptor i gramàtic romà. Higí esmenta el suïcidi de Píram i de Tisbe a la seva obra *Genealogiae*, un compendi sobre mitologia i faules, escrit en llatí, el manuscrit del qual es trobà al segle XVI, i es donà a conèixer amb el títol *Fabulae*. Concretament, les breus referències al mite són, literalment, les següents: «Pyramus in Babylonia ob amorem Thisbes ipse se occidit»<sup>69</sup> (fragment del capítol 242 «Qui se ipsi interfecerunt»)<sup>70</sup> i «Thisbe Babylonia propter Pyramum, quod ipse se interfecerat»<sup>71</sup> (fragment del capítol 243 «Quae se ipsae interfecerunt»)<sup>72</sup>.

En segon lloc, Nonnus (s. V), poeta romà nadiu de Panòpolis, Egipte, també fa referència al mite de Píram i Tisbe: a l'obra *Διονυσιακά* (*Dionísiques*), sobre el déu Dionís, al cant VI, versos 347-355. És un poema en hexàmetres dactílics, escrit en grec antic i datat del segle V. En aquest cas, es narra una història lleugerament diferent de la d'Ovidi, ja que Nonnus centra els fets a Sicília, conta que Tisbe se suïcida primer que Píram perquè descobreix que està embarassada i al final Píram es converteix en riu i, Tisbe, en font.

En tercer lloc, el gran poeta romà Publius Ovidius Nasó, conegut com Ovidi (Sulmona, 43 aC – Tomis, 17 o 18 dC), relatà l'episodi de Píram i Tisbe a l'obra *Metamorphoseon* (les *Metamorfosis*), escrita entre els anys 2 i 8. És la versió més coneguda del mite. A les *Metamorfosis*, que és un poema en hexàmetres, Ovidi intenta recollir tota la tradició mitològica grega i itàlica i algunes llegendes orientals, recopila cronològicament tots els

<sup>69</sup> «Píram a Babilònia se suïcida per amor a Tisbe».

<sup>70</sup> «Els que se suïciden».

<sup>71</sup> «Tisbe a Babilònia se suïcida perquè Píram també ho havia fet».

<sup>72</sup> «Les que se suïciden».

relats sobre metamorfosis, seguint les genealogies dels déus i herois des de l'origen del món fins a l'apoteosi de Juli Cèsar. L'obra tingué un gran èxit a l'època i se la considerà la font més fidel a la mitologia grega i als mites fundacionals llatins (Parramon, 1996 [2008]: 10). S'imprimí per primera vegada a Roma l'any 1471, però abans de passar per la impremta l'obra ja era coneguda gràcies a una notable difusió manuscrita. De fet, d'acord amb les últimes investigacions,<sup>73</sup> avui dia es conserven 538 manuscrits d'Ovidi, la majoria de les *Metamorfosis*, repartits per tot el món. Aquests còdexs són testimonis de l'obra que van des de l'antiguitat fins a l'edat contemporània.

D'ençà de l'*editio princeps*, s'han fet nombroses edicions, traduccions i reelaboracions de les *Metamorfosis* d'Ovidi com a obra completa, tant en prosa com en vers: «han estat molts els escriptors que, interessats en algun dels mites que s'hi narren, han sabut convertir la versió ovidiana, fidelment seguida, en una obra de creació ben personal» (Parramon, 1996 [2008]: 10). En català la traducció més antiga és la de Francesc Alegre, *Transformacions* (1494); i, més recentment, la traducció en prosa d'Adela M. Trepà i Anna M. de Saavedra (1929) i, en vers, la de Jordi Parramon (1996).

A part de les versions de l'obra sencera, l'episodi de Píram i Tisbe en concret també tingué força èxit, tant a l'Antiguitat com en els segles posteriors. D'acord amb Trepà i De Saavedra (1929: v), «el conte de Píram i Tisbe, per exemple, va fer néixer dos poemes llatins en el segle XIII, va passar després al vell francès, a l'alemany, al neerlandès; es retroba en Chaucer, en Bocaccio, en Corella, en el Tasso, en Montemayor». Al segle XVII també trobem alguns exemples d'obres que recullen el mite, com la del dramaturg Théophile de Viau, per esmentar-ne alguna, que escriví la tragèdia *Les Amours tragiques de Pyrame et Thisbé* (1621).

També es coneixen algunes versions espanyoles, com per exemple el sonet *Píramo triste, que de Tisbe mira* (1602) de Lope de Vega i el romanç *Fábula de Píramo y Tisbe* (1618) de Luís de Góngora. Shakespeare també es basa temàticament en Ovidi: *Romeu i*

---

<sup>73</sup> Vegeu la descripció dels manuscrits elaborada pel Grupo de Investigación Nicolaus Heinsius de la Universidad de Huelva aquí: <http://www.uhu.es/proyectovidio/pdf/descripcion.pdf>

*Julieta* (1595) segueix el mateix argument del relat de Píram i Tisbe d'Ovidi i a *Somni d'una nit d'estiu* (1605), acte V, escena 1, també s'hi fa referència.

Als territoris de parla catalana, tal com assenyala Paredes (1996: 163), es mantingué l'interès per Ovidi durant tota l'Edat Mitjana, però a partir del final del segle XVI, després de la traducció en prosa de les *Metamorfosis* de Francesc Alegre, perdé interès. En tot cas, es recuperà al segle XVIII.

Al Segle de les Llums, a Europa, se'n feren algunes versions. A França, trobem *Pirame et Thisbé* (1726), llibret en forma de tragèdia lírica (*tragédie en musique*) amb pròleg i cinc actes, de Jean-Louis-Ignace de La Serre. De fet, es feren nombroses òperes sobre la història de Píram i Tisbe al llarg del segle XVIII a Europa.

Als territoris de parla catalana, al segle XVIII, trobem, per exemple, una versió mallorquina de l'episodi de Píram i Tisbe: *Faula burlesca de Píram i Tisbe*, de Guillem Roca i Seguí (1742 — 1813), en heptasíl·labs. Cal destacar també el gran interès dels il·lustrats menorquins pels mites clàssics, grecs i llatins, segurament influïts per la cultura francesa. A part de la traducció de Causse, Antoni Febrer i Cardona traduï diverses obres de Ciceró i Virgili; Joan Ramis tenia nombroses obres d'autors clàssics a la seva biblioteca, com s'ha comprovat (Carbonell, 1967), i a la Societat Maonesa s'agafaren en préstec diverses obres gregues i llatines, com hem vist al capítol 2.

### 5.1.2.2. Anàlisi de la traducció

#### 5.1.2.2.1. Forma

D'acord amb la investigació de Patiño (2011), que fou qui localitzà la traducció de Causse a Menorca el 2011 —fins llavors no es coneixia i es considerava que *Safira* de Soler era l'única traducció conservada—, sabem les dades següents. El text es trobà en format manuscrit al fons bibliogràfic privat d'Ana Riera Marquès, maonesa, descendent del poeta menorquí Gumersind Riera Sans (Fornells, 1909 — Barcelona, 1990), el qual l'hi deixà en morir. La traducció es trobà dins un conjunt de manuscrits aplegats en forma de llibre titulat *Extractos literarios recogidos por Don Antonio Ramis y Ramis. Tomo II*. Si bé no l'hem pogut consultar,<sup>74</sup> Patiño (2011: 2) explica que primers fulls estan en blanc, falten alguns fulls centrals (pocs) i les pàgines no estan numerades, però els relats estan ordenats alfabèticament, presentats a manera d'agenda (amb els marges drets de les pàgines tallats escalonadament), per facilitar-ne la consulta. El conjunt conté diferents textos, en castellà, francès, llatí i català; són, sobretot, històries sobre papes, relats històrics i notícies de la *Gaceta de Madrid* (Patiño, 2011: 2).

La traducció de la faula de Píram i Tisbe es troba al mig del llibre i el títol complet és *Píramo i Tisbe. Fàbula traduïda del llatí de Publi Ovidi Naso. Metamorfosis. Llibre IV. Met II*. Així doncs, d'entre les diverses versions del mite, Causse indica al títol que traduï a partir de l'episodi de Píram i Tisbe inclòs al llibre IV de les *Metamorfosis* d'Ovidi. L'autoria de la traducció, de David Causse, apareix en la rúbrica al final del text, acompanyat de l'incís «Presentat a la Societat. Maó 28 de gener de 1779» (Patiño, 2011: 2).

Si recordem les normes (explicades al punt 2.3) que els membres de la Societat Maonesa havien de complir a l'hora de lliurar les traduccions definitives llegides a l'entitat, el document lliurat havia d'incloure el nom de l'autor, la data de presentació i el segell. Per tant, en cas que el manuscrit de *Píram i Tisbe* conservat al fons

---

<sup>74</sup> No hem pogut consultar aquest fons perquè no està localitzable des de la mort de la propietària, Ana Riera. Segons Patiño, que sí que pogué consultar el fons —a qui agraïm la informació—, Ana Riera volia donar el volum *Extractos literarios recogidos por Don Antonio Ramis y Ramis. Tomo II*, l'original, a l'Institut Menorquí d'Estudis. Tanmateix, ara per ara no s'hi localitza.

bibliogràfic d'Ana Riera fos l'original de Causse, hauria d'incloure el nom de l'autor, la data de presentació i el segell. Patiño esmenta les dues primeres característiques, que sí que es compleixen, però no parla del segell.

D'acord amb l'edició de Patiño (2011), la traducció de Causse conté un total de 166 versos, distribuïts en tres fulls i mig escrits per totes dues cares. L'investigador afegeix que la cal·ligrafia és clara i fàcil de llegir. Adjuntem l'edició de *Píram i Tisbe* de Patiño a l'annex 14.

Si comparem el text original i la traducció, que presentem acarats a l'annex 15, observem les principals diferències formals següents. El text original consta de 110 versos (comença al vers 55 de les *Metamorfosis* i acaba al vers 166); en canvi, la traducció catalana conté un total de 166 versos (de l'1 al 166), per tant, 56 versos més que el text d'Ovidi. Totes dues obres són poemes, però Ovidi utilitzà versos hexàmetres dactílics, els típics dels poemes èpics d'acord amb la mètrica grecolatina, i Causse, versos alexandrins, apariats amb cesura, els típics de la poesia catalana del segle XVIII. Presentem una breu anàlisi mètrica d'un vers del poema:

1 2 3 4 5 6    1 2 3 4 5 6  
Mes-què-no-veu-l'a-mor? || El-de-fec-te-no-tà-(reu)

David Causse trià aquest vers perquè, com ja hem explicat, era el vers per excel·lència de l'època, típic de la tradició literària francesa. Pel que fa a la rima, són versos apariats, és a dir, els versos alexandrins rimen de dos en dos sempre amb rima consonant, com es pot veure en aquesta breu anàlisi d'un fragment:

[...] Per què dividint-te no nos deixes passar,	A	6+6
a fi que nos pugam amb llibertat tocar?	A	6+6
Ah! Tan poc demanam: aün no l'obtindrem?	B	6+6
Besar-nos solament, besar-nos no podrem?	B	6+6
Però no som ingrats, amb content lo direm, [...]	B	6+6



#### 5.1.2.2.2. *Contingut*

A grans trets, la traducció de David Causse és relativament lliure en l'expressió, però fidel al contingut. És a dir, Causse no trasllada completament de forma literal, paraula per paraula, el text llatí al català, però sí que segueix, generalment, l'ordre del text llatí i en respecta normalment l'argument. Aquesta llibertat en l'expressió porta el traductor a cometre algunes omissions així com algunes amplificacions, entre d'altres tècniques de traducció, que detallem a continuació. A continuació presentem una anàlisi de la traducció, en què comparem el text original i la traducció tot seguint l'ordre del text original llatí. L'anàlisi es complementa amb l'acarament dels dos textos (TO i traducció) presentat a l'annex 15.

Als primers quatre versos (v. 55-59 Ovidi i v. 1-4 Causse) identifiquem una clara llibertat traductora. En primer lloc, Ovidi comença el relat de Píram i Tisbe presentant els protagonistes, dels quals particularitza el nom i l'edat aproximada: «Pyramus et Thisbe, iuvenum pulcherrimus alter» (v. 55 Ovidi); Causse, en canvi, comença el relat situant el lector en l'espai (v. 1 i 2 Causse) i, quan presenta els protagonistes al vers 3, generalitza el vers 55 d'Ovidi a «dos amants» i prou. De la mateixa manera, a continuació, Ovidi situa l'acció a Orient («altera, quas Oriens habuit, praelata puellis» (v. 56 Ovidi)) i concretament al regne babiloni de la reina Semíramis («coctilibus muris cinxisse Semiramis urbem» (v. 58)); Causse, però, ho generalitza a «En l'antiga ciutat que una reina / amb sa murada immensa havia fet famosa» (v. 1 i 2 Causse), tot ometent el topònim i utilitzant la tècnica de traducció de la compensació, en aquest cas avançant la informació sobre la ciutat als primers dos versos.

A partir del cinquè vers i en endavant (v. 60 i s. Ovidi i v. 5 i s. Causse), observem que la traducció de Causse se cenyeix al text original d'Ovidi: no observem omissions, ni generalitzacions ni particularitzacions, almenys d'importants i que no estiguin justificades per les restriccions mètriques. En tot cas, detectem una amplificació rellevant per a l'argument. Succeeix al fragment en què es parla de l'oposició dels pares a l'amor de Píram i Tisbe: «sed vetuere patres: quod non potuere vetare» (v. 61 Ovidi) i «Sos pares amb furor este himen los negaren» (v. 15 Causse). Si bé Ovidi no especifica

el motiu d'aquesta oposició, i tampoc ho fa Causse en el vers corresponent (v.15), el traductor afegeix que es deu a «[u]n odi antic, però, qui entre ells subsistia» al vers 13.

A part de l'inici del text lliure i a part de l'amplificació detectada també als primers versos, el text català se cenyeix al text llatí en tot moment. No obstant això, cal deixar clar que els versos d'Ovidi no es corresponen exactament en paral·lel als de Causse, sinó que els de Causse apareixen, constantment i fins al final, desplaçats més endavant. Segurament es deu a la llibertat en l'expressió, a les reformulacions constants, que suposen un augment de nombre de versos. Precisament per això la traducció de Causse dura 57 versos més que l'original llatí.

No obstant la llibertat en l'expressió que hem comentat, detectem alguns versos traduïts més literalment, encara que no paraula per paraula estrictament, però sí de forma especialment fidel al text llatí. Són, per exemple, els següents: «id vitium nulli per saecula longa notatum / –quid non sentit amor?– primi vidistis amantes / et vocis fecistis iter» (v. 67-69 Ovidi), pels quals el traductor proposa «jamai havia estat en tant d'anys observada. / Més què no veu l'amor? El defecte notàreu, / amants, i un camí per vostra veu trobàreu» (v. 26-29 Causse).

A part d'aquest fragment, observem que la fidelitat al text llatí es fa especialment evident als fragments en estil directe, dels quals en destaquem tres, repartits al llarg del relat. En primer lloc, al plantejament de la història (quan els amants es queixen de no poder-se unir). Els versos 73-75 d'Ovidi («“invidē” dicebant “paries, quid amantibus obstas? / quantum erat, ut sineres toto nos corpore iungi / aut, hoc si nimium est, vel ad oscula danda pateres?») són traduïts, fidelment quant a contingut, als versos 34-38 de Causse («“Per què, cruel paret, no nos deixes unir? / Per què dividint-te no nos deixes passar, / a fi que nos pugam amb llibertat tocar? / Ah! Tan poc demanam: aïn no l'obtindrem? / Besar-nos solament, besar-nos no podrem? »). En segon lloc, al nus de la història (quan apareix la lleona ensangonada, Tisbe s'amaga i Píram, en arribar, només troba el vel de Tisbe esquinçat i ple de sang). Els versos 108-110 d'Ovidi («repperit, “una duos” inquit “nox perdet amantes, / e quibus illa fuit longa dignissima vita; / nostra nocens anima est. [...]») es corresponen amb els versos 84 i 85 de Causse («[...] “Oh nit,

funesta nit! / Tu dos amants perdràs...ma sort meresc sofrir.»). Continua als versos 112-115 d'Ovidi («[...] nostrum divellite corpus / et sclerata fero consumite viscera morsu, / o quicumque sub hac habitatis rupe leones! / sed timidi est optare necem.»), traduïts als versos 92-95 de Causse («mon cor, mon cor cruel en mil parts dividiu, / veniu-me devorar, mos turments finireu. / Menos cruels que jo encara us demostrareu, / mes invoca la mort un covard solament»). I acaba al vers 118 d'Ovidi («"accipe nunc" inquit "nostri quoque sanguinis haustus!"»), que es correspon amb el vers 100 de Causse («"Oh, rep amb compassió la sang de ton amant!"»).

En tercer lloc, al desenllaç del relat (quan Píram se suïcida i Tisbe el troba mort). Els versos 142-144 d'Ovidi («"Pyrame," clamavit, "quis te mihi casus ademit? / Pyrame, responde! tua te carissima Thisbe / nominat; exaudi vultusque attolle iacentes!"») són traduïts, fidelment, per Causse als versos 128-132 («[...] "Oh, quina sort cruel de tu me divideix? / Píramo, respon-me, Píramo mon amor, / gira a Tisbe tos ulls, mitiga son dolor. / De Píramo, grans déus, ma veu no és més oïda! / Ta Tisbe, oh, mon amor! ta Tisbe és qui et crida"»). Especialment al desenllaç de la història, a diferència del plantejament, en què hem notat una certa llibertat traductora, veiem que la traducció de Causse és estrictament fidel al contingut del text llatí.

Una última característica de la traducció de Causse és que en tres ocasions (als versos 11, 12 i 133) el traductor proposa una traducció alternativa. Així, el versos 11 i 12 definitius són «A sos pares tots dos confessen son amor, / se postren a sos peus tendres, vius, plens d'ardor» i l'alternativa «Parlen a sos parents, los pinten son estat. / Quan és que l'eloqüència als amants ha faltat?», i el vers 133 definitiu és «Ta Tisbe, oh, mon amor! ta Tisbe és qui et crida» i l'alternativa, «Píramo al dolç nom que son cor coneixia».

Vistes les característiques principals de la traducció, concloem que és una traducció completa i fidel quant a contingut respecte del text original, i amb intenció literària. Encara que no puguem esbrinar el procés traductor que feu Causse al seu moment — «what exactly takes place in the "little Black box" of the translator's "mind"» (Holmes, 1991: 37)—, interpretem que devia dur a terme el procés de traducció següent: primer

llegia i entenia el text original llatí i després traslladava el missatge —la informació essencial— al català, reformulant-lo, fent-se'l propi, i complint amb la mètrica catalana. De moment, no podem demostrar que Causse consultés cap altra obra entremig del procés —una traducció a una altra llengua, per exemple al francès. De fet, al títol de la traducció, Causse indica que parteix del text d'Ovidi ([...] *Fàbula traduïda del llatí de Publi Ovidi Naso* [...]) i prou. Tanmateix, no seria estrany: era usual a l'època consultar, a més, algun text intermedi durant la confecció d'una traducció.

### 5.1.2.2.3. Llengua

La traducció editada per Patiño (2011) —que de moment és l'única font en què ens podem basar fins que puguem consultar el manuscrit original, inclòs a *Extractos literarios recogidos por Don Antonio Ramis y Ramis. Tomo II*, ara no localitzat— està adaptada a la normativa actual, tal com adverteix l'editor, però mantenint-ne tots els trets morfosintàctics i lexis.

Tenint en compte els criteris d'edició de Patiño, hem analitzat la llengua de *Píram i Tisbe* (1779) i n'hem extret les característiques generals següents:

#### GRAFIA

- ñ per [ɲ], com en «añadint»
- z com a reflex de [s], probablement per castellanisme: «dolzura»
- grafies llatinitzants, com en «confesen»
- h antihiàtica, com en «pahit»

#### FONÈTICA

- manca de iodització en «cabells» i «ulls»
- sufix *-idat* i no *-itat*: «obscruidad»
- l'ortoèpia tradicional i la pronunciació de les erres finals en els mots «furor», «amor», «horror» i «cor»

#### MORFOSINTAXI

- article literari: «los ulls», «los cels», «los perills», etc.; «el vel», «el fruit», «el fil», etc.; «la mort», «la morera», «la cova», etc.; «l'aigua», «l'ull», «l'arbre», etc.
- pronoms personals, com «els domina», «l'obtindrem», «lo direm», «besar-nos», «nos deixes unir», «dividint-te»

- les formes plenes *me*, *te* i *se* en comptes de les formes reforçades *em*, *et* i *es*: «me divideix», «te segueix», «se féu sentir», etc.
- demostratiu, com «este himen», «este espai», etc.
- possessius: «ma veu», «son camí», «sa pena», «ses llàgrimes», etc.
- desinència zero en present d'indicatiu en primera persona singular com en «rep», «meresc» o «segueix» i en primera persona plural com en «demanam»
- variants dialectals d'alguns verbs: tenc (tinc) i som (1a persona singular)

#### CASTELLANISMES

«pues», «alivi», «desdixat», «aün», «ocean», «menos», «luego», «ternura», «sanrient», «tubo», etc.

#### ARCAÏSMES

«ab» i «mes» (*ab* s'ha actualitzat a *amb* segons l'editor; *mes* s'ha mantingut com l'original) i el subjuntiu arcaic, com «siem», «mòstrien-se», «puga», «publíquia», «presérvia», etc.

#### GAL·LICISMES

«himen», per referir-se al casament, del francès *hymen*: «s'employait très fréquemment en poésie pour désigner le mariage» (*Dictionnaire du français classique*)

D'entre totes les característiques, són marques de llengua culta les següents: l'article literari, l'ortoèpia tradicional i la pronunciació de les erres finals, els arcaïsmes i els gal·licismes.

En primer lloc, l'article literari és emprat en tot moment en detriment de l'article salat, com és habitual en els textos cultes: «los ulls», «los cels», «los perills», etc.; «el vel», «el fruit», «el fil», etc.; «la mort», «la morera», «la cova», etc.; «l'aigua», «l'ull»,

«l'arbre», etc. Les formes «sa», «ses» o «sos» que apareixen al poema són determinants possessius i no articles.

En segon lloc, l'ortoèpia tradicional i la pronunciació de les erres finals, tal com succeeix a *Safira*. En dialecte menorquí, avui, no es pronunciarien les erres finals, ja que són mudes. Tanmateix, en el poema, en alguns casos en què hi ha unió de vocal final amb l'inicial d'una altra, la erra final s'ha de pronunciar per convenció poètica, és a dir, perquè la mètrica quadri. Si no, la erra final faria de barrera fònica natural i la fusió no es produiria, cosa que afectaria al recompte sil·làbic d'un vers (De Melchor, 1997: 100-107). És el cas de «furor», «amor», «horror» i «cor».

En tercer lloc, els arcaïsmes també són marques cultes, tant els lèxics (el cas de la preposició *ab* i de la conjunció *mes*) com gramaticals (el cas del subjuntiu arcaic). I per acabar, també són cultismes els gal·licismes. Per exemple, el gal·licisme «himen» que apareix a *Píram i Tisbe*, també utilitzat per Ramis a *Lucrecia* (1769) i per Joan Soler a *Safira* (1779).

En definitiva, la traducció *Píram i Tisbe* és una obra de qualitat: no només pel contingut, de tema clàssic, sinó també per la forma, els versos alexandrins aparellats de tradició francesa, escrits en un registre culte. En aquest sentit, sorprèn que la llengua de la traducció no presenti diferències amb altres textos de l'època, atès que el traductor, David Causse, era francès, i escrivia en francès a Joan Ramis, com hem vist al capítol 3. Tal vegada cal contemplar la possibilitat que la traducció fos corregida per algun altre membre de l'entitat.

## 5.2. Traduccions de la Societat Maonesa no conservades

Presentem a continuació les cinc traduccions no conservades que es llegiren a la Societat Maonesa.

### 5.2.1. *Principis de les arts i les ciències necessaris a una persona d'educació* (setembre-desembre de 1778), traducció de David Causse, Pere Creus i Pere Ramis, a partir d'una obra original de Joseph Collins

És la primera traducció que es feu en el context de la Societat Maonesa, d'acord amb el *Registre de la Sociedad Maonesa* (resolucions 61, 62 i 95, del 13 de setembre i del 31 d'octubre de 1778). Com hem dit, a partir d'aquesta primera traducció, l'entitat decidí establir la pràctica de traducció com un hàbit dins la societat: ho posaren per escrit al *Registre* el dia 13 de desembre de 1778 (resolució 105) juntament amb un seguit de regles que havien de complir les traduccions —reproduïdes al capítol 2.

Possiblement perquè aquesta fou la primera, no es llegí públicament a l'entitat, o almenys no se'n té constància al *Registre*, a diferència de les sis traduccions posteriors, que sí que s'hi llegiren, donat que les normes establertes ho exigien. De la mateixa manera, aquesta primera traducció potser tampoc no seguí altres regles, com el fet de presentar la traducció segellada, amb la datació i l'autoria.

Sigui com sigui, *Principis de les arts i les ciències necessaris a una persona d'educació* és un cas relativament diferent de les altres sis traduccions, que funcionen com a conjunt, llegides cada sis setmanes al llarg d'un any i d'acord amb unes regles; d'aquí que a la bibliografia aquesta traducció no s'hagi tingut en compte dins el conjunt de traduccions de la Societat Maonesa.



La decisió de traduir aquesta obra de l'anglès al català fou presa arran que Joseph Collins, l'autor, jutge advocat de la guarnició anglesa i comissari de revistes, l'enviés a la Societat Maonesa, a través de Causse. Els membres de la Societat, després de donar-li les gràcies, decidiren traduir-la (resolucions 61 i 62 de dia 13 de setembre de 1778), potser perquè Collins els ho encomanà –però la resolució no ho especifica–, o bé per decisió pròpia. Reproduïm les resolucions tot seguit:

61. Havent el Sr Joseph Collins, jutge advocat i comissari de revistes, enviat a la Societat per medi de N<sup>o</sup> III [David Causse] los dos primers plecs de una obra composta per ell sobre los Principis de les Arts i les Ciències necessaris a una persona de educació, la Societat ha resolt que n<sup>o</sup> III [David Causse] i VII [Joan Ramis] passaran a casa de dit Sr Collins a donar-li les gràcies.

62. Resolt de traduir los dits dos plecs i los altres de la mateixa obra que el Dr Collins deixarà a la Societat i entregat, en conseqüència, el primer plec a n<sup>o</sup> III [David Causse] i el segon plec a N<sup>o</sup> XII [Pere Creus] per fer-ne la traducció en menorquí. J.R.

Les dues resolucions daten del mateix dia, el 13 de setembre, però, un cop rebuda l'obra, entre l'anotació d'una resolució i l'altra, els membres arriben a l'acord de traduir-la i fins i tot deixen clar que Collins els lliurarà els primers plecs per a la traducció. Tenint en compte aquestes decisions, podria ser que entre una resolució i l'altra els membres de la Societat haguessin parlat amb el senyor Collins –podrien haver anat a donar-li les gràcies com es decideix a la resolució 61 o el senyor Collins podria haver fet una visita a la Societat, com sabem que succeí en altres ocasions (resolució 95).

El primer plec el traduï David Causse (resolució 62); el segon, Pere Creus (resolució 62), com hem vist, i el tercer, Pere Ramis (resolució 95, de dia 31 d'octubre de 1778):

95. Resolt que dijous qui ve se rebrà la visita del Sr Joseph Collins proposada per n<sup>o</sup> VI [Pere Ramis], al qual el Sr Collins ha donat el tercer plec de la obra mencionada n<sup>o</sup> 61, i n<sup>o</sup> VI [Pere Ramis] ha de traduir aquest plec.

Tenint en compte que reberen els dos primers plecs el 13 de setembre i, el tercer plec, el 31 d'octubre; que el 5 de novembre la Societat rebé la visita del Sr. Collins (resolució 96), i que el 20 de desembre li retornaren els plecs originals (resolució 106: «tornat al Sr Collins lo seus tres plecs [...]») –per tant, ja no pogueren consultar l'original, tret que el copiessin–, la traducció de l'obra sencera es devia enllestir entre el setembre i desembre de 1778.

Desconeixem la figura de Joseph Collins, només sabem que fou un personatge documentat a Menorca entre 1769 i 1780, jutge del tribunal del vicealmirallat de l'illa, comissari de revistes i secretari del tinent-governador James Johnston (De Melchor, *Diccionari de la traducció catalana*). Tenim constància de diversos documents conservats a l'Arxiu Històric de Maó signats per Joseph Collins com a jutge del Vicealmirallat de Menorca. Tots aquests documents signats per ell estan aplegats sota la signatura RG 367.1, que es compon de 47 documents de causes –processos– entre els capitans Miquel Amengual i Domingo Manent, tots datats d'entre 1780 i 1782. En alguns documents la seva signatura, sempre com a jutge, apareix al costat de la d'alguns traductors, com Pere Ramis. Per tant, devien treballar junts.

Pel que fa a l'obra original de Collins, fins ara completament desconeguda, hem documentat a la biblioteca de la Universitat de Cambridge, al Regne Unit, a la secció de manuscrits, un exemplar de 296 folis, datat entre 1776 i 1778, titulat *Principles of a Polite Education*. El títol complet segueix així: «*in a Series of Essays on Literary, Political, and Moral Subjects. Extracted from the most approved Authors. By Joseph Collins Esq*» (codi de referència GBR/0012/MS Add.5748). Malauradament, no hem pogut consultar encara l'exemplar, per bé que l'autoria, el títol, la data, la llengua i el lloc d'origen ens fan pensar que els *Principis de les arts i les ciències necessaris a una persona d'educació* amb tota probabilitat són una traducció, segurament parcial, d'aquesta obra o d'una primera redacció.

Per altra banda, la traducció *Principis de les arts i les ciències necessaris a una persona d'educació* podria estar relacionada amb el posterior «Discurs sobre lo Origen de Sciències i Arts», a càrrec de Joan Roig (resolució 157 de dia 1 de juliol de 1779): «157. N° I [Joan Roig] ha llegit un Discurs sobre lo Origen de Sciències i Arts». El títol i la temàtica recorden l'assaig del filòsof suís Rousseau *Discours sur les sciences et les arts* (1749) o l'obra de Hume, filòsof escocès del moment, «Of The Rise And Progress Of The Arts And Sciences» (1742), apareguda al volum 2 de l'obra *Essays, Moral and Political*. En definitiva, la temàtica de l'obra de Collins, del discurs de Joan Roig i de les obres de Rousseau i de Hume són similars i d'acord amb els corrents de l'època.

### **5.2.2. Discurs de l'almirall Byng a l'hora de la mort (4 de febrer de 1779), traducció de Pere Ramis a partir d'un fragment de la *Història d'Anglaterra* de Lord Lyaletton**

*Píram i Tisbe* fou la segona traducció que es feu en el context de la Societat Maonesa, d'acord amb el *Registre de la Sociedad Maonesa* (resolució 11, de dia 28 de gener de 1779), però la primera que s'hi llegí, un cop establerta la pràctica de traducció com a hàbit dins la societat (resolució 105 de dia 13 de desembre de 1778).

La traducció del *Discurs de l'almirall Byng a l'hora de la mort*, de Pere Ramis, fou la tercera que es feu a la Societat Maonesa i la segona que s'hi llegí d'acord amb el *Registre de la Sociedad Maonesa* (resolució 115, de dia 4 de febrer de 1779). La traducció no té un títol concret, sinó que la resolució la descriu així: «115. N° VI [Pere Ramis] ha llegit una Traducció del discurs que feu l'Almirante Byng a la hora de la mort, extret de l'Historia d'Inglaterra del Lord Lyaletton». Per tant, podria tractar-se de la traducció d'un fragment d'un llibre sobre història d'Anglaterra escrit per un tal Lord Lyaletton, en la qual s'inclou el discurs que feu Byng en ser executat. Abans d'indentificar l'obra que conté el fragment, expliquem qui fou Byng i com morí.

John Byng (1704 – 1757) fou un almirall anglès destinat a Menorca durant la primera part de la dominació britànica de l'illa (1713-1756) precisament per enfortir la guarnició britànica a Menorca i així evitar que els francesos ocupessin l'illa, en el context de la Guerra dels set anys. Byng i la seva flota no aconseguiren arribar a Menorca pels atacs francesos, que van malmetre els vaixells, i per això decidí fugir de Menorca i aturar-se per reparar la flota a Gibraltar, el port britànic que tenia més a prop. Abans que pogués tornar a partir cap a Menorca, els francesos van prendre Menorca (ocupació francesa de 1756-1763), per la qual cosa Byng fou rellevat del comandament i enviat a Anglaterra, on el jutjaren per no haver fet tot el possible per evitar l'ocupació francesa. Finalment el declararen culpable i el sentenciaren a mort. L'afusellaren el 14 de març de 1756 a bord del *HMS Monarch*, amarrat a Portsmouth.

Aquest Lord Lyaleton autor de la «Historia d'Inglaterra», de la qual Pere Ramis sembla que extragué el discurs de Byng, podria ser Lord George Lyttelton (Gran Bretanya, 17 de gener de 1709 – 24 d'agost de 1773), primer baró Lyttelton, membre del consell privat de Sa Majestat. Fou un influent estadista i polític. És sabut que tingué relació amb escriptors del moment, de qui fou mecenes. Per exemple, fou amic d'Alexander Pope, de Henry Fielding i de James Thomson. En efecte, a la bibliografia, a Lyttelton se li atribueix una obra anomenada *History of England*, de 1764, que podria ser la «Historia d'Inglaterra» de la qual Pere Ramis extragué el discurs de Byng i en feu la traducció. Tanmateix, tal com explicarem més avall, altres fonts precisen que és una atribució errònia i que realment aquesta obra és d'Oliver Goldsmith (10 de novembre de 1728 – 4 d'abril de 1774), un conegut novel·lista, dramaturg i poeta angloirlandès. També s'atribuïa el text a tots dos.

Així, hem pogut consultar un exemplar de l'obra *A History of England* (amb el títol complet que segueix: *in a Series of Letters from a Nobleman to His Son*), atribuïda conjuntament a Lyttelton i Goldsmith («Written by Lord Lyttelton and Dr. Goldsmith»), en una edició de 1823 de l'editorial Cadell and Davies. En efecte, s'hi narra l'execució de Byng i, sobretot, inclou el discurs de Byng abans de morir, que és el que Pere Ramis traduí, tal com ens indica el *Registre*.

too loud to be disregarded : his majesty therefore referred the sentence to the twelve judges, who were unanimously of opinion that the sentence was legal ; wherefore the king resolved that he should suffer the extremity of the law. Still, however, there was another attempt made to save him ; one of those who had been his judges at Portsmouth, and who was also a member of the house of commons, informed that assembly, that he, as well as some others, who had sat upon the admiral's trial, desired to be released from the oath of secrecy imposed upon courts-martial, that they might disclose the grounds on which sentence of death had passed upon admiral Byng, and perhaps discover such circumstances as might show the sentence to be improper. To this the house paid little regard ; but his majesty thought fit to respite the execution, till the scruples of the court-martial should be more clearly explained. A bill therefore passed the house of commons for releasing them from their oath ; but when it came to be debated among the lords, and after the members of the court-martial were examined touching their reasons, the peers found no reason for passing the bill, and it was rejected. The admiral, being thus abandoned to his fate, resolved at least, by the bravery of his death, in some measure, to show the injustice of the imputation of his being a coward. He maintained to the last his natural serenity ; and, on the day fixed for his execution, when the boats belonging to the fleet, being manned and armed, attended the solemnity in the harbour, the admiral advanced from the cabin, where he had been imprisoned, to the deck, the place appointed for execution, with a composed step, and resolute countenance. He then delivered a paper, containing the following address : *A few moments will now deliver me from virulent*

*persecution, and frustrate the malice of my enemies. Nor need I envy them a life subject to the sensations my injuries, and the injustice done me, must create. Persuaded I am, that justice will be done to my reputation hereafter. The manner and cause of raising and keeping up the popular clamour and prejudice against me, will be seen through. I shall be considered as a victim, destined to divert the indignation and resentment of an injured and deluded people from the proper objects. My enemies themselves must now think me innocent. Happy for me, at this my last moment, that I know my own innocence, and am conscious that no part of my country's misfortunes can be owing to me ! I heartily wish the shedding of my blood may contribute to the happiness and service of my country ; but I cannot resign my just claim to a faithful discharge of my duty, according to the best of my judgment, and the utmost exertion of my ability for his majesty's honour, and my country's service. I am sorry that my endeavours were not attended with more success, and that the armament under my command proved too weak to succeed in an expedition of such moment. Truth has prevailed over calumny and falsehood, and justice has wiped off the ignominious stain of my personal want of courage, and the charge of disaffection. My heart acquits me of these crimes ; but who can be presumptuously sure of his own judgment ? If my crime is an error of judgment, or differing in my opinion from my judges ; and if, yet, the error of judgment should be on their side, God forgive them, as I do ! and may the distress of their minds, and uneasiness of their consciences, which, in justice to me, they have represented, be relieved and subside, as my resentment has done ! The supreme Judge sees all hearts and motives, and to him I must submit the justice of my cause. When*

he had delivered these words, he came forward, and resolved to die with his face uncovered ; but his friends representing that his looks might possibly intimidate the soldiers, and prevent their taking proper aim, he had his eyes bound with a handkerchief, and kneeling upon the deck, the signal was given for the soldiers to fire, and he dropped down dead in an instant.

How far this unfortunate man was innocent or culpable cannot be easily discerned in a mist of opinions supported by the prejudices of faction : if he erred in point of judgment only, it might have been a proper cause for his dismissal : but it would have been cruelty to condemn him for it. Those who pleaded with the greatest vehemence against him, appeared, however, to bring their arguments from the necessity there was of making some one commander an example, to give greater resolution to the rest, and from the good effects that seemed to attend his execution, by our repeated successes after it. These, however, are such reasons as may silence, but not satisfy ; and it is to be hoped that no person will exultingly triumph in the end, where the means cannot be justified.

Il·lustració 49. Fragment de *A History of England in a Series of Letters from a Nobleman to His Son*, atribuïda conjuntament a Lyttelton i Goldsmish (1823), en què es narra l'execució de Byng i inclou el discurs que feu abans de morir

Per tant, el discurs de Byng abans de morir, que Pere Ramis traduï, possiblement fou aquest, que transcrivim a continuació:

A few moments will now deliver me from virulent persecution, and frustrate the malice of my enemies. Nor need I envy them a life subject to the sensations my injuries, and the injustice done me, must create. Persuaded I am, that justice will be done to my reputation hereafter. The manner and cause of raising and keeping up to popular clamour and prejudice against me, will be seen through. I shall be considered as a victim, destined to divert the indignation and resentment of an injured and deluded people from the proper objects. My enemies themselves must now think me innocent. happy for me, at this my last moment, that I know my own innocence, and I'm conscious that no part of my country's misfortunes can be owing to me! I hardly wish she shedding of my blood contribute to the happiness and service of my country; but I cannot resign my just claim to a faithful discharge of my duty, according to the best of my judgement, and the utmost exertion of my ability for his majesty's honour, and my country's service. I am sorry that my endeavours were not attended with more success, and the armament under my command proved too weak to succeed in an expedition of such moment. Truth has prevailed over calumny and falsehood, and justice has wiped off the ignominious stain of my supposed want of personal courage, or disaffection. My heart acquits me of these crimes. But who can be presumptuously sure of his own judgment? If my crime is an error in judgment, or differing in opinion from my judges; and if yet, the error of Judgment should be on their side, God forgive them, as I do! and may the distress of their minds, and uneasiness of their consciences, which, in justice to me, they have represented, be relieved, and subside, as my resentment has done! The supreme Judge sees all hearts, and motives, and to him I must submit the justice of my cause.

Veiem que es tracta d'un text no gaire llarg, que escauria perfectament per llegir en una sessió de la Societat Maonesa.

Pel que fa a l'autoria de l'obra *A History of England*, l'escriptor romàntic nord-americà Irving (1849 [2005, capítol 13]), autor d'una biografia de Goldsmith, fa aquesta observació: d'entre les moltes obres que Goldsmith escrigué durant el seu moment d'esplendor, l'obra *The History of England*, com moltes altres obres, es va transmetre com a anònima; d'aquí que s'atribuís a Lord Chesterfield –que, com veurem més endavant, també fou un autor traduït a la Societat Maonesa–, a Lord Orrery o a Lord Lyttelton.

Among the various productions thrown off by him for the booksellers during this growing period of his reputation was a small work in two volumes, entitled *The History of England*, in a *Series of Letters from a Nobleman to his Son*. It was digested from Hume, Rapin, Carte, and Kennet. [...] The work, like many others written by him in the earlier part of his literary career, was anonymous. Some attributed it to Lord Chesterfield, others to Lord Orrery, and others to Lord Lyttelton.

De fet, continua Irving, sembla que Lord Lyttelton tenia una estreta relació amb Goldsmith:

The latter seemed pleased to be the putative father, and never disowned the bantling thus laid at his door; and well might he have been proud to be considered capable of producing what has been well pronounced «the most finished and elegant summary of English history in the same compass that has been or is likely to be written».

A part d'aquesta obra, *History of England*, no es troba entre els llibres de la Societat Maonesa (vegeu l'apartat 3.4.1) cap obra sobre la història d'Anglaterra. En tot cas, sabem que el 30 d'abril de 1778 (resolució 6) encarreguen a Andreu Hernandes comprar de Liorna, entre altres llibres, *Éléments de l'Histoire d'Angleterre*, de l'Abbé Millot, in 12º, 3 vol., però no arribà mai a la Societat. És l'únic llibre, de tots els que tingué la Societat, o pels quals s'interessaren, que fa referència a Anglaterra.

El discurs de Byng abans de morir fou un text molt conegut. De fet, es coneix l'obra *A Letter to a Gentleman in the Country, from His Friend in London: Giving an Authentick and Circumstantial Account of the Confinement, Behaviour, and Death of Admiral Byng, as Attested by the Gentlemen who Were Present*, publicada a Londres el 1757, un any més



tard de l'execució de l'almirall, per testimoni de l'execució («as atested by the Gentlemen who were present»). D'acord amb aquesta obra, just abans del discurs, succeí el següent: Byng tragué un paper escrit per ell mateix de la butxaca i es dirigí al mariscal tot dient: «Sir, these are my thoughts on this occasion: I shall give them to you, that you may authenticate them, and prevent any thing spurious being published, that might tend to defame me. I have given a copy to one of my relations». I tot seguit s'adjunta el mateix discurs de Byng abans de morir, que comença «A few moments will now deliver me [...]».

Així mateix, hem trobat diverses notícies que expliquen els fets. També un quadre creat poc després de l'execució de l'almirall:



Il·lustració 50. *The Execution of Admiral Byng* (1760), National Maritime Museum, Greenwich, London

L'execució fou fins i tot motiu de sàtira per part de Voltaire a *Candide* (1759). El protagonista de l'obra és testimoni d'una execució d'un oficial i se li explica que «Dans ce pays ci, c'est bon, de temps en temps, de tuer un amiral pour encourager les autres». Aquest passatge fa referència a l'execució de Byng el 1756 i, tal com explica Moysi (1911: 140):

La historia, depurada hoy de prejuicios, le considera como una víctima expiatoria de la mala gestión del ministerio inglés de aquella época, ejecutada para calmar la indignación popular que habían suscitado los reveses sufridos por las armas inglesas en el Canadá y en Menorca.

### 5.2.3. Fragment d'una obra de Young (23 de maig de 1779), traducció de Pere Creus

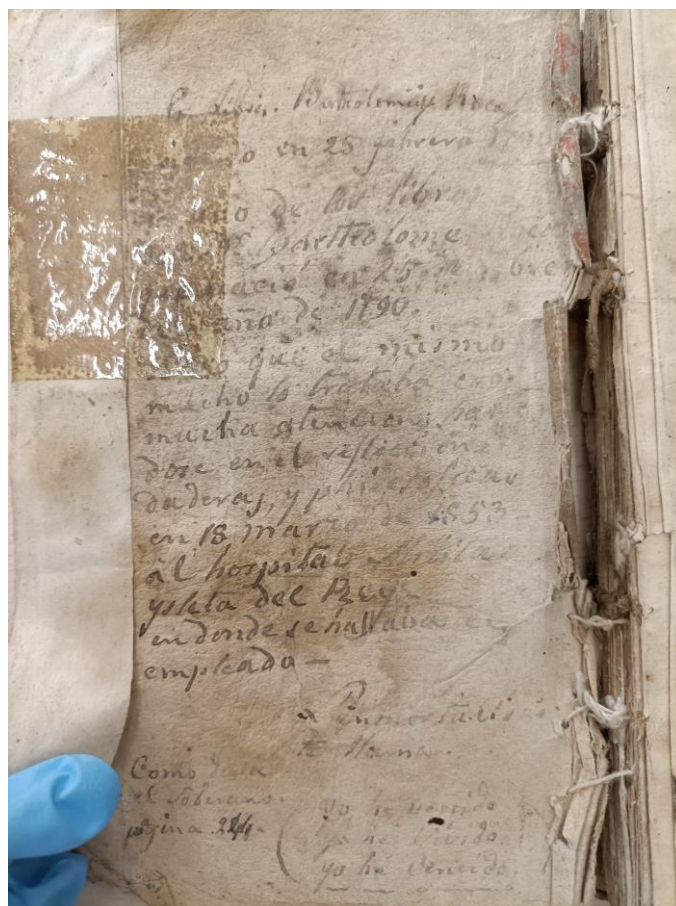
La traducció d'una obra de Young, de Pere Creus, fou la cinquena que es feu a la Societat Maonesa i la quarta que s'hi llegí d'acord amb el *Registre de la Sociedad Maonesa* (resolució 152, de dia 23 de maig de 1779). La traducció no té un títol concret, sinó que és descrita així: «152. N° XII [Pere Creus] ha llegit porció de una Traducció de una de les obres de Young».

Aquesta obra de Young podria tractar-se de l'obra més famosa del poeta anglès preromàntic Edward Young (1681 – 1765): *Night-Thoughts* (1742-1745), també titulat *Night-Thoughts on Life, Death, & Immortality* o *The Complaint*, un poema llarg —Pere Creus només en traduí una «porció»—, en versos blancs, publicat en nou fragments o *nits*, que tracta el tema de la mort i el pas del temps, la melancolia i els motius fúnebres que tant interessaran als romàntics. D'acord amb Salord (1987b: 67-82), fou una obra censurada: en efecte, estava inclosa a l'Índex de Llibres Prohibits, com hem pogut comprovar. Ni aquesta ni cap altra de Young no es troba entre els llibres de la Societat Maonesa. En tot cas, l'únic vincle que podem trobar amb altres llibres de l'entitat és *The Seasons*, de James Thomson, l'únic que és en anglès, també inclòs a l'Índex de Llibres Prohibits. A més de coincidir en la llengua, l'època i la censura, totes dues obres estan escrites en versos blancs.

D'altra banda, Pere Creus hauria pogut consultar una traducció francesa de l'obra o fins i tot fer-la servir de traducció pont, atès que al fons antic de l'Arxiu Històric de Maó hem trobat la traducció de *The Night-Thoughts* al francès, feta per M. Le Tourneur a mitjan segle XVIII, i posada en versos lliures per M. de Moissy. Concretament el títol és aquest: *Vérités philosophiques d'Young / traduction de M. Le Tourneur, mise en vers libres par M. De Moissy pour servir de suite aux Nuits d'Young*. És l'única obra de Young que hem localitzat a Menorca i, com indica l'arxiu, porta l'exlibris de Bartolomé Roca, que podria ser un germà de Joan Roca Vinent, membre de la Societat Maonesa.



Il·lustració 51. Exempler de *Vérités philosophiques d'Young* traduction de M. Le Tourneur trobat al fons antic de l'Arxiu Històric de Maó



Il·lustració 52. Exlibris de Bartolomé Roca a l'exemplar *Vérités philosophiques d'Young* traducción de M. Le Tourneur

El nom de «Moissy» recorda el «Sr Mossy de Marsella» a qui escriuen els membres de la Societat Maonesa per demanar llibres (vegeu l'apartat 3.4.1.). Per altra banda, Monsieur Le Tourneur segurament fa referència a Pierre-Prime-Félicien Letourneur o Le Tourneur (Valognes, 1737 – París, 1788), home de lletres i traductor francès, conegut per haver traduït per primera vegada el teatre complet de Shakespeare al francès.

L'obra despertà gran interès a Europa i, a més del francès, a Espanya se'n feren diverses traduccions al castellà al segle XVIII mateix. L'interès per *Night-Thoughts* és una petita mostra que el Romanticisme començava a arribar a Menorca i que els interessos del grup de la Societat Maonesa seguien les tendències del moment.

#### **5.2.4. Sobre la Indolència (31 d'octubre de 1779), traducció de Constantí Salort**

És la sisena traducció que es feu en el context de la Societat Maonesa, d'acord amb el *Registre* (resolució 170, de dia 31 d'octubre de 1779), però la cinquena que s'hi llegí. La traducció no té un títol concret, sinó que és descrita així: «170. N° XIV [Constantí Salort] ha llegit una Traducció sobre l'Indolència».

L'obra original d'aquesta traducció devia ser amb probabilitat el poema del poeta escocès James Thomson *The Castle of Indolence* (1748). Constantí Salort n'hauria traduït només un fragment, atès que no és un poema breu. Es tracta d'una composició al·legòrica en dos cants: el primer se centra en la descripció del castell de la Indolència, que atrau els viatgers cansats, els fa caure somnolents enmig de comoditats i luxe i finalment els acaba deixant llanguir al calabós; i, al segon cant, s'hi descriu la conquesta del castell per part del cavaller de les Arts i la Indústria. El poema està escrit en una mètrica particular, la *Spenserian stanza*, inventada per Edmund Spenser al segle XVI, que tingué forta influència en els poetes romàntics anglesos, com James Thomson mateix o Lord Byron, entre d'altres.

No tenim constància de l'obra original a la biblioteca de la Societat Maonesa, però el *Registre* sí que inclou una altra obra de Thomson: *The Seasons*, l'única que és en anglès. Com hem indicat al capítol 2, al fons antic de l'Arxiu Històric de Maó hi ha aquest exemplar: *The Works of James Thomson: in four volumes; volume the first containing The Seasons*. Pel *Registre* sabem que *The Seasons* (1730) arribà a la Societat gràcies a David Causse, que regalà l'obra a l'entitat el 28 de maig de 1778 (resolució 17). També sabem que quan el 17 de març de 1785 (resolució 179) es dissol la Societat i els membres encanten els llibres entre ells mateixos, *The Seasons* se'l quedà Joan Roca; d'aquí que el llibre trobat al fons antic porti l'exlibris de «J. Roca» .





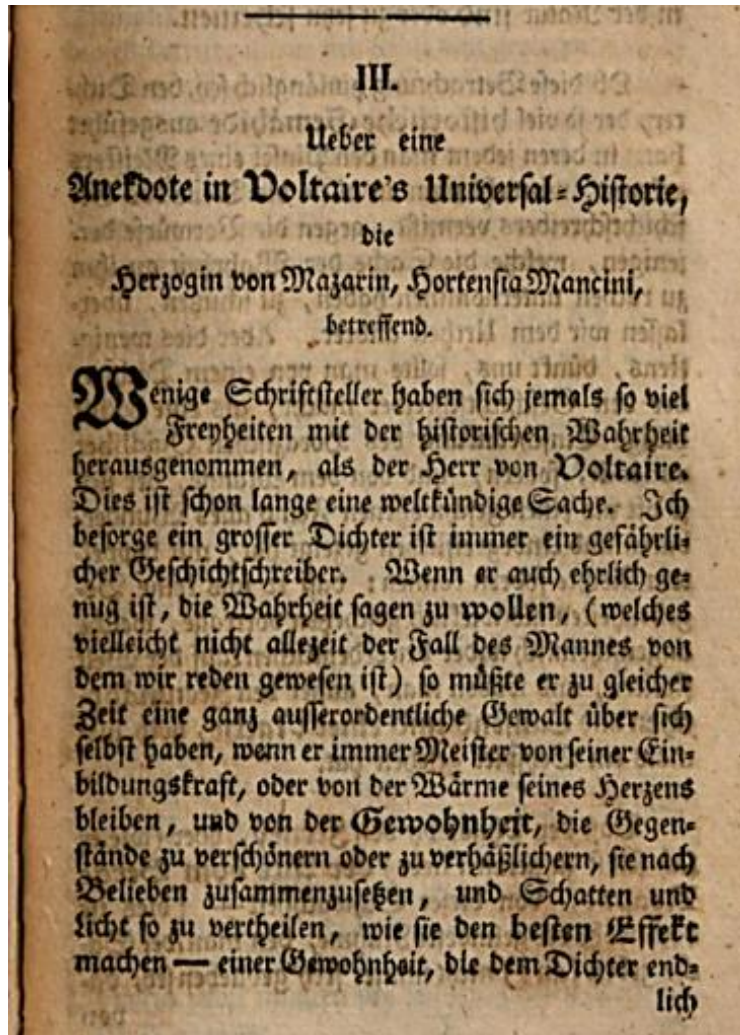
Il·lustració 53. Exlibris de «J. Roca» a l'exemplar de *The Seasons*, de Thomson, de la biblioteca de la Societat Maonesa, localitzat al fons antic de l'Arxiu Històric de Maó

No hem pogut documentar, ni en cap dels arxius consultats ni al *Registre*, cap dels altres volums de *The Works of James Thomson*, si bé també és possible que Constantí Salort tingués el volum amb *The Castle of Indolence* o una traducció francesa de l'obra a la seva biblioteca particular —com hem vist a l'apartat anterior, Bartolomé Roca tenia un exemplar de la traducció francesa de *The Night-Thoughts* de Young— o bé que algú l'hi deixés per fer-ne la traducció.

### **5.2.5. Algunes Reflexions del Sr. Wieland sobre una anècdota de la Història Universal de Mr de Voltaire concernent a Hortènsia, duquessa de Mazarin (6 de gener de 1780), traducció d'Ernst Theophile Koepp**

És la setena traducció que es feu en el context de la Societat Maonesa, d'acord amb el *Registre de la Societat Maonesa* (resolució 177, de dia 23 de gener de 1780), però la sisena traducció que s'hi llegí. La traducció no té un títol concret, sinó que la resolució la descriu així: «177. N° XVI [Ernst Theophile Koepp] ha llegit una Traducció sobre una anècdota de l'Història Universal de Mr de Voltaire concernent a Hostència, duquesa de Mazarin». Hem de suposar que, tot i que Koepp no era d'origen menorquí, la traducció devia ser al català, com les altres traduccions de la Societat Maonesa, atès que així ho regulava la normativa (resolució 105, punt 3, del *Registre*).

Pel que fa a l'obra original, el «Sr Wieland» podria ser el poeta alemany Christoph Martin Wieland (1733-1813). Sabem que entre el 1773 i el 1789 s'encarregà de la publicació de *Der Teutsche Merkur*, una revista literària alemanya. Al volum 2 d'aquesta revista, del 1773, hem localitzat un article titulat «Über eine Anekdote in Voltaire's Universal-Historie, die Herzogin von Mazarin, Hortensia Mancini, betreffend» ('Sobre una anècdota de la història universal de Voltaire sobre la duquesa de Mazarin, Hortensia Mancini'), que amb tota probabilitat devia ser el text original des del qual Koepp feu la traducció.



Il·lustració 54. Inici de l'article «Über eine Anekdote in Voltaire's Universal-Historie, die Herzogin von Mazarin, Hortensia Mancini, betreffend», a *Der Teutsche Merkur*, 2 (1773)

Al moment de la publicació del text, el 1773, Koepp encara no es trobava a Menorca, sinó segurament a Alemanya, d'on era originari i on degué tenir accés, amb més facilitat que a Menorca, a la revista. Sabem que entrà a formar part de la Societat Maonesa l'11 de febrer de 1779 i que la traducció data de 1780.

No és estrany que els membres de la Societat Maonesa s'interessessin per una revista literària alemanya del moment. D'acord amb Pabst (2018: 401), *Der Teutsche Merkur* assolí un ampli ressò, cosa que es corresponia amb el desig de Wieland d'aconseguir un impacte transregional i, de fet, tant *Der Teutsche Merkur* com altres escrits de Wieland arribaren als cercles més alts de Berlín (Wilson, 1985: 33 *apud* Pabst (2018: 401)). La revista tingué un moment àlgid abans i durant la Revolució Francesa, quan els seus



reportatges van ser especialment d'actualitat i coneguts arreu (Jorgensen et al. (1994: 166) *apud* Pabst (2018: 401)). Coicideix amb el moment de la traducció de Koepp, el gener de 1780.

Com indica el títol, l'article fa referència al que escriu Voltaire a la seva *Història universal*, concretament un episodi protagonitzat per la duquessa de Mazarin. En efecte, l'article comença així: «wenige Schriftsteller haben sich jemals so viel Freiheiten mit der historischen Wahrheit herausgenommen, als der herr von Voltaire» ('pocs escriptors s'han pres tanta llibertat per contar la veritat històrica com el senyor Voltaire').

I per exemplificar-ho, Wieland continua dient:

Daß der Philosoph von Ferney, oder (wie ers sich ;selbst zu nennen liebt) der Alte vom Berge Krapac, von dieser Schwachheit (dies ist doch wohl der gelindeste Nahme, den man der Sache geben kan?) nicht immer frei geblieben, davon findet sich im zweiten Theil seines Siecle de Louis XIV oder, im 197 Kapitel seiner Hisoire generale (Tom VI. pag. 157. edit. 1756.) ein Beispiel von der sonderbarsten Art. Die Sache, die es betrifft, ist an sich selbst von geringer Erheblichkeit.

El fet que el filòsof de Ferney, o (com li agrada anomenar-se a si mateix) el vell de la muntanya Krapac [Voltaire], no sempre s'hagi lliurat d'aquesta debilitat (no és, potser, la forma més suau d'anomenar-ho?), es pot comprovar a la segona part del seu *Segle de Lluís XIV* o al capítol 197 de la *Histoire generale* (Tom VI, p. 157, ed. 1756) amb un exemple ben curiós.<sup>75</sup>

---

<sup>75</sup> Traducció pròpia.

A continuació Wieland narra l'anècdota de la duquesa Mazarin, que efectivament apareix a l'obra de Voltaire *Le Siècle de Louis XIV*, al capítol XXV titulat «Particularités et anecdotes du regne de Louis XIV» (Voltaire, 1878: 432-433):

J'ai entendu conter à feu M. de Caumartin, intendant des finances, que, dans sa jeunesse, quelques années après la mort du cardinal, il avait été au palais Mazarin, où logeaient le duc, son héritier, et la duchesse Hortense ; qu'il y vit une grande armoire de marqueterie, fort profonde, qui tenait du haut jusqu'en bas tout le fond d'un cabinet. Les clefs en avaient été perdues depuis longtemps, et l'on avait négligé d'ouvrir les tiroirs. M. de Caumartin, étonné de cette négligence, dit à la duchesse de Mazarin qu'on trouverait peut-être des curiosités dans cette armoire. On l'ouvrit : elle était toute remplie de quadruples, de jetons et de médailles d'or. M<sup>me</sup> de Mazarin en jeta au peuple des poignées par les fenêtres pendant plus de huit jours.

Aquesta obra de Voltaire sí que es trobava entre els llibres de la Societat Maonesa, tal com es documenta al *Registre* (capítol 3) i era un dels títols inclosos a l'Índex de Llibres Prohibits (Salord, 1987b: 67-82). Així doncs, la traducció de l'article devia proposar-la el mateix Koepp vist l'interès dels seus companys per l'obra de Voltaire.

## 6. MÉS ENLLÀ DE LA SOCIETAT MAONESA

### 6.1. Dissolució de la Societat Maonesa i continuïtat de la tasca erudita a l'illa

S'ha escrit poc sobre la dissolució de la Societat Maonesa. Gràcies al *Registre* sabem que l'entitat fou activa fins al 1785, en què es dissolgué per decisió pròpia, però desconeixem amb exactitud els fets que en motivaren la clausura. El *Registre* no n'explica el motiu.

En la bibliografia s'ha atribuït principalment a les circumstàncies historicopolítiques del moment: les tropes francoespanyoles van ocupar Menorca el 1782, cosa que provocà que l'illa quedés en mans dels espanyols fins al 1798. Davant això, com diu Patiño (2011: 1), «[l']imminent atac de les tropes francoespanyoles explica per què a partir de 1780 el ritme de treball de la Societat va anar decaient, tal com podem observar en la lectura del *Registre*». I així és: el *Registre de la Societat Maonesa* conclou amb la resolució 179 del dia 17 de març de 1785, que posa de manifest la dissolució del grup.

L'historiador Hernández Sanz (1921: 353-354) deixa entreveure que foren uns motius sociopolítics els que motivaren la dissolució de l'entitat:

Tal vez hallaríamos el motivo de aquel abandono y de aquella disolución si pudiéramos ahondar en la vida íntima de los fundadores de la Biblioteca y nos fuera permitido conocer la parte activa que como hombres públicos les quedó reservada en los trastornos ocurridos en nuestra ciudad a raíz de la ocupación y conquista de Menorca por las armas católicas, en 1780-81.

Seguint aquesta línia, Salord (1987b: 75) comenta que una causa de la clausura podria haver estat el fet d'haver estat en contacte amb la cultura estrangera, concretament amb llibres estrangers –alguns fins i tot censurats, com hem vist–, cultura no sempre acceptada pels dirigents, sobretot si no combregaven amb la monarquia i la religió catòlica. Salord (1987b: 75) aclareix, per una banda, que «un centre tan prestigiós [...] mai no podia esperar veure com les autoritats espanyoles la clausuraven, [...] tement, també, qui sap, possibles represàlies posteriors, fet aquest que explicaria l'abandonament de les activitats culturals a partir dels anys 1780-81» –els membres de

la Societat Maonesa devien ser conscients que tenien diversos llibres prohibits. Per altra banda, Salord (1967b: 75) insisteix que «les autoritats espanyoles mai no l'haurien censurada de forma explícita perquè [...] havien de servir-se dels seus prestigiosos components a partir d'una política d'integració».

Per tant, no interessava a cap dels dos bàndols que tanquessin a la força la Societat Maonesa: ni a les autoritats espanyoles, que necessitaven els membres erudits, com per exemple Joan Ramis, «una figura prou prestigiosa, culta i erudita com perquè l'administració espanyola en pogués prescindir [...], necessari i útil per les funcions que podia exercir però, alhora, pel fet de justificar la política espanyolitzadora» (Salord, 1987a: 143 i 144) ni als membres de la Societat Maonesa, que devien témer fortes represàlies. Per això potser es van autocensurar: van anar disminuint l'activitat cultural a partir de 1780, com veiem al *Registre*, i finalment decidiren dissoldre la Societat Maonesa el 17 de març de 1785. Així, estem parlant d'autocensura, que, com diu Domergue (1982: 10), estretament lligada a la censura:

La censure a toujours appelé l'autocensure; l'autocensure a le plus souvent devanché la censure. Vers le mitan de XVIIIème siècle, l'une et l'autre étaient si solidement implantées dans le pays [l'Espanya de Carles III], si bien intériorisées par tous qu'elles paraissaient dans l'ordre des choses comme la pesanteur, la monarchie ou l'Église catholique. Et il serait encore longtemps ainsi.

Tot seguit, el 1783, hi va haver un intent fallit de crear una nova societat, per part d'alguns membres de la Societat Maonesa, que recollís el relleu de l'entitat dissolta (Pons, 1991: 104-106): la «Sociedad Económica de Amigos del País de la Plaza de Mahón». Aquesta nova societat, adaptada a la nova realitat política i històrica —de fet, a Espanya sorgiren diverses associacions denominades així, «sociedades económicas de amigos del país», a la segona meitat del segle XVIII—, tenia l'objectiu de promoure les arts, la cultura i l'agricultura per al benestar del país, així com mantenir una biblioteca com a eix central.

La «Sociedad Económica de Amigos del País de la Plaza de Mahón» no va seguir endavant: només va quedar en l'intent. Ho sabem per dos motius: gràcies a un document

anomenat «Relación de los Méritos y Ejercicios Literarios de Muy Magnífico Doctor Juan Ramis y Ramis» (al punt XVIII) —el currículum de Joan Ramis—, que Joan Ramis feu imprimir segurament diverses vegades a l'època (Pons, 1991: 102), i sobretot gràcies als estatuts, conservats, de la «Sociedad Económica de Amigos del País de la Plaza de Mahón», entre els quals hi ha una carta dirigida al comte Cirfuentes per demanar-li permís a «Sa Majestat» per fundar aquesta societat.

Això és, a l'Arxiu Històric de Maó es conserven els estatuts de la Sociedad Económica de Amigos del País de la Plaza de Mahón (AHM O.O.A.A. 9.8), en un quadern manuscrit de trenta folis, dels quals divuit estan emplenats al recto i al verso i la resta en blanc. Es titula «Estatutos para la Sociedad Economica de los Amigos del País de la Plaza de Mahón. Año 1783. Trabajados por el Dr Dn Juan Ramis y Ramis, Asesor de la Comandancia Genl de Menorca» i data, en efecte, de 1783.



Il·lustració 55. «Estatutos para la Sociedad Economica de los Amigos del País de la Plaza de Mahón. Año 1783. Trabajados por el Dr Dn Juan Ramis y Ramis, Asesor de la Comandancia Genl de Menorca»

Al mig del quadern, cosida entre els folis set i vuit, hi ha una carta dirigida al comte Cifuentes, que transcrivim tot seguit, en la qual se li demana que faci arribar els estatuts a Sa Majestat perquè els aprovi: «tenga la bondad de adoptar sus buenos conatos pasando este memorial, y Estatutos à las Reales Manos de Su Magestad, inspirando à su Real ánimo, afin de que se digne expedir su Real aprobación». La carta està signada per Pere Creus, assessor criminal; Joan Ramis, assessor de la Comandància General; Pere Ramis, advocat; Joan Soler, advocat; Bartomeu Ramis, metge; i Josep Soler i Vives. Per tant, aquests cinc noms són els que haurien format part de la nova societat. Potser s'hi haurien afegit més membres, però aquests cinc n'haurien estat els fundadors. Tots ja formaven part de la Societat Maonesa, excepte Josep Soler i Vives, que és l'únic nom nou, pare de Joan Soler.

Cmo. Señor.  
 Señor.  
 Los Infrascritos, Nativos, y habitantes de Mahon, con el  
 mas profundo respecto, humildemente a V.E. exponen: Que  
 desde que la Isla está baxo el suave dominio de su Magestad  
 4. D. Güe han visto, y estan viendo cada día las mox  
 evidentes pruebas del Paternal amor de su Magestad  
 para con estos sus Vasallos, en consecuencia de lo qual  
 persuadidos los Suplicantes de que no pueden demostrar su  
 Gratitud de un modo mas agradable à su Magestad que  
 concurrendo en quanto puedan con sus nobles, y generosos  
 deseos, y conociendo lo mucho que seria útil à esta Isla  
 el establecerse en ella una Sociedad Económica de Amigos  
 del País à imitación de las que se han formado en Es-  
 paña, se han reunido por lo mismo los Suplicantes, y han

dispuesto los Estatutos que humildemente representamos  
 que les parece que debería regirse, arreglandolos en quan-  
 to les ha sido posible à las de la Real Sociedad Econó-  
 mica de la Villa, y Corte de Madrid: Y para que sea  
 tenga el mejor efecto, si mereciere la aceptación de V.E.  
 seando abrigarse para ello de su Poderosa Protección, hu-  
 mildemente a V.E. suplican tenga la bondad de adoptar  
 sus buenos conatos pasando este memorial, y Estat-  
 utos à las Reales Manos de su Magestad  
 inspirando à su Real ánimo, afín de que se  
 digne expedir su Real aprobación.

Los Suplicantes que conocen la bondad de V.E.  
 y ven en todas sus acciones que su Magestad  
 con dar a V.E. el mando de esta Isla ha elegi-  
 do el Instrumento mas proprio para hacerla dichosa  
 esperan humildemente que V.E. se dignará con-  
 cederles esta gracia, por la qual eternamente agraci-  
 decidos no cesarán à rogar al Todo Poderoso

por la conservación, y prosperidad de V.E.  
 Pedro Luis *[Signature]* Juan Ramis Barco  
 Pedro Ramis *[Signature]* Jefe Comandante de  
 Juan *[Signature]* Juan *[Signature]*  
 Bartholome Ramis Medico.  
*[Signature]*

Il·lustració 56. Carta dirigida al comte Cifuentes en la qual se li demana que faci arribar els estatuts a Sa Majestat perquè els aprovi

D'acord amb la carta adreçada a Cifuentes, els estatuts estaven acordats amb els de la «Real Sociedad Económica de la Villa y Corte de Madrid»: «sería útil à esta Isla el establecerse en ella una Sociedad Económica de Amigos del País à imitación de las que se han formado en España [...] han dispuesto los Estatutos que humildemente representan, con que les parece que debería regirse, arreglándolos en quanto les ha sido posible a los de la Real Sociedad Económica de la Villa y Corte de Madrid». Transcrivim la carta sencera:

Exmo. Señor.

Señor.

Los Infrascritos, Nativos y habitantes de Mahón, con el más profundo respecto, humildemente a V.E. exponen: Que desde que la Isla está baxo el suave dominio de su Magestad q. D.Gue. han visto, y están viendo cada día las más evidentes pruebas del Paternal amor de su Magestad para con éstos sus vasallos, en consecuencia de lo qual persuadidos los suplicantes de que no pueden demostrar su gratitud de un modo mas agradable a Su Magestad que concurriendo en quanto puedan con sus nobles y generosos deseos, y conociendo lo mucho que sería útil à esta Isla el establecerse en ella una Sociedad Económica de Amigos del País à imitación de las que se han formado en España, se han reunido por lo mismo los suplicantes, y han dispuesto los Estatutos que humildemente representan, con que les parece que debería regirse, arreglándolos en quanto les ha sido posible a los de la Real Sociedad Económica de la Villa y Corte de Madrid: Y para que todo tenga el mejor efecto, si mereciere la aceptación de V.E. deseando abrigarse para ello de su Poderosa Protección, humildemente a V.E. suplican tenga la bondad de adoptar sus buenos conatos pasando este memorial, y Estatutos à las Reales Manos de Su Magestad, inspirando à su Real ánimo, afin de que se digne expedir su Real aprobación.

Los suplicantes que conocen la Bondad de V.E. y ven en todas sus acciones que su Magestad con dar a V.E. el mando de esta Isla ha elegido el Instrumento más proprio para hacerla dichosa, esperan humildemente que V.E. se dignará concederles esta gracia, por la qual eternamente agradecidos no cesarán de rogar al Todo Poderoso por la conservación y prosperidad de V.E.



Pedro Creus, Asesor Criminal.  
Juan Ramis, Asesor de la Comandancia Genl.  
Pedro Ramis, Abogado.  
Juan Soler, Abogado.  
Bartholome Ramis, Médico.  
Joseph Soler y Vives.

Independentment de la dissolució de la Societat Maonesa i de l'intent no reeixit de crear la Sociedad Económica, alguns erudits menorquins que n'havien format part continuaren la tasca literària i traductora, i s'hi afegiren noves generacions.

Al capítol 3 ja hem descrit els membres de la Societat Maonesa. No formaren part de l'entitat, tot i que són de la mateixa generació, els metges ciutadellencs Miquel Oleo Quadrado i Joan Cursach i Arguimbau, també botànic, i Joan Chiesa, pintor de Liorna instal·lat a Menorca a la dècada de 1740.

La segona generació data dels anys de dominació espanyola (1782-1798) i, per tant, coincideix amb el moment de dualitat entre la catalanitat menorquina i l'espanyolitat imposada (Salord, 2010: 11). La figura més destacada d'aquesta generació és la d'Antoni Febrer i Cardona (1761-1841), autor de diverses traduccions.

La tercera generació es correspon amb la Menorca espanyola, a partir del 1802, en què, malgrat la situació desfavorable, es mantingué una activitat cultural important. La formen Josep Sanxo (1777-1847), historiador i naturalista; Joana de Vigo i Squella (1779-1855), traductora; els metges Mateu Orfila (1787-1853) i Rafael Hernández Mercadal (1779-1857); i el gramàtic i historiador Joaquim Pons i Cardona (1780-1838). La figura més destacable d'aquesta generació és Vicenç Albertí i Vidal (1786-1859), autor de nombroses traduccions.

A continuació destacarem les traduccions posteriors a la Societat Maonesa, de la segona i tercera generació d'il·lustrats menorquins.

## 6.2. Traduccions posteriors a la Societat Maonesa

### 6.2.1. Introducció

Entre les traduccions posteriors a la Societat Maonesa trobem tant traduccions professionals com traduccions literàries. Si seguim l'ordre cronològic, com hem comentat a 2.4.1., fora de la Societat Maonesa, les primeres traduccions literàries són fetes per Pere Ramis, membre de l'entitat: són el *Procés contra James Murray* (1782) i *Los pletetjadors* (1783) de Racine.

Després trobem dues traduccions professionals tardanes: la traducció del Relat dels presoners francesos a Cabrera (1793) i una còpia de la traducció de l'almirall Pickmore (1811), totes dues de l'AHM. Tot seguit, la resta de traduccions fora del context de la Societat Maonesa ja daten de 1800 en endavant.

D'aquestes traduccions, en tenim datades 44, compreses entre 1801 i 1840. La primera és *Ifigenia a Tàurida* (1801) de Joana de Vigo Squella i, l'última, la traducció d'Antoni Febrer i Cardona *Els Sálms de David. Y els cántics qu'es cántan en l'Iglesia* (1840). Les traduccions d'aquest període són principalment literàries i majoritàriament en català. Reproduïm, per ordre cronològic, les traduccions posteriors a la Societat Maonesa, amb el títol, el nom del traductor i l'any:

1. *El malalt imaginari*, de Molière, traducció de Pere Ramis (ca. 1760)
2. *Procés contra James Murray*,<sup>76</sup> traducció de Pere Ramis (1782)
3. *Los pletetjadors*, de Racine, traducció de Pere Ramis (1783)
4. *Ifigenia a Tàurida*, de Claude Guimond de la Touche, traducció de Joana de Vigo (1801)
5. dues traduccions de l'obra francesa col·lectiva *Histoire universelle depuis le commencement du monde jusqu'à Présent*, traduccions de Joana de Vigo (1805)

---

<sup>76</sup> Aquesta traducció té un títol descriptiu. Es tracta del text que contenia el procés jurídic contra James Murray, l'últim governador anglès de Menorca, que, després que Menorca passés a ser espanyola el 1782, el novembre d'aquell any, fou jutjat pel consell de guerra. El classifiquem entre les traduccions literàries com a text de caràcter històric, i no com una traducció «funcional» de l'administració o professional.

6. una traducció dels viatges de l'escriptor i dramaturg francès Jean-François de La Harpe, de nom desconegut, traducció de Joana de Vigo (1805)
7. *De la Vellêsa*, de Ciceró, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1807)
8. *De l'Amistad*, de Ciceró, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1807)
9. *D'els Paradócsos*, de Ciceró, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1807)
10. *D'el Sómit de Cípio*, de Ciceró, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1807)
11. *La creació del món*, obra basada en una versió francesa de l'oratori *Die Schôp Jung* de Haydn, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1807)
12. *Las Fábulas de Fedro*, de Fedre, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1808)
13. *Las Bucólicas*, de Virgili, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1808)
14. *Pariatje ó arreglo del Señor Rey Dn Jayme sobre la Pabordia y Rectorias de Menorca*, del rei Jaume, traducció de Joan Ramis (1808)
15. *De ma estimada Lèsbia*, de Gai Valeri Catul, traducció de Joan Ramis (1809)
16. Himnes litúrgics anònims: *Stabat Mater*, *Vexilla Régis*, *Te Deum*, *Dies Irae*, *Victimae Paschalis*, etc., traduccions d'Antoni Febrer i Cardona (1809-1820)
17. *Catecísme*, de Fleury, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1810)
18. *Les aventures de Aristònous*, de Fénelon, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1815)
19. *Don Pere de Ñiquiñac* (1815), Vicenç Albertí
20. *El barber de Sevilla o la precaució inútil*, de Caron de Beaumarchais, traducció de Vicenç Albertí (1815)
21. *El Musson noble o sia el Señor Pere per excel·lència*, de Molière, traducció de Vicenç Albertí (1815)
22. *Demofonte*, de Metastasio, traducció de Vicenç Albertí (1815)
23. *El baró*, de Leandro Fernández de Moratín, traducció de Vicenç Albertí (1817)
24. *La Passió de Nostre Senyor Jesucrist*, anònim, traduïda per Antoni Febrer i Cardona (1817)
25. *El geperut gelós*, de Vicente Rodríguez de Arellano, traducció de Vicenç Albertí (1818)
26. *Aquil·les*, de Pietro Trapassi Metastasio, traducció de Vicenç Albertí (1818)
27. *La Alonsiada*, de Joan Ramis, traducció de Vicenç Albertí (1818)
28. *El pare de família*, de Carlo Goldoni, traducció de Vicenç Albertí (1818)

29. *La viuda astuta*, de Goldoni, traducció de Vicenç Albertí (1818)
30. *La dona venjativa*, de Goldoni, traducció de Vicenç Albertí (1818)
31. *L'enganyador*, de Goldoni, traducció de Vicenç Albertí (1819)
32. *Pamela*, de Goldoni, traducció de Vicenç Albertí (1820)
33. *Les aventures de Tèlèmaque*, de François Fénelon, traducció de Joan Sans i Roca (1822)
34. *Odes sacrées*, de Jean-Baptiste Rousseau, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1825)
35. dos tractats de geografia de la *Géographie universelle* de Claude Buffier: *La Geografia Universál, Declaráda ab Vèrsos téchnics* i *La Geografia Universál Metódicamènt explicáda, Pér facilitar l'us d'aquesta Ciència, ab auxili d'els Vèrsos artificiáls*, traduïts per Antoni Febrer i Cardona (1826)
36. *El homicide per honor*, de Bertin Davesne, traducció de Vicenç Albertí (1828)
37. *Método de Cánt, ô Conservatóri de Música*, anònim, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1829)
38. *Histórias triàdas de los autors profans*, anònim, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1832-35)
39. *Damoclès ô el Filósof reinánt*, de François Gabriel Le Jay, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1833)
40. *Filosríso ô l'Aváro*, de François Gabriel Le Jay, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1833)
41. *Joséf venud per els seus germans*, de François Gabriel Le Jay, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1833)
42. *Joséf Intendánt de tota l'Egípta*, de François Gabriel Le Jay, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1833)
43. *Joséf conexént els seus germans*, de François Gabriel Le Jay, feta per Antoni Febrer i Cardona (1833)
44. *Daniel ô el vertader cúlto de Dèu restablert en l'Orient*, de François Gabriel Le Jay, feta per Antoni Febrer i Cardona (1836)
45. *Els Sálms de David. Y els cántics qu'es cántan en l'Iglesia*, d'autor desconegut, traducció d'Antoni Febrer i Cardona (1840)
46. diverses obres de Molière, desconegudes, traduïdes per Pere Ramis (s.d.)

47. *La família de l'antiquari*, de Goldoni, traducció de Vicenç Albertí (s.d.)
48. *La fondista ditxosa*, de Goldoni, traducció de Vicenç Albertí (s.d.)
49. *La malalta per amor*, de Goldoni, traducció de Vicenç Albertí (s.d.)
50. *La locandiaera*, de Goldoni, traducció de Vicenç Albertí (s.d.)
51. *Les aventures d'Aristònous*, de François Fénelon, traducció de Joana de Vigo (s.d.)
52. *Notes d'Història natural*, de Georges Louis Leclerc, conde de Buffon, traducció de Joana de Vigo (s.d.)
53. *Catecisme històric*, de Claude Fleury, traducció de Joana de Vigo (s.d.)
54. *Pablo y Virginia*, de Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre, traducció al castellà de Joan Carreras Vigo (principis de s. XIX)
55. *Principis de la polítiga* (s.d.), Lord Chesterfield, traducció de Juan Mir i Montañés (principis de s. XIX)

D'aquesta llista, destaquem *Ifigenia a Tàurida*, títol de la traducció en català que l'aristòcrata Joana de Vigo i Squella (Ciutadella de Menorca, 1779 — 1855) feu el 1801 a partir de l'obra francesa de Guimond de la Touche (Châteauroux, França, 1723 — 1760), titulada *Iphigénie en Tauride* i datada de 1757. El text original i la traducció narren la segona part del mite grec d'Ifigenia, conegut sobretot per la versió clàssica d'Eurípides, *Ifigenia a Àulide* (409 a.C.) i *Ifigènia a Tàurida/entre els taures* (414 aC). El manuscrit d'aquesta traducció fou descobert fa relativament poc a Ciutadella i el març del 2019 Maria Paredes i Josefina Salord n'elaboraren la primera edició crítica (2019).

D'altra banda, Bover, a *Biblioteca de Escriutores Balears* (1868), presenta un llistat d'escriptors i comenta, vagament, que alguns exerciren la traducció. Es refereix almenys a Antoni Llambias, Josep de la Motta, Joaquim Pons, Bernardí Ponset, Pere Riudabets, Vicent Albertí i Pasqual Fàbregues, però no n'esmenta cap obra traduïda. Fins ara no s'ha trobat cap altra informació sobre la faceta traductora d'aquests personatges. Als arxius hem comprovat que no es localitzen traduccions signades per ells. En aquest sentit, Sureda (1992: vol. II, 386), que fa referència a aquesta aportació de Bover,

adverteix que «la tasca de Bover té la dificultat de la verificació. Parla de moltes obres manuscrites de les quals no en resten traces».

En tot cas, gràcies a l'obra posterior *Biblioteca de Escritores Menorquines*, de Fàbregues (1878), que afegeix més noms a la llista dels autors de Bover, podem esmentar Miquel Oleo Quadrado, germà del botànic i historiador Rafel Oleo Quadrado, autor d'una traducció de l'obra *Observations on the epidemical diseases in Minorca* (1751), de George Cleghorn, cirurgià escocès destinat a Menorca, que tampoc s'ha conservat. No l'hem tinguda en compte a l'inventari perquè no es té cap altra informació de l'obra.

Finalment volem destacar dues traduccions literàries inèdites, que hem descobert en la nostra recerca i que presentem tot seguit: *Pablo y Virginia*, traducció al castellà, i *Principis de la política*, al català.

### **6.2.2. *Pablo y Virginia*, de Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre (1788), traducció de Joan Carreras Vigo (s. XIX)**

- **Dades de la troballa: origen, autoria, data i lloc**

Hem localitzat a l'Arxiu Diocesà de Menorca una obra en espanyol titulada *Pablo y Virginia*. Hem comprovat que es tracta d'una traducció de la novel·la francesa *Paul et Virginie* (1788), de Bernardin de Saint-Pierre, precedida d'una introducció.

Hem trobat la traducció entre la documentació familiar i personal del fons Carreras (els Carreras foren una família de la noblesa menorquina de final de segle XVIII i principi del XIX). Aquest fons fou estudiat, classificat i inventariat per l'historiador i investigador menorquí Marc Pallicer entre els anys 2002 i 2003. A més, des del 2004 fins a l'actualitat Pallicer ha estat l'arxiver principal de l'Arxiu Diocesà de Menorca, per la qual cosa també elaborà l'inventari general d'aquest arxiu.

*Pablo y Virginia* pertany concretament a la sèrie titulada *formació educativa* —denominada així per Pallicer—, la qual es reparteix en dues carpetes (la C-0007 i la C-0008), que es descriuen com a documentació cultural i/o divulgativa. La traducció s'ha trobat fragmentada, repartida entre aquestes dues carpetes diferents. L'adjuntem sencera a l'annex 16.

Per un costat, hem trobat un plec de 16 folis manuscrites a la carpeta C-0007, la qual inclou documents del 1801 al 1904, segons les dades de l'arxiu. El codi de referència del conjunt és 3-1-05 i la signatura topogràfica, C-0007/17. Aquest plec de 16 pàgines es correspon amb l'inici de la traducció —d'acord amb l'argument de la novel·la original— i inclou el títol, una introducció i la major part del text traduït. Per l'altre costat, hem trobat 8 folis manuscrites, distribuïts en dos plecs de quatre folis cadascun, a la carpeta C-0008, la qual inclou documents del 1801 al 1876, segons les dades de l'arxiu. El codi de referència del conjunt és 3-1-05 i la signatura topogràfica, C-0008/12.

Hem comprovat que els 8 folis trobats a la carpeta C-0008 són una continuació directa de la història narrada als 16 folis trobats a la carpeta C-0007. Com que el foli 16 del primer plec acaba amb la frase «Pero ellas se consolaban a si mismas en», hem comprovat, acarant el text amb l'original francès, que la història continua amb un dels dos plecs de quatre pàgines que comença així: «que un dia sus hijos, mas dichosos lejos de todas preocupacions de Europa, disfrutavan al mismo tiempo los placeres del amor y la bendecion [beneficio] de la igualdad». Així, al foli 16 hi hem afegit la continuació de quatre folis. De la mateixa manera, com que el foli ara número 20 acaba amb la frase «de este recinto, Margarita y su hijo iban á casa», interpretem que continua amb el plec de quatre folis restant que comença així: «de Madame de la Tour y ofrecian juntos una oracion». Així, hem ajuntat aquests quatre folis a partir del foli 20. Per tant, tenim 24 folis manuscrits de la traducció.

Tret que localitzem més pàgines soltes de *Pablo y Virginia*, la traducció acaba al foli 24, amb la frase «A objeto de huir o evitar las casi inevitables consecuencias del matrimonio, decia ella, havia reusado constantemente». Tenint en compte que l'obra original de Saint Pierre té entre 250 i 300 pàgines (segons l'edició), la traducció *Pablo y Virginia* que hem trobat n'és només una petita mostra, ja sigui perquè el traductor la deixà incompleta voluntàriament, ja sigui perquè s'han perdut els folis restants amb el pas del temps.

Al manuscrit no hi apareixen explícites ni la data, ni l'autoria ni el lloc de la traducció. Tanmateix, la fitxa tècnica corresponent, de l'inventari de l'Arxiu Diocesà de Menorca —elaborada per l'historiador i arxiver Marc Pallicer— inclou les informacions següents.

Pel que fa a la data, la fitxa indica que el manuscrit és de principi de segle XIX. Pel que fa a l'autoria, a l'apartat d'onomàstica s'hi inclou el nom de Joan Carreras Vigo. Quant a la localització —ens referim al lloc on es devia escriure—, a l'apartat de toponímia hi apareix Ciutadella. Ara bé, que la fitxa inclogui aquestes tres dades (data, onomàstica i toponímia) no significa que en el manuscrit apareguin explícitament el nom «Joan Carreras Vigo» ni la data «principi de segle XIX» ni el topònim «Ciutadella». De fet,



hem comprovat de manera minuciosa i repetida que les tres dades no apareixen explícites al document.

Pallicer dedicà un article a explicar la classificació i l'inventariat del fons Carreras (Pallicer, 2004). En aquest article dona una informació clau sobre la sèrie *formació educativa*, a la qual pertany el manuscrit *Pablo y Virginia*. Diu que aquesta sèrie inclou documentació relacionada amb l'educació cultural —per això la titulà *formació educativa*— de Joana de Vigo Squella (1779-1855) i del seu fill Joan Carreras Vigo (1810-1899) (Pallicer, 2004: 67). I així ho hem comprovat in situ a l'Arxiu Diocesà de Menorca.

Per deixar-ne constància, hem elaborat un catàleg o inventari propi dels documents pertanyents a Joana de Vigo i Joan Carreras, els quals havien estat classificats de forma barrejada i aleatòria a les carpetes C-0007 i C-0008 del fons Carreras. Ara hem volgut separar els documents de Joana De Vigo dels del seu fill Joan Carreras. Per saber-ne l'autoria, ens hem basat en dos criteris: primer, depenent de si apareixia la signatura explícita en cada document; segon, en cas que no aparegués la signatura, ens hem basat en la informació de la fitxa tècnica corresponent de l'inventari de l'Arxiu Diocesà de Menorca. Presentem aquest inventari propi a l'annex 17.

Tenint en compte el que diu Pallicer (2004: 67) i el que hem comprovat a l'arxiu, les possibilitats d'autoria de *Pablo y Virginia* es redueixen a dues: o bé és de Joana de Vigo Squella o bé del seu fill Joan Carreras Vigo. No podem assegurar si el text és de Joana de Vigo o del seu fill Joan. Tanmateix, a continuació presentem els arguments a favor i en contra de cada possibilitat.

Primerament, l'única prova que tenim és l'acarament de la cal·ligrafia autògrafa de Joana de Vigo i la cal·ligrafia autògrafa de Joan Carreras amb la cal·ligrafia desconeguda del manuscrit trobat. Per una banda, si comparem la lletra manuscrita de *Pablo y Virginia* amb la cal·ligrafia pròpia de Joana de Vigo als manuscrits *Ifigenia en Tàurida* (1801) i *Seguida de las Notas de Listoria Universal* (1804), per exemple —ja

que apareixen signats per ella—, comprovem que les cal·ligrafies no s'assemblen, encara que el paper emprat és semblant (vegeu annex 18).

Per altra banda, si comparem la lletra manuscrita de *Pablo y Virginia* amb la cal·ligrafia pròpia de Joan Carreras Vigo als manuscrits *Poesias* i *La Ynocencia Perdida poema de D. Felix Reynoso*, per exemple—ja que apareixen signats per ell—, comprovem que les cal·ligrafies sí que s'assemblen (vegeu annex 19).

Seguidament, encara que no sigui una prova determinant, podem fixar-nos en la temàtica d'altres documents de Joana de Vigo i del seu fill Joan inclosos a les carpetes o arxivadors C-0007 i la C-0008, pertanyents a la sèrie de formació educativa, classificats per autoria a l'inventari de l'annex 17, que ja hem esmentat abans. Per una banda, de Joana de Vigo trobem diversos textos manuscrits, com *Ifigenia en Tàurida* (1801), *Les Aventures d'Aristònous* (s.d.), *Notes d'història natural de Buffon* (s.d.), entre d'altres, tots traduïts del francès al català, que es poden datar al tombant de segle, en la tercera dominació britànica (1789-1802). Per altra banda, de Joan Carreras Vigo, trobem documentació tant de la infantesa com de la vida adulta: dibuixos, reculls de vocabulari jurídic, descripcions de viatges, abundant poesia i cançó, retalls d'impresos i de premsa però també documents relacionats amb l'aprenentatge de la llengua francesa —com veurem—, com podria ser la traducció *Pablo y Virginia*. A més, la majoria de documents de Joan Carreras Vigo són escrits en espanyol, com *El Judío Errante* i *Epistola Al Esceletissimo Sr Prinscipe de la Paz*, entre d'altres, tots de principi de segle XIX.

Per tant, encara que no ho puguem demostrar amb seguretat, la hipòtesi d'autoria s'inclinaria cap a Joan Carreras Vigo tenint en compte la cal·ligrafia i tenint en compte la temàtica dels seus escrits. A més, Pallicer també li n'atribueix l'autoria a la fitxa tècnica de l'inventari de l'Arxiu Diocesà de Menorca.

- **Presentació del text**

El manuscrit conté una traducció de l'obra francesa *Paul et Virginie*, novel·la de Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre, publicada a França el 1788. La traducció és a l'espanyol i no és completa, només conté un fragment del principi de la novel·la.

El manuscrit inclou dos apartats diferenciats. Per una banda, una pàgina i mitja d'introducció prèvia a la traducció, sota el títol *Pablo y Virginia* i el subtítol *Advertencia al lector*, en la qual es presenta una nota del traductor, que adjuntem a continuació. Per altra banda, la traducció pròpiament dita, al llarg de 23 pàgines, sota el mateix títol, repetit, *Pablo y Virginia*.

NOTA DEL TRADUCTOR TITULADA *ADVERTENCIA AL LECTOR*

*Advertencia al lector*<sup>77</sup>

La traducción de esta ingeniosa y entretenida novela fue emprendida hace hoy algún tiempo por un Inglés que había hecho algunos adelantos en la lengua francesa. El ~~estaba~~ estuvo tan contento o satisfecho con su elegante simplicidad que deseó manifestarla o darla a conocer a ~~todos los~~ aquellos que no ~~habí~~ ~~podieron~~ podían leerlo en original y al mismo tiempo facilitar a aquellos que estaban aprendiendo el inglés los medios de adelantar o hacer <sup>ellos mismos</sup> progresos en esta <sup>lengua</sup>. Ha sido después cuidadosamente examinados o revisados y corregidos por una persona que posee ambos idiomas.

La traducción es por lo regular o generalm.te tan literal como puede admitirlo o como lo permite el carácter de las dos lenguas a menos o escepto en todos <sup>dónde</sup> los lugares en que la espresion literal ha parecido aspera o dura y ridícula. <sup>El</sup> Además o ademas de esto juzga era necesario preservar todas las partes o cada parte de este agradable escrito sin omitir muchas paginas como ~~que~~ Miss William reconoce o confiesa haber hecho en la traducción que ella publicó; ni las razones alegadas por ella para tales misiones aparecen al ultimo suficientem.te Los sonetos que ella ha tambien añadido (aunque poeticos en si mismos, son ciertam.te estraños a una simple o mera traducción.

---

<sup>77</sup> Els fragments ratllats en aquest document són originals del traductor i els hem transcrit de la mateixa manera. Els fragments escrits a manera de superíndex en aquest document apareixen al manuscrit afegits a la interlínia.

- **Interpretació de la nota de traducció**

Primerament, sobta que la nota del traductor —que en principi tradueix del francès a l'espanyol, ja que l'obra original és francesa i el text del manuscrit en espanyol— faci referència a una traducció anglesa: «[l]a traducción de esta ingeniosa y entretenida novela fue emprendida hace algún tiempo por un Inglés». És a dir, la nota de traducció indica que l'obra de Bernardin de Saint-Pierre, abans de la traducció que es presenta en aquesta ocasió, havia estat traduïda anteriorment a l'anglès. A més, qualifica aquesta traducció anglesa de literal: «es por lo regular o generalm.te tan literal como puede admitirlo o como lo permite el carácter de las dos lenguas a menos o excepto en todos [donde] los lugares en que la espresion literal ha parecido aspera o dura y ridícula». Per tant, sabem que una persona anglesa, abans de la traducció menorquina, havia traduït *Paul et Virginie* del francès a l'anglès molt literalment.

Com que aquesta dada sobre la traducció anglesa a priori no és pertinent si considerem que la traducció del manuscrit és del francès a l'espanyol, podem pensar que potser la nota no és original del traductor, sinó una traducció. És a dir, potser el traductor, segurament Joan Carreras, traslladà a l'espanyol la nota de traducció que ja contenia el text d'on traduïa el fragment de *Pablo y Virginia*, i podria ser que el text original —o almenys la nota de traducció— fos en anglès i no en francès..

La informació que ens proporciona la *Advertencia al lector* és que una persona anglesa, llavors «hace hoy algún tiempo» —per tant abans del principi de segle XIX—, va traduir molt literalment l'obra de Bernardin de Saint-Pierre del francès a l'anglès amb la intenció de «darla a conocer a aquellos que no podían leerlo en original [en francès] y al mismo tiempo facilitar a aquellos que estaban aprendiendo el inglés». Fins i tot, la nota inclou una referència a «Miss William» i a la traducció que publicà. Amb el nom de «Miss William» es refereix a Helen Maria Williams (1759-1827), traductora britànica que traslladà del francès a l'anglès per primera vegada l'obra de Bernardin de Saint-Pierre el 1789, només un any després de la publicació de l'original. Ara bé, no queda clar si l'anglès esmentat al principi de la nota («[l]a traducción [...] fue emprendida [...] por un Inglés»), en masculí, es refereix a Williams o si es tracta de traductors anglesos

diferents. Tenint en compte el gènere amb el qual s'hi refereix —masculí— i que la traducció de Williams no es considera literal —ja que fins i tot omet parts de l'original i afegeix sonets propis, de manera que tradueix més lliurement— pensem que es tracta de dos traductors diferents: un anglès (home) que traduí l'obra literalment i Helen Maria Williams (dona), també anglesa, que traduí l'obra més lliurement.

Hem acarat la *Advertencia al lector* en espanyol amb altres pròlegs de traduccions de *Paul et Virginie*. És lògic pensar que el traductor no traduí ni del pròleg francès original de Bernardin de Saint-Pierre ni del pròleg de la primera traducció anglesa, de Williams, ja que aquests dos textos són els primers i no poden parlar d'una traducció (i la *Advertencia al lector* sí que es refereix a una traducció). Tanmateix, hem volgut acarat tots dos (el francès i l'anglès) amb l'espanyol per si tenien algun punt en comú. Cap dels dos pròlegs, però, no s'assembla a la *Advertencia al lector*.

Ara bé, queda pendent acarat la *Advertencia al lector* amb molts altres pròlegs de traduccions, tant en espanyol com en anglès. Per exemple, els pròlegs d'altres obres angleses posteriors a la de Williams (1789), que llistem seguint Trahard (1989: 289-292):

- *Paul and Virginia* (1801). París: Francart, in-12. No indica el nom del traductor.
- *The History of Paul and Virginia, or The Shipwreck* (1802). Londres: A. Lemoine, in-12. Traductor desconegut. No indica el nom del traductor.
- *Paul and Virginia* (1803). Brussel·les: B. Le Francq, 2 vol. in-16. No indica el nom del traductor.
- *Paul and Virginia* (1816). París: Lefèvre, in-18. No indica el nom del traductor.
- *Paul and Virginia* (1820). Londres: Suttaby, Evans and Fox, petit in-12. No indica el nom del traductor.
- *Paul and Virginia [a tale]* (1824). Londres: C. Whittingham, petit in-18. No indica el nom del traductor.
- *Paul and Virginia i The Indian Cottage* (1831). Londres: Jones and C<sup>o</sup>, petit in-80. No indica el nom del traductor.
- *Paul and Virginia* (1833). París: Casimir, in-18. No indica el nom del traductor. No indica el nom del traductor.
- *Paul and Virginia* (1835). Londres: Ch. Tilt, Edinburg: J. Menzies i Dublin: W.F. Wakeman, petit in-12. No indica el nom del traductor.
- *Paul and Virginia* (1839). Londres: W. S. Orr and C<sup>o</sup>, grand in-80. No indica el nom del traductor.
- *Paul and Virginia i The Indian Cottage* (1840). Londres: Scott, Webster i Geary, in-80. No indica el nom del traductor.
- *Paul and Virginia* (1871). Londres: Williams and Norgate, petit in-12. No indica el nom del traductor.
- *Paul and Virginia i The Indian Cottage* (1875). Londres: Chatto i Windus, in-16. No indica el nom del traductor.
- *Paul and Virginia* (1879). Londres: G. Routledge. No indica el nom del traductor.
- *Paul and Virginia* (1883). Londres: Hachette, in-80. No indica el nom del traductor.
- *Paul and Virginia* (1894). Londres: Guillaume's Nelumbos. No indica el nom del traductor.

---

<sup>78</sup> D'aquest llistat de traduccions elaborat per Trahard hem omès les reedicions de la traducció de Williams. Tenint en compte que en aquestes referències que hem omès Trahard sí que indica el nom de la traductora (Williams) però a la resta no indica l'autoria, deduïm que en aquestes, presentades aquí, el nom del traductor no apareix perquè és desconegut. Del llistat també hem omès dues traduccions sense data i una altra de 1976, massa allunyada en el temps.

Ara bé, també podria ser que la *Advertencia al lector* no fos ni original del traductor del nostre manuscrit ni una traducció del francès o de l'anglès, sinó que fos una còpia d'algun pròleg ja en espanyol. Per això també hem acarat la *Advertencia al lector* amb el pròleg de la traducció espanyola de Miguel Alea (1798), que és la primera traducció espanyola que es va fer de l'obra de Saint-Pierre, encara que mitjançant un text anglès, i la més famosa. Després d'acarat els dos textos, observem que s'assemblen molt.<sup>79</sup>

D'acord amb el pròleg d'Alea, un viatger anglès li havia regalat un exemplar de *Paul et Virginie* traduït, en principi molt literalment, del francès a l'anglès. La traducció l'havia fet «una dama de Londres». Aquesta informació s'assembla molt a la de la *Advertencia al lector*, que també parla d'una traducció anglesa literal. Per tant, podem pensar que si bé no és una còpia exacta, sí que observem que la idea és la mateixa. Així doncs, el traductor del manuscrit potser va redactar la *Advertencia al lector* basant-se en la nota de traducció d'Alea. A l'apartat 4 explicarem detalladament la traducció d'Alea —en aquest apartat només hem volgut parlar de la nota de traducció— i determinarem més semblances entre el manuscrit i l'obra d'Alea que reforçaran la hipòtesi de la còpia, almenys parcial, de la *Advertencia al lector*.

- **Anàlisi de la traducció**

Deixant de banda la nota de traducció, el cos de la traducció *Pablo y Virginia* trobada a Menorca és molt literal respecte del francès. De fet, és tan literal que podríem pensar que és un exercici de traducció. De fet, el traductor al llarg de tot el text proposa dos sinònims per a una mateixa unitat de traducció, a manera d'exercici mecànic. Així, creiem que aquesta traducció segurament no pretenia ser una traducció completa i perfecta amb la finalitat de ser publicada, sinó que més aviat devia ser un exercici per practicar la llengua francesa.

Deduïm que tant Joana de Vigo com el seu fill Joan Carreras solien dur a terme aquesta pràctica arran dels documents catalogats —segons Pallicer— com a formació educativa, trobats al fons Carreras juntament amb *Pablo y Virginia*, que hem inventariat a l'annex

---

<sup>79</sup> No hem transcrit el pròleg sencer d'Alea, però en deixem la referència: ALEA, José Miguel (1798). «El traductor» dins H. Bernardin de Saint-Pierre (1788). *Pablo y Virginia*. Madrid: Pantaleón Aznar, I–XXII.

17, esmentat anteriorment. D'entre aquests, trobem, per exemple, un glossari francès-català atribuït a Joan Carreras (que ja hem comentat al capítol II i reproduït a l'annex 2), un recull de màximes o consells en francès també atribuït a Joan Carreras (que també ja hem comentat al capítol II i reproduït a l'annex 2) i diverses traduccions francès-català de Joana de Vigo (estudiades per Salord i Paredes a De Vigo, 2019).

A més, d'acord amb Salord i Paredes (De Vigo, 2019: 47), Joana de Vigo segurament comptà «amb una formació similar a la de les dames *philosophes* de l'aristocràcia i burgesia franceses» i tingué «accés a un bon nombre de llibres en francès que arribaven a l'illa amb els vaixells mercants provinents de Marsella». Així doncs, no és estrany que Joana de Vigo i el seu fill, aristòcrates al corrent de la cultura del moment, s'interessessin per la traducció i les llengües en general, sobretot la francesa.

Per demostrar la literarietat de la traducció *Pablo y Virginia* trobada a Menorca presentem de forma acarada el principi del text original francès i la traducció al castellà.

Sur le côté oriental de la montagne qui s'élève derrière le Port-Louis de l'Isle-de-France, on voit, dans un terrain jadis cultivé, les ruines de deux petites cabanes. Elles sont situées presque au milieu d'un bassin formé par de grands rochers, qui n'a qu'une seule ouverture tournée au nord. (*Paul et Virginie*, Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre, 1788)

En las partes orientales del monte que se eleva detrás de Puerto Luis en la Isla de Francia se puede ver en un sitio en otro tiempo cultivado las ruinas de dos pequeñas cabañas. Ellas están situadas en medio de un valle formado por inmensas rocas, que tienen enpero una obertura acia a la parte del norte. (*Pablo y Virginia*, traducció atribuïda a Joan Carreras, s.d.)

A part de la literalitat, de la traducció també en destaca que el traductor proposi, repetidament, al llarg de tot el text, un doblat sinonímic per a una mateixa unitat de traducció, com hem dit. Així, per exemple, trobem «en sus alrededores o en su entorno», «se asemejan o parecen», «muchas veces ó á menudo», «los arroyos ó los



corrientes», «brilla ó resplandece», entre molts més exemples. És una tècnica de traducció molt antiga i recurrent, típica dels exercicis de traducció.

Per acabar, volem destacar la traducció d'un topònim en concret, el de «quartier des Pamplémousses» per «Distrito de Shaddock-Grove», ja que sobta la llibertat amb què s'ha traduït, a diferència de la literarietat de la resta de text. Si el traductor hagués seguit la tendència de traduir el text literalment des del francès, com en principi fa a la resta de document, hauria traduït «Pamplémousses» per 'pomelos' i, per tant, de «quartier des Pamplémousses» per 'distrito de los pomelos'. Si no, també podria haver optat per deixar el nom propi del topònim en la llengua original ('distrito Pamplémousses' o 'distrito de los Pamplémousses'). El que desconcerta és que l'hagi traduït per «Distrito de Shaddock-Grove», amb la paraula «distrito» en espanyol i la resta en anglès. Efectivament, «shaddock» significa 'pomelo' en anglès i «grove», 'bosc'.

Després d'investigar el fragment «Shaddock-Grove», en anglès, trobem que té l'origen en la traducció anglesa *Paul and Virginia* de Helen Maria Williams de 1789. D'acord amb la nostra investigació, hem comprovat que enlloc més que en aquesta traducció de Williams es recull aquest topònim escrit així. Com ja hem esmentat i explicarem a l'apartat 4, la traducció de Williams és la primera que es feu en anglès de l'obra de Bernardin de Saint-Pierre i és una traducció de gran rellevància.

- **Llengües i direcció de la traducció**

Si bé fins ara havíem pensat que la direcció de la traducció *Pablo y Virginia* trobada a Menorca segurament era francès-espanyol, ara, sabent que conté un topònim escrit tal com ho feu Williams a la seva traducció, ho posem en dubte. Tanmateix, sembla que és l'únic vestigi de llengua anglesa que hi ha al llarg de les vint-i-quatre pàgines de traducció, ja que no hem trobat cap més paraula escrita en anglès ni cap calc lèxic o estructural de l'anglès en tot el manuscrit. De fet, també hem intentat seguir la traducció del manuscrit amb el text francès (de Saint-Pierre) i també l'anglès (de Williams) —sobretot on es detecta algun canvi, com una paraula ratllada o una equivocació—, però veiem que el text espanyol coincideix amb el text francès i no amb l'anglès de Williams (llevat del topònim).

No obstant això, amb tota probabilitat el traductor de *Pablo y Virginia*, Joan Carreras Vigo, devia consultar l'obra anglesa de Williams, de 1789, o una altra traducció anglesa posterior a la de Williams, que contingués el topònim tal com proposà Williams, per traduir o tot el text o almenys aquest topònim en concret. Així doncs, la hipòtesi és que la traducció *Pablo y Virginia* és un exercici de traducció del francès a l'espanyol, però amb la consulta —quan era convenient— d'una traducció anglesa.

Per justificar que Joan Carreras va basar-se també en una traducció anglesa a més de l'original francès tenim un altre argument que se suma al del topònim en anglès: una pista a la *Advertencia al lector*. La *Advertencia al lector* inclou un comentari sobre la traducció lliure de Williams: «sin omitir muchas paginas como Miss William reconoce o confiesa haber hecho en la traducción que ella publicó». I aquesta «confessió» de Williams és escrita per ella en el seu pròleg: «I have indeed taken one liberty with my Author, which it is sit I should acknowledge, that of omitting several pages of general observations [...]» (Williams, 1789 [1795]: vi). Així, en cas que la *Advertencia al lector* realment sigui creació del traductor menorquí, la informació l'hauria pogut obtenir del pròleg de Williams. I si en consultà el pròleg, potser també consultà l'obra sencera, com per exemple per traduir el topònim comentat.

Tanmateix, no hem trobat al fons Carreras cap exemplar de la traducció de Williams ni tampoc a la biblioteca privada del lloc de Sant Antoni —conegut com Golden Farm—, a Menorca, propietat de la família Delás Vigo, descendents de la família Carreras Vigo. En aquesta biblioteca, però, hi hem localitzat una altra obra de Bernardin de Saint Pierre: *Études de la Nature*, en dos volums, editats el 1796 a Londres per W&C Spilsbury.

- **L'obra original *Paul et Virginie* (1788), de Bernardin de Saint-Pierre**

*Paul et Virginie* (1788), de Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre —considerada la millor obra d'aquest escriptor francès—, és una novel·la publicada a França en vigílies de la Revolució Francesa (1789-1799), en ple Segle de les Llums. Precisament per això, l'obra parteix de les idees filosòfiques del segle XVIII i tracta temes il·lustrats, però també ja romàntics, com el de la naturalesa, la igualtat social i la religió, entre d'altres.

L'argument és el següent. Paul, fill de Marguerite, i Virginie, filla de Madame de la Tour, són criats junts per les seves mares des del seu naixement. Viuen a l'Illa de França, ara Maurici, que era colònia francesa (1718-1810) en el moment de publicació de l'obra. Els protagonistes porten una vida gairebé idíl·lica al mig de la naturalesa, en una societat igualitària i amb consciència social. Quan són adolescents, s'enamoren innocentment, però acaben morint de forma tràgica. Primer mor Virginie quan naufraga el vaixell Le Saint-Geran en què viatja; dos mesos després mor Paul, d'esgotament per haver intentat salvar Virginie i també de pena; finalment moren les mares: Margarita vuit mesos després de la mort del seu fill Paul i Madame de la Tour també poc temps després.

L'obra vol mostrar el destí tràgic dels fills de la naturalesa que prioritzen els sentiments per damunt de la raó. També és una crítica a la desigualtat social i l'esclavitud, i pretén trencar amb les convencions de l'època. La novel·la tingué gran èxit des de bon principi arreu d'Europa, per bé que el gènere literari de la novel·la no estigués gaire conreat al

segle XVIII a tot el continent i tampoc a Espanya.<sup>80</sup> D'acord amb Martínez Cantón (2009: 1), els motius de l'èxit foren les següents.

Las razones del éxito de la novela son más o menos las mismas para todos los países en los que triunfó: su colorido, sus imágenes casi pictóricas, su inocencia, el exotismo de la naturaleza salvaje, y la defensa del sentimiento, que hará conmocionarse a los corazones más duros.

Arran d'aquest èxit, obres franceses posteriors feren referència a *Paul et Virginie* (1788), com per exemple *Le curé de village* (1841), de Balzac, o *Madame Bovary* (1857), de Flaubert. Per exemple, en el cas de *Madame Bovary*, la referència apareix al principi del capítol sisè: *Paul et Virginie* és una de les novel·les que llegeix la protagonista, Emma Bovary.

Elle avait lu *Paul et Virginie* et elle avait rêvé la maisonnette de bambous, le nègre Domingo, le chien Fidèle, mais surtout l'amitié douce de quelque bon petit frère qui va chercher pour vous des fruits rouges dans des grands arbres plus hauts que des clochers, ou qui court pieds nus sur le sable, vous apportant un nid d'oiseau.

- **Altres traduccions de *Paul et Virginie***

Com que l'obra de Bernardin de Saint-Pierre tingué èxit, ben aviat es començà a traduir arreu del món. La primera traducció que se'n feu, com hem dit, fou a Anglaterra el 1789 per part de Helen Maria Williams (1759-1827). Williams era novel·lista, assagista, poeta i traductora d'obres en llengua francesa, precisament coneguda per haver traduït *Paul et Virginia*.

---

<sup>80</sup> D'acord amb Pegenaute i Lafarga (2008: 335), si bé és cert que a la primera meitat de segle XVIII s'evidencia una absència del gènere de la novel·la, a partir de la publicació de la novel·la *Historia del famoso predicador fray Gerundio de Campazas, alias Zotes* (1758), de Padre Isla, a Espanya es comença a recuperar la novel·la a l'estil del *Quixot* i la novel·la picaresca en general. Per tant, encara que no sigui fins al 1830 que la novel·la torna a estar en auge —quan triomfa el gènere històric—, això no treu que al segle XVIII es publiquin diverses novel·les d'èxit.

Després d'aquesta primera traducció, se'n feren moltes més. D'acord amb Toinet (1963: 23), al tombant de segle, la novel·la de Bernardin de Saint-Pierre ja comptava amb unes 20 versions estrangeres i 36 edicions franceses. Per exemple, d'acord amb el llistat de Trahard (1989: 292-297), sabem de diverses traduccions italianes (1791, 1794, 1795, 1800, 1802, etc.); una traducció portuguesa de 1818, també entre d'altres posteriors; una traducció grega de 1824, a part d'una altra de posterior, i una traducció alemanya de 1830, entre d'altres de posteriors. Més endavant, a finals del segle XIX, l'obra fins i tot es traduí a l'armeni, hongarès, holandès i rus.

D'entre totes les llengües, l'obra també fou traduïda a l'espanyol —i ben aviat—, tal com hem dit, per primera vegada per José Miguel Alea, publicada a Madrid el 1798 amb el títol *Pablo y Virginia*. Tanmateix, la traducció d'Alea està basada en un text anglès, tal com avançàvem a l'apartat 2. Ara presentem el procés de traducció que dugué a terme Alea, tal com l'explica ell mateix al seu pròleg:

[...] como la obra [original] era francesa, no me determiné a publicar mi primera traducción del inglés hasta no cotejarla con su original; a cuyo fin hice las más exquisitas diligencias para adquirir un ejemplar en francés, como en efecto lo logré posteriormente. Hecho, pues, el cotejo con toda reflexión hallé que la traducción inglesa estaba bastante conforme y arreglada al original, a excepción de algunos pasajes particulares que Mr. Saint-Pierre había corregido en las Ediciones posteriores al año en que se publicó en Londres la expressada traducción.

Així, la traducció d'Alea és directa de l'anglès i indirecta del francès. Per tant, potser és un procediment semblant al que devia seguir Joan Carreras en traduir *Paul et Virginie*: traduir l'obra original francesa de Saint-Pierre però consultant alhora una traducció anglesa.

No sabem exactament en quin text anglès fet per «una dama de Londres», tal com diu el seu pròleg, es basà Alea (i tampoc en quin es basà Joan Carreras). El 1798, any de publicació de *Pablo y Virginia* d'Alea, l'obra de Bernardin de Saint-Pierre ja s'havia traduït a l'anglès, a l'italià i l'alemany, i en anglès fins i tot en circulava més d'una traducció, com per exemple *Paul and Mary, and Indian story* (Dublín, 1789), de

traductor desconegut, o *Paul and Virginia* (Londres, 1796), inclosa al cinquè volum de *Studies of Nature*, traduïda per Henry Hunter. Ara bé, la nostra hipòtesi és que Alea es basà en la traducció anglesa de Williams (Londres, 1989), ja que precisament era una dona i nascuda i resident a Londres («una dama de Londres») i també perquè fou una traducció molt coneguda a l'època, que circulava arreu del món. En cas que Joan Carreras seguís el procediment d'Alea, potser també es va basar en l'obra de Williams.

Tanmateix, encara que Alea no precisa al seu pròleg en quin format estava l'exemplar que li havia regalat el viatger anglès, el *Diccionario Histórico de la Traducción en España* (Lafarga i Pegenaute, 2009) assegura que Alea es basà en un manuscrit (i no en un mecanoscrit), cosa que fa pensar que Alea potser es va basar en una traducció inèdita, no publicada. Independentment de quina versió anglesa feu servir Alea, sabem que la seva traducció fou revisada escrupolosament amb el text original francès, com ell mateix diu al pròleg.

El fet que el procediment de traducció sigui tan similar i que la *Advertencia al lector* de la traducció menorquina s'assembla tant al pròleg d'Alea fa pensar que potser Joan Carreras va consultar l'obra d'Alea). De fet, al pròleg i a les notes finals, Alea esmenta diverses obres franceses de l'època que, curiosament, Joana de Vigo traduï al català i de les quals conservem els manuscrits al fons Carreras. Ens referim a tres obres (totes tres inventariades a l'annex 17.): «el Telémaco» (Joana de Vigo en traduï l'apèndix, titulat *Les aventures d'Aristonous*), «Vida del celeberrim naturalista el Conde de Buffon» (Joana de Vigo traduï *Notas de l'història natural de Bufon*, per tant, no exactament la mateixa obra, però sí del mateix autor) i «Catecismo del Abad Fleuri» (Joana de Vigo traduï *Catechisme Historic de Fleury*, exactament la mateixa obra). És cert que podria ser casualitat, ja que eren obres famoses a l'època, però igualment deixem constància d'aquesta coincidència.

Tenint en compte que el traductor menorquí feu la mateixa operació que Alea a l'hora de traduir, que fins i tot en copià (parcialment) la nota de traducció i que potser inspirà Joana de Vigo a traduir les tres obres franceses esmentades, podria ser que la família Carreras Vigo disposés de l'exemplar d'Alea a casa. Tanmateix, tampoc hem trobat al

fons Carreras, ni a la biblioteca privada del lloc de Sant Antoni, cap exemplar de la traducció d'Alea.

Una última característica de la traducció d'Alea és que va tardar uns anys a publicar-se per culpa d'un conflicte amb un altre traductor, que no es va resoldre fins que es va fer una comprovació de l'autoria de l'obra. Segons el *Diccionario Histórico de la Traducción en España*, la traducció «se hubiera publicado en 1796, si no la hubiera retrasado la denuncia de otro traductor al Consejo de Castilla, que ordenó el cotejo de las versiones y concedió a Alea el privilegio exclusivo para publicarla». Després que es donés la raó a Alea l'1 de juliol de 1798, l'obra fou impresa per Pantaleon Aznar. El pròleg de l'obra inclou aquest imprevist sota el títol «Advertencia».<sup>81</sup> Malgrat el retard en la publicació, la traducció d'Alea fou un èxit, i se'n feren més de cinquanta reedicions.

Després de la traducció d'Alea (1798), *Paul et Virginie* fou traduïda a l'espanyol novament: la segona traducció espanyola que coneixem fou publicada el 1814 a Palma de Mallorca de forma anònima. El fet que es publiqués a Palma de Mallorca a principis de segle XIX ens porta a relacionar-la amb la traducció trobada a Menorca, illa veïna. Per tant, sorgeix el dubte de si Joan Carreras Vigo podrien haver disposat de la traducció publicada a Palma el 1814 per elaborar la traducció trobada a l'Arxiu Diocesà de Menorca. Tanmateix, en principi descartem la possibilitat després d'acabar el començament de la traducció mallorquina amb la traducció menorquina i comprovar que no coincideixen (vegeu annex 20).

---

<sup>81</sup> «Habiéndose anunciado al público esta obra á principios del año pasado de 1796, fue detenida por orden del Supremo Consejo de Castilla, ante quien reclamó mejor derecho otro traductor, al que el año anterior habia negado el mismo Consejo la licencia para su publicacion. En virtud de esta competencia pidió el Rey nuestro Señor informe á su Consejo por via reservada de Estado. Executólo así este supremo Tribunal, precedido el cotéjo formal de aquella y de esta traducción, la censura de las personasde mayor nota á quienes comisionó á este fin, y el informe jurídico de sus Fiscales; y con vista de todo lo obrado dirigió consulta á S. M. Por la misma via reservada de Estado, en virtud de la qual el Rey nuestro Señor, por su Real Resolucion, publicada en el mismo Consejo en primero de Julio del presente año, se ha servido conceder al traductor privilegio absoluto y explusivo para la publicación y reimpression de esta historia de Pablo y Virginia».

Un cop publicada la segona traducció espanyola de *Pablo y Virginia*, no se'n publicaren més durant seixanta anys (fins al 1875). En general, de traduccions noves, al segle XIX, se'n feren —o almenys se'n publicaren— molt poques: només tenim constància de la de Luis Calvo, de 1875. En canvi, sí que s'elaboraren nombroses reedicions o reimpressions de la traducció d'Alea. En total, Toinet (1963) recompta 28 edicions en espanyol al llarg del segle XIX de l'obra de Bernardin de Saint-Pierre. Ja en el segle XX sí que trobem alguna traducció nova: la de Melchor de Palau (1902) i la de Cernuda (1933), força conegudes, però també algunes reedicions de la traducció d'Alea. Per acabar, tenim constància de quatre traduccions més, sense data, elaborades pels traductors Joaquin Garcia Bravo i Torcuato Tasso Serra (Méndez Robles, 2004) i Miguel Domingo i J.R. (Sarrailh, 1933: 28).

A continuació presentem el llistat d'edicions espanyoles de *Pablo y Virginia*, tant reimpressions de l'obra d'Alea com traduccions noves, publicades al segle XIX i a principi del XX. Ens basem en el recompte de Trahard (1964: 289-299), en el de Méndez Robles (2004) i en les aportacions de Sarrailh (1933).



Taula 12. Edicions espanyoles de *Pablo y Virginia* al segle XIX i principis del segle XX

	SEGLE	ANY	AUTORIA	TÍTOL	COMENTARI
1	s. XIX	1798	José Miguel Alea	<i>Pablo y Virginia</i>	La primera traducció espanyola
2		1814	anònima	desconegut	Publicada a <b>Palma</b> de Mallorca
3		1816	José Miguel Alea	<i>Pablo y Virginia</i>	Reedició. Publicada a València. Reimpresa el 1827.
4		1816	José Miguel Alea	<i>Pablo y Virginia</i>	Edició en espanyol publicada a <u>Perpinyà</u>
5		1819	José Miguel Alea	<i>Pablo y Virginia</i>	Publicada a Madrid.
6		1822	José Miguel Alea	<i>Pablo y Virginia</i>	Reedició. Publicada a València
7		1824	José Miguel Alea	<i>Pablo y Virginia</i>	Edició en espanyol publicada a <u>París</u> . Se'n fan 5 reedicions d'aquesta edició de París.
8		1826	José Miguel Alea	<i>Pablo y Virginia</i>	Publicada a <u>Marsella</u>
9		1827	José Miguel Alea	<i>Pablo y Virginia</i>	Reimpresió de la de 1816
10		1832	José Miguel Alea	<i>Pablo y Virginia</i>	Publicada a Barcelona. Se'n fan 7 edicions
11		1834	[Trahard no ho esmenta]		
12		1849	José Miguel Alea	<i>Pablo y Virginia</i>	
13		1850	José Miguel Alea	<i>Pablo y Virginia</i>	se'n fan dues el 1850
14		1850	José Miguel Alea	<i>Pablo y Virginia</i>	
15		1854	José Miguel Alea	<i>Pablo y Virginia</i>	edició col·lectiva
16		1855	José Miguel Alea	<i>Pablo y Virginia</i>	

17		1857	[Méndez Robles no ho esmenta]		
18		1862	[Trahard no ho esmenta]		Reimpressió d'una de 1850
19		1875	<b>Luis Calvo</b>	<i>Pablo y Virginia</i>	
20		1880?	[Méndez Robles no ho esmenta]		edició resumida
21-27		1880-90	[Méndez Robles no ho esmenta]		
28		1899	[Méndez Robles no ho esmenta]		
1	s. XX	1902	<b>Melchor de Palau</b>	<i>Pablo y Virginia</i>	Publicada a Barcelona
2		1907	[Sarrailh no ho esmenta]		
3		1929	[Méndez Robles no ho esmenta]		
4		1933	<b>Cernuda</b>	<i>Pablo y Virginia</i>	
1	s.d.	s.d.	<b>Joaquín García Bravo</b>		segons Méndez Robles
2		s.d.	<b>Torcuato Tasso Serra</b>		segons Méndez Robles
3		s.d.	<b>Miguel Domingo</b>		segons en Sarrailh (1933: 28)
4		s.d.	<b>J. R.</b>		segons en Sarrailh (1933: 28)

- **Conclusions sobre *Pablo y Virginia***

En aquest capítol hem donat compte d'una traducció elaborada a Menorca a principis de segle XIX fins ara desconeguda. D'aquesta traducció n'hem comprovat, primerament, l'autoria, que finalment hem atribuït a Joan Carreras Vigo.

Si considerem que *Pablo y Virginia* pot ser de Joan Carreras Vigo, podem fer una hipòtesi sobre el moment i el lloc en què fou escrit. El fet que sembli un exercici de traducció ens fa pensar que fou escrit en una etapa de joventut (primera meitat de segle XIX) —recordem que Joan Carreras nasqué el 1810 i morí el 1899—. Llavors no havia partit a València a estudiar Dret i encara no s'hi dedicava professionalment —després ocupà càrrecs importants, com jutge o batlle. Seguidament, pensem que el text fou escrit a Ciutadella, lloc de naixement de Joan Carreras Vigo i on visqué tota la vida, excepte durant l'etapa universitària a València (Pallicer, 2004: 63-64).

Si bé la traducció *Pablo y Virginia* no és una obra completa ni amb intenció literària, sinó més aviat un exercici per practicar la llengua francesa, la troballa és interessant. El fet que Joan Carreras Vigo intentés traduir l'obra *Paul et Virginie* (1788), de Bernardin de Saint-Pierre, independentment de amb quina intenció ho fes, demostra que era instruït —gràcies a la seva posició social—, que estava al corrent de la cultura i al cas de les novetats preromàntiques.

*Paul et Virginie* (1788), original de Bernardin de Saint-Pierre, s'havia fet famosa arreu d'Europa i, a Espanya, s'havia traduït dues vegades a l'època de Joana de Vigo i Joan Carreras: la traducció d'Alea (1798) i la traducció publicada a Mallorca (1814). A més, tenim la hipòtesi que potser el traductor menorquí fins i tot va consultar la traducció anglesa de Williams (1789) i l'obra espanyola d'Alea, que circulaven per tota Europa. De fet, potser els Carreras Vigo fins i tot disposaven dels exemplars a casa, encara que no els hem localitzat.

### **6.2.3. Principis de la política, de Lord Chesterfield (1786), traducció de Joan Mir i Montañés (s. XIX)**

A l'Arxiu Històric de Maó, al Fons Mir (referència FM 27.1), encara en procés de catalogació, hi ha una traducció al català titulada *Principis de la Polítiga i de conèixer el Món* (títol abreujat).<sup>82</sup> Es tracta d'un volum manuscrit relligat amb cobertes griseses compost per 218 pàgines de 19,3 x 14,3 cm numerades pel traductor.

El títol complet, literalment, és aquest: *Principis de Polítiga i de conèixer el Mon per el quondam Lord Chesterfield composts y arreglats en diferents capítols ab addiccions pel el Revrt. Dr. Juan Trusler: y treduits del Ingles en esta Idioma per el Dr. Juan Mir y Montañés Contenint La instrucció necesaria per fer un cavaller y un home a la moda complet, per enseñar ly el conèxement del mon, y fer lo esser ben rebut en todas las compañías. Per Profit de la juventut, encare que no indigne de l'atenció de qualsevol persona.* Vegeu la imatge del manuscrit escanejada a l'annex 21.

Gràcies al títol sabem que es tracta d'una traducció de Joan Mir i Montañés (Maó, 1760 – 1840), a partir de l'original anglès *Principles of Politeness and of knowing the world* (títol abreujat), publicada el 1786, de Lord Chesterfield. La traducció no està datada, però devia fer-se en algun moment entre 1786 —data de l'original— i 1840 —data de la mort de Joan Mir.

De Joan Mir i Montanyés sabem que fou nascut a Maó el 17 de setembre de 1760. Morí a la mateixa ciutat el 1840 a l'edat de vuitanta anys. Era fill de Pedro Juan Mir Gonyalons (Maó, 28 de maig de 1720), casat el 15 d'agost de 1747 a Maó amb Esperança Montanyés Albertí (Maó, 1 de setembre de 1725), mare de Joan Mir i Montanyés. Podria ser que el pare de Joan Mir i Montanyés, Pere Juan Mir Gonyalons, fos el mateix Pere Mir i Joan Mir (donat que té un nom compost) que s'esmenta a les traduccions trobades al Fons Mir (vegeu el punt 2.4.1.1.3). Per tant, hauria estat col·lector de l'estanc d'aiguardent.

---

<sup>82</sup> Com ja hem esmentat, la troballa és de Maria Paredes, que molt amablement ens ho comunicà perquè l'estudiéssim per a la tesi.

Joan Mir i Montanyés tingué sis germans, tres dones i tres homes: Eulàlia (1750), Magdalena (1752), Esperança (1757), Pere (1760), Joan Antoni (1760) i Rafel (1765). Com podem veure amb els anys de naixement, els germans Pere, Joan Antoni i Joan nasqueren el mateix any: Pere, el 15 de febrer i Joan Antoni i Joan, el 17 de setembre. Per tant, Joan i Joan Antoni eren bessons.

Es casà a Maó el 6 de novembre de 1805 amb Llorença Pons Salort, d'Alaior. Tingueren tres fills, dos homes i una dona: Pere, Jaume i Joana. El fill més gran, Pere Mir Pons (1809-1869) curiosament es casà, el 6 de desembre de 1837, a Maó, amb Joana Mercadal Ramis (1811-1902), neta de Joan Ramis i Ramis. Una altra curiositat és que Pere i Joana tingueren dos fills, Joan i Pere Mir Mercadal. Pere, al seu torn, es casà amb Teresa Mir Febrer i un dels seus fills fou Joan Mir i Mir, el mateix –com hem explicat a l'apartat 5.5.1.6.3– que proporcionà a Hernández Sanz un dels manuscrits de *Safira*.

A la bibliografia no es tenen més dades de Joan Mir i Mir més enllà de les geneològiques. Sigui com sigui, sembla que va pertànyer a una família benestant, d'aquí que ens hagi arribat tot un fons de la família Mir. Ens ho confirmen alguns documents que hem localitzat en aquest fons: el títol de doctor en magisteri de Joan Mir i Montañés, datat de 1782 (FM 31.10) i també correspondència i documents de Joan Mir i Montañés com a col·lector del Reial Patrimoni (FM 11.1 i FM 17.2). Per tant, sabem que fou titulat doctor en magisteri i que treballà com a col·lector del Reial Patrimoni.

Per altra banda, als llibres i premsa del moment hem trobat les dades següents. En primer lloc, a *Guia ó estado general de la real hacienda de España* (Señan, 1802: 365) s'indica que Joan Mir Montañés llavors era «Reformador de rentas de esta isla [Menorca]». En segon lloc, al *Suplemento al semanario de la Isla de Menorca* (1811), del 27 d'octubre, concretament a l'apartat de «Noticias particulares de Menorca», el seu nom surt a una relació de donants a la Tresoreria «para que desempeñe sus más precisas obligaciones». En tercer lloc, al *Diario balear* (1836), al número 17, de dia 17 de juliol, el seu nom apareix en les «listas de los mayores contribuyentes y capacidades de las

Islas Baleares con derecho a votar en las próximas elecciones de Diputados á Cortes»; també s'hi indica el lloc de residència, gràcies a la qual cosa sabem que Joan Mir i Montañés, almenys el juliol de 1836, vivia al carrer del Roser número 9 de Maó. De manera similar, al Boletín Oficial Balear (1837), al número 735, de dia 14 de novembre, en la llista d'electors rectificada s'indica que viu al carrer Puente del Castillo número 1 de Maó. Es repeteix aquesta informació al Boletín Oficial Balear de l'any següent (1838), al número 881, de dia 20 de novembre: Mir i Montanyés llavors vivia, en efecte, al carrer Puente del Castillo número 1. Per acabar, al Boletín Oficial Balear de 1839, al número 1030, de dia 3 d'octubre, el nom de Joan Mir i Montanyés apareix a la «lista nominal de los señores electores de este distrito que han tomado parte en la elección de Diputados y propuesta para senadores», del «distrito de Mahón».

Així doncs, Joan Mir i Montanyés fou una persona influent i prou distingida. Tenint en compte això, no és estrany que s'interessés per una obra com *Principles of Politeness and of knowing the world* (1786), de Lord Chesterfield, home de lletres ben conegut al segle XVIII, un llibre que concorda perfectament amb els que se solien tenir a les biblioteques familiars de famílies benestants com la de Joan Mir i Montanyés. El fet de traduir-la també respon a la manera de fer de l'època: la pràctica de la traducció era una manera d'aprendre i exercitar les llengües estrangeres. Una breu anàlisi de la traducció, que presentem més endavant, ens indica la intenció de la traducció: literal, paraula per paraula, segurament com a exercici.

No coneixem cap altra traducció de Joan Mir i Montanyés. En tot cas tenim constància que va escriure el relat d'un viatge a Mallorca: «Jurnal del viatge que jo Juan Mir y Montañés vaitx a fer a Mallorca» (del 17 de novembre de 1789 al 15 de gener de 1790), posteriorment publicat a la *Revista de Menorca* (1928, vol. 27, pp. 212-219), sota la direcció d'Hernández Sanz, en què l'editor especifica, a peu de pàgina, a l'inici, que ha extret l'obra d'un «librito de memorias, manuscrito y encuadernado, que se conserva en el archivo de la familia Mir». De la mateixa manera, l'editor, en acabar de presentar l'obra, afegeix la informació següent:

A continuació de este diari figura una relació de variats efectes que el senyor Mir y Montañés compró en Palma detallant el preu de cada cosa per peces de a och (quatre pesetas) reals plata (mitja peseta) y doblers (36 una peseta).

En el mateix librito relata dicho senyor un viatge que hizo a Francia.

Por la copia,

P.B.

Desconeixem el significat de les inicials P i B, de manera que no sabem qui transcrigué, de manuscrit a mecanoscrit, el relat del viatge de Joan Mir i Montanyés.

Per altra banda, Lord Chesterfield és el títol de Philip Dormer Stanhope (Londres, 22 de setembre de 1694 – 24 de març de 1773), quart comte de Chesterfield, un conegut home de lletres britànic, estadista i diplomàtic. Fou conegut sobretot per ser l'autor de *Letters to His Son* i *Letters to His Godson*, en les quals dona consells sobre com comportar-se d'acord amb els costums de l'època. En aquest sentit, després d'estudiar al Trinity Hall de Cambridge, va marxar a l'estranger, a París: Stanhope fou un gran admirador dels costums, gustos i manera de fer francesos. De la mateixa manera, Chesterfield sempre fou elogiat pels seus modals. Escriví diverses cartes considerades, d'acord amb els estàndards de l'època, models d'enginy i encant. Al pròleg de *Principles of Politeness and of knowing the world* (1786), hi llegim una advertència, titulada «Avís» en la traducció catalana, que també adjuntem a l'annex 23:

[...] El Quondam Lord Chesterfield havent estat universalment conegut, per ser un home dels mes ben educats del sigle, y el mes intimament entès dels principis y maneres del genero humá, lo Ponitor de las siguientes pagines humilment conceb, que ell no podria fer un mes gran cervisi â la generacio venidora, que collectant aquells preciosos preceptes que son continguts en sas famosas cartas â son fill, arreglant los en diferents capitols, y per este medi un sisteme de la mès util instrucció. Anquest fi, ell ha diligenment triat todas las observacions y remarques, qui puguem perfeccionar ô informar lo esperit, en las reglas de moralitat y quant ell aparexia faltar alguna cosa en alguna part del sistema, â causa dels buits accidentals en la correspon= dencia del Lord Chesterfield, ell ha procyrat suplirlo. Molt se podria haver dit sobre el subjecte de la

indelicadeza, pero com instruccions en aquest punt, a personas que posseeixen una bona educaciô, devien esser inútils, ellas son aquí a propòsit amittidas. Algu pot efer inclinat â pansar, que moltes cosas dins aquesta obre son masse frivolas per efer mencionadas; pero quant ferâ reflexiô que ellas son calculadas per la multitud, ell se presumeix que ellas seran rebudas com a una admonesteciô Respectuosa. En fin, ell ha estat del estudy de lo Editor, de fer el Lord Chesterfield util â tota classe de juventut; posant devant ells aquella instrucciô que ells eb dificultat haurien trobat mesclada en un munt de altrs materias; en un mot, a fi de donar la vertedera efisencia de las suas cartas, y á una dezena part del valor â que aquellas cartas se venen

Precedeix el pròleg aquesta dedicatòria, que també adjuntem a l'annex 22:

Al molt honorable Eduard, Lord Visconde Sigones de Clonmel Coronell del Nové Regiment de Infanteria, (Com el mes verteder model·lo de un home ben educat) aquestas pagines son humilment dedicades en agraiment de aquella amistat que Sa Señoria ha repetidament mostrat a son

Mes obedient y mes fael Servidor Juan Trusler

Per tant, veiem que el pròleg o avís és obra de John Trusler (Londres, 1735 – 1820), clergue i compilador literari.

La traducciô de Mir i Montanyés, que és completa respecte de l'obra original, inclou aquest índex, que transcrivim. Vegeu l'original de l'índex a l'annex 24.

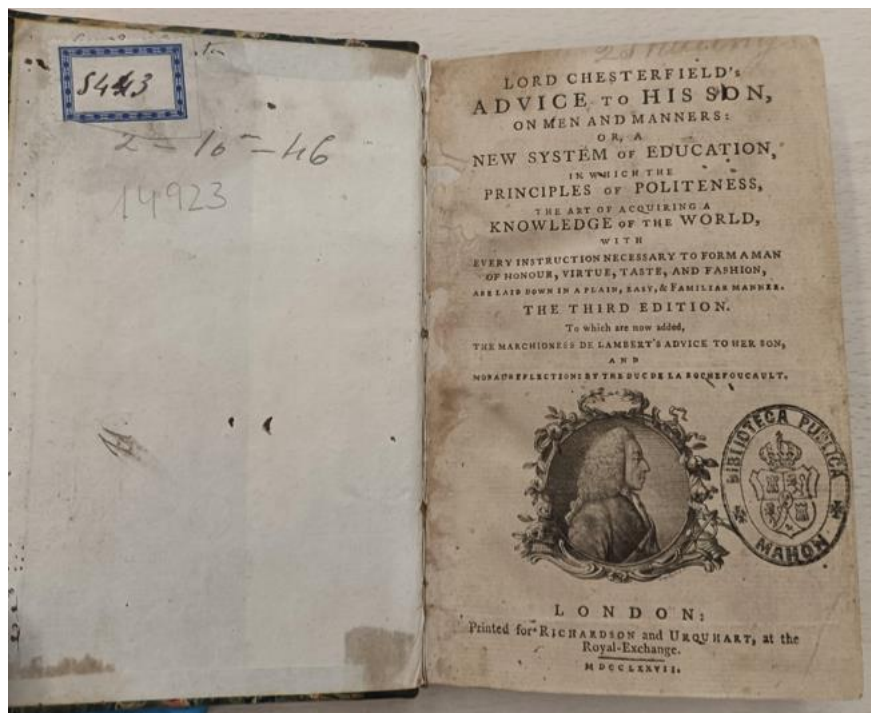
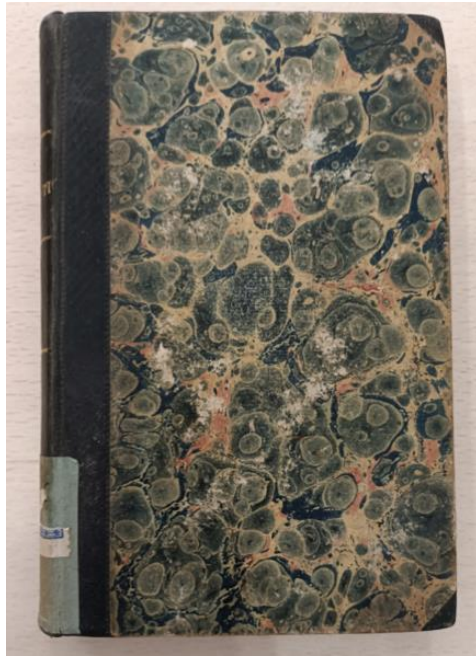


Taula	Pagine
La Modestia	16
El Mentir	27
La Cortesia	33
El porte noble	48
La netedat de una persona	58
El Vestir	62
La elegancia de exprefsiô	66
Del presentarse, de la manera de expri= =mirse y del estil familiar	76
Observació	81
Distreccio de esperit	86
La conexensa del Mon	91
La flateria	93
Lo estudi de las flaquesas dels homens	95
Certas horas de aplicarse a ells	96
Judicau dels altres homens el ma= =teix	97
Governau lo netural y lo ayre de la casa	101
Aparexeu amigabble als inimichs	103
No vegeu may una afronta si podeu	106
El pretenir	108
No judicau dels homens precipi= tadement	109
La veritat del Mon	112
No fieu mafse implicitament de ningu	114
Aguardau vos de las amistats of= fertas	115
No fefseu conexensas inpropias	117
Duptau de aquell que jura per la justificaciò de alguna cosa	119
No estigueu empagait de refusar	120
Conexensas tumultuosas	121
Elecciô de compeña	122
No adapteu los vicis de ningun home	128
El riurer	130
Diferents petitas perfeccions	134
1 Homos de la taula	ib.
2 Porte a la taula	135
3 Beurer a la salut	136
4 Refuar convits	137

5 El jugar a cartas	138
6 Lo escriurer be	140
7 Ortographiar be	141
8 Sobre noms	143
9 Belitretjar	144
10 Elecciô de divertiments	146
11 Efser secrets	148
12 Treurer son relotge	149
13 Lo anar de prefsa	150
14 La familiaritat	151
15 El negligir las antigas conexensas	152
16 Fer favors	153
17 Venidad en molts de respectes	ib.
18 No fer sentir a ningu la seva inferioridad	156
19 Mostrar agudesas a cost dels altres	159
20 Parlar a la orella en compa�nia	162
21 Lligir cartas en compa�nia	163
22 Cantar un t� a veu baixa	ib.
23 Acaminar deprefsa	164
24 Mirar algu a la cara	ib.
25 Menjar deveres � apocpoc	ib.
26 Olorar la carn	165
27 Escupir sobre el tapis	166
28 Diferents costums singulars	167
Empleyho del temps	168
Lligir	ib.
Despetxar feynas	170
La pareza	172
La frivolidat	173
Dignidat de maneras	174
Jugafsatjar	175
. Xesquetjar	176
. Bufonetjar	177
. Pafsiva complezencia	182
. Promtitut de natural	ib.
La manera de dirigir criats	184
. Apariencias exteriors	ib.
Reglas per la conversaci�	186
1 El parlar	187
2 Contar historias	ib.
3 Exprefsi�ns vulgars	88
4 Disgrefsi�ns	ib.
5 Aguantar la gent per el boto�	189
6 Manatjar la jent quant los parlen	190

7 Llarchs de conversa	ib
8 Perledors que may callen	191
9 Ajudar al qui parle a poch poch	192
10 Contredir	193
11 Donar consells	194
12 Inntenció â personas quant parlen	195
13 Mal Humor	197
14 Adaptar vostre converçeciô a la compañia	198
15 Certas exprefsiions rudas	ib.
16 No taxeu ningu de romprer sa promesa	199
17 No sigueu obscur ny misterios	200
18 No llargas apologias	201
19 Mirau la jent a la care quant parlen	202
20 No alseu la veu quant repetiu	203
21 El jurar	ib.
22 Lo escandol	204
23 Lo escarnir	205
24 No parleu de vostres fets ni de las materias particulars dels altres	ib.
25 Iocs bons mots	206
26 No sieu ruidôs	207
27 Disputau eb bon humor	208
28 Apreniu los characters de la com= =pañia antes de parlarne mots	209
29 No suposeu que se burlen de vos	210
30 No interrompeu una persona qui Conte una historia	211
31 Preguntar questions	213
32 No fesseu reflexciôns sobre ningu	214
33 Teniu la religiô per sagrada	215
34 No interromprel el parlador	216
35 Conciliar vostre erudiciô	ib.
Conclusió	217

D'altra banda, al fons antic de la Biblioteca de Maó, hi hem localitzat un exemplar de l'original anglès de Lord Chesterfield (FA 14923).



Il·lustració 57. Exempler de l'obra de Lord Chesterfield trobada al fons antic de l'Arxiu Històric de Maó

Hem fet una breu anàlisi de la llengua de la traducció, a partir del primer apartat sobre la modèstia (vegeu la transcripció de la traducció a l'annex 25) i presenta aquestes característiques:

#### GRAFIA

- ñ per [ɲ], com en «enseñar»
- z com a reflex de [s], probablement per castellanisme: «indelicadeza»
- grafies llatinitzants, com en «necesaria»
- el dígraf *ch* en posició final per a representar el so [k]: «puch»

#### FONÈTICA

- manca de iodització en «fill»
- sufix *-idat* i no *-itat*: «necessidat»

#### MORFOSINTAXI

- article literari: «el mon», «los atrevit», «la modestia», «las virtuts»
- pronoms personals, com «arreglant los», «nos desagrada», «enseñar ly», «lo dexterân», «la fa»
- les formes plenes *me* i *se* en comptes de les formes reforçades *em* i *es*: «me agrat, «se conforma»
- demostratius, com «este medi», «esto es»
- possessius: «mon caracter», «son fill», «sa primera», «ses mans»
- desinència zero en present d'indicatiu en primera persona singular com en «pens», «agrat» o «desitx»

#### LÈXIC DIALECTAL

- «y do», «cofa», «botil»

## CASTELLANISMES

- «pues», «luego», «menos», «medi»

## ARCAÏSMES

- «ab» i el subjuntiu arcaic, com «siem», «mòstrien-se», «puga», «publíquia», «parlie», «sia»

Pel que fa a la traducció, si ens fixem més detalladament en el text de Mir i Montanyés i el comparem amb l'original de Chesterfield (vegeu tots dos textos acarats a l'annex 26), podem comprovar que el català segueix l'anglès de manera molt literal. D'entrada, algunes paraules ens podrien semblar errors de traducció per incomprensió de la llengua anglesa o simplement calcs, però convé analitzar el text tenint en compte la llengua de l'època. Així, per exemple, al títol mateix, la traducció de «politeness» ('cortesía') per «polítiga», variant de «política», no és cap error d'incomprensió de l'original, atès que el terme també designava la 'cortesía', les 'bones maneres' i el 'bon regiment en l'àmbit familiar o particular', tal com atesten els diccionaris de començaments del segle XIX:

Política. Govern, administració de la república, del estat. *Política*. Policia, æ, politice, es. || *f.* Cortesía, urbanitat ó bona criansa. *Política*. Urbanitas, comitas, atis. || *f.* Bona economía de cada hu, en orde á sa familia y negocis particulars. *Política*. Economía, æ.

Pere Labèrnia, *Diccionari de la llengua catalana: ab la correspondencia castellana i llatina*.

Barcelona: Estampa dels hereus de la V. Pla, 1839-1840 2 vols.

Política. El ârt de governar un estât, etc. || *f.* Bôna criânsa, cortesía. *Politica*.

Pere Antoni Figuera, *Diccionari mallorquí-castellà*.

Palma: Imprenta y Llibreria Esteva Trias, 1840.

Pel que fa als calcs que presenta la traducció, alguns són atribuïbles a característiques generals de la llengua del setcents. Per exemple, l'explicitació del subjecte amb un pronom personal —«ell no podria fer», «ellas son», «jo pens», «ella és»—, estructura que ens sembla forçada en català però que és obligatòria en altres llengües com l'anglès i el francès. L'estructura de subjecte explícit la trobem sovint en traduccions menorquines del mateix període i fins en textos que no són traduccions, potser com una moda per influència del francès i potser també de l'anglès. També podríem incloure en aquest grup de calcs el gust per la passiva —«ellas son calculadas per la multitud», per exemple—, una estructura sintàctica recurrent en les traduccions de l'època.

Tanmateix, tot i aquestes consideracions, observem que el grau de literalitat de la traducció de Mir i Montanyés és més alt que en d'altres traduccions estudiades, la qual cosa fa pensar que potser es tracta d'un exercici per practicar la llengua anglesa o d'un primer esborrany de la traducció.





## 7. CONCLUSIONS

Aquesta tesi fa diverses aportacions al conjunt dels estudis sobre Menorca al segle XVIII i, també, a la història de la literatura catalana i de la traducció al català. En ressenyem a continuació les principals —segons els objectius i les preguntes de recerca inicials—, seguint el mateix ordre de la tesi per exposar-les: comencem pel primer capítol, de caràcter introductori, que emmarca i descriu la recerca duta a terme, i continuem amb els cinc capítols següents, que tenen per fil conductor la Societat Maonesa.

En primer lloc, si bé l'objecte d'estudi d'aquesta tesi, la Societat Maonesa (1778-1785) i l'activitat cultural i literària que dugueren a terme a Menorca els membres d'aquesta entitat, especialment en l'àmbit de la traducció, no era una línia de recerca totalment inexplorada, cal remarcar que les traduccions que es feren en el marc de la institució, tant les conservades com les perdudes, no havien estat prou estudiades ni havien rebut la mateixa atenció que el context històric i literari corresponent. Així, per bé que la bibliografia sobre la història i la literatura del període és àmplia i sòlida, hi mancava l'estudi sistemàtic d'una qüestió essencial dins l'àmbit literari: les traduccions i, en general, la recepció de les obres estrangeres. Així, la primera novetat de la tesi, de caràcter general i relacionada amb l'enfocament teòric —i, doncs, també metodològic—, és haver estudiat aquestes traduccions des de la perspectiva dels estudis de traducció.

La perspectiva dels estudis de traducció, amb un enfocament descriptiu, implicava donar compte de la suma de textos traduïts i estudiar-los en el seu context històric, com a producte cultural d'un període i un lloc concrets, amb unes coordenades específiques, allunyades o a prop de les d'altres moments i indrets. Així, la recerca s'ha dut a terme des de l'enfocament dels estudis d'història literària i cultural i també des del marc de la literatura comparada, que vol superar els límits de les filologies particulars per arribar a una perspectiva supralingüística del fenomen literari. En resum, la tesi parteix d'un plantejament complex i ampli, la qual cosa ha permès cobrir els diversos àmbits involucrats en l'objecte d'estudi. El resultat és una panoràmica general del fenomen de la traducció a Menorca al segle XVIII.

El segon capítol explica el context històric, polític, cultural i lingüístic del segle XVIII a Menorca, necessari per entendre el paper que hi tingué la traducció. Així, hem delimitat cronològicament el període estudiat i hem descrit el context de manera concisa, tenint en compte les darreres aportacions, especialment en el camp de la historiografia. En aquest sentit, hem volgut presentar també els antecedents del període estudiat, ja que l'últim terç del segle XVII és de gran rellevància a Espanya i també a Menorca, per bé que sovint s'hagi menystingut en la historiografia. Després d'un apartat en què presentem les principals línies teòriques o de reflexió sobre la traducció en el context europeu de l'època, el capítol se centra de ple en la traducció a Menorca i en el si de la Societat Maonesa.

Així, presentem un catàleg de totes les traduccions que hem pogut documentar — conservades o no— elaborades a la Menorca del setcents i dels primers anys del vuitcents. En total, hem pogut comptabilitzar 131 traduccions: 45 traduccions professionals i 86 traduccions literàries. Algunes ja eren conegudes i ja han estat estudiades des d'una perspectiva històrica i literària, com les traduccions de Vicenç Albertí o les d'Antoni Febrer i Cardona. D'unes quantes més se'n sabia l'existència, però en faltaven dades —llengua original, datació, nom del traductor, lloc de conservació, etc.—, que hem investigat i completat. L'aportació rellevant d'aquest apartat, però, són les noves traduccions que hem descobert, fins ara inèdites i totalment desconegudes: a part de les literàries, les traduccions més importants i de més valor documental són, al nostre entendre, les traduccions que hem anomenat «professionals».

Per bé que és molt probable que encara quedin traduccions per descobrir, no localitzades, tant als arxius públics —pendents de catalogar o d'identificar—, com especialment als privats —pendents de ser descobertes—, hem pogut donar una xifra exacta que encara no s'havia comptabilitzat mai. Hem classificat les traduccions d'acord amb una proposta pròpia que posa en relleu també el vessant utilitari o professional de la traducció, i, així, hem pogut perfilar el paper d'aquest tipus de traducció, no literària ni erudita, i dels traductors en general, a la Menorca de l'època. D'entre el conjunt de traduccions professionals, hem localitzat i descrit documents que, per la seva naturalesa, contribueixen a la història general de la traducció. Un d'aquests documents el

considerem especialment rellevant: el certificat manuscrit, signat i segellat, elaborat per H. Moreira, traductor i intèrpret «in the affairs relating to the island of Menorca», que, en qualitat de professional, tenia el poder de certificar documents segurament oficials, o almenys de certa importància, que devien tenir validesa jurídica. En aquest sentit, tenen el mateix relleu les quatre traduccions oficials, jurades, a l'anglès, dues signades per Pere Ramis i dues per Francesc Morera, que formen part dels documents dels processos dels capitans Miquel Amengual i Domingo Manent. Aquests cinc documents testimonien la pràctica professional de la traducció del català a l'anglès, i cal afegir-hi, en relació també amb els processos d'aquests capitans, els documents que donen compte de l'activitat de la interpretació —20 en total—, signats amb la certificació «interpreted by me» per Pere Ramis, Constantí Salort, Antoni Flaquer i Francesco Motta, amb força probabilitat interpretacions del català a l'anglès.

Tanmateix, les dades obtingudes de l'anàlisi i la descripció de les traduccions i de l'elaboració del catàleg coincideixen amb les conclusions d'altres estudis sobre el context lingüístic: la comunicació entre administracions o de particulars amb l'administració es feia en espanyol —les traduccions professionals, la majoria entre l'anglès i l'espanyol, així ho confirmen— i la comunicació «interna» es feia en català: les traduccions literàries de la Societat Maonesa i d'altres, podríem dir que de consum propi entre els intel·lectuals de l'illa, són majoritàriament en menorquí.

El tercer capítol se centra en la Societat Maonesa. Hem tingut en compte, encara que sigui breument, dos precedents importants: el context cultural del segle XVII, sovint negligit a la bibliografia —que en alguns casos presenta el segle XVIII menorquí com un fenomen sortit del no-res—; per un altre costat, hem cercat referents o antecedents de la Societat Maonesa en la cultura llibresca i les societats de cultura europees del segle XVIII, tant catalanes com espanyoles, un aspecte que fins ara tampoc no s'havia tingut en compte. La intel·lectualitat de l'illa, com es demostra en aquesta tesi, estava ben comunicada i al dia de les novetats i notícies culturals, científiques i erudites en general.

Tot seguit, el capítol presenta les relacions entre Menorca i Escòcia. En aquest punt hem d'agrair la investigació recent de Pelfort (2021), de la qual partim per analitzar a fons el manuscrit RG 146-1 i, en aquest apartat, per estudiar la relació d'Escòcia i The Select Society amb Menorca. Pelfort descobreix també una societat a Menorca anterior a la Societat Maonesa i proposa hipòtesis de quins menorquins en devien formar part; en la nostra anàlisi, en canvi, suggerim que aquesta primera societat devia estar formada per membres britànics.

A continuació s'explica, detalladament, el desenvolupament de la Societat Maonesa, a través d'un buidatge exhaustiu del *Registre de la Societat Maonesa*, que ha permès no només estudiar la normativa de l'entitat, sinó també conèixer quins discursos i traduccions s'hi feren i, sobretot quins llibres formaren part de la seva biblioteca, d'on venien —Marsella, Liorna— i qui els els proporcionava. Així, hem descrit els llibres i obres periòdiques i hem establert quins agafaren en préstec cadascun dels seus membres. Aquesta informació l'hem detallada en les biografies individuals dels membres de la Societat, en les quals hem recollit per primera vegada totes les dades conegudes de cada membre, partint de la bibliografia, del *Registre* i d'altres fonts documentals —entre les quals, la cartes que hem descobert de David Causse, Joan Soler, Pere Creus i Antoni Roig a Joan Ramis.

Al capítol quart hem analitzat el manuscrit RG 146-1, relacionat amb l'Enciclopèdia Britànica. Hem partit, com hem dit, de la investigació de Pelfort (2021), però hem estudiat amb més detall el manuscrit, tant formalment com el contingut, i, sobretot, els textos en si mateixos, per delimitar-ne les característiques, la direcció de la traducció —del català o de l'espanyol a l'anglès— i altres qüestions importants relatives a les fonts i l'elaboració de les entrades enciclopèdiques —per exemple, hem descobert que un fragment de l'entrada en català sobre Menorca tradueix *The History of the Island of Minorca*, de John Armstrong, i hem fet descobertes similars sobre fonts per a les entrades Xina i Miracle. Així mateix, l'anàlisi formal del còdex ens ha permès determinar que és incomplet i que abans d'entrar a l'Arxiu Històric de Maó se'n perderen uns plects. Hem conclòs que el manuscrit podria ser un esborrany —els textos en anglès tenen paraules ratllades i correccions— o bé la còpia de materials diversos —

d'un manuscrit o manuscrits anteriors—, amb contingut nou o revisat, d'aquí la coincidència amb edicions diferents de l'*Encyclopædia Britannica*. És molt probable, per les llengües en què és escrit el manuscrit, pel contingut i per algunes de les fonts detectades, la hipòtesi que fos confeccionat per la mateixa Societat Maonesa, per algun dels seus membres o per algú de l'entorn proper de la institució. Finalment, hem insistit en la dificultat d'interpretar les dades complexes que hem obtingut de l'estudi parcial del còdex i el seu contingut, especialment en l'anàlisi de les correccions que contenen els textos en anglès. En definitiva, cal un estudi més aprofundit del manuscrit i una anàlisi detallada de la forma i el contingut de cadascuna de les entrades, que permetrà donar llum a un episodi clau en la cultura del període.

El capítol cinc se centra en les traduccions fetes en el context de la Societat Maonesa i estudia exhaustivament les dues úniques traduccions conservades: *Safira*, traducció de Joan Soler i Sans, i *Píram i Tisbe*, traducció de David Causse.

D'una banda, *Safira*, que fins ara no havia rebut gaire atenció, ha estat estudiada minuciosament: la contribució substancial d'aquesta recerca recau en l'edició crítica que n'hem fet, a partir dels quatre testimonis de què disposem, dos dels quals fins ara inèdits. Hem agafat com a text base la versió publicada per Lindemann (1786), proporcionada per David Causse, i a l'aparat crític hem inclòs les variants textuais de sintaxi, lèxic i morfologia dels altres testimonis; també hem donat compte de les omissions de versos, dels errors de transcripció i hem fet algunes anotacions sobre fonètica. A les notes al peu hem consignat els errors de mètrica, i hem destacat alguns arcaïsmes i gal·licismes, així com altres marques cultes de la llengua, i possibles ressos de Ramis. També hem tingut en compte les notes de Lindemann, fins ara no estudiades. A més, l'edició crítica està precedida per una documentació detallada del context històric i literari que emmarca l'obra. Hem pogut relacionar estretament *Safira* amb altres obres i traduccions elaborades a Menorca a l'època, però també amb altres obres i traduccions fetes fora de Menorca al mateix moment, que hem comprovat una per una. També hem localitzat un document amb el text anglès original de *Safira* a l'Arxiu Històric de Maó.

D'altra banda, la traducció *Píram i Tisbe* havia estat estudiada per Patiño (2011), de qui hem partit per aprofundir en l'anàlisi del text original i del text meta: hem documentat les versions del mite al llarg de la història, hem analitzat la forma i contingut de la traducció, amb especial atenció a les tècniques de traducció, i n'hem analitzat la llengua. Cal destacar en aquest sentit que David Causse era francès.

Al capítol cinc també documentem i estudiem, per primera vegada, les cinc traduccions no conservades de la Societat Maonesa. Fins ara només se'n coneixia la breu informació que en donava el *Registre*. En aquesta tesi hem pogut identificar de quines obres es tractava i fins i tot hem pogut localitzar alguns exemplars de les obres originals conservades actualment en arxius de Menorca. Totes cinc traduccions, encara que actualment perdudes, són imprescindibles per entendre els interessos dels membres de la Societat Maonesa. Així, cal destacar que quatre de les cinc traduccions perdudes i una de les dues conservades, cinc en total, ho són de l'anglès —*Principis de les arts i les ciències*, *Discurs de l'almirall Byng a l'hora de la mort*, fragment d'una obra de Young, *Sobre la Indolència* i *Safira*—, cosa que contrasta amb els volums que conformen la biblioteca de l'entitat, gairebé tots en francès: de fet, l'únic volum en anglès que es documenta al *Registre* és *The Seasons*, de l'escocès James Thomson, que hem pogut identificar amb un exemplar que es conserva a l'Arxiu Històric de Maó que porta l'exlibris de Joan Roca. D'altra banda, dues de les traduccions perdudes es relacionen directament amb la «proximitat» britànica: els *Principis de les arts i les ciències necessaris a una persona d'educació*, traducció de David Causse, Pere Creus i Pere Ramis, es basa en un original de Joseph Collins, jutge advocat de la guarnició anglesa a l'illa i comissari de revistes, que proporcionà ell mateix l'obra als traductors; el *Discurs de l'almirall Byng a l'hora de la mort* de Pere Ramis és la traducció d'un fet històric relativament recent (1756) relacionat amb la conquesta de l'illa —Joseph Byng fou un almirall anglès destinat a Menorca—, recollit en un llibre d'història d'Anglaterra molt difós a l'època. Així mateix, la traducció d'un fragment d'una obra de Young —segurament, com hem argumentat, *Night-Thoughts* d'Edward Young, de la qual hem pogut localitzar un exemplar del segle XVIII de la traducció francesa a l'Arxiu Històric de Maó— i la traducció *Sobre la Indolència* de Constantí Salort —segurament, com hem argumentat, *The Castle of*

*Indolence* de James Thomson —de qui, com hem dit, a la biblioteca hi tenien *The Seasons*— mostren l'entrada de nous gustos, més propers al Romanticisme. Finalment, la traducció perduda de Koepp, membre alemany de la Societat Maonesa, ens revela l'interès per Voltaire —confirmat també pels volums de la biblioteca— i documenta un cas si més no curiós de traducció de l'alemany al menorquí un cop més, com hem vist en David Causse, per algú no nadiu en llengua catalana.

Finalment, el capítol sis descriu la dissolució de la Societat Maonesa i en planteja els possibles motius, una qüestió fins ara poc estudiada. Aquí reprenem el concepte de censura i el relacionem amb el d'autocensura. A continuació, documentem les traduccions posteriors a la Societat, de les quals n'analitzem dues de literàries fins ara desconegudes, descobertes gràcies a la recerca d'arxiu: *Pablo y Virginia* i *Principis de la política*. De cadascuna, n'expliquem les dades (n'identifiquem l'origen, l'autor de la traducció, la datació i el lloc); documentem el text original i el relacionem amb Menorca al segle XVIII; analitzem la traducció i documentem altres traduccions de la mateixa obra a l'època, entre d'altres aportacions secundàries. Per una banda, *Pablo i Virginia* és una traducció al castellà, segurament de Joan Carreras Vigo, de *Paul et Virginie* (1788) de Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre, una de les primeres mostres de novel·la romàntica, que tingué un èxit espectacular a tot Europa —i que és una de les novel·les que llegeix el personatge de Madame Bovary a l'obra homònima de Flaubert. Llevat de les traduccions perdudes de Thomson i Young, amb trets preromàntics, la majoria de les traduccions literàries que hem recollit a l'inventari són tragèdies de tema clàssic, faules didàctiques, comèdies de caràcters, sàtires, entre d'altres gèneres típics del neoclassicisme. Finalment, *Principis de la política* és una traducció al català, completa, a càrrec de Joan Mir i Montanyés, de l'obra *Principles of Politeness and of knowing the world* (1786) de Lord Chesterfield, de la qual hem pogut documentar un exemplar del segle XVIII de l'original anglès a la Biblioteca de Maó.

Aquestes són les novetats i aportacions principals de la tesi, que creiem que omplen alguns buits en la història de la literatura i la traducció catalanes i, sobretot, en la història cultural de l'illa de Menorca. Som conscients que moltes qüestions que hem tractat no han quedat tancades i que caldran estudis posteriors que emprenguin la tasca més enllà i més a fons d'on l'hem deixada: des del manuscrit RG 146-1 i la relació amb l'Enciclopèdia Britànica, que mereix una anàlisi molt més detallada i sistemàtica de la que hem dut a terme aquí, fins a la figura de Pere Ramis com a traductor i intèrpret i referent cultural —potser fins ara ocult a l'ombra del seu germà Joan—, passant per la recerca d'arxiu, que donarà, de ben segur, més documents per reconstruir la història literària de la Menorca del segle XVIII.



## 8. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ALEA, José Miguel (1798). «Advertencia» dins H. Bernardin de Saint–Pierre (1788). *Pablo y Virginia*. Madrid: Pantaleón Aznar, I–XXII.

ARMSTRONG, John (1752 [1978]). *Historia de la Isla de Menorca*. Menorca: Edicions Nura.

BERNARDIN DE SAINT–PIERRE, Jacques-Henri (1788 [1789]). *Pablo y Virginia*. [Traducció de Helen Maria Williams]. Londres: Vernor and Hood, Bircham Lane, Cornhill.

BERNARDIN DE SAINT–PIERRE, Jacques-Henri (1788 [1789]). *Paul et Virginie*. [edició revisada i argumentada de Trahard]. París: Bordas, Classiques Garnier.

BERNARDIN DE SAINT–PIERRE, Jacques-Henri (1788 [1798]). *Pablo y Virginia*. [Traducció de Miguel Alea]. Madrid: Pantaleón Aznar.

BERTRANA, Rosa (2011). *La primera traducció goldoniana al català: La viuda astuta de Vicenç Albertí i Vidal. Manuscrit, traducció i context* [tesi doctoral]. Girona: Universitat de Girona.

BERTRANA, Rosa (2013). «De *La vedova scaltra* de Goldoni a *La viuda astuta* d'Albertí» dins salord, josefina (coord.) (2013). *Vicenç Albertí i el teatre entre la Il·lustració i el Romanticisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. II, pp. 205-218.

Black Swan Books. *Rhynsault Confronted by Sapphira, in the presence of Charles Duke of Burgundy* (1830). <https://www.blackswanbooks.com/pages/books/286998/the-spectator-with-notes-and-general-index-the-twelve-volumes-comprised-in-two-complete-in-two> (consultat 25/4/2019)

BOVER, Joaquim Maria (1842). *Memoria biogràfica de los mallorquines que se han distinguido en la Antigua y moderna literatura*. Palma de Mallorca: Juan Guasp y Pascual.

BOVER, Joaquim Maria (1868). *Biblioteca de escritores baleares*. Palma de Mallorca: P. J. Gelabert.

BRIOSCHI, Franco i di girolamo, Costanzo (1988 [2009]). *Introducción al estudio de la literatura*. Barcelona: Ariel.

British Museum. *Rhynsault Confronted by Sapphira, in the presence of Charles Duke of Burgundy* (1803).  
[https://www.britishmuseum.org/research/collection\\_online/collection\\_object\\_details.aspx?objectId=3785948&partId=1&searchText=sapphira&page=2](https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=3785948&partId=1&searchText=sapphira&page=2) (consultat 25/4/2019)

BRUNEL, Pierre i cevrel, Yves. 1989. *Précis de littérature comparée*. París: PUF.

BUSQUETS, Loreto (1988). «Lucrècia de Joan Ramis i Ramis», vol. 1, p. 335-370.

CABRA, Enric (1989). *Presa de Menorca* [edició i introducció]. Menorca: Institut Menorquí d'Estudis.

CABRA, Enric (1992a). «Els drames de Le Jay traduïts per Antoni Febrer: una primera lectura». Randa 31, 21-34.

CABRA, Enric (1992b). «La traducció de 'La Creació' de Haydn feta per Antoni Febrer i Cardona» dins Miscel·lània Jordi Carbonell. Estudis de llengua i literatura catalanes XXV, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 39-58.

CABRA, Enric (1992c). *Història de la Invenció de Nostra Senyora del Toro* [pròleg]. Menorca: Institut Menorquí d'Estudis.

CARBONELL, Jordi (1964a). «El període menorquí de la literatura catalana», dins Oliver, Joan (1964). *El llibre de tothom*. Barcelona: Alcides, vol. 3, pp. 159-163.

CARBONELL, Jordi (1964b). «La cultura a Menorca», *Serra d'Or*, any vi, núm. 11, pàgines 13[725]-16[728].

CARBONELL, Jordi (1967). «L'obra literària de Joan Ramis i Ramis». *Revista de Menorca*, núm. 55, pp. 5-64.

CARBONELL, Jordi (2010). *Entre l'amor i la lluita: memòries*. Barcelona: Proa.

CARDONA, Francisco José (2018). *Los diecisiete artículos de Richard Kame* [tesi doctoral]. Universidad San Dámaso.

CARDONA, Francisco José (novembre 2022). Conflictes amb l'església: els 17 articles de Richard Kane. *Llums i ombres de la presència britànica al llarg del segle xviii a Menorca*, XX Jornades de Recerca Històrica organitzades per la societat historicoarqueològica de Menorca Martí i Bella.

CASASNOVAS, Miquel Àngel (2005). *Història de Menorca*. Mallorca (Palma): Editorial Moll.

CASASNOVAS, Miquel Àngel (2011). De la Menorca britànica a la consolidació de l'Estat liberal (1712-1854). *Enciclopèdia de Menorca*. Menorca: Obra Cultural de Menorca, tom 11, volum 1

CASASNOVAS, Miquel Àngel (novembre 2022). Menorca en el segle xviii. Un estat de la qüestió. *Llums i ombres de la presència britànica al llarg del segle xviii a Menorca*, XX Jornades de Recerca Històrica organitzades per la societat historicoarqueològica de Menorca Martí i Bella.

CICERÓ (2002). *De la vellesa. De l'amistat* (Edició de Maria Paredes i Amadeu Viana). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

DARNTON, Robert (2006). El negocio de la Ilustración: historia editorial de la Encyclopédie, 1775-1800. Madrid: Librería.

DE MELCHOR, Vicent (1995). *Edició i estudi lingüístic de l'obra dramàtica de Joan Ramis i Ramis (Maó, 1746- 1819)* [tesi doctoral]. Universitat Autònoma de Barcelona.

DE VIGO, Joana (1801 [2019]). *Ifigenia a Tàurida* [introducció i edició de Josefina Salord i Maria Paredes]. Barcelona / Palma / Maó: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Edicions UIB / Institut Menorquí d'Estudis.

DE VIGO, Joana (1801 [2019]). *Ifigenia a Tàurida* (edició i introducció de Josefina Salord i Maria Paredes). Barcelona y Palma: Publicacions de l'Abadia de Montserrat y Edicions UIB.

DOMERGUE, Lucienne (1982). *Censure et Lumières dans l'Espagne de Charles III*. París: Éditions du CNRS.

DONALDSON, David Whamond (1994). *Britain and Menorca in the eighteenth century* [tesi doctoral]. Regne Unit: The Open University.

DURAN, Fèlix. (1945). «Papeletas para la historia de la literatura dramática menorquina». *Revista de Menorca*, vol. 36, p. 88-98,166-173,213-223,277-287, <https://raco.cat/index.php/RdM/article/view/346886> (consultat 19/11/2022)

DURAN, Eulàlia (dir); TOLDRA, Maria; GUDAYOL, Anna (2006). *Repertori de manuscrits catalans (1620-1714)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, vol. 1 (col. Memòries de la Secció historicoarqueològica, LXXI).

EPALZA, Mikel. (1980). «Los Soler menorquines en el Mediterráneo islámico (Mágreby Oriente) y la expansión mediterránea de los menorquines (siglos XVIII-XIX)», *Revista de Menorca*, 106-112. [https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/58191/1/1980\\_Epalza\\_RevMenorca.pdf](https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/58191/1/1980_Epalza_RevMenorca.pdf) (consultat 10/12/2019)

FEBRER I CARDONA, Antoni. (2014) *Versions teatrals*. (Edició de Joan Mas i Vives i Maria Isabel Ripoll Perelló). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

GARCIA JARDÍ, Enric. (2014). «“Safira” i el teatre escrit tarragoní», *Fet a Tarragona*. <http://www.fetatarragona.cat/2014/05/18/safira-i-el-teatre-escrit-tarragoni/> (consultat 5/3/2019)

GOMILA, Jaume (1997). *Saphhira de Joan Soler i Sans: assaig d'aproximació* [treball inèdit]. Barcelona: Universitat de Barcelona.

GOMILA, Jaume (2021). «Joan Ramis i Ramis i William Cronhelm, entre *Lucrecia* (1769) i *Inequality* (1799)» dins salord, Josefina (coord.) (2021). *Joan Ramis i la xarxa de relacions il·lustrades*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat amb la Universitat de les Illes Balears i l'Institut Menorquí d'Estudis, pp.199-219

GREGORY, Desmond (1990). *Minorca, the Illusory Prize. A History of the British Occupations of Minorca Between 1708 and 1802*. Estats Units: Associated Univerity Press.

GRILLI, Giuseppe (1982). «Pròleg», dins *Teatre barroc i neoclàssic / Francesc Fontanella. Joan Ramis i Ramis*. Barcelona: Edicions 62, p. 11-15.

HEMPEL, Carl G. (1967). *Fundamentals of concept formation in empirical sciences*. Chicago: university of Chicago Press.

HERMANS, Theo (1985). *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation*. Londres: Croom Helm.

HERNÁNDEZ MORA, Joan. 1921. «Una traducció maonesa del Télémaque». *Revista de Menorca* s.n., pp. 347-348.

HERNÁNDEZ SANZ, Francesc (1908). «Apuntes de historiografía menorquina». *Revista de Menorca*, vol. 7, pp. 341-362,369-399, <https://raco.cat/index.php/RdM/article/view/344932> (consultat 19/11/2022)

HERNÁNDEZ SANZ, Francesc (1908b). *Compendio de Geografía e Historia de la Isla de Menorca*. Maó:Fábregues.

HERNÁNDEZ SANZ, Francesc (1912). «Notas bibliográficas. Obras publicadas por el Dr. D. Juan Ramis y Ramis». *Revista de Menorca*, vol. 11, pp. 259-263, 289-295, 315-327, 342-358. Recuperat de <https://raco.cat/index.php/RdM/article/view/345234> (consultat 19/11/2022)

HERNÁNDEZ SANZ, Francesc (1919). «Velada necrológica celebrada en el Ateneo, el día 12 de febrero de 1919, en honor del Doctor Don Juan Ramis y Ramis: Memoria bibliográfica escrita por encargo del Ateneo y leída por su autor». *Revista de Menorca*, vol. 18, pp. 49-61,71-73. Recuperat de <https://raco.cat/index.php/RdM/article/view/345588> (consultat 23/11/2019)

HERNÁNDEZ SANZ, Francesc (1921). «Una Sociedad de Cultura, establecida en Mahón durante la segunda mitad del siglo xviii». *Revista de Menorca*, vol. 20, pp. 353-394. Recuperat de <https://raco.cat/index.php/RdM/article/view/345726> (consultat 5/11/2019)

HERNÁNDEZ SANZ, Francesc (1931). «Sapphira». *Revista de Menorca*, núm. 30, 184-194.

HERNÁNDEZ SANZ, Francesc. «Una sociedad de cultura, establecida en Mahon durante la segunda mitad del siglo XVIII». *Revista de Menorca*, vol. 20, p. 353-394, <https://raco.cat/index.php/RdM/article/view/345726>.

HOLMES, James (1991). «The Name and Nature of Translation Studies». *International journal of translation*, vol. 3, pp. 31-47.

HUME, David (1748 [2018]). *An inquiry concerning human understanding*. Estats Units: Oxford University Press USA

HYDEN, Joseph (2004). *La creació del món*. (Edició de Maria Paredes). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.



MARCO, Josep (2002). *El fil d'Ariadna. Anàlisi estilística i traducció literària*. Vic: Eumo Editorial – Universitat Pompeu Fabra – Universitat Autònoma de Barcelona – Universitat de València – Universitat Jaume I.

MARFANY, Marta (2016). «La traducció catalana de Vicenç Albertí de *La Alonsiada* de Joan Ramis (1818): el trasllat de la versificació». *Randa*, núm. 76, pp. 51-57.

MARTÍNEZ CANTÓN, Clara Isabel (2009). «*Pablo y Virginia* en España: recepció, modalitats y conseqüències». *Espéculo. Revista de estudios literarios*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid. Recuperat de <http://www.ucm.es/info/especulo/numero41/pabvirgi.html> (consultat 13/4/2022)

MARTÍNEZ MAYOR, Carlos (2017a). «De “*La Alonsiada*” de Ramis a “*L'Alonsiada*” d'Albertí». Actes del Dissetè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, pp. 159-170.

MARTÍNEZ MAYOR, Carlos (2017b). «Els llandars de les Alonsiades. Els paratexts en *La Alonsiada*, de Joan Ramis, i *L'Alonsiada*, de Vicenç Albertí». *Scripta. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, núm. 10/desembre 2017/pp. 273-291. Recuperat de <https://ojs.uv.es/index.php/scripta/article/view/11083/0> (consultat 10/5/2022)

MARTÍNEZ MAYOR, Carlos (2022). *La Alonsiada*, de Joan Ramis, i *L'Alonsiada*, de Vicenç Albertí. Edició crítica i estudi [tesi doctoral]. Universitat de València.

MASCARÓ, Ignasi (1985). «Les traduccions llatines d'Antoni Febrer i Cardona». *Randa*, núm. 17, pp. 65-76.

MÉNDEZ Robles, Pedro Salvador (2004). «*Paul et Virginie* en la versió de Luis Cernuda», *Revista electrònica de estudis filològics*, núm. 7.

MIR MONTAÑÉS, Joan. «Jurnal del viatge que jo Juan Mir y Montañés vaitx a fer a Mallorca». *Revista de Menorca*, 1928, Vol. 27, p. 212-219, <https://raco.cat/index.php/RdM/article/view/346108>.



MIRALLES, Eulàlia (2002). «Vicenç Albertí, traductor de Metastasio», dins MALÉ, Jordi i MIRALLES, Eulàlia (2002). *Mites clàssics en la literatura catalana moderna i contemporània*. Barcelona: Publicacions Universitat de Barcelona, 39-58.

MIRALLES, Eulàlia (2012). «Las traducciones catalanas en el siglo XVIII y primer tercio del XIX». *Dieciocho: Hispanic Enlightenment*, vol. 35, pp. 125-135.

MUNDAY, Jeremy (2014). «Using primary sources to produce a microhistory of translation and translators: theoretical and methodological concerns». *Translator: Studies in Intercultural Communication*, núm. 20, p. 64-80.

OLEO QUADRADO, Rafael (1874 i 1876). *Historia de la isla de Menorca*. Maó: Fàbregues.

OTERO-VIDAL, Mercé (1991). «Lucrècia, la historia inacabable» dins *Butlletí de la dona*, núm. 9.

OTERO-VIDAL, Mercè (1992). «*Casta fuit, lanam fecit*» dins *La condición de la mujer a través de textos latinos*. Màlaga: Diputación Provincial.

OTERO-VIDAL, Mercè (1996). Elogi a Lucrècia, elegia a Joana, *Jornades Joan Ramis i Josep M. Quadrado*, comunicació llegida l'1 de novembre de 1996 al Museu de Menorca.

PALLICER, Marc (2004). «Relació dels continguts del fons Carreras, una família de la noblesa menorquina (1606-1939), a l'arxiu Diocesà de Menorca». *Revista de Menorca*, núm. 88, vol. II, 61-70.

PAREDES, Maria (1991). *Antoni Febrer i Cardona, la paraula salvada*. Maó: Institut Menorquí d'Estudis.

PAREDES, Maria (1999). «Traduccions i traductors a la Menorca il·lustrada», dins la farga, Francisco (1999). *La traducción en España (1750-1830): Lengua, literatura, cultura*. Lleida: Universitat de Lleida.

PAREDES, Maria (1999). «Traduccions i traductors a la Menorca il·lustrada», dins LAFARGA, Francisco (1999). *La traducción en España (1750-1830): Lengua, literatura, cultura*. Lleida: Universitat de Lleida.

PAREDES, Maria (2001). «“Matrona animi virilis”. Notes sobre les fonts clàssiques de la Lucrècia (1769) de Joan Ramis». *Estudis Romànics*, vol. 23, p. 229-255. Recuperat de <https://raco.cat/index.php/Estudis/article/view/237431>.

PAREDES, Maria (2001). «Estudi introductori» a *Diccionari menorquí, espanyol, francès i llatí*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 11- 125.

PAREDES, Maria (abril 2022). L'edició de textos dramàtics de l'edat moderna: el cas de Joan Ramis a la Menorca de la Il·lustració. *De l'autor al lector. Models i exemples d'edició crítica de textos catalans*, cicle de conferències organitzat pel departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de Barcelona.

PAREDES, Maria (novembre 2022). Cultura llibresca, traducció i creació literària: el llegat britànic de la Menorca Il·lustrada. *Llums i ombres de la presència britànica al llarg del segle XVIII a Menorca*, XX Jornades de Recerca Històrica organitzades per la societat historicoarqueològica de Menorca Martí i Bella.

PAREDES, Maria i SALORD, Josefina (1999). *Joan Ramis i Josep M. Quadrado: de la Il·lustració al Romanticisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

PATIÑO, Xavier (2011). «Una nova aportació documental sobre la Societat Maonesa (1778- 1785): la traducció de la faula ovidiana de Píram i Tisbe per David Cause». *Randa*, 81-92.

PEGENAUTE, Luis i LAFARGA, Francisco (2009). *Diccionario histórico de la traducción en España*. Espanya: Gredos. Recuperat de <https://www.um.es/tonosdigital/znum7/portada/monotonos/cernuda41.htm> (consultat 3/10/2019)

PELFORT, Pep (2021) «Hipòtesi de la connexió entre la Societat Maonesa i l'*Encyclopædia Britannica*», de Pep Pelfort (2021) dins salord, Josefina (coord.) (2021).

*Joan Ramis i la xarxa de relacions il·lustrades*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat amb la Universitat de les Illes Balears i l'Institut Menorquí d'Estudis, pp. 167-198.

PELFORT, Pep (2021). «Hipòtesi de la connexió entre la Societat Maonesa i l'*Encyclopædia Britannica*». *Joan Ramis i la xarxa de relacions il·lustrades* (editat per Josefina Salord). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat amb la Universitat de les Illes Balears i l'Institut Menorquí d'Estudis: pàgines 167-199.

PONS, Francisco (1819). *Resumen de los empleos y ejercicios literarios del infatigable mahonés el Dr. D. Juan Ramis y Ramis, Académico correspondiente de la Real Academia de la Historia, escrito por el Rdo. P. F. Pons*. Maó: Nura.

PONS, Antoni Joan (1984). «Vicenç Albertí i Vidal, traductor menorquí del segle XIX». *Els Marges*, núm. 31, pp. 107-114.

PONS, Antoni Joan (1991), «Joan Ramis i els primers anys de la conquesta espanyola de Menorca (1781-1793)», *Estudis de llengua i literatura catalanes/XXII, Miscel·lània Jordi Carbonell*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol.1, pp. 97-132.

PONS, Antoni Joan (2012). «Sobre traduccions teatrals menorquines» dins salord, josefina (coord.) (2012). *Vicenç Albertí i el teatre entre la Il·lustració i el Romanticisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. I, pp.217-229.

PONS, Antoni Joan i salord, Josefina (1991). *Registre de la Societat Maonesa*. Maó: Institut Menorquí d'Estudis.

PONS, Antoni-Joan (1992). *Història de la Invenció de Nostra Senyora del Toro* [edició]. Menorca: Institut Menorquí d'Estudis.

PRADELLS, Jesús (1991). «Los cónsules españoles del siglo XVIII. Carácter profesional y vida cotidiana», *Revista de historia moderna* (1991). Alacant: Unviersitat d'Alacant, núm. 10, 209-260. [https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/4978/1/RHM\\_10\\_10.pdf](https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/4978/1/RHM_10_10.pdf) (consultat 10/12/2019)

QUINTANA, Josep Maria (2016). *Una història particular: els conflictes església-estat a la Menorca del segle xviii*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

RAMIS, Joan (1769 [1968]). *Lucrecia* [edició crítica de Jordi Carbonell]. Barcelona: Edicions 62.

RIUDAUVETS, Pere (1885 i 1888). *Historia de la isla de Menorca*. Maó: Fàbregues.

ROSSICH, Albert (dir.) (2011). *Panorama crític de la literatura catalana*, vol. III Edat Moderna. Barcelona: Vicens Vives.

ROSSICH, Albert i VALSALOBRE, Pep (2011) *Literatura catalana moderna (siglos XVI-XVIII)*. Madrid: Editorial Síntesis.

RUBÍN, Agustín (1790). *Índice de los libros prohibidos y mandados expurgar para todos los reynos y señorios del Rey de las Españas Carlos IV*. Madrid: Imp. Antonio de Sancha.

SALORD, Maite (1992). «Els entremesos traduïts per Vicenç Albertí: recreació literària i incorporació de la realitat menorquina». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, pp. 201-214.

SALORD, Maite (1997). *Entremesos*, de Vicent Albertí (edició i estudi preliminar). Maó: Institut Menorquí d'Estudis.

SALORD, Josefina (1987a). «La Renaixença a Menorca». *Randa*, núm. 21, pp. 137–149.

SALORD, Josefina (1999). «Josep M. Quadrado com a referent cultural de la Menorca del nou-cents» dins Josefina Salord i Maria Paredes (1999). *Joan Ramis i Josep M. Quadrado: de la Il·lustració al Romanticisme*. Barcelona, Palma i Menorca: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Universitat de les Illes Balears i Institut Menorquí d'Estudis, 327-349.

SALORD, Josefina (2010). *La Il·lustració a Menorca*. Palma: Documenta Balear.

SALORD, Josefina (2014). «La catalanitat cultural a la Menorca colonial setcentista». *Revista de Menorca*, vol. 93, pp. 221-235, <https://raco.cat/index.php/RdM/article/view/340245>.

SALORD, Josefina (coord.) (2012). *Vicenç Alberti i el teatre entre la Il·lustració i el Romanticisme*. Barcelona: Publicacions Abadia de Montserrat, vol I.

SALORD, Josefina (coord.) (2013). *Vicenç Alberti i el teatre entre la Il·lustració i el Romanticisme*. Barcelona: Publicacions Abadia de Montserrat, vol II.

SALORD, Josefina (coord.) (2021). *Joan Ramis i la xarxa de relacions il·lustrades*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat amb la Universitat de les Illes Balears i l'Institut Menorquí d'Estudis.

SALORD, Josefina i SALORD, Maite (2001). «Les traduccions teatrals dels il·lustrats menorquins» dins ROSSICH, Albert [ed. lit.], SERRÀ, Antoni [ed. lit.] i VALSALOBRE, Pep [ed. lit.] (2001). *El teatre català, dels orígens al segle XVIII*. Kassel, Alemanya: Edition Reichenberger, pp. 409-418.

SALORD, Josefina. (1994). «Dones d'illa en el mirall de Ramis, Caimaris i Camus», *Revista de Menorca*, segon semestre, p. 324.

SALORD, Maite (1987b). «Censura i dinàmica cultural a la Menorca borbònica del segle XVIII». *Randa*, núm. 21, pp. 67-82.

SANPERE, Salvador (1879). «Noticia sobre'l moviment historich en la Balear menor. Menorca en lo segle XIX». *La Renaixensa*, núm. 8, pp. 9.

SANSANO, Gabriel. (2013). «Vicenç Albertí i la reescriptura del teatre popular espanyol de l'últim terç del segle XVIII. A propòsit d'*El criat de les obligacions* i altres obres» dins salord, josefina (coord.) (2013). *Vicenç Albertí i el teatre entre la Il·lustració i el Romanticisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. II, pp. 179-204.

SANTANACH, Joan (2006). Criteris per a la publicació de textos crítics a la col·lecció «Els Nostres Clàssics». Recuperat de <https://www.editorialbarcino.cat/wp->

[content/uploads/Criteris-edicio%CC%81-ENC.pdf](#) i <https://www.editorialbarcino.cat/wp-content/uploads/Criteris-transcripcio%CC%81-ENC.pdf> (consultat 6/7/2022)

SARRAILH, Jean (1933). «Paul et Virginie en Espagne», en *Enquêtes romantiques*, Paris, Les Belles Lettres, pp. 3-39.

SOLERVICENS, Josep (dir.) (2016). *Història de la Literatura Catalana*, volum IV. Literatura moderna. Renaixement, Barroc i Il·lustració. Barcelona: Enciclopèdia Catalana / Editorial Barcino / Ajuntament de Barcelona..

SUNYER, Magí (2013). *Safira*. Barcelona: Rema 12.

TIETZ, Manfred. (1989). «La figura de Lucrecia la romana vista por la Ilustración alemana y española» dins niewöhner, Friedrich (1989). *La Ilustración en España y Alemania*. Barcelona: Anthropos, pp. 71-94

TOINET, Paul (1963). *Paul et Virginie. Répertoire bibliographique et iconographique*, Paris: G.-P. Maissonneuve et Larousse.

TOURY, Gideon (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Filadèlfia: John Benjamins.

TRAHARD, Pierre (1964 [1989]). «Traductions» dins Jacques-Henri Bernardin de Saint Pierre (1788 [1789]). *Paul et Virginie*. París: Bordas, Classiques Garnier.

VALSALOBRE, Pep i ROSSICH, Albert (2008). *Literatura i cultura catalanes (segles XVII-XVIII)*. Barcelona: Editorial UOC.

VEGA, María José i CARBONELL, Neus (1998). *Literatura comparada: principios y métodos*. Madrid: Gredos.

VENY, Joan i MASSIP, Àngels (2011). «Joan Soler: Sapphira», *Scripta menorquina*. Barcelona i Maó: Institut d'Estudis Catalans i Institut Menorquí d'Estudis, 107. <https://books.google.es/books?id=jKMDgAAQBAJ&pg=PA107&lpg=PA107&dq=danvelt+saphira> [consultat 2/4/2019]

VILA, Gabriel (1912). *Heroísmo del clero menorquín durante las dominaciones británicas: Artículos publicados en el diario de Ciudadela «La Verdad»*. Ciutadella de Menorca: Imp. y Lib. del Sagrado Corazón de Jesús.

VOLTAIRE (1878). *Le Siècle de Louis XIV* dins *Oeuvres completes de Voltaire*. París: Garnier., toms XIV i XV. París: Garnier 1878

WILLIAMS, Helen Maria (1789 [1796]). «Preface» dins Jacques-Henri (1788 [1789]). *Paul and Virginia*. Londres: Vernor and Hood, Birchain Lane, Cornhill.

WILLIAMS, Jenny i CHESTERMAN, Andrew (2002). *The Map. A Beginner's Guide to Doing Research*. Manchester: St. Jerome.